

Osilia

I

Vahur Joala

Osilia

Osiliensis Episcopatus

1228-1559

I

Vahur Joala

2025

Copyright @ 2025 Vahur Joala

ISBN 978-9916-9273-1-1

Sisukord

Sissejuhatuseks	5
Piiskopkonna nimest	10
Kas piiskopkond oli iseseisev piiskopiriik?	16
Osilia territoorium	19
Keskaegsed teed	37
Osilia tekkelugu	43
Piiskopkonna elulugu	97
Osilia valitsejad	235
Eestimaa ja Lihula piiskopid	235
Osilia piiskopid	244
Osilia ajalugu mõjutanud paavstid	360

Sissejuhatuseks

Tuleb jälle kord tõdeda, et kui kauplusest ei leidu raamatut, mida lugeda tahad, siis tuleb see ise kirjutada. Nii on lugu ka käesoleva raamatuga, sest sellist poest ega raamatukogust ei leidnud. See, aga mida ma suure üllatusena leidsin, oli ükskõiksus, arrogantlus ja pahatahtlikkus. Otsustasin siiski oma kirjapanekud ja uurimised ritta seada ning seda vaatamata sellele, et keegi polnud isegi huvitatud lugema vaid esimesena taheti leida vigu. Kedagi ei huvitanud võimalike vigade parandus, koostöö, ega see uus, mida mujal seni lugeda polnud. Uut on aga palju ning siin on proovitud parandada mimeid seni esiletulnud puuduseid ning vigu. Proovisin leida kirjutisi teemade kohta, millest oleks võinud arvata, et keegi on juba süstemaatiliselt uurinud ning kirja pannud. Aga ei. Nii ei leidnud ma näiteks lugemist põhjalikest uurimustest maapäevade kohta, et miks korraldati, mis olid teemad, kes juhtis istungeid, milline oli nende mõju lähipiirkonnas jne. Puudus ka korralik uurimus Eesti territooriumil tegutsenud orduvõimu kohta. Loomulikult on midagi kirja pandud, aga mitte piisavalt põhjalikult. Ka teiste Eesti territooriumil eksisteerinud piiskopkondade kohta puudus süstemaatiline uurimus. Nähtavasti just momendil on koostamisel ehk viieosaline sari piiskopkondadest, aga selle ilmumiseni läheb veel aega.

Olen ise põhjalikult uurinud Lääne-Eestis eksisteerinud piiskopkonna ajalugu. Seda keskajal eksisteerinud piiskopkonda on tituleeritud vürstiriigiks, stiftiks ja feodaalriigiks. Olen pildistanud palju, laserskaneerinud mõnda sealset arhitektuurilist objekti, lugenud ja tõlkinud tuhandeid lehelülgi, lugenud koopiaid keskaegsetest dokumentidest. Tasub ehk märkida, et just mina olin see, kes kolmemõõtmelise laserskaneerimise idee ajalooliste objektide ja arheoloogias kasutamise jaoks Eestimaa-le tõi ja seda juba rohkem kui kakskümmend aastat tagasi. Olen külastanud pea kõiki muinaslinnuseid, linnuseid ja kirikuid. Olen külastanud Modenat. Olen lugenud ja kogunud mitusada artiklit ja raamatut. Algallikates on palju kirjutusvigu ja vasturääkivusi, mis pidurdab oluliselt uurimust. Samas pole algalli-

kaid eriti tõlgitud, sest nagu aru sain, siis seda ei tahetagi. Seepärast olen koostanud enda kasutusse algallikate kollektiooni, kus on esitatud kirjandusest leitud tõlked ja minu oma teostatud tõlked erinevatest keeltest. Oleks tore kui ajaloolased leiaks jaksu koostada korraliku algdokumentide kogumiku, sest see kiirendaks uurimist ning parandaks oluliselt ajaloo uurimuse kvaliteeti. Vigu võib kriitika asemel alati parandada ja tõlgete kvaliteeti tõsta.

Mingi riigi või haldusüksuse ajaloo uurimisel tuleb alati vastata mitmetele küsimustele. Kas selline haldusüksus üldse eksisteeris? Mis oli selle nimi? Millal see loodi ja tegevus lakkas? Kes seda haldusüksust valitses? Milline oli haldusüksuse territoorium? Küsimusi on seega palju. Alles nendele küsimustele vastuste leidmise järel võib hakata kirjutama selle haldusüksuse või riigi ajalugu.

Ajalugu võib aga kirjutada väga erineval moel: juturamatuna, ajaloolise teaduslik uurimusena, dokumendikogumikuna, artiklite kogumikuna, iseenda märkmetena ajaloo kohta, ajaloona valitsejate kaudu, ajaloona kui eluolu kirjeldusena, teatmikuna, kronoloogiana jne. Igal eespoolmainitud variandil on omad puudused ja head küljed. Mina valisin oma tee ja kirjutasin kokku täiesti endale mõeldud variandi. Samas nagu ei taha kirjutada ja süstematiseerida oma teadmisi kirjutisteks vaid endale. Äkki on keegi veel huvitatud? Tegelikult on tegemist vaid minu uurimustulemuste algversiooniga, mis pidevalt täieneb ja mõne aja pärast on täpsem ja parem.

Uurimus ise sai alguse minu vanaisa matustel pool sajandit tagasi. Siis tekkis huvi sugupuu uurimuse vastu ja sedasi olen suutnud koostada sugupuu, kuhu kuulub hõimlasi üle 14000 ja aastatest jõuame tagasi kusagil aastani 1690. Aga mis oli enne seda? Mis oli siis eksisteerinud riigi nimi ja kas sugupuu uurimustega võib jõuda varasematesse aegadesse? Sedasi jõudsingi Lääne-Eestis ja saartel eksisteerinud piiskopiriigini ja tekkis huvi selle ajaloo vastu. Nüüdseks olen uurinud seda juba paar-kümmend aastat, kirjutanud emapoolse suguvõsa uurimuste põhjal sealsete alade lühiajaloo vaid alade kohta, kus emapoolsed sugulased peamiselt elasid. Siit aga jõudsin järelduseni,

et piiskopkonna ajalugu minu mõistes korralikult kirja pandud ei olegi. On kirjutatud raamatuid, mis on olnud peamiselt artiklite kogumikud. Väga väärtuslikud on Läänemaa Muuseumi Toimetised ja Saaremaa Muuseumi Kaheaastaraamatud. Eesti uurijad on avaldanud uurimustöid nii emakeeles kui ka välismaistes allikates. Neid olen kogunud oma andmebaasi kusagil neljasaja jagu. Kasutanud olen vanu kroonikaid ja paarsada aastat tagasi ilmuma hakanud dokumentide kogumikke. Nendest on kogunenud mitutuhat lehekülge dokumente, mis puudutavad uuritavat piiskopkonda. Sellele lisaks olen leidnud mitukümmend piiskopkonna kaarti ja nendest on olnud väga suur abi. Olen loonud andmebaasid piiskopkonnas tegutsenud või sellega seotud olnud ametnike kohta ja sinna kuulub üle tuhande isiku. Samuti olen koostanud andmebaasi piiskopkonna territooriumil eksisteerinud kohtadest, küladest ja mõisadest.

Nüüd kui piiskopkonna tekkimisest on peatselt täitumas 800 aastat, oleks sobilik kokku koguda piiskopkonna ajalugu. Tegin siis seda mõttega, et selle lugemine oleks igaühele võimalikult lihtne. Viiteid eriti juttudele ei lisanud. Kui kellelgi tekib huvi algallikate kohta, siis neid on üle poole tuhande ja minult leiduvad andmebaasid, mida olen nõus jagama. Viidete põhjalik lisamine teeks aga lugemise väga kohmakaks ja jätan selle töö teistele asjahuvilistele ning ajaloolastele. Loomulikult olen nõus ka ise jutt-jutult võimalust pidi kaasa aitama ja viidetega jutte kirjutama. Kirjutatud aga ei tohi tembeldada plagiaadiks, sest kasutatud kirjandus leidub raamatu lõpust.

Järgnev ajalugu oligi plaanitud mitmeosalisena ja peamiselt teatmikutüübis esitatuna. Üks osa oli plaanitud koostada kasutatud dokumentide koguna. Teises on esitatud piiskopkonna territooriumil olnud kirikud, mõisad, linnused, kloostrid ja kabelid. Loomulikult kuuluvad sinna ka jutud sadamakohtadest ning tuletornidest. Olen püüdnud leida vastuseid sellistele küsimustele, et mis peitub keskaegsetel Hiiumaa kaartidel olnud kohanime Paden taga või, et kas Saulepis eksisteeris linnus? Alustan aga siinkohal vastamisega juba varemalt ülal esitatud küsimustele ning veel paljudele lisaküsimustele nagu, et kuhu on maetud piiskopid? Kapiitli liikmete nimekirjad on kirjanduses

puudulikud ja seetõttu tegin selle kohta täiendavaid uurimusi ning tulemusena korrektuure nimekirjas. Lisan samuti isikuregistri ning pisut arutlusi piiskopkonna ajaloo keerdkäikudest. Kui siis nüüd keegi leiab, et kirjutatus on midagi viga või ajalugu võib millegagi täiendada, siis kõik konstruktiivsed täiendused ja korrektuurid on teretulnud. Meeles tuleb pidada, et allakirjutanu ambitsioonid kirjutamise alguses olid palju suuremad, aga vahepealsed sündmused on suunanud kirjutamise teistele radadele.

Alustuseks siis pisut vastuseid eelpool esitatud küsimustele. Piiskopkonnast, millest tuleb juttu on andmeid väga paljudest allikatest. Esmakordselt mainitakse piiskopkonda juunikuul 1228 kui Riia piiskopi Alberti poolt määratletud piiskopkonna maid jagati. Seega piiskopkond oli loodud juba pisut varem. Samas väidetakse, et piiskopkond moodustati aastal 1227, mille kohta pole aga leidnud ühtegi dokumenti. Äkki kunagi leidub? 01.10.1228 kuulutas piiskopkonna välja Saksa-Rooma kaaskuningas Heinrich von Hohenstaufen, määratles selle territooriumi ning määras selle piiskopiks Gottfriedi. Ajaloouurijad pole aga kõik nõus piiskopkonna algusaja määratlusega. Mõned uurijad ühildavad piiskopkonna asutamist Lihula piiskopkonna loomisega 1211. Teised viitavad piiskopkonna esimestele mainimisele aastal 1228. Kuna aga Esimene piiskop aastal 1229 areenilt kadus, siis väidavad osad uurijatest, et piiskopkond asutati tegelikult 1234 kui ametisse pühitseti järgmine piiskop. Mõnedel andmetel loetakse piiskopkonna loomise lõpuks ehk piiskopkonna alguseks aastat 1251 kui piiskop Henrik pühitses sisse oma kapiitli. Siin raamatus jätan piiskopkonna alguseks aasta 1228 kui Saksa-Rooma kaaskuningas määras piiskopkonnale esimese piiskopi.

Ka piiskopkonna eksisteerimise lõpuaeg pole üheselt määratletud. Osa ajaloolastest annab piiskopkonna lõpuks aasta 1563, mil rootslased likvideerisid Haapsalus tegutsenud toomkapiitli ja osa 1573, mil Saaremaa vasallid ja kodanikud andsid truudusvande Taani kuningale. Teised määravad lõpudaatumiks 1581.a. kui Liivi sõja tagajärjel piiskopkonna maad siirdusid Rootsi riigi valdusse. Siin raamatus on lõpudaatumiks aasta 1559, mil piis-

kop Johannes von Münchhausen piiskopkonna Taani kuningale maha müüs. Seega siirdus piiskopkond sellest hetkest Taani kuningriigi koosseisu ja polnud enam iseseseisev. Mida tähendab siinkohal iseseisvus, selgub loodetavasti selle raamatu lehekülgedelt. Tagasi tulles piiskopkonna alguse ja lõpu juurde tasub lugeda Eesti Entsüklopeediat. Eesti keskaeg on seal määratletud aastatega 1228–1558, mis ühineb väga täpselt siin uurimuses olevate aastatega piiskopkonna kohta, milleks on 1228–1559.

Suurem probleem on piiskopkonna nimi, sest selleski pole üksmeelt leitud. Selle käsitus võib „ajada karvad püsti“ nii mõnelgi uurijal. Allakirjutanu loodab, et nime käsitlust võib teostada ilma emotsioonideta ja vähendamata ajaloo kirjutuse väärtust. Osad kasutavad piiskopkonna kohta nime Saaremaa piiskopkond, teised Saare-Lääne piiskopkond ja siis on veel Osilia. Arutlusest piiskopkonna nime ning territooriumi kohta võib lugeda järgmistest peatükkidest.

Neid jutte kirjutades tekkis palju küsimusi ja kirjandust lugedes mitmete teemade analüüse ja kokkuvõtteid ei leidnudki. Ehk oleks pidanud paremini otsima? Aga toon siinkohal lühikese nimekirja teemadest, millest oleks soovinud täpsemalt lugeda ja loodan, et keegi sellega lähiaegadel ka tegeleb:

- Piiskopkonna rüütelkonna ajalugu?
- Piiskopkonna aladel tegutsenud ordu ajalugu?
- Naaberpiiskopkondade ajalugu Liivimaal: Tartu, Tallinn, Riia, Kuramaa?
- Vasallipäevad ja meespäev piiskopkonnas?
- Maapäev: kes piiskopkonnast seal käis, mida arutati piiskopkonna kohta, millised tagajärjed olid?
- Keskaegsed mõisad?
- Piiskopkonna erinevate alade ajalooline uurimuskogumik?
- Piiskopkonda puudutavate dokumentide ja sealhulgas piiskopi registratuurraamatute 1499–1560 tõlge?

Siia kogumikku ei mahtunud päris palju huvitavaid ja olulisi teemasid. Näiteks pole siin juttu piiskopkonna elanike eluolust, toitumisest, matusekommetest, legendidest (saagadest) ja paljust muustki. Sellest aga ehk kunagi tulevikus.

Head lugemist!

Piiskopkonna nimest

Allakirjutanu on tõsiselt mures asjaolust, et Eesti ajaloolased ning selle tagajärjel ka paljud infoallikad nagu Wikipedia on piiskopkonna nime hakanud muutma täiesti omavoliliselt ilma igasuguse teadusliku põhjendusega. Nime muutus on sisse tulnud viimaste aastakümnete jooksul ja lihtsalt alusel et "nii tundub paremana" ja "nii on kogu aeg tehtud". 19. sajandil on piiskop saanud nimeks Saare-Lääne piiskop ning 21. sajandi teisel kümnendil koguni Saaremaa piiskop.

On oluline märkida, et kirjalikes allikates pole säilinud piiskopkonna eestikeelne nimi. Arvatavasti kasutati ka Eesti elanike seas piiskopkonna kohta mingit nime, või siis ei. On olemas võimalus, et piiskopkonna elanikud kasutasid lihtsalt piiskopi nime ja piiskopkonnal kohalikus keeles nimi puudus. Aga mida tegid naabrid? Kas nemad kasutasid Lääne-Eestis olnud piiskopkonna kohta mingit nimetust? Meie võime viidata vaid naaberpiiskopkondade ja rüütelkondade säilinud dokumentidele. Loomulikult aitab nimeprobleemi lahendamisele kaasa paavsti ja naaberalade valitsejate kirjavahetus.

Balti-Saksa ajaloolased 19. sajandil võtsid kätte ja andsid piiskopkonnale nime Ösel-Wiek ja seda vaid seetõttu, et piiskopkond koosnes kahest stiftist: Ösel ja Wiek. Kuna paljudes allikates tegelik nimi Osilia (Episcopatus Osiliensis) oli liiga sarnane Saaremaa nimega Oesel või Ösel, siis sooviti vältida vigu, mis võivad tekkida Osilia nime kasutamisega. Kui mõned väidavad, et Osilia puhul on tegemist Saaremaa ladinakeelse nimega, siis ollakse oma järeldustes valel teel. Osilia oli piiskopkonna nimi ja Oesel Saaremaa nimi. Jah, Osilia nimi on tuletatud Saaremaa varasemast nimest Oesel. Kõigele lisaks on ajaloo jooksul Oesel saanud uue nime Saaremaa nagu Reval sai uue eestikeelse nime Tallinn. Osilia kui piiskopkond aga nime kunagi ei vahetanud, sest selle eksisteerimine lõppes enne nime muutust. Seega tuleks nime Osilia kasutada ka tänapäeval ja austada piiskop Alberti ning paavst Alexander IV poolt antud nime. Palun siinkohal siiralt, et Eesti ajaloolased hakkaks kasutama piiskopkonna õiget nime, mis oli kasutusel selle

eksisteerimise ajal, sest olen kindel, et tuleviku ajaloolased suudavad lõpuks kokku leppida piiskopkonna õige nime kasutamises ka kirjasõnas. Oleks mõistlik segaduse süvendamine lõpetada ja teha seda nüüd. Sellise nimega piiskopkonda kui Saaremaa piiskopkond pole kunagi eksisteerinud. Ka Saare-Lääne piiskopkonna nimelist piiskopkonda pole eksisteerinud.

Aastal 1255 nimetati piiskoppi Liivimaa osa Osilie piiskopiks. Miks just Liivimaa osa, siis põhjendust ei saanud. Nähtavasti sooviti lihtsalt määratlada, et kuskandis see Osilie on.

Kuni aastani 1260 riigil ehk piiskopkonnal ametlik nimi puudus. Piiskoppi kutsuti tema residentsi asukoha järgi. Algselt resideerus piiskop Lihulas ja sedasi oli tal ka nimetus Lihula piiskop. Kuna aga juba enne Osilia rajamist oli eksisteerinud Lihula piiskopkond, mis tegelikult tähendas Eestimaa piiskopkonda ja oli nime saanud piiskopi resideerumise järgi, siis selle nime edaspidine kasutamine uue riigi kohta polnud mõistlik. Nii tekkiski vajadus anda riigile või vähemalt selle valitsejale uus nimetus.

Juba esimeses teadaolevas Osiliat puudutavas dokumendis 29.06.1228 nimetati piiskoppi tiitliga Osiliensis Episcopus ja Episcopus Osiliensis. Loomulikult tulenes piiskopkonna nimi Saaremaa tolleaegsest nimest Ösel ehk Oesel. Siit ka tihti vastu tulev ekslik arvamus, et Osilia nimi tähendas vaid Saaremaad. Nii see aga ei olnud, sest Osilia territoorium sisaldas umbes poole Saaremaast ja poole Hiiumaast. Suurem osa Osilia territooriumist oli aga Eesti mandriosal ehk Läänemaal. Ladina-keelsetes tekstides kasutati Läänemaa nimena tollal Maritima või Wiek. Samas ei olnud ka kogu Läänemaa Osilia osaks. Osa maadest kuulus Liivi ordule.

Asjaolu, et riik asetses nii mandril kui saartel, jagas riigi kaheks suureks osaks. Saartel asunud osa nimetati Ösel ja mandril asunud osa Wiek (rannik) või Maritima. Sedasi nimetati piiskoppi vahetevahel ka Ösel-Wiek piiskopiks. Tegemist oli siiski ühe riigiga ja Ösel ning Wiek vaid Osilia kaks osa ehk stifti. Alates aastast 1860 hakkasid Balti-Saksa ajaloolased kogu riiki nimetama Saare-Lääne piiskopkonnaks. Sellist nime aga piiskopkond ametlikult oma eksisteerimise ajal ei tundnud.

28.02.1238 nimetati Modena Wilhelmi poolt piiskoppi tiitliga episcopus Osiliensis et Maritimae. Seega siis anti riigile nimi Saaremaa ja Läänemaa piiskopkond, mis koosnes kahest osast: Saaremaa stift ja Läänemaa stift. Kui nüüd siin oli kirjutatud "Osiliensis et Maritimae" ei tähenda see, et piiskopkonna nimi oli selline, vaid et piiskop valitses nii Saaremaa kui Läänemaa stifti. Piiskopkonna kui sellise nime siin ei mainitudki. Kõigele lisaks kuulus osa Saaremaast ja Hiiumaast ning ka osa Läänemaast ordule.

Kuna piiskop ehitas tülide tõttu orduga Lihulas omaale uue keskuse Perona (tänapäeval Sauga) jõe äärde, siis hakati piiskopkonda uue asukoha järgi algul nimetama "ecclesia Peronesis".

Lõpliku nime riigile andis aga paavst Alexander IV. Paavsti poolt 13.01.1260 saadetud kirjas Peronasse ehitatava kiriku nime kohta määras ta, et kiriku ja piiskopi kohta tuleb kasutada siit edasi igavesti nimetust Osilia (Osiliensis). Siit siis oligi edaspidi kasutusel nimetus Osilia.

Tuleme siiski tagasi väga olulise paavst Alexander IV kirja juurde. See kiri sisaldab olulist teavet piiskopkonna nime ja sisu kohta. Kui Sabiina piiskop Wilhelm, olles paavstitooli legaadiks, oli jumaliku jõu abil vabastanud paganate käest Saaremaa, siis määras ta selle saare koos külgneva Maritimesiga Heinrichile piiskopkonnaks. See toimus siis aastal 1234 ehk mitu aastat algse piiskopkonna loomise järel. Uuele piiskopile anti õigus oma piiskopkonna piires leida koht toomkiriku ehitamiseks. Kui siis hiljem piiskop Heinrich otsustas toomkiriku ehitada Perona jõe äärde, siis hakati piiskoppi ja piiskopkonda kutsuma nii Peronesis kui Osiliensis piiskopiks ja piiskopkonnaks, mis tekitas segadust. Paavst Alexander IV kirjutab, et piiskopkonda kutsutakse igavesti Osiliensis kirikuks ehk piiskopkonnaks. Loomulikult põhines paavsti otsus Saaremaa tolleaegsele nimele. Aga kuna see oli vaid nimi, mitte territoorium ja kuna kapiitel piiskopkonna eksisteerimise ajal ei asunud kunagi Saaremaal, siis ka see näitab, et Osilia (Osiliensis) oli piiskopkonna nimi ning ei tähendanud, et tegemist oleks Saaremaa piiskopiga.

Kõrvalmärkusena tuleb mainida, et paavsti kiri sisaldab veel ühte väga olulist teavet. Toomkirik olevat ehitatud Perona jõe ja selle kõrval asunud meresadama vahele. Seega oli tänapäevase Vana-Pärnu merepoolisel kaldal kunagi eksisteerinud meresadam, mille kohta on väga keeruline leida lisaandmeid.

Ja siis veel aastal 1270 toimunud Karuse Jäälahingu kirjelduses Vanemas Riimkroonikas mainitakse leedulaste tagasitulekust Saaremaalt (*Oesel*) ja mitte *Osiliast*. Läänemaad nimetatakse sealsamas nimega Wiek.

Kui uurida piiskoppide pitsateid, siis nendel on peamiselt kirjas sõna "Osiliensis", mis viitab otseselt piiskopkonna nimele Osilia. Vaatame mõned näited:

Henrik I	1234–1260 EPC OSILIEN
Hartung	1310–1321 episcopi edde osilien
Jacob	1322–1337 EPS OSILIEN
Kniprode	1385–1419 episcopi ecclesie osiliensis
Kuband	1423–1432 episcopi osilensis
Creul	1439–1457 episcopi osiliensis
Schutte	1432–1438 episcopi osiliensis
Vatelkanne	1458–1468 osiliensis episcopi
Wetberg	1471–1491 episcopi osiliensis
Orges	1491–1515 episcopi eccle osilien
Kievel	1515–1527 episcopi eccle osilien
Münchhausen	1541–1560 episcopi osiliensis

Või siis veel kapiitli pitsat, kus on kirjas "Ecclesie Osiliensis" ja kapiitel ei asunud Saaremaal vaid mandril.

Selgelt võib siin tähele panna, et kohe kuidagi ei ole võimalik välja lugeda nime Ösel-Wiek või midagi taolist. Kõikjal on kasutusel nimi Osiliensis või Osilien.

30.10.1527 saatis Saksa-Rooma keiser Karl V kirja seoses piiskop Tiesenhausenile regaaliade andmisega. Seal mainib ta pisut alistaval kujul stifti Ozilia, mille osad on Wiek ja Ozell. Ka siin on tegemist Osiliaga, mis koosneb Oeselist ja Wiekist. Hiljem mainib ta oma kirjas Osilia piiskoppi.

Loomulikult tekib küsimus, et miks siin kusagil pitsatitel ja

dokumentides pole mainitud nime Osilia. Selle nimeni jõuame analoogia kaudu. Liivimaa oli nimega Livlandia ehk Livonia ja Kuramaa Kurlandia, Harjumaa oli Harria ja Tallinn oli Revalia. Seega Osiliensis peaks kirjutama Osilia.

Ja siis veel paavstidega seotud supliike uurides ei leidu kusagilt isegi viidet piiskopkonna nimele Saare-Lääne piiskopkond. Urbanus V, kes oli paavstiks 1362–1370, supliikide hulgast leidub piiskopkonna nimena Osiliensis. Ka varem oli piiskopkonda nimetatud ecclesie Osilien ja Osilien diocese. Hermann Hildebrand on kirjutanud samas lauses kahe piiskopkonna nimed: episcopatus Revalie et Osilie. Sedasi ei ole mingit alust kasutada nime Saare-Lääne. ^{561, 524, 112}

Mida kirjutavad tänapäevased ajaloolased? Tiina Kala on kirjutanud ¹⁴⁷ : *Saare-Lääne piiskopkonna nimetus (sks. Ösel-Wiek) on pärit uusaegsest ajalookirjutusest. Kogu piiskopkonna eksisteerimise vältel sellist liitnimetust ei kasutatud. Läänemaad (ladina tekstides tuntud kui Maritima) nimetati eraldi vaid juhul, kui tegu oli piiskopi võimu alla kuuluvate alade loetlemisega. Kuin 1260. aastani piiskopkonnal ametlik nimetus puudus, piiskoppi kutsuti tema residentsi asukoha või tema poolt hallatavate maade järgi. 13. jaanuaril 1260. aastal määras paavst Alexander IV, et piiskoppi tuleb kutsuda mitte teisiti kui Osilia piiskopiks. Sellise kaaluga otsust ei olnud vähemalt ametlikus kasutuses kuidagi võimalik eirata ja nii jäi Osilia või mõni sellest tuletatud ortograafiline vorm piiskopkonna nimetuseks kogu selle olemasolu vältel. Selle all mõeldi Saarekui ka Läänemaad. Senised uurijad on Saare- ja eriti Läänemaa kohanimesid käsitledes keskendunud sellele, milliste piirkondadega üht või teist allikatest tuntud nimetust seostada, mööndes, et nimekuju Wi(e)k on Läänemaa kohta kasutusel juba varastes Skandinaavia allikates. Liitnimetuse Ösel-Wiek esmakordset kasutamist tuleb aga otsida baltisaksa ajaloolaste töödest. Oma 1859–1860. aastal ilmunud "Läänemereprovintside ajaloos" lisab Otto von Rutenberg registris nimetusele Oesel sulgudes ka lisanime Wiek: Oesel (Wiek). Põhitekstis piiskopkonna topeltnimetust ei kasutata. Leonid Arbusow sen. tarvitab kaksiknimetust Ösel-Wiek oma 1908.*

aastal ilmunud Liivi-, Eesti- ja Kuramaa ajaloo lisas, kus on piiskopkondade kaupa üles loetud siinsete alade piiskopid. Ajalookäsitluste põhiteksti jõuab nimetus Ösel-Wiek Leonid Arbusow jun. reformatsioonijaloos. Võimalik, et just selle mahuka ja laialt tuntud teose eeskuju juurutas käibesse Saare-Lääne piiskopkonna kaksiknimetuse.

Madis Maasing kasutab oma artiklis "Saare-Lääne toomhärarad piiskop Peter Wetbergi ajal (1471-91)" inglise keelses osas nimetust Osilia.⁵²⁵ Samuti on Madis Maasing oma artikli "Johannes Wetberg ja Saare-Lääne piiskopitool" inglise keelses osas kasutanud nimetust Osilia.⁵⁸¹ Eesti keelses osas kasutab ta siiski piiskopkonnast nimetust Saare-Lääne piiskopkond.

Kaire Tooming on kirjutanud. *Siin ja edaspidi nimetab autor tekkinud piiskopkonda Osilia piiskopkonnaks ja piiskoppi Osilia piiskopiks. Saare-Lääne piiskopkonna nimetus on derivaat 19. sajandist pärinevast saksakeelsest terminist Ösel-Wiek. Piiskopkonda nimetati keskajal Osilia piiskopkonnaks.*⁵⁷⁹

Eelnevast lähtudes kasutatakse siin edaspidi piiskopkonna kohta tema algupärast nime Osilia ja mitte kolmsada aastat pärast selle kadumist kasutusele võetud nimetust Saare-Lääne piiskopkond. Kuna paavst kasutas nime episcopatus Osiliensis, võiks ju kasutada ka nimetust Osilia piiskopkond. Nimi Osilia on aga lühem ja selgem. Siin ei tohiks aga Osiliat segamini ajada Saaremaa nimega Oesel (Ösel). Seega tuleb arvestada, et Oesel ja Osiliensis on kaks erinevat nime ja erineva tähendusega. Üks on kohanimi ja teine piiskopkonna nimi. Mõningatel kaartidel on siiski vaid Saaremaale antud nimi Osilia. Sellised kaardid on aga vähemuses ja nimi on sinna kirjutatud nähtavasti selle järgi, et see lihtsalt kuulus Osilia koosseisu ja mandril olevast piiskopkonna osast kaardi tegijal täpseid teadmisi polnud.

Osilia all mõeldakse siin ja edaspidi ühtse piiskopiriigina nii Läänemaad kui ka Lääne-Eesti saari, mis eksisteeris aastatel 1228–1559.

Kas Osilia oli iseseisev piiskopiriik?

Palju vaidlusi tekitav küsimus. Selle kirjutise eesmärk ei ole ei teoreetiliselt ega ka praktiliselt õiguslike, kiriklike ega ka ilmalike iseseisvuste analüüs, vaid siin on proovitud välja tuua need dokumendid ja sündmused, mille alusel piiskopiriigi kuuluvust, alluvust ja iseseisvust võiks käsitleda. Kogu andmes-tik vajab korralikku uurimust ja jätan selle teistele.

Tuleb tähele panna, et Osilia alade valitsemise pärast on olnud palju vaidlusi ja isegi sõdasid. Sellesse on sekkunud paavstid, kuningad, ordu, piiskopid ja mõningad aferistid.

Väidetakse, et Riia peapiiskopkonna vaimulikule ülemvõimule Liivimaal allus ka Riia sufragaanpiiskopkonnana Osilia piiskopkond. Enne Riia peapiiskopkonna väljakuulutamist 1253 eksisteeris Üksküla piiskopkond, mille piiskoppideks olid Meinhard (1186–1196) ja Berthold Schutte (1196–1198), ning seejärel Riia piiskopkond. Viimati mainitu piiskoppideks olid Albert von Buxhövdn (1199–1229) ja Nicolaus von Nauen (1229–1253). Nicolaus von Naueni piiskopiaja viimased paar aastat olid seotud üsna segaste asjaoludega, sest aastal 1251 määras paavst Innocentius IV Riia peapiiskopiks Albert Suerbeeri. Seda aga ei tunnistanud Liivimaal. Alles pärast Nicolause surma 1253.a. tuli Albert Suerbeerist tegelik Riia peapiiskop.

Siit aga tekib küsimus, kas Osilia ikkagi allus Riia peapiiskopi võimule? Selleks tuleb lugeda dokumente.

01.10.1228 kuulutas Saksamaa kuningriigi kaaskuningas Heinrich VII välja Osilia piiskopkonna ja määras, et sellele antakse "Liivimaa piiskopkonnaga (Livonienses episcopi) võrdselt terviklikkus, seadused ja kuninglikud õigused". Sedasi oli Osilia näol tegemist Liivimaaga võrdväärse valitsusalaga, mis ei sõltunud Liivimaast.

20.11.1234 teatas paavst Gregorius IX, et Osilia piiskopkond kuulub paavstliku ülemvõimu alla ja sedasi on ta iseseisev üksus.

01.10.1243 kohtusid Riias kohalik peapiiskop, Tartu piiskop, Osilia piiskop ja Liivi ordu viitsemeister. Üheks kokkusaamise aluseks oli selge arusaamine, et kolm kohale saabunud piiskoppi

on omavahel võrdsed ning neist kõrgemal asub vaid paavst.

04.09.1245 võttis paavst Innocentius IV Osilia piiskopi oma kaitse alla ja teavitas sellest 05.09.1245 Riia ja Tartu piiskoppe. 03.10.1245 keelas Osilia piiskopi valitsusõiguste piiramist. Siit võib järeldada, et pidevalt prooviti ordu ja Riia piiskopkonna poolt Osilia iseseisvust õõnestada. Oma toetust Osilia piiskopkonnale kordas paavst Innocentius IV uuesti aastal 1251.

Seejärel toimus midagi arusaamatud ehk paavsti määrus värselt ametisse määratud Riia peapiiskopi Albert Suerbeeri valitsemise kohta. Paavst Aleksander IV määras 31.03.1255:

Episcopatus quoque inferius annotatos, Rigensi vero ecclesiae prout dicitur metropolitico iure subiectos, tibi tuisque successoribus... apostolica auctoritate confirmamus, videlicet episcopatum Oziliensem, Tarbatensem, Curoniensem, Vironiensem, Culminensem, Varmiensem, Pomezanlensem, Sambiensem, Ruteniensem et Varsoviensem.

Seega määras paavst peapiiskop Albert Suerbeeri ja tema järglaste alla kuuluvaks Osilia, Tartu, Kuramaa, Virumaa, Kulmi, Ermlandi, Pomesaania, Samlandi, Vene ja Seelimaa piiskopkonnad. Nähtavasti määratleti siinkohal aktiivsust üles näidanud Alberti mõjusfäär kiriklikul tasemel, aga mitte majanduslikul.

Aastal 1260 kinnitas paavst Aleksander IV Osilia piiskopkonda kui täieõiguslikku suveräänset nähtust. Oma bullas, kus paavst Aleksander IV kinnitas toomkapiitli omandit, õigust ja privileege, kirjutas ta järgmist:

Lisaks kinnitame me apostelliku autoriteediga ja jagame kõiki vabadusi ja puutumatuid, mille on andnud teie kirikule meie eelkäijad, Rooma paavstid, ning vabadused ja vabastused ilmalikest nõudmistest, mille kuningad, vürstid ja teised ustavad on põhjendatult tühistanud käesoleva kirjutamise privileege. Seetõttu otsustame, et ühelgi inimesel ei ole lubatud eelnimetatud kirikut juhuslikult häirida, äravõetud vara ära võtta või endale jätta või mis tahes ahistamisega väsitada, vaid kõik asjad peavad säilima puutumatuna, kelle valitsus ja toetus neile on andnud, et olla igati kasulikud apostelliku tooli ja piiskopi alluvuses teie kanoonilises õigluses. Seetõttu, kui mõni kiriklik

või ilmalik isik tulevikus püüab teadlikult rikkuda meie põhiseaduse seda lehekülge ja kui teda hoiatatakse teist või kolmandat korda, kui ta ei paranda oma süüd väärilise rahuldustundega, jäetakse ta võimust ilma.

Aasta 1429 lõpul sai piiskop Christian Kuband omale piiskopiregaaliad Bratislavas, kus Rooma kuningas Sigismund kinnitas Osilia piiskop Christianile ja tema kirikule kõik Rooma keisrite ja kuningate ning nende kodanike poolt antud õigused ja eelkõige õiguse kutsuda kiriku feodaale võitlema naabruses asuvate skismaatikute vastu.

01.11.1487 vabastas paavst Innocentius VIII Osilia piiskopi Peter Wetbergi kogu eluks Riia peapiiskopi Michael Hildebrandi ja tema järeltulijate jurisdiktsiooni ja ülemvõimu alt.

Nii võiks järeldada, et Osilia oli nii Riia piiskopkonnast kui ka tolle järglasest Riia peapiiskopkonnast sõltumatu haldusüksus, mis ei allunud ka kiriklikult Riiale.

Ordu proovis aeg-ajalt Osiliat enda alluvusse saada ja isegi okupeeris mitmel korral Osilia piiskopkonna alad ning linnused, aga lõpuks ordu ebaõnnestus. Sedasi peaks Osilia piiskopkonda lugema iseseisvaks haldusüksuseks, mille iseseisvust püüdis ordu järjepidevalt kõigutada.

Haapsalu toomkiriku varemed 1782. Brotze.

Osilia territoorium

Igal riigil on territoorium, mille suurus võib aegade jooksul erinevatel põhjustel muutuda. Nii sai loomishetkel Osilia endale Läänemaa ja saared Eesti läänerannikult.

Enne aga kui Osilia piiskop õieti endale piiskopkonna sai ja tema piiskopkonna valdused määrati, loobus ta osast omadest valdustest. 29.06.1228 (järgneva dokumendi enda järgi juulikuu alguses) kinnitas Osilia piiskop Gottfried osade maade loovutamisele ordule.

Püha kolmainsuse nimel, Osilia piiskop Gottfried teatab kõigile Kristuse ustavatele igavesti. Tahame, et nii tulevikule kui ka olevikule teatatakse, et auväärse isanda Riia piiskopi Alberti ja tema kiriku nõuannete järgi oleme palverändurite, Riia koda-nike ja Liivimaa orduvendadega teinud sellise kokkuleppe, et nad saaksid meilt ja meie järglastelt endile Saaremaalt, Muhust ja teistelt saartelt piiskopidele kuuluvast kolmandiku, mis kuuluksid igavesti tsiviilhooldusega koos kirikutega, kümnistega ja kõigi maiste privileegidega, kus piiskopile on reserveeritud vaimsed õigused. Seetõttu määravad nad neil saartel oma kirikute kaudu sobivad isikud, koolitavad neid ja esitavad nad meile või meie järglastele investeeringuteks (kasuks). Kuid nende maade eest ei paku nad meile muud maist teenistust, välja arvatud see, et nad võitlevad pidevalt meie piiskopiameti eest vaenlase rünnakute vastu ja kuuletuvad meile vaimsetes asjades ning kui me piiskopiameti kohaselt külastame nende riiki ja kirikuid, maksavad nad vajalikud kulud meie eest kaheteist-kümne ratsuga kaks korda aastas või meie arhidiakonile, kes tuleb seitsme ratsanikuga.

Riigi väljakuulutamise kirjas 01.10.1228 määras Saksa-Rooma kaaskuningas Heinrich Osilia territooriumiks viis kihelkonda Osiliast ehk Saaremaalt, seitse kihelkonda Maritimast ehk Läänemaalt ja inimtühja saare, mille nimi oli Dageida (Hiiumaa). Kihelkondade nimesid ise kirjas ei mainitud. Eesti muinaskihelkondade nimistust leiduvad Läänemaalt järgmised seitse kihelkonda:

Cotze	(Kotsu)	Hiljem Hanila kirikukihelkond
Sorve	(Sõrve)	Hiljem Karuse kirikukihelkond
Corbe	(Kõrve)	Hiljem Pärnu-Jaagupi kirikukihelkond
Leole	(Lihula)	Hiljem Lihula kirikukihelkond
Rotalia	(Ridala)	Hiljem Ridala kirikukihelkond
Soontackele	(Soontagana)	Hiljem Mihkli kirikukihelkond, kuhu lisandusid veel Audru ja Tõstamaa alad
Tundmatu nimega		Konuveres ümbrusest, millest hiljem kujunesid Märjamaa, Kullamaa ja Vigala kihelkonnad

Saaremaalt kuulus Osilia koosseisu viis muinaskihelkonda: Kihelkonna-Sõrve (Kielkond-Sworve), Kaarma (Karmel), Muhu (Mone), Põide (Horele) ja Viljala (Wolde) kihelkonnad.

Teada oli, et riigi territooriumi hulka kuulusid Saaremaa, Hiiumaa, Muhumaa ja nende ümbruse saared. Lõunas ulatus Osilia Pärnu jõe kallastele, idas Valgu ja Kasti küladeni ning põhjas ulatus piir Padisest pisut läände kuni Eesti põhjarannikuni.

Maadega oli aga Osilia piiskopil raskusi. Nimelt soovisid neid maid endale ka teised ja piiskopi nõrkuseid kasutades või siis teda ähvardades ja hirmutades prooviti nähtavasti maid Osilia küljest endale saada. Mõningatel juhtudel see ka õnnestus.

Seoses segaste aegade ja ehk võimutühimikuga Osilia aladel teatas 1231. aastal Riia piiskop, et kolmandik Osiliast kuulub Riia kodanikele, millest tekkis tüli ja mis kestis aastani 1525. Selle taga oli paavst Gregorius IX, kes andis 26.04.1231 Cotze ja Sourbe Riia linnale. Selle lahendamisse sekkus ka paavst Honorius IV ja seda vähemalt 05.12.1285. Mõningatel väidetest täpsustati seda Riia linna omandust Osilia aladel veel aastal 1233, Kaarma ja Sõrve muinaskihelkonnad olid läinud Riia linnale, lisaks veel 100 adramaad Kilikunde (Kihelkonna) Sõrve-poolsest osas. Alna Balduini tegevuse tagajärjena läks veel osa Osilia aladest ordule. Sedasi oli 200 adramaad läinud Riia piiskopile, 100 ordule ja 100 Riia linnale. Hiiumaad ja teisi saari see maadejagamine ei puudutanud. Nähtavasti see jagamine kõigile ei meeldinud ning 13.01.1234 teatati, et Riias on

otsustatud Saaremaa jagada kolmeks võrdseks osaks: Riia piiskopile, ordumeistrile ja Riia linnale. Varem olid kõik kolm osapoolt intresse ühiselt kogunud, nüüd aga anti igaühele oma kolmas osa maad, millelt nad ise pidid intresse kasseerima.

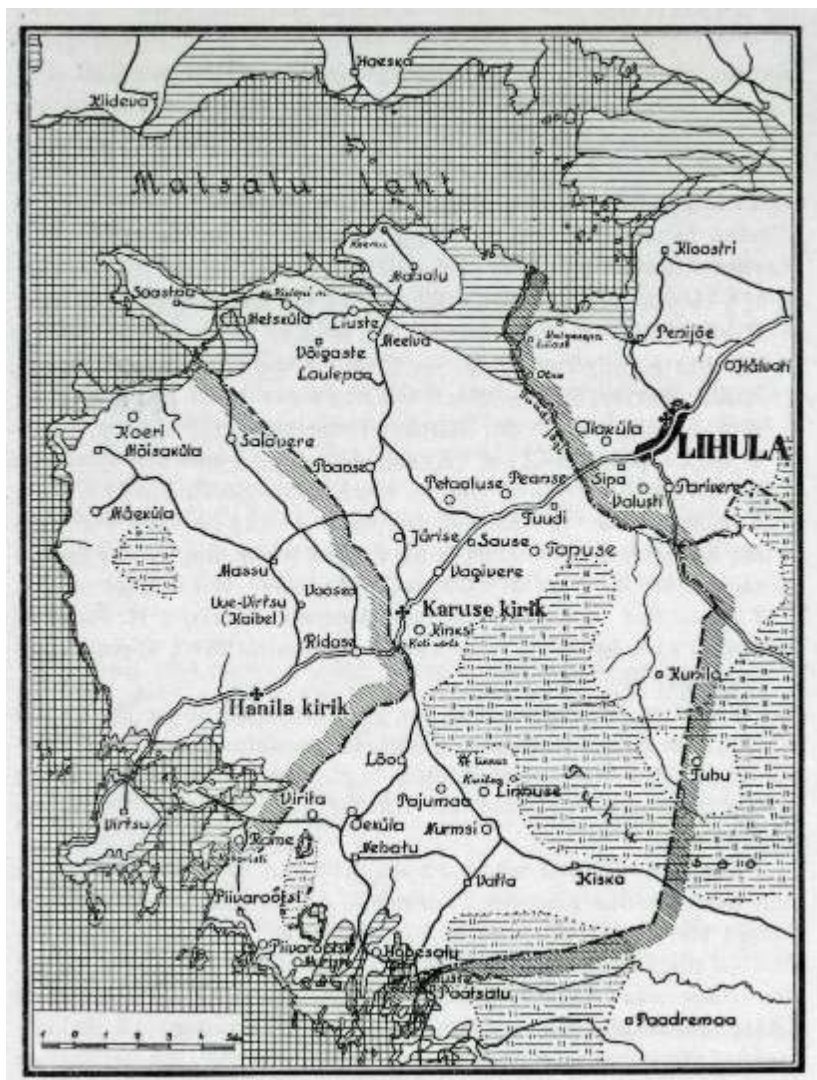
10.09.1234 jagas maid paavsti legaati Wilhelm. Piiskopkonna kagupiiriks määras ta Pärnu jõe jõesängisusudmest Pala jõeni ja sealt mööda Pala lähteni. Pala jõgi on praegune Kärü jõgi.

Piiskopi alluvusse kuulusid seega Läänemaa ja kõik saared (Saaremaa, Muhu ja Hiiumaa). Selline läänistus kattus 1228 antud läänistusega ja ainsaks erinevuseks oli lõuna- ja kagupiiri täpsustus. Neid piire kästi alaliselt jälgida. Osa piiskopkonna maadest oli aga juba varem läänistatud Riia linnale. Modena Wilhelm nähtavasti neist probleemidest 10.09.1234 kas polnud teadlik või siis ei pidanud oluli-sena. Nii 10.11.1234 tühistas Wilhelm eelmise piiskopi läänistused.

Modena piiskop ja paavsti legaati Wilhelm soovis Saaremaale rajada piiskopkonda, aga need maad olid juba riialaste vahel jagatud. Siiski suutis ta 07.04.1235 Riia linna käest pooled maad endale kaubelda ehk kuuendiku Saaremaast. Riia linn loovutas need valdused vabatahtlikult, mille legaati suure tänuga vastu võttis. Piiskopkonna loomiseks vaid Saaremaal oli aga maad liiga vähe. Sedasi määras ta uue piiskopi Läänemaale ja kuuendikule Saaremaast.

Kui siis lõpuks piiskopkond endale uue piiskopi sai (1234), nõudis paavst Gregorius IX 24.02.1236 Saaremaa maade tagastamist, mida aga Riia loomulikult ei teinud.

1238 loovutas piiskop neljandiku oma maadest vastloodud Liivi ordule, kellega tol hetkel jagati Lihula kivilinnust. Sedasi läks Liivi ordule pool Hiiumaast (saare kirdeosa), Saarema kirdeosa ja Saaremaa loodeosa. Muhu saar läks ordu valdustesse täielikult. Ka Karuse kihelkond läks ordule jättes sedasi osa Hanila kihelkonnast lahusosana siiski piiskopi valdustesse. Lihula linnuses elutsev ordu vajab endale lähedusest põllumaid. 29.01.1238 koostati leping, kus Liivimaa ordu üheks tugikohaks pidi saama Lihula ja Osilia piiskop pidi andma ordule neljandiku Läänemaa rannikualadest, 50 adramaad Läänemaast. Enne maade eraldamist ordule eraldas ta 300 adramaad toomkiriku ehita-

Kaart piiskopkonna ja ordumaade jagunemisest pärast aastat 1238.

miseks vajalike varade kogumiseks. Ordule anti aga üle poole Lihula külast, mis asus linnuse ees koos kõigi tarvikutega. Lepingu põhjal võib oletada, et Sauga mõisarajoon ehk kogu Pärnu ja Sauga jõe suudme vaheline ala läks ordu valdusesse. Selle vastutasuks lubas ordu talle oma valdustes kaitset.

Dokumentides on nimetatud ka saart Osmesar. Võiks arvata,

et tegemist on Osmussaarega, aga siin on pisut segadust. Selgub, et dokumentides on raske eraldada Osmussaart ja Riia linna naabruses olnud Väinajõe saart, kus asus Vējzaḡsalas mõis ning selle saare liivikeelne nimi oli Osmasar. Seda saart mainitakse näiteks 13.05.1432 Riia kapiitlile saadetud kirjas.

Karuse kihelkonnast moodustus nn. Saksa ordule kuulunud Lihula komtuurkond. See loovutati Osilia piiskopi poolt Liivi ordule 1238 keskusega Lihulas, mida ordu haldas kahe peale Osilia piiskopiga. Lihula komtuurkonna alad olid ümbritsetud Osilia valdustega ja kuulus kiriklikult Osilia piiskopkonda. Algselt oli komtuurkonna eesmärgiks Lihula sadamakoha valvamine, kuid järgnevate sajandite jooksul kadus Lihulal maakerke tõttu ühendus merega ning komtuurkond kaotas seega ka oma mõtte. Osilia piiskopile siiski komtuurkonnaga Lihula lossi jagamine ei meeldinud ning sedasi rajati Osilia pealinnaks

Hiiu- ja Saaremaa jagamine ordu ja piiskopi vahel 1254.⁶¹⁴

Perona (Vana-Pärnu), et mitte jagada orduga Lihulat.

Kuigi 1236. aastal oli paavst nõudnud Osilia maade tagastamist Riia poolt, siis aastal 1240 kinnitas paavst Gregorius IX miskipärast Riia toomkapiitli õiguseid ja sealhulgas õigust kümnisele Cotze ja Zworbe aladel Läänemaal. Nähtavasti on tegemist Karuse ja Pärnu-Jaagupi aladega, mida tuntakse ka nimedega Kotsu ja Corbe (Kõrve).

1242 nõudis Osilia piiskop Heinrich ordult Läänemaal maade tagastamist, aga Lihula küla loovutati ordule.

Vend Henricus, jumalikust halastusest Osilia ja Maritima piiskop, kõigile kohalolevatele ülevaatuskirjadele tervitus I.C. majale soovime anda teada, et Liivimaa teutoonide magister (Liivimaa ordu maameister) ja tema vennad olid meiega selles ettenägelikult varakult kokku leppinud Maritima osa jagamise kohta Dominica (inkarnatsiooni) aastal 1242, mida ta tollal pidi tegema viie aasta pärast lepingust vastavalt meie privileegi kehtivusele, mille andsime vendadele endile Maritima neljandiku osa kinkimisel, tuleks meie ja nende vastastikuse hea tahtega ette näha. Sel põhjusel, olles määranud koos meiega eelnimetatud meistri ja tema vennad, saime kõigepealt kolmsada adra-

Andres Adamsoni joonis Muinas-Eesti maakondade ja kihelkondade kohta 13. sajandi algul.²⁶²

maad, mis määrati kiriku katedraalile ja jagasime ülejäänud valdused, mis olid siis vabad, nii et nende osad, mida kutsutakse Sorveks, Cotzeks, koos kogu vabadusega nende neljandiku meie annetuse eest, tuleks anda nimetatud vendadele. Kuid me tahame, et nii sadam, mis on nende osadega seotud, kui ka meresadamad jääksid kõigile vabaks. Kui aga vasallide omanduse hulgast juhtub midagi vabaks jääma, senikaua kuni neile pole jaotatud, saavad vennad oma neljandiku vabalt kätte. Niisamuti sai küla nimega Lehale ehk kus asub meie loss koos kõigi selle päraldistega meie annetuse läbi eelnimetatud vendadele. Ja selleks, et see paigutus saavutaks tugevuse, oleme otsustanud kinnitada käesolevale lehele oma pitseri ülalnimetatud meistri pitseriga.

Maadejagamisega tuli Osilia piiskopil uuesti tegeleda aastal 1251 kui ta otsustas uue pealinna ehitada Peronasse.

Saaremaa idaosa läks Osilia piiskopi käest Mõõgavendade ordule ehk selleks ajaks juba Liivi ordu valdustesse aastal 1254. Sinna kuulusid Suur-Kihelkonna keskusega Paju ordumõis Virita külas ja Mustjala kihelkond. Ida-Hiiumaa läks Liivi Ordu ning saare lõuna- ja lääneosa piiskopi valdusse. Vastav kokkulepe Osilia piiskopi Heinrichi ja Saksa ordu kõrgmeisteri Liivimaa kuberner Eberhard von Seyne vahel koostati 20.03.1254. Samal aastal 13.05.1254 koostas piiskop Heinrich selle tehtud lepingu seletuskirja. Siin määratleti siis ka Hiiumaa jagamine.

Lepingu sisu oli üldjoontes järgmine. Ordu sai veerandi Läänemaal asutatud või edaspidi asutatavatest vasallidele antud maadest. Piiskop Heinrich või tema õigusjärglased on kohustatud maksma kahju, mille nad on selle neljandikuga seoses ordule tekitanud või tekitavad tulevikus. Mõlemad lepingu osapooled kiitsid heaks vendade Bertholdi ja Werneri ettepanekud Lihula lossipiirkonnas asuva viie küla kohta. Ordu käsutusse määrati kaks küla lossirajoonis ja 4,5 adramaad Cippe külas. Kaks küla ja ülejäänud osa Cippe külast jäid piiskopi valdusesse. Piiskop loovutas Muhu saare täielikult ordule, kuid vastutasuks pidi ta saama tagasi 50 adramaad, mis ta oli kohustatud ordule eraldama veerandi Muhu saare eest. Kõigi maade jagamine pidi olema lõpetatud 1. maiks 1254. 13. mai seisuga oli maadejaga-

mine aga veel teostamata.

Tuleb siiski arvestada, et ordule antud maad ei olnud puhtalt ordu omad. Need olid antud ordule linnuste ülalpida-miseks ja linnusekarnisoni toitlustamiseks. Sedasi ei võinud piiskop nende maade elanikke kasutada oma huvides.

1254. aasta lõpul kohtusid Osilia piiskop Heinrich, Riia piiskop ja Kuramaa piiskop ning arutasid olukorda maadejagamisega Liivimaal, sest oldi mures piiskopkondade maadejagamisega, kus osa maadest läks ordule. Samas kohtuti ordu suurmeistritega.

Ordule ei kuulunud algsetest Osilia piiskopkonna maadest mitte ainult alad Lihula ümbrusest ja saartelt vaid ka maavalduseid mujalt. Aastal 1238 toimunud kokkuleppe kohaselt sai sedasi ordu piiskopilt sõjalise abi eest endale neljandiku piiskopkonna maadest. Kui 1242. aastal seda lepet ellu viima hakati, anti orduvalduseks ka Caskenenne (Kaseküla Hanila lähedal), mis läks Lihula komtuurkonna alluvusse. Seal püsis Caskenenne aastani 1477, mil Lihula komtuurkond likvideeriti. Aastal 1320 kinkis ordumeister Gerhard von Jocke Caskenenne Padise kloostrile. Samal ajal müüdi kloostrile veel Vatla ümbrusest ehk Lihula komtuuri maavaldustest Nurmsi (Normes, Nurmiste?), Karevere (Kagerevere, Karreferi), Vatla (Wattel) ja Hõbesalu (Hoveselle Vatlast 2,5 km põhjas). Seda oli vaja varade kogu-miseks Padise kloostri ehitamise jaoks. Pool sajandit hiljem aastal 1364 vahetas aga ordumeister Arnold von Vietinghoff need kõik mainitud maavaldused Tallinna piiskopkonda kuulu-nud kolme küla vastu tagasi. Ordule siirdusid siis Caskenenne (Kaseküla) ja Metzenkülle.

14.03.1258 määras paavst Aleksander IV oma bullas, et Riia piiskopkonna Dünamunde kloostri ülem (prior) korrastaks maadejagamist Saaremaal Riia linna ja Osilia piiskopi vahel. See oli seotud ajaga, kui piiskopkonnal puudus tegutsev piiskop, ja aastatel 1231–1233 jagati sedasi maid Riia linnale. Nüüd siis taheti Riia linna käest need maad uuesti piiskopkonnale tagasi saada, aga Riia linn sellega nõus ei olnud. Paavsti bulla oli pisut ebaselge ja jättis jälle kogu vastutuse kellelegi teisele. Selleks oli siis nüüd Dünamund prior. Maid oli 35 aastat varem jaganud

Alna Balduin ja sellele viitas ka paavst. Ja kuna need maad olid paavsti arusaamise järgi vaid antud Riia linnale, siis neid võis tagasi küsida.

Hea mäluga Sabine'i piiskop, endine Mutinesi piiskop, tollal apostelliku tooli legaat Osilia maal, kelle ettepanekul anti kolmandik osa piiskopi maadest üle, andis käsu ja määras, et kui Osilia piiskop tõstataks küsimuse maade tagastamisest nimetatud nõunikele või nende järglastele, loetaks taoline otsus tühi-seks... Seepärast käsime apostellike kirjutiste kaudu teie äranägemisel, et kui kutsutud kutsutakse kohale ja olete kuulnud ettepanekuid ühelt poolt teisele, otsustate kanoonilise üleskutse tühistada. (Lühikokkuvõte)

Kuna lahkkelid Osilia alade omandamise üle Riia linna poolt jätkusid, siis nähtavasti aastal 1285 võttis Osilia piiskopkond ette füüsilise katse need maad endale tagasi saada. Toimunu kohta saatis siis paavst Honorius IV Osiliasse noomituse ning ikkagi jätkusid tülid siit edasi veel paarkümmend aastat.

Esmakordselt dokumenteeriti Osilia ja Taani kuninga valdustesse kuuluva Harjumaa vaheline piir aastatel 1282–1285. Täpne piiri määratluse hetk pole teada. Dokumendis viidatakse Tallinna kubernerile Letgastile, kes tõusis sellesse ametisse arvatavasti pärast Odewart Lodet, kes oli kuberneriks 1279–1281. Seega ei olnud seda ürikut koostatud enne aastat 1282. Samas on dokumendis viide Osilia piiskop Hermannile, kes suri aastal 1285. Sedasi tuleks riigipiiri määratlev ürik dateerida ajavahemikku 1282–1285. Mitmed ajaloolased on selleks dateerimise ajavahemikuks kirja pannud 1275–1285. Kersti Markus dateeris lepingut u. 1284. aastaga. Dokumendis on mainitud ka Osilia Läänemaa stiftifoogti Rusce nimi.

Oli kuidas oli, dokumendi ladinakeelne tekst on Bunge ürikute kogumiku (ilmunud 1857) põhjal järgmine.

Dominus episcopus Hermannus, tempore, quo Rusce erat advocatus suus, cum capitaneo Letcast inter diocesim Osiliensem et terram regis equitavit disterminium in hunc modum. Primo incipiens a Toresso, processit ad flumen Mustoya, abhinc ad fluvium parvum Nitepinde, a quo ad molendinum Kirrevere, quondam domini Odvardi de Loden

submersi, quod in media parte, quae tetigit terram regis, fuit destructum, pars vero altera, tangens diocesim, supermansit. A quo molendino processit ad fluvium Surekolima, a quo ad viam Karente, a qua ad magnam paludem, a qua ad Zuren Alliken, a quo ad flumen Sawoia, quod quandoque solet desiccari; a quo ad Fenckenso, a quo ad Gowudz, id est ungeverde. Ibi ad magnam arborem secabatur baculus episcopalis, quae arbor, mortuo dicto episcopo, a parrochianis de Herchele est destructa. Ab hinc vero od silvam Neytepe, id est en nes, a qua ad Kaypenkoya ruten, et illum locum Esto diocesis, nomine gaudens de Cokenmede, obtinuit iudicio candentis ferri. Ab hinc ad mare.

Eesti keelde tõlgituna on tegemist järgmise tekstiga:

Kõrgeaulik piiskop Hermann, Lihula kloostri asutaja, tegi ajal kui vend Rusce tema foogt oli, kuningliku Taani pealiku Letgastiga Tallinnas piirikokkuleppe Saaremaa diötseesi ja kuninga maade vahel järgmisel kujul: Alates Tõrasoost, mis on üks soo, jookseb piir katkematult Mustoja jõe tagant väikese Nitepinde jõeni, siis edasi Kirrevere veskini, milline kunagi kuulus uputatud härrale Odward de Lodele ja millest üks pool, mis puutub kokku kuninga maadega, oli purustatud, teine pool seevastu, mis piiskopkonnaga piirneb, veel täiesti alles. Sellest veskest jookseb piir Surekolima jõge piki edasi piki teed Karente kaudu Zuren allikani ja Sawoia jõeni; mis mõnikord ära kuivab; sealt edasi Fenckenso rabani ja selle järel Gowudzisse kuni suure puuni, millest piiskopisau välja raiuti ja millise puu pärast piiskopi surma Herchele kihelkonna inimesed hävitasid. Sealt edasi Neytepe metsas seljandiku kaudu Kaypenkoya teeni, Eesti diötseesi põldude vahelt Cokemendeni, kust tulist rauda saab. Siit edasi kuni mereni.

Bunge on dokumenti ohtrasti kommenteerinud ja see lihtsus-
tab tunduvalt tekstist arusaamist. Sellegi poolest tekitab too dokument hulgaliselt küsimusi. Näiteks tekib küsimus, kus oli Herchele (Hertele) kihelkond? On arvatud, et tegemist on Horele ehk Põide kihelkonnaga. Aga miks pidid Horele inimesed tulema Saaremaalt Läänemaale, et hävitada puu? Aga vaatame Harjumaa poolele. Seal on Nissi vald, mille keskuseks on Riisi-

pere alevik. Varem oli tegemist Nissi kihelkonnaga, mis keskaja algul sisaldas Varbola alasid ning kuulus Revala muinasmaakonna Vomentakae kihelkonda. Hiljem moodustas Riisipere ümbrus Hertele kirikukihelkonnaga, mis hõlmas ka Padise ala. Siit selgubki, et Herchele inimesed tulid Osilia aladele puud langetama põhja poolt ehk tänapäevase Nissi aladelt. Seega Hertele puhul ei ole arvavasti tegemist nimetu kihelkonnaga Osilia aladelt.

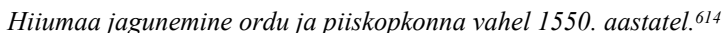
Kersti Markus on piiri varem esitatud lepingu põhjal pisut täpsustanud ning kasutab oma artiklis²⁶² tänapäevasemaid kohanimesid: *Hindamatuks allikaks on siin eelmainitud piirileping, mis sõlmiti piiskopi ja Taani kuninga asehalduri vahel 1284. aasta paiku. Seal on kaks huvitavat kohta. Kõigepealt kirjeldatakse lähtepunktina Tõrasood, kust piir läks edasi Mustojani, mis jäi Lodede valduste (Märjamaa ja Orgita ümbrus) ja Kabala küla vahele. Sealt kulges see Vardi lisajõeni ning edasi veskini Vardi küla lähedal, mis kuulus varem Odward von Lodele (tapeti 1270), kuid lepingu sõlmimise ajaks oli sellest alles ainult diötseesi maale jääv osa, kuninga pool aga hävinud. Kuidas sellest aru saada? Kas Odwardi valdus ulatus üle poliitiliste piiride või ei läinudki sealt varem mingit piiri?*

Edasi kirjeldatakse piiri kulgemist Russalu ja Pajaka külade vahelt Kasari jõeni ja Varese küla juurest läbi soode kuni Ellamaani. Kohalikud turbatehased on maastikku tundmatuseeni muutnud, kuid üksikud rabalaigud annavad siiski tunnistust kunagisest vesisest ümbruskonnast. Ellamaa lähistel oligi see piiritähiseks nikerdatud puu, mille Hertele kirikukihelkonnaga inimesed pärast piiskopi surma (ca 1285) ära lõhkusid. Siit võiks järeldada, et piiri ei aktsepteeritud. Johansen pakkus piiripunkti asukohaks maanteed, mis on ka loogiline, sest kohalike jaoks pidi olema tegemist käidava kohaga. Edasi algas aga lepingu järgi metsik maa. Alles hilisemas juurdekirjutuses kirjeldatakse piiri kulgemist Vihterpalu jõeni ja sealt edasi Ristnani. Kuna seekord mainitakse ka Padise abtile kuuluvaid maid, siis pärineb juurdekirjutis ajast, kui mungad olid Dünamündelt Padisele ümber kolinud (ca 1310).

Seda lugedes võiks arvata, et piirimääratlus tehti aastal 1285.

Osa aastal 1705 avaldatud Liivimaa ja Kuramaa kaardist, kus kõige idapoolsest punktist põhjapoole kulgeb Taani valduste ja Osilia piir, mis määrati paika aastatel 1282-1285. Osilia lõunapiir ei kulgenud päris selle kaardi järgi ja sellega on olukord pisut keerulisem. Täpselt seda dokumenteeritud algusaegadel pole. Seetõttu võib oletada, et lõunapiir kulges Pärnu jõest Sauga jõe suudmest piki Sauga ja Are jõgesid Suursoo, Kaisma ja Kõnnu idapoolelt piki Raplamaa piiri Tõrasooni.

Tänapäevase Eesti territoorium oli Osilia eksisteerimise ajal

[illegible]

31

Wattele ja Hovestette (Vatla mõisa Nurmsi küla, Vatla küla ja Hõbesalu küla). Tagerevere kohta on arvamus, et tegemist oli tänapäevase Pivarootsiga. See aga olevat kandnud aastal 1320 nime Kogerevere.

Aastal 1327 tekkis järjekordne tüli maavalduste tõttu ordu ja piiskopi vahel. Vägivaldse konflikti käigus astus ordu samme oma ringkonna jõuga ülevõtmiseks. Lõpuks anti tüli lahendamise Tartu piiskopi ülesandeks ja ta saigi koostatud lepingu 15.06.1328. Lepingu põhjal võib oletada, et ordu käitumine mõisteti hukka ja ordu pidi oma halba käitumist kompenseerima. Otsuse kohaselt kohustati ordut piiskopile, toomkapiitlile, preestritele ja vasallidele tagastama maksud, loomad, raha ja kogu muu vara, mille ta oli omastanud oma neljandiku poolelt ja mille tulu oli aastal ekspluateerinud. Niisamuti kuulutati nüüd piiskopi nimele kantud piiskopipõllud Lihulas, mille ordu oli sisuliselt abt Nikolaile ja tema järglasele andnud Kokkulepe oli ise järgmine: Ordu loobus tuleviku jaoks mis tahes õigusest või nõudest, millele tal oli või võis olla õigus varasemate privileegide, aegumistähtaegade või mis tahes muu omandiõiguse alusel, mis puudutab rikutud varade neljandikku, kuid sellisel viisil, et vara, mis ordul oli nimetatud neljandiku valduses enne piiskop Jakobi aega omanud või lääniks andnud, jäid tema omandisse. See tähendas, et kuni 1322. aastani ordu ja piiskopi vahel tekkinud de facto omandiõigus rüvetatud maade neljandiku osas muudeti püsivaks ning ordu ei saanud selle neljandiku osas enam piiskopilt uusi valdusi. Nimetatud neljandiku kompensatsiooniks andis piiskop ordule 36 adramaad, mida rüütel Aleksius oli varem Hanila kihelkonnas piiskopi läänina hoidnud. Lisaks loobus piiskop 30 margast hõbedast, mida ordu oli kohustatud Raydele küla eest tasuma. Raydele on tänapäeval Raidla küla Suigu lähistel. Rüütel Aleksiusse kuulus Virtsu aladel olnud maatükk, mis hiljem siirdus von Uexküllidele.

03.04.1368 palmipuudepüha aegu arutati Lihula ümbruse talupoegade piiritüli. Lihulasse oli kohale saabunud mitmeid Liivimaal tegutsevaid orduametnikke. Tehti ringkäik ümbruskonnas, aga otsuseid endaid üles ei kirjutatud:

Vend Arnold von Herike, Viljandi komtuur, vend Diedrich

von Warmestorpe, Pärnu komtuur ja vend Hüge von der Zee, Lihula komtuur, dokumenteerivad, et Liivimaa ordu maameister härra Wilhelm von Vrymersheim on neid käskinud ja andnud neile täieliku voli otsustada piiritüli Lihula ümber maarahva vahel. Siin järgneb ringreis, kusjuures mainitakse järgmisi asukohti: Alloküll, Wekeverre, Sirre ja Walkesi külad, Matzala, Oyametze, Helvelse, Russen-Grave, Levenberg, Allenküll'scher Bach ja Pennipanoya. (Alaküla, Vagivere, Seira ja Valuste külad, Matsalu, .., Hälvati, .., Kloostri, .., Penijõe). Pitseeritud kolme ülalmainitud komtuuri poolt Lihulas 1368 esmaspäeval enne palmipuudepäha.

Tunnistajad: praost hr Johann Schütte, dekaan hr Luteke Flandria, Osilia laulumeister (kantor) hr Gerlich von dem Costelen, rüütel Hermann von Byckeshovede, Läänemaa foogt Hinne Witte ja tema vend Clas Witte, Henneke Wedwes, Tyle Parmele, vennad Heidenreich ja Claus von Byckeshovede, Ludeke Kützeleben, Bartholomew Vellin, Henke Mekes, Vicke Wrangle, Johann Wrangle Tittvere, vennad Hermann ja Vicke von Byckeshovede ja palju teisi häid inimesi.

17.02.1429 tühistasid Osilia piiskop Christian Kuband ja kapiitel kuus varasemat maadejagamisega seotud dokumenti:

- 29.01.1238 Piiskop Heinrich I ja ordu vaheline leping maade jagamise kohta.
- 20.03.1254 Piiskop Heinrich I kinnitus maade ümberjagamist orduga
- 13.05.1254 Maadejagamise seletus piiskopkonna ja ordu vahel
- 06.1262 Piiskop Hermann I lahkus Kihelkonna kiriku patrooni seisusest
- 1292 Piiskop Heinrich II andis osa maadest ordu nõudel Liivi ordule
- 30.4.1293 Piiskop Heinrich II dokumenteeris Liivi orduga sõlmitud kokkuleppe

25.07.1438 leppisid Osilia piiskop Johannes ja Liivimaa Saksa Ordu esindajad kokku vaidlusaluste piiride osas nii Kihelkonna, Kärla ja Kaarma kihelkondades kui ka Valjala ja Pöide vahel. Lepet olid piiskopkonna poolelt piiskopile lisaks koostamas ja kinnitamas Osilia kapiitel, rüütel Conrad Uexküll, Friedrich Swarthoff, Evert Herkel, Hans Tittvere. Mainitud li veel toomhärria Ludolf Grove. Ordu poolelt olid kohal Heidenreich Vincke von Overberg (temast tuli samal aastal ordumeister), maamarssal Godert von dem Roddenberghe (Gottfried von

Rodenberg), Viljandi komtuur Thomas Hungersdorp (hüüdni-mega Grevesmolen), Tallinna komtuur Wolter von Loe, Järva foogt Heinrich von Notleben, Soneburgi foogt ja aasta hiljem Järva foogtiks tõusnud Peter Wesseler. Nendele lisaks veel Lihula komtuur Heinrich von der Vorste.

09.06.1480 andis Tallinna piiskop Simon Osilia piiskop Peterile korralduse selle saare kuuenda osa tagastamiseks, mille nimetatud piiskop oli Riia linnalt ebaseaduslikult võtnud. Nähtavasti oli tegemist Saaremaaga.

Piirileping 25.07.1438 piiskopkonna ja ordu vahel. (EAA)

Kokkuvõtteks oleks siin sobiv kirja panna maadejagamiste kronoloogia:

- 29.06.1228 Osilia piiskop Gottfried nõustus ordu nõudmistega piiskopkonna maadele.
- 01.10.1228 Esimesele Osilia piiskopile anti valitseda piiskopkond, kuhu kuulus viis kihelkonda Lääne-Eesti saartelt ja seitse kihelkonda Lääne-Eesti mandrilt.
- 26.04.1231 Paavst Gregorius IX andis Cotze ja Sourbe Riia linnale, sest Osilia piiskopkonnal valitsejat ehk piiskoppi ei olnud.
- 09.08. 1231 Riia piiskop teatas, et kolmandik Osilia piiskopkonnast kuulub Riia kodanikele
- 1233 Liivimaa piiskop Albert sai Valjala, ordule läksid Põide ja Muhu, Riia linnale jäid Kaarma ja Sõrve. Kihelkonna jagati kolmeks: 200 adramaad piiskopile, 100 ordule ja teine 100 Riiale.
- 13.01.1234 Saaremaa jagati kolmeks võrdseks osaks Riia piiskopi, ordumeistri ja Riia linna vahel.
- 10.09.1234 Paavsti legaat Modena Wilhelm määras Osilia piiskopiks Heinrichi ja määras tema valdused.
- 10.11.1234 Wilhelm tühistas eelmise piiskopi läänistused.
- 07.04.1235 Riia linn loovutas pooled endale kuulunud Saaremaa valdustest Osilia piiskopkonnale.
- 24.02.1236 Paavst Gregorius IX nõudis Saaremaa maade tagastamist, sest Osiliale oli leidunud uus piiskop.
- 29.01.1238 Osilia piiskop loovutas neljandiku oma maadest vastloodud Liivi ordule.
- 28.02.1238 Piiskop Heinrich kirjutas üles orduga tehtud lepingu sisu.
- 07.06.1238 Stensby leping. Taani kuninga ja ordumeistri vaheline leping, mille alusel kinnistati Liivi ordule osa Läänemaast, Muhu ja osa Hiiumaast. Osilia piiskopkonnale kinnistati enamik Läänemaast ja enamik saartest
- 1239 Riia piiskop Nicolaus von Nauen protestis maade tagastamise vastu.

- 1240 Paavst Gregorius IX kinnitas miskipärast Riia toomkapiitli õiguseid ja sealhulgas õigust kümnisele Cotze ja Zworbe aladel Läänemaal.
- 1242 Osilia piiskop Heinrich nõudis ordult Läänemaal maade tagastamist, aga oli nõus loovutama ordule Lihula küla.
- 20.03.1254 Piiskop Heinrich kinnitas maade ümberjagamist orduga.
- 13.05.1254 Maadejagamise seletus piiskopkonna ja ordu vahel.
- 1254 Saaremaa idaosa, kuhu kuulusid Suur-Kihelkond keskusega Paju mõis Virita külas ja Mustjala kihelkond, muutus Liivi ordu valduseks.
- 14.3.1258 Paavst Aleksander IV andis Dünamünde kloostri abtile ülesande uurida ja otsustada Riia nõudeid osale Saaremaast.
- 1268 Piiskop andis ordule lisamaid seitsme adramaa võrra.
- 1285 Osilia piiskopkond võttis ette füüsilise katse Riia poolt anastatud alade tagasi saamiseks.
- 1282-1285 Dokumenteeriti Osilia ja Taani kuninga valduste vaheline piir.
- 05.12.1285 Paavst Honorius IV nõudis Riia linnalt Osilia maade tagastamist, mida Riia linn loomulikult ei teinud.
- 1292 Osilia piiskop andis ordu nõudmisel veel maid oma lõunapiirilt Liivi ordule.
- 30.04.1293 Piiskop Heinrich II dokumenteeris Liivi orduga sõlmitud kokkuleppe.
- 10.05.1320 Liivi ordu maameister andis ja müüs Padise kloostrile maid Osilia piiskopkonna aladelt.
- 1327 Osilia piiskop ja Liivimaa ordu maameister andsid oma lahkarvamused Läänemaa maade üle Tartu piiskopi otsustada.
- 24.02.1328 Tartu piiskop teeb otsuse Läänemaa maade kohta.
- 15.06.1328 Osilia piiskop ja Liivimaa ordu maameister lepivad kokku, et Läänemaal pärijateta jäänud

- valdused siirduvad piiskopile. Ordule jäi Hanila aladel 36 adramaad.
- 23.04.1364 Liivimaa ordu maameister vahetas kolm küla Harjumaalt Padise kloostri kasutusse antud kahe küla vastu.
- 03.04.1368 Piiritülide lahendamine ordu poolt Lihula ümbruses.
- 17.02.1429 Piiskop ja kapiitel tühistasid kuus varasemat orduga maadejagamise dokumenti.
- 25.07.1438 Piiskop ja ordu leppisid kokku Saaremaal olevate alade piiride suhtes.
- 28-30.7.1451 Padise kloostri ja Oeseli stifti piiride ettevalmistus.
- 1477 Ordu Lihula komtuurkond likvideeriti.
- 09.06.1480 Piiskop Peter Wetbergi kästakse tagastada saarest kuuendik, mille ta oli Riia linnalt ära võtnud. Nähtavsti oli tegemist Saaremaaga.
- 15.06.1507 Osilia piiskopkonna ja ordu vaheline maadejagamine Saaremaal.
- 04.02.1525 Haapsalus toimunud Osilia Meespäeval käsitleti ka Riia nõudeid kolmandikule Saaremaast ning piiskopkonna ja ordumaa vahelise piiri korrigeerimist.

Keskaegsed teed

Piiskopkonna territooriumit käsitledes ei või kohe kuidagi mööda minna keskajal selle territooriumil eksisteerinud teedest. Teedevõrgustik keskajal oli paljuski erinev tänapäevasest teedevõrgustikust. Valdo Praust on keskaegseid teid uurinud ja esitan siinkohal mõned tema uurimistulemused.

Teed tekkisid külade, linnuste, veskite, mõisade ja linnade vahele. Teid oli varasematel aegadel raske ehitada ja teedevõrk püüti teha võimalikult optimaalne ja odav ning võimalikult lühike. Teed polnud sirged peamiselt looduslike takistuste kohtades, millest reeglina mindi mööda, mitte ei püütud ületada. Suurte soolade korral püüti soode ületuskohad, nn. soosillad,

Arvatavalt keskaegne Pärnu-Lihula tee 5,1 meetri laiune tamm (200 m pikkuse sooriba ületuskoht) Sõnniku küla taga.

teha minimaalse pikkusega või kuludega. Sildade asukoht määras sageli teede kulgemispaiga. Mööda prooviti minna ka mägedest – vältiti paiku, kus oli teed vaja profiilis muuta. Kui vähegi võimalik, mindi ringi, kui ei, tehti läbikaeve. Eriti oluline oli see üleminekul ratsa liikumiselt vankriga liikumisele - nii mitmedki ratsarajad tuli seetõttu hüljata. Suuremad jõed püüti ületada koolmekohtades, kus jõgi oli madal, kõva põhja ja kallastega.

Eestis oli kaks teedevõrku - suvine ja talvine. Talvine oli kasutusel kui mööda lund ja jääd oli võimalik liikuda regedega ja ei pidanud kasutama jõgede koolmekohti ning üle soode sai liikuda lihtsamalt. Kahjuks polnud talvedeed hiljem suviti maastikul nähtavad. Taliteed olid algsed, kuid praegune teedevõrk on välja arenenud suvistest (aastaringsetest) teedest. Keskajal säilis arvatavasti enamikes osades muinasaegne teedevõrk, mis veidi täienes. Talveteede osatähtsus oli suur, sest vanu dokumente jälgides liikusid piiskopid ning relvastatud üksused just talvel, sest siis oli lihtsam ületada veekogusid ning tihti kasutati talvel liikumiseks merejää.

Soontagana muinaslinnusesse pääses suvel mööda salajast pakkteed, aga talvel sellest teest suurt kasu polnud, sest siis pääses vaenlane linnusesse mööda jääd. Seda tõestab ka sinna tunginud vaenuste kroonika, kus sõjaretked muidu hästi kaitstud linnusesse sooritati talvel. Sedasi tungisid ristsõitjad esimest korda Soontagana maadele 1210 jõulupühade ajal, *mil talve karmus kõvenes*. Järgmine rüüsteretk Soontaganasse tehti 1211 jaanuari lõpul ja veebruari algul. Nii rüüstati Soontaganat veel 1215 ja 1219 ning seda jälle üle jää.

Valdo Prausti koostatud arvatav teedekaart Lääne-Eesti aladel.

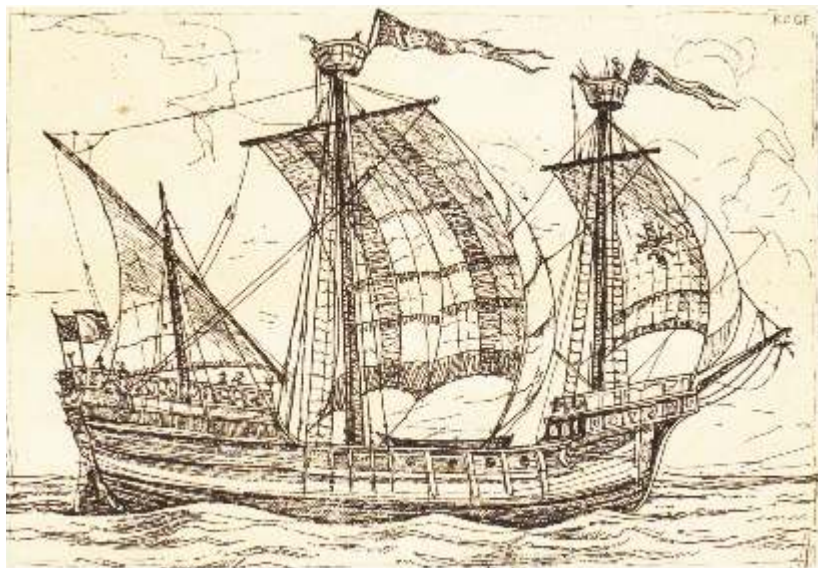
Kaart aastast 1684

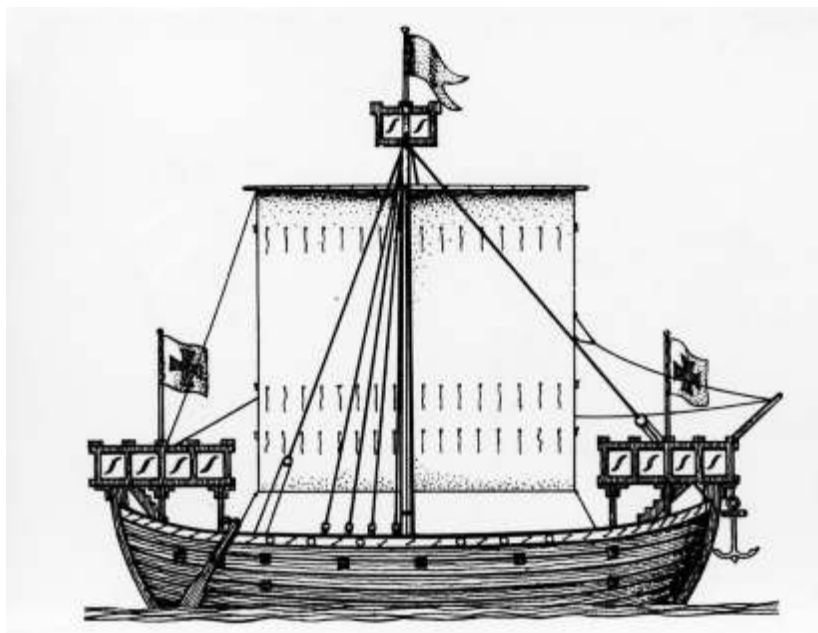
Kaart aastast 1704

Et soosildade ehitamine oli suur töö, tehti need tavaliselt võimalikult lühikesed. Soo ületati kitsaima riba kohalt või soosaarte ketti mööda. Nõnda tuli ehitada vaid mitu lühikest soosilda. Harilikult tehti soosillad haakubudest, lattidest ja palkidest ning iga mõnekümne aasta järel tuli neid uuendada.

Liikumist takistasid ka jõed. Algselt tähendas mõiste „sild” vaid soosildu. Keskajal hakati ehitama ka sildu üle jõgede. Esimesed teed ilmusid kaartidele alles 17. sajandi lõpul. Näitena

Siin pildil on Olev Soansi kujutis keskajal palju kasutatud laevatüübist koge.

Eesti Entsüklopeedia illustratsiooni järgi olid põhjamerel 14. sajandil seilanud koged sellised nagu siintoodud illustratsioonil.

Osilia tekkelugu

Et mõista Osilia alade ajaloo varasemaid hetki enne piiskopkonna loomist, tuleb vaadata naaberalade suunas. Veel 10.–12. sajandil Eestis ristiisku ei olnud. Naaberalade kaupmehed ja valitsejad aga himutsesid endale uusi valdusi, kaupmehed vajasisid turvalisi teid kaupade veoks ja Eesti aladelt toimunud röövretked naaberaladele löid vajaduse teha muudatusi Eesti aladel. Samuti kartsid Eestist läände jäävad valitsejad, et Eesti alad siirduvad slaavlaste kontrolli alla, mis teatud aladel oligi toimunud.

Osaliselt põhineb järgnev jutt Henriku Liivimaa kroonikal. Kui Henrik kunagi Liivimaa kroonikat kirja pani, siis lähtus ta ristiõitjate, piiskoppide ja usujüngrite vaatevinklist. Sedasi tuleb Henriku poolt kirjapandut väga kriitiliselt lugeda, sest kohalikud olid tema arust toored, jõhkrad, verejanulised. Varem mainitud olid Jumala poolt õigustatud oma tegusid tegema.

Taanlased olid ristiusu endale võtnud juba 10. sajandil. Nende valdustesse kuulus ka praeguse Rootsi territooriumile kuuluv Lund, millest loodeti tekkivat Londonile vastav metropol. Lundi peapiiskopkond oli katoliiklik piiskopkond, mis moodustati 1103. aastal. Lundi peapiiskopkond allus otseselt Rooma Paavstile. 12. sajandil tuli Lundist Taani kuningriigi ja Rooma kiriku poolt Eestimaa ristiusu levitamise keskus ning ka vaimulik võimukeskus.

Eestimaa sai endale esimese piiskopi

Esimesed tõsised katsed Eestimaa allutamiseks tegi Lundi peapiiskop Eskil (tegutses piiskopina 1137–1177). Taanis tekkinud võimuvõitluse ja paavst Aleksander III ning antipaavst Victor IV vaheliste lahkhelide tagajärjel läks Eskil elama (pagulusse) Prantsusmaale Clairvauxi, et olla võimalikult lähedal paavst Aleksander III-le, kes oli Prantsusmaale kolinud aprillis 1162. Paavst ja Eskil arutasid misjoni läbiviimist eestlaste seas ja Eskil hakkas otsima Eestimaa piiskoppi. Lõuna-Prantsusmaa La Celle benediktiini kloostrist saigi ta abt

Petruselt soovituskirja munk Fulcole Eestimaa piiskopi kandidaadiks. Ametlikult määras Fulco ametisse Taani kuningas, aga peapiiskop Eskil pühitses Fulco piiskopiks aastal 1165. Arvatakse, et Fulco oli prantslane ja varem Lõuna-Prantsusmaa La Celle kloostri munk. On teada, et ta külastas Eestit 1169. Fulco tegevus sai tunnustust 09.09.1171 paavst Alexander III bullas, kus paavst määras Fulco abiliseks Eesti päritoluga Stavangeri kloostri munga Nicolause. Norra aladel tegutsenud Stavangeri ja Trondheimi piiskoppidele saadetud bullas nimetas paavst Nicolaust auväärseks meheks, religioosseks ja diskreetseks. Munk Nicolause edaspidisest saatusest midagi teada pole, aga ta on esimene nimeliselt teadaolev eestlasest vaimulik. 1178 külastas Fulco koos Nicolausega Eestit uuesti. Erilist edu eestlaste ristimisel aga ei saavutatud.

Kaks päeva pärast Nicolause määramist Fulco abiliseks saatis paavst järgmise bulla. Selle adressaatideks olid Taani kuningas Valdemar I, Norra kuningas Magnus V ja Rootsi kuningas Knut Eriksson. Bullas anti indulgentse (pattude eest antavate karistuste andeksiandmine) kõigile neile, kes võitlevad „julmade eestlaste ja teiste paganate vastu“, lubades neile aastase patukustutuse. Paavst kohustas bulla saajaid teenima Jumalat, armastama õiglust, taunima ebaõiglust, austama ja tunnustama katoliku kirikut, austama vaimulikke karjastena, kaitsma vapralt kristliku usu tõde ning laiendama jõuga kristluse piire.

17.09.1171 nõudis paavst taanlastelt, et nad toetaksid Fulco tegevust. Seda bullat, mille paavst Alexander III saatis kolmele Skandinaavia kuningale 1171, võibki lugeda ristsõdade alguseks Baltimaadesse, sh. Eestisse. Arvatavasti oli kogu idee autor aga Lundi peapiiskop Eskil. Ei tasu ära unustada, et Põhjamaade ristsõjad algasid juba 1147.a. sõjaretkega vendide vastu.

Sigtuna hävitamine?

On väidetud, et Rootsi tolleaegse olulisema keskuse Sigtuna hävitasid aastal 1187 eestlased ja täpsemalt kurelased. Dokumente selle kohta säilinud pole, aga selliseid arvamusi on. Teistel arvamustel hävitasid linna kuralased ja kolmandatel arvamustel karjalased. Kui

vaadata nende rahvaste nimesid (kuralased, kurelased ja karjalased), siis peaks täpsemalt lugema algdokumente. Neid on aga raske leida. Väidetavasti karjalastel oskused selliseks laastamisretkeks puudusid ja kuralastel samuti. Ainukesed, kes sellega hakkama oleks saanud, oleks olnud saarlased ehk kurelased. Ühel meelel on uurijad olnud selles, et Sigtuna hävitati paganate poolt 12. augustil 1187. Sigtuna lähedase Almarestäketi kaitseehitise juures tapeti kohalik peapiiskop Johannes ja põletati maha Sigtuna. Tollal oli Sigtunas nähtavasti kolm kirikut ja rahalöömisõigus ning mõningate uurijate arvates oli siis tegemist ainsa linnaga kogu Rootsi aladel. Miks Sigtuna hävitati? Väidetakse, et aastal 1185 või 1186 käis Norra kuninga Knut Erikssoni poeg, Rootsi prints Erik Knutsson, Eesti aladel Läänemaad rüüstamas ja kättemaksuks sellele Sigtunat laastatigi. Samas pole aga Läänemaalt leitud jälgi laastamistöödest tolleaegsete teadaolevate linnuste kohalt.

Liivimaa sai endale esimese piiskopi

Eelpool mainitud Lundi piiskopi Eskili toetusel alustas 1184.a. liivlaste aladel (Väina liivlased) misjonäritööd saksa päritoluga Meinhard, kelle eestvedamisel hakati Daugava jõe äärde Ükskülasse (Uexküll, tänapäeval Ikšķile) ehitama kirikut. Aasta hiljem alustati sealsamas Baltikumi esimese kivilinnuse ehitamisega. 1186 loodi Üksküla piiskopkond, mille esimeseks piiskopiks Meinhard ise oligi. Paavst Clemens III kinnitas Meinhardi piiskopiks 01.10.1188. Sedasi tuli Meinhardist esimene Liivimaa piiskop. Meinhardi abilisena tegutses Koiva liivlaste aladel Theoderich, kellest hiljem tuli esimene Eestimaa piiskop. Meinhardil ja Theoderichil tekkisid mitmetel põhjustel kohalikega tülid. Näiteks süüdistati Theoderichit Eestimaal olnud päikesevarjutuse ajal päikese ärasõõmises. Lõpuks õnnestus Theoderichil liivlaste käest pääseda ja Rooma jõudes paavstile olukorrast teada anda. Paavst lubas indulgentse kõigile, kes lähevad Liivimaa kristlasi kaitsma. Sõjakäigu organiseerimine aga lükkus piiskop Meinhardi surma tõttu (1196) edasi. Uus Liivimaa piiskop Berthold proovis algul rahumeelselt tegutseda,

aga tapmisähvardused viisid selleni, et Bertholdi palvel kuulutas paavst Coelestinus III välja risticõja usust taganenud liivlaste vastu. Sedasi saabus Berthold Liivimaale koos sõjaväega. Siit aga tekkisid uued konfliktid ning Berthold tapeti 24.07.1198 tänapäevase Riia aladel toimunud lahingus.

Liivimaa piiskopiks pühitseti Albert von Buxhövdn

Selleks ajaks oli paavst vahetunud ja enne 25.03.1199 pühitseti uueks Liivimaa piiskopiks senine Bremeni toomhärja Albert von Buxhövdn, kelle nimi kirjutati siis Albert de Bekeshovede. Enne Liivimaale saabumist püüdis ta leida toetust nii paavstilt, Saksa-Rooma riigi keisrilt kui ka Taani kuningalt. Aastal 1200 saabus Albert umbes 1500 risticõdija (nagu varem öeldi risticõitja) ja 23 laevaga Liivimaale. Ta rajas Riia linna ja viis Liivimaa keskuse Ükskülast üle Riiga. Albert oli koos Theoderichiga Mõõgavendade ordu ehk *Fratres militie Christi Livoniae* rajaja 1202. Seejärel hakkas ta oma valdusi laiendama ja ristiisku levitama Eestimaa poolele.

Kui Riia piiskop Albert aastal 1203, oma piiskopiameti viiendal aastal Saksamaalt naases, oli tal kaasas aulikke mehi ja rüütleid. Seltskonda kuulusid kõrgestisündinud mehed nagu Arnoldi Meyendorfist, Bernhardi Seehausenist ning piiskopi vend Teoderich. Pärast merereisi üle tormise mere jõudis seltskond Taani kuningriigi Listerby maakonda. Sealtsid nad eest paganlikke saarlasi kuueteistkümne laevaga, kes parajasti olid seda maad laastanud põletades kiriku, tappes inimesi ja mõningaid vangi võttes. Saarlased olid kirikukelli ja kirikuriistu ära viinud. Sedasi olevat eesti ja kura paganad (nähtavasti saarlased) Taani ning Rootsi kuningriigis teha tavatsenud. Risticõdijad olevat saarlasi nähes relvad haaranud soovides kristlastele tehtud kahjude eest kätte maksta. Aga kui paganad taipasid, et risticõdijad olid teel Liivimaale, kohkusid nad väga ning luiskasid, et neil on riialastega rahu tehtud. Et kristlased neid uskusid, siis pääsesid nad seekord nende käest ära. Aga nende salakavalus ei toonud neile ometi mingisugust kasu, sest

nad langesid hiljem sellesesamasse nende jaoks valmis pandud silmusesse.

Jumala juhtimisel jõudsid ristisõitjad tervisega ja vigastamata Listerbyst Visbyse. Mõne päeva pärast jõudsid sinna ka eestlased oma röövsaagiga. Ristisõdijad hakkasid süüdistama kohalikke, et nood lubavad vaenlastel oma sadama kaudu sõita. Kodanikud aga olid vastupidi rõõmsad, et rahuvahekord saarlaste ja eestlastega tagas neile julgeoleku. Seepeale astusid ristisõdijad piiskopi ette ja nõudsid talt luba nende vastu võidelda. Ometi püüdis piiskop, mõistes nende soovi, neid sellest kavatsusest tagasi hoida. Ühelt poolt seepärast, et vaenlased neid võitluses ohustavad. Teiselt poolt seepärast, et Liivimaal püstitatud kirik ei suudaks nende puudumist asendada. Ristisõdijad nõudsid siiski karistust paganatele. Lõpuks soostus piiskop võitlusse minema ja tegi rüütlitele ülesandeks võitlusse minna ehk paganatega mehiselt pattude andeksiandmiseks mehiselt võidelda. Ristisõdijad panid siis tugevad sõjariistad vööle ja valmistasid rutuga ette laevu, millega nad pidid võitlusse minema. Eestlased vastaspoolel taipasid seda, nihutasid oma kaheksa mereröövlilaeva teistest tükk maad eemale ning mõtlesid, et nad saavad vahekohta sisse sõitvad ristisõdijad laevade vahele sulgeda ja sedasi need laevad kaaperdada, mis nende vastu olid valmis seatud. Nõnda siis ründasid sakslased neid ja tungisid eestlaste kallale kahe mereröövlilaeva pardale, kus tapeti kuuskümmend meest, mille järele kirikukelladega, preestrirüüdega ning kristlike vangidega koormatud laevad viidi tagasi Visby linna. Kolmandasse mereröövlilaeva hüppas keegi vägev sakslane ja hoides kahes käes tupest paljastatud mõõka ning sinnatänne hoope jagades pani üksinda maha kakskümmendkaks vaenlast. Sellal kui see vägilane seesinases tapatalgus end ülejõukäivalt vaevas, heiskasid kaheksa meest, kes seni veel olid ellu jäänud, purjed üles. Ja et tuul paisutas, viidi nõnda seesinane mees vangi kombel minema ning surmati hiljem kui eestlaste laevad ühtekokku kogunesid. See võitluses osalenud laev põletati meeskonna väheseks jäämise tõttu. Kui see nõnda kuulsusrikkalt sündinud oli, tänasid ristisõdijad kõige vägevamat Jumalat neile antud võidu eest. Piiskop saatis nii

mehed kui ka kraami, mis paganad oli taanlastelt riisunud, kõrgeaulisele Lundi pääpiiskopile dominus Andreasele tagasi. Ristisõitjad läksid seejärel oma sihtpunkti Riiga. (Nii kirjutas Henrik)

Aga ega need vahejutumid polnud ainsad, kus eestlased ja saarlased tegelased olid.

Pisut enne talve saabumist ja mere jäätumist aasta 1204 lõpul otsustasid üle aasta Liivimaal veetnud kõrgestisündinud mehed Arnoldi Meyendorfst ja Bernhardi Seehausenist koos mõningate rüütlitega Saksamaale tagasi pöörduda. Püha Neitsi Maarja sünnipäeval asusid nad Riist teele kui neile Väinajõe tulid vastu kolm laeva teiste ristisõdijatega. Nende laevadega saabusid Rooma reisilt tagasi piiskop Alberti vend Teoderich ja Toreida liivlaste vanem Kaupo. Äsjanimetatud Saksamaale naasevad rüütlid ning nende kaaslased jõudsid pärast merelainetel vaevlemist Eestimaa kanti välja. Eestlased püüdsid nende vara ja elu röövida., kui nad kümne mereröövlilaevaga ja kaheteistkümne muu laevaga neile kallale tungisid. Kristlased purustasid ühe mereröövlilaeva, nii et mõned paganad surma said ja mõned armetult meres uppusid. Teist röövlaeva püüdsid nad raudkonksuga haarates eneste juurde kiskuda. Aga et paganad pidasid ennemini merehädasse sattuda kui ennast kristlastel tappa lasta, siis nad hüppasid ükshaaval laevast välja ja sellal kui needsinased surmaohus hukkusid, pääsesid teised laevad tagasitõmbudes minema. Kristlaste kaotusi vaenutsejatega võideldes arvati olematuteks. Sealt edasi liikudes saatsid nad hulga päevi ülirohketes hädades mööda olles näljas ning külmas. Seltskond päästis viiskümmend merehädalist kristlast ning juhuslikult sinna kanti sattunud kaubalaevalt saadi toidumoonna. Edasisõidus satuti karide otsa. Andresepäeval 29.11.1204 saabus seltskond Visbyse. Sealt edasi purjetati Taanimaale, kus tohutute jääde pärast pidi laevad maha jätma ning edasi rännati maad pidi Taanimaa kaudu Saksamaale. (Henrik)

Taanlased otsustasid vallutada Saaremaa - edutult

Kuna saarlased oli korraldanud aastal 1203 järjekordse röövretke Taani rannikule, otsustas Taani kuningas Valdemar II saarlaste ohu likvideerida. Lundi peapiiskop Anders Suneseni eestvedamisel hakati Saaremaa vallutamist ette valmistama. Ettevalmistused kestsid kolm aastat. Et taanlasi ja eriti Suneseni innustada Saaremaa vallutamisel, kinnitas paavst Innocentius III 13.01.1206 Anders Sunesenile, et too võib Taani kuninga poolt vallutatud aladele määrata piiskopi. Nii maabuski 1206. aastal Taani vägi eesotsas Valdemar II ja Anders Suneseniga Saaremaale. Sinna ehitatud linnusesse aga keegi elama jääda ei julgenud ning taanlased põletasid linnuse maha ning lahkusid Saaremaalt. Sedasi jäi Saaremaa edaspidistest otsestest rististamissündmustest aastateks kõrvale.

Henrik kirjutas taanlaste katsest Saaremaad vallutada järgmiselt: *Kuna saarlased olid aastal 1203 Taanimaal palju pahandust teinud, siis hakkas Taani kuningas ettevalmistusi tegema Saaremaa vallutamiseks. Sedasi tuli taanlaste kuningas suure sõjaväega, mida ta juba kolm aastat koondanud, Saaremaale. Ühtlasi oli kuningaga kaasa tulnud Lundi peapiiskop Andreas (Sunesen), kes oli pattude andeksandmise tähe all määratu hulga mehi ristimärgiga tähistanud, et rahvaile kätte maksta ja paganahõimused ristiusu ikke alla heita. Aga olles linnuse ehitanud (asukoht pole veelgi täpselt teada), süüitas kuningas selle linnuse põlema, sest ei leidnud neid, kes oleksid söendanud paganate äkiliste rünnakute all sinna püsivalt jääda. Lundi peapiiskop ja piiskop Nikolaus pöördusid kahe toidumoonas täis laaditud laevaga ja kõigi oma teenritega Riiga, kus neid võttis vastu Püha Maarja kiriku praost Engelbert.*

Kus oli Saaremaal taanlaste puitlinnus aastal 1206?

Asukohast ei ole mingisugust teadmist. Osa uurijatest arvab, et 16 aastat hiljem (1222) ehitatud taanlaste kivilinnus ehitati aastal 1206 ehitatud puitlinnuse asukohta. Aga sellegi asukoht on seni veel välja selgitamata. Oletatakse, et sellele kohale ehitati hiljem tänapäeval tuntud Kuressaare linnus.

Liivimaa piiskop Albert kinkis Liivimaa Saksamaa keisrile

Ega võõrmaalastel Liivimaa aladel lihtne polnud. Põhimõtteliselt kuulusid Alberti alluvusse ka Eestimaa ning Saaremaa. Nende alade üle aga Albertil võim puudus. Et saada mingitki toetust oma maavalduste kindlustamiseks ja missiooni edendamiseks, kinkis Albert kogu Liivimaa sedasi Saksamaa keisrile. Henrik kirjutas sellest oma kroonikas järgmiselt: *Piiskop Albert ei suutnud enam leida risticõdijaid, kes oleks nõus olnud Liivimaale risticõtta minna. Reisinud ringi Saksamaal mööda asulaid, uulitsaid ja kirikuid, rännanud Saksimaal ja Vestfaalis jõudis ta lõpuks keiser Fiilipi õukonda. Kuna Albertil polnud varasemast ühtegi toetusvahekorda ühegi kuningaga, pöördus ta keisri poole, kes Liivimaa Riigi tema käest vastu võttis. Vastutasuks lubas Fiilip iga aasta Albertile sada marka anda.*

See toimus nähtavasti 02.02.1207 Gelnhausenis. Päris kindel selles päevas olla ei või, sest 28.02.1207 toimunud päikesevarjutus on kroonikas kirjas pisut varem ja sedasi kronoloogiline järjekord ehk paika ei pea. Aga ega Albertil hakanud sellest lihtsam. Oma mõjuvõimu suurendamiseks maakondades pani ta ametisse maakonnapreestrid (Toreida, Metsapoole, Idumea, Väinajõgi). Samas oli tal vajalik suurendada orduvendade arvu Liivimaal. Et seda saavutada pidi piiskop Albert andma mööndusi orduvendadele. Viimaste õhutusel jagatigi võimualadele jääv Liivimaa kolmeks osaks, kusjuures esimesena said valida orduvennad, siis võttis liivlaste vanem Kaupo endale Toreida alad ning ülejäänud sai endale piiskop.

Pärast pikemat sõdimist mujal Eestimaa aladel said Liivimaa piiskop Albert ja Mõõgavendade ordu ordumeister Wolquin aastal 1210 Roomas paavstilt privileegid Liivimaa ja Lätimaa jaotamise kohta.

Tundes, et Liivimaa võõrhärrad on raskuste ette seatud, proovisid eestlased olukorda ära kasutades Liivimaal tegutsevatest võõrvallutajatest lahti saada. Suure tõenäosusega osalesid saarlased Võnnu linnuse piiramises 1210. Henriku kroonikas on mainitud vaid eestlasi, aga kuna pool aastat hiljem lätlased ja liivlased kättemaksuks Soontaganasse tungisid, siis võib arvata

saarlaste ja soontaganalaste osalemist selles Võnnu sõjakäigus. Sõjakäik ise Võnnu all ebaõnnestus. Kuuldes, et liivlased ja lätlased on Võnnu linnusele appi tulemas, lahkusid eestlased Võnnu alt. Selle tulemusena toimus esimene Ümera lahing, mille eestlased võitsid.

Esimesed rüüsteretked Läänemaal

Aasta 1210 lõpul algas Riias teadaolevalt esimene rüüsteretk Läänemaale ja peamiselt Soontaganasse. Henrik kirjutab oma kroonikas sellest ajaloolisest sõjakäigust järgmiselt. *Kui aasta 1210 jõulupüha (25.12.1210) kätte jõudis ning talve karmus kõvenes, läkitasid riiglaste vanemad mööda kogu Liivimaad, Lätimaad ja kõigile Väina- ning Koivajõe äärseile linnustele sõnumi laiali, et nad tuleks ning oleksid valmis eestlaste hõimudele kätte maksma minema. See sõnum jõudis ka Pihkvasse välja, ja et pihkvalastel siis oli meiega rahu tehtud, tuli ka suur jõuk venelasi meie omadele appi. Tulid ka maavanemad Russin, Kaupo ning ühtlasi ka Ninnus ning Dabrel teiste seltsis, ja nad liikusid riiglaste ning ristisõitjate eel, ja kogu sõjavägi järgnes neile Metsapoolesse.*

Russin oli lätlaste sõjapäälilik ja vanem Soteklest, kes langes 1212 (teda tunti ka nimega Rusins). 1208.a. alustas Russin kättemaksuoperatsioone eestlaste vastu, sest tema lähedased olid eestlaste käe läbi kannatanud. 1208.a. sõlmis ta kokkuleppe Mõõgavendade ordu ja piiskop Albertiga eestlaste vastu võitlemise asjus. Russin osales sõjakäikudes Ugandisse alates 1208 ning kiitles sellega hiljem oma kodus. 1210–1211 sõjakäigul Soontaganasse oli ta samuti osaline. Siis rünnati Viljandi linnust. Kui ugalased ja sakalased 1211 kättemaksuks sõjaretke latgalite aladele tegid ja paljusid Russini kaaskonnast tapsid, siis tegi Russin kättemaksuretket Ugandisse ja tappis kõik kättesaadud sealsed mehed, kellest osa ta praadis elusalt. Aasta hiljem langes ta Mõõgavendade orduga toimunud tülis. Kui ta vastaspoolel olnud Riia piiskopi ja Mõõgavendade ordu väe juhile kui endisele sõbrale kiivrit peast võttes rahuettepanekut teinud, tabas tema pead ammuküti nool ja hiljem Russin suri. Tal oli vend, kes langes 1220. aastal Karedal toimunud lahingus saarlastega.

Henrik jätkas oma sõjakäigu kirjeldust. *Ja olles võtnud pantvange neilt liivlasilt, keda ära-andlikuks peeti, tungisid nad edasi mere äärde ning läksid sirget teed pidi mööda mererannikut ööd ja päeva, kuni jõudsid esimesse maakonda Eestimaa, mida Soontaganaks hüütakse. Kui teede valvajad sõjaväge nägid, põgenesid nad, et omadele sõnumit viia. Aga kui need, kes sõjaväes olid kõige nobedamad, koos luurajatega küladesse sisse tungisid, leidsid nad peaaegu kõiki elanikke oma külades ning kodades kohal olevat. Ja sõjavägi jagunes nüüd mööda kõiki teid ning külasid laiali, ja nad tapsid kõikides paikades hulga inimesi, ajasid neid taga lähedastes kogukondades, haarasid nende seast kaasa naised ning lapsed ja kogunesid siis Soontagana linnuse alla. Teisel ning kolmandal päeval tiirutasid nad ringi ja laastasid kõik paljaks ning süütasid põlema, mis aga eest leidsid, ja said saagiks lugematu hulga hobuseid ning kariloomi. Seda oli nimelt neli tuhat härja ning lehma, arvesse võtmata hobuseid ning muid kariloomi ja vange, keda oli ära-arvamatu hulk. Ka said paljud paganad, kes olid metsadesse või merejääd kaudu ära põgenema pääsenud, pakase käes ära külmates hukka. Neljandal päeval pärast seda, kui kolm linnust oli vallutatud ning tuleroaks antud, asusid nad säält maalt tükkis kogu riisunud saagiga lahkuma, nad liikusid aeglaselt kodupoole ning jaotasid teel saagi omavahel ühetasa ning naasid rõõmuga Liivimaale.*

Saarlaste ja läänemaalaste kättemaks

Oletati, et nüüd said siis eestlased kättemaksu varasemate pahategude eest Liivimaal ja Lätis. Aga ega see nii päris polnud. Saarlased ja läänemaalased vastasid sellele sõjakäigule mitme rüüsteretkega Metsapoolesse, Toreidasse ja mujale Liivimaa aladele. Juba kuu aega pärast võõrvallutajate rüüstamist Soontagana maadel tegid sealsed kättemaksuks rüüsteretke Metsapoolesse. Liivlased ja lätlased koos riiglastega olid kogunenud Astijärve äärde ning ründasid seal sakslaste ja ugaunlaste (Ugandist) sõjaväele kallale. Viimatimainitud pistsid vaenlasi nähes põgenema ja neist jäi vaid üksainus maha ja sammus vaenlaste juurde ning teatas, et selsamal ööl saabuvat Liivimaale

teist teed mööda rannaäärtsi mereäärsete Läänemaa kogukondade sõjavägi. Arvatavasti toimus see ajavahemikul 19.01.–17.02.1211. See mereäärne tee olevat olnud hiljem tähtsusetuks jäänud Riia-Koivasuu-Lielupe-Salatsgriva-Häädemeeste-Pärnu tee.

Henrik kirjutas sellest järgnevalt. *Kuulnud uudise läänlaste lähenemisest tõttasid liivlased oma naiste ja laste juurde, et neid vaenlaste eest ära päästa ja kõik nad naasid oma koduste kindlustatud kohtade juurde. Järgmisel päeval tulidki eestlased, kes varem olid ära pääsenud Soontagana maade rüüstamisel ning teistest ümberkaudsetest maakondadest suure sõjaväega Metsapoolesse. Kuna kõik sealne rahvas linnustes viibis, siis süütasid nad tühjaksjätud külad ning kirikud põlema ja tegid oma ohvritalitustega rohkesti nurjatusi kiriku juures ning surnud kristlaste haudadel. Aga riigalased ja ka Berthold Vönnust ning Russin koos kõikide lätlastega Raupa äärest koondusid Toreidasse, et neid taga ajama minna. Seda kuulda saades lahkusid eestlased rutusti maalt ega jäänud ootama kokkupõrget kristlastega.*

Läänlaste rüüsteretke järel, umbes kuu aega hiljem märtsikuus 1211, ründasid riigalased koos lätlaste ja liivlastega Sakalasse ja piirasid Viljandi linnust. Ka siin oli rüüsteretkel kaasas Russin. Viljandi linnus vallutati ja sakalased võtsid hetkeks vastu ristiusu. Hiljem laastasid Sakalat Kaupo ja Vönnu Berthold oma sõdalastega veelkord Sakalas, kus tapeti palju mehi ning naised võeti vangi. Sellele kättemaksuks läksid sakalased rüüstajate kannul üle Ümera jõe ja põletasid teel külad ning viisid ära naised ning lapsed. Nende järel läks teine sakalaste sõjavägi üle Ümerajõe. Nood süütasid kiriku, kus kroonika autor Henrik karjatses. Tema vara rüüstatati, kari viidi ümbruskonnast kaasa, mehed tapeti, naised ja lapsed viidi kaasa.

Samal ajal ründasid rotaallased (Ridala elanikud Läänemaaalt) ning üleüldse mereäärsed eestlaste läänekogukonnad kolme sõjaväega piiskopi liivlasi Metsapooles ning Lodigeris nii, et üks vägi järgnes teisele ja ühed tulid ning teised läksid. Liivlastele ei antud ei öösi ega päeval. Nad ajasid neid taga ning tapsid neid niihästi metsade pelgupaikades kui ka järvedel ning põldudel,

võtsid naisi vangi ja ajasid minema hobuseid, kariloomi ning viisid rohkesti muud röövsaaki kaasa. Nõnda jäi kohapeale vähe rahvast järele. Saarlased tungisid oma mereröövilaevadega Koivajõkke sisse ja sõitsid üles Toreidasse, kus nad Kubesele kihelkonna täiesti paljaks rüüstasid. Paljaks rööviti ümberringi kogu maakond, osa kohalikest tapeti, teised viidi vangi. Kolmandad säälseist pääsesid põgenedes ära Riiga ning palusid sääli abi paganate kallaletungi vastu. Aga riigalased, kes usina valvsusega oma linna hoidsid ja mõnede ebaustavate ärandmist kartsid, jäid piiskopi ning ristosõitjate kojutulekut ootama.

Ei möödunud kaua aega kui uuesti eestlaste väed Ümera jõe äärde tungisid, Raupas kiriku ja kirikumõisa põlema süütasid, mööda kogu maakonda ringi tiirutades külasid ja kodasid tulele ohvriks andsid, mehi tapsid, naisi ning lapsi vangi viisid, neid metsade pelgupaikadest välja vedades. Täpselt pole teada, kas sellel retkel ka läänlasi kaasa löi, aga sellele järgnes riiglaste ja ristosõitjate kättemaks.

Saarlased ja ridalased osalesid sõjakäigul Toreidasse Kaupo suure linnuse juures kättemaksuks pahategudele Eestimaal. Vahepääil kutsusid saarlased, revalased ning rotaallased kokku suure ja tugeva sõjaväe kõigist naabruses olevaist mereäärseist läänekogukondadest. Ja nende seltsis olid kõik vanemad Saaremaalt, Rotaaliast ning kogu Eestimaalt, kelledel oli kaasas hulk tuhandeid ratsanikke ning mitmeid tuhanded laevadega tulnuid ja nad tungisid edasi Liivimaale. Ratsanikud koos jalameestega läksid esmalt Metsapoolesse, kust nad Toreidasse edasi tõttasid, teised aga tulid üle mere ning sõitsid oma röövlaevadega mööda Koivajõe üles ja ühel ja samal päeval, oma ratsanikega üheaegselt, said nad kõik kokku Kaupo suure linnuse juures, milles siis, paganate pärast hirmul olles, liivlased elutsesid, ja piirasid needsinased linnuses olijad igast küljest sisse. Ratsanikud jäid linnuse esikülje ette laagrisse, teised aga selle tagaküljele, jõe äärde oma mereröövilaevade kõrvale. Ja neile astusid lagedal vastu Riist saadetud amumehed, kes koos liivlastega linnust valvasid ja haavasid neist paljusid ning tapsid hulga, sest et need nimelt olid ilma sõjavarustuset ega ep olnud

sel määral relvadega vilunud kui teised rahvad. Pärast seda läkitasid eestlased kõige vapramad eneste seast mööda maakonda laiali maad riisuma. Need süütasid küli ning kirikuid põlema, tapsid mõned kinnitabatud liivlased, teisi aga võtsid vangi ja nad riisusid rohkesti saaki ning ajasid härgi ning teisi kariloomi oma laagrikohta. Ja tappes härgi ning muid kariloomi ja ohverdades neid oma jumalaile, palusid nad neilt poolehoidu. Aga tapetud loom langes vasakule poole ja näitas seega jumalate pahameelt ja see oli ebasoodus ettekuulutusmärk. Nemad aga ei taganenud oma algatusest, nad ründasid linnuses olijaid, kuhjasid puuvirnu, kaevasid alt linnuse mäe ja lubasid ise jääda sinna "magama", see tähendab igavesti, kuni nad ep ole kas linnust hävitanud või liivlasi eneste nõusse pehmitanud, nii et need sedasama teed mööda läheksid koos nendega Riiga hävitama. Sigulda orduvennad aga teatasid sellest riiglasile ning nõudsid ristisõitjate abi. Ülepääkaela ilmunud linnuses sisse piiratud liivlaste käskjalad (Riiga ja) jutustasid silmaveega kõigist neist viletsusist, mida liivlasil ning lätlasil on tulnud paganate pärast kannatada ja palusid piiskoppe tungival, et need oma kiriku vabastaksid, läkitades välja oma mehi. Piiskopid õhutasid kohe oma rüütleid, tegid pattude-andeksandmise töotusega ristisõitjaile ning kogu rahvale kohustuseks, et nad oma vendadele liivlasile appi tõttaksid ning Issanda toetusel eestlaste hõimudele kätte maksaksid.

Ja orduvennad ühes ristisõitjatega ning Helmholt Plesses ja rüütlid asusid minema, panid oma sõjavarustuse selga ning ehtisid oma ratsud kaitsekarraga. Koos oma jalameestega, liivlaste ning kogu oma kaaskonnaga tungisid nad Koiva jõe äärde ja liginesid, kui nad üle Koiva läinud ning kogu öö edasi rühkinud, juba paganaile. Ja nad korraldasid sõjaväe, andsid sellele lahingu juhtnõore ning läkitasid jalamehed ette seda suurteed mööda, mis läheb Vandekülasse, ratsanikud aga järgnesid parempoolset teed pidi. Ja jalamehed sammusid ettevaatlikult ning võitluskorras ja kui nad hommiku kätte jõudes mäest alla läksid, silmasid nad linnust ning paganate väge, aga org oli nende vahel. Kui nad siis otsekohe rõõmutrummi olid löönud, tõttasid nad rutuga paganaile vastu, lõbustades meeste

meeli muusikariistade ning oma lauluga ning kutsudes Jumala armu eneste üle. Ja kui nad üle ühe ojakese olid läinud, tegid nad üürikese peatuse, et ühtekokku koguneda. Kui paganad seda nägid, heitusid nad ära, arvates asjade käigu otsustatud olevat ja nad jooksid, haarasid kilbid kätte, ühed neist söötsid hobuste juurde, teised hüppasid üle tarandi, nad kogunesid kõik ühtekokku, oma kisaga panid nad õhu värisema, suure hulgaga tormasid nad kristlasile vastu ning loopisid nende pääle odasid nagu vihmavalagut, Kristlased püüdsid oma kilpidega odasid kinni, aga kui need otsa lõppesid, haarasid vaenlased mõõgad, sammusid veel lähemale ning astusid võitlusse. Haavatuid langes maha - paganad võitlesid mehiselt. Rüütlid söötsid, nähes nende vahvust, otsekohe vaenlaste keskele, nad ajasid neile oma kaitsekarras hobustega hirmu pääle, paljud virutasid nad siruli maha, teised löid nad põgenema, ajasid põgenejaid taga, kinnipüütuid tapsid nad mööda teed ja põlde pidi. Liivlased koos ammumeestega jooksid linnusest põgenevaile paganaille vastu, tuuseldasid neid teel ning võtsid neid enese vahele sulgu, löid neid maha ja ajasid seesarnase tuhinaga taga kuni sakslasteni välja, et vähesed neist eluga pääsesid ja et sakslased koguni mõned taga-ajavad liivlased tapsid, kes eestlaste sarnased. Aga mõned eestlased põgenesid teist teed mööda, mis läheb linnuse lähitsi Kovajõe juurde ja need pääsesid oma sõjaväe teise osa juurde ära. Aga neid tapeti suur hulk mäest allaminekul jälitavate rüütlite poolt. Seal sai orduvend Everhard surma ning mõned meie rüütlitest said haavata. Vahepääl kogunes piirajate sõjaväe teine osa, nähes omade meeste hukatust, künkale, mis linnuse ja Koiva vahel ja tegi ettevalmistusi enese kaitsmiseks. Aga liivlased ning kristlaste jalamehed söötsid saagi juurde, haarasid hobused, keda sääl oli tuhandeid, ega ep hoolinud võitlusest paganate vastu. Aga rüütlid ning ammumehed ründasid eestlasi, kes olid künkale paigale jäänud ja surmasid neid hulga. Seepärast need siis palusid rahu ja töotasid ristimise sakramendi vastu võtta. Rüütlid uskusid nende juttu ning läkitasid piiskopile sõna, et nad tuleksid neid paganaid vastu võtma. Need aga põgenesid öösi oma röövlaevadesse kokku ning himutsesid alla merele sõita, aga ammumehed takistasid Koiva mõlemalt kaldalt

nende allasõitu. Teised ristisõitjad, kes Lippe Bernhardi seltsis Riias tulles Koiva äärde jõudsid, tegid silla üle jõe, ehitasid selle pääle puutellingud ja võtsid lähenevaid röövlaevu säält noolte ning odadega vastu, nõnda et paganate ees põgenemistee igast küljest suleti. Seepärast lahkusid nad järgmise öö vaikusel, kogu oma vara maha jättes, vargsi oma röövlaevadest ning põgenesid minema. Ja mõned neist said hukka metsades, mõned hukkusid tee pääl näljast ja üksnes vähesed neist pääsesid eluga omale maale, et sõnumit koju viia. Säält saagiks saadud hobuseid oli aga ligi kaks tuhat, ühtlasi tapetud mehi teist kaks tuhat. Ristisõitjad ning kõik teised, kes sellest võitlusest osa olid võtnud, naasid Riiga ning tõid enestega kaasa ligi kolmsada röövlaeva, kui väiksemad laevad välja arvata. Hobused ja kogu muu saagi jaotasid nad ühetasa, annetades osa kirikule ja koos piiskopi ning kõige rahvaga kiitsid nad Jumalat, kes oli neile osaks andnud nii kuulsusriikka, hiilgava võidu juba mitme piiskopi kohalejõudmise ajal. Selles sõjas olid varisenud Eestimaa pää, nimelt Saaremaa, Rotaalia ning teiste maakondade vanemad, kes kõik olid surma saanud. Ja nõnda pani Issand vaikima nende kõrkuse ning alandas väga valjude suurustust.

Eestlased olid siis proovinud takistada võõrvallutajate edasitungi Eestimaa aladele ning selleks oli proovitud hävitada Riia linn, sest sealt see oht varitses. Sõjakäik ebaõnnestus, Eestimaa erinevate alade vanemad olid surma saanud ning suur hulk mehi hukkunud. Röövlaevad, hobused ja muu varandus oli langenud võõrvallutajate kätte.

Albert määras Theoderichi Eestimaa piiskopiks

Nüüd siis võttis siis Liivimaa piiskop, kes oli kõige kõrgemalt ülempreestrilt (paavstilt) volituse saanud meretagustes maades, mis Jumal Liivimaa kiriku kaudu ristiusu alla peaks heitma, pääpiiskopi kombel piiskoppe ametisse määrata ning pühitseda. Teoderich, tsistertslaste mungaordu abti Dünamundes, enese kaastööliseks oma alaliseks töövaevas ning pühitses selle piiskopiks, töötades temale Eestimaa piiskopi koha.

Sedasi arvas Liivimaa piiskop Albert, et Eestimaa on sedavõrd

nõrgestatud, et on aeg enda alluvusse võtta ka need alad. Eestimaa piiskopi asukohaks määrati Lihula (Leal). Läti alad jagati kolmeks ja Riias toimunud maadejagamisel osales ka Eestimaa piiskop Theoderich. Sellele lisaks olid kohal kolm piiskoppi: Verdeni, Padeborni ja Ratseburgi piiskopid.

Vaherahu kolmeks aastaks

Seejärel tegid orduvennad koos lätlaste ja liivlastega sõjaretke Sakalasse, kasutades seekord mereäärset teed Metsapoole kaudu. Sõjaretke juhtideks olid piiskop Theoderich, Kaupo, Võnnu Berthold. Nurmekunna ja Sakala alad rööviti ja laastati jälle. Sõjategevuse, nälja ja alganud katku tõttu sõlmisid soon-taganalased 1212. aasta algul liivlaste ja latgalitega kolmeaastase vaherahu, mida nimetatakse ka Turaida vaherahuks. Riigalased jäeti rahulepingust välja. Kas katk ka Läänemaad laastas, pole teada. *Ja pärast seda kui siis võitlused järele jäid, lõppes möödavarsti näljahäda ning suur suremine.*

Henrik kirjutab tolleaegsetest sündmustest ja eestlaste sõjateest Koivajõe suudmes järgmiselt. *Aasta 1212 algul olid eestlased kõigist mereäärseist läänekogukondadest suure sõjaväega kokku tulnud ja olid Koivasuul laagris paigal. Neil oli kaasas riiglaste saadik Isfrid, kelle nad, kui nad olid piiskopi ja ristisõitjate kojutulekust kuulda saanud, pärast mitmesuguste piinamistega vaevamist Riiga tagasi saatsid. Ja ise nad pöörsid põgenedes omale maale tagasi. Siis läkitasid liivlased ning lätlased saadikuid Eestimaale, ette pannes nende vahel sõlmitud eesti-liivi-läti rahulepet uuesti kinnitada. Ja eestlased rõõmutsesid ning läkitasid nende saadikute seltsis omi mehi Toreidasse ja sinna kutsuti piiskop koos orduvendade ning vanematega, ja need astusid kokku nõupidamiseks eestlastega ning arutasid, mis on õige ja mis peaks nende nõnda rohkete sõdade põhjuseks olema. Ja pärast rohket vaidlemist tehti viimselt kolmeks aastaks rahu kõige poolest, ometi nõnda, et sakalased kuni Palajõeni piiskopi ning sakslaste võimu alla jäid, selleks et need, kes olid pantvange andes töötanud ristiusu vastu võtta, võiksid ristimise ning kristluse õiguse omaksvõtmisest täit rõõmu tunda. Pärast*

seda kui eestlastega oli rahu sõlmitud, lõppes niihästi Riias kui ka Liivi- ning Eestimaa rahva taudidesse suremine, aga ometigi ei saanud maa sõdadest rahu. Sest mõned ära-andlikud liivlased, kes ikka veel olid verehimulised lapsed ning oma emakese kiriku rindu puruks rebisid, otsisid igasugust nõu, kuidas nad saaksid salakavalusega orduvendade omanduse välja petta, kes Siguldas elutsesid, et neid maalt välja kihutada ja siis seda hõlpsamini ka piiskopi teenerkonda ning teisi sakslasi välja ajada.

Aasta 1213 lõpul osutas aktiivsust Eestimaa piiskop Theoderich. Oma poliitilise tegevuse tulemusena sai ta paavst Innocentius III-lt vabastuse Riia piiskopi võimu alt. Seega kuulus Eestimaa piiskop sellest hetkest otseselt paavsti jurisdiktsiooni alla. Suhted Riia ja Eestimaa piiskopide vahel olid vähemalt esialgu rahumeelsed. Näiteks käisid nood kaks piiskoppi koos aasta 1215 lõpul Roomas.

Vaherahu sai läbi. Sündmusterohke aasta 1215.

Kohe, kui aastal 1212 sõlmitud kolmeaastase vaherahu tähtaeg lõppes aastal 1215, tegid riialased, liivlased ja latgalid "igaks juhuks" rüüsteretke Läänemaale. Algul liiguti nähtavasti üle jää Soontagana aladele ja sealt Ridalasse. Soontaganas ei laastatud, aga seetõttu ei osatud ka ridalasi hoiatada saabuva ohu eest. Võõrvägi jäi võitluses peale ning võõrvägi lahkus viies kaasa hulga varandust. Tegemist oli reeturliku kallaletungiga, sest rahulepingud polnud ametlikult veel lõppenud. Et ridalasi üllatada liiguti üle jää, arvatavasti Salacgriva juurest edasi Kihnu saarest mööda Muhu saare ja Virtsu vahelt. Samas mainis Henrik, et liiguti Soontagana kaudu. See oli Henrikult pisut ebaselge kirjeldus. Eriti jõhkralt käitusid neli päeva kestnud röövimisel ja massimõrvas lätlased, keda Henrik oma kroonikas nimetaski jõhkrateks.

Oli kolmas aasta käes ja eestlastega tehtud rahu jõudis lõpule. Piiskop kutsus siis kõik preestrid kokku ja pidas nendega toomkapiitli koosoleku ning nõupidamise, nõndasamuti pidas ta ühtlasi nõu ka kokkukutsutud rüütlitega ning liivlaste vanematega ja otsustas Eestimaaale sõjakäigu ette võtta, sest nad ei olnud

säält tema jutule ilmunud ega hoolitsenud uue rahu sõlmimise eest, koguni vastuoks ihkasid nad ikka pigemini Liivimaa kiriku lõhkumist. Ja piiskop läkitas kõikidesse lätlaste ning liivlaste linnustesse käskjalad laiali ning kogus igaltpoolt Väinajõe ning Koiva lähistelt suure ning tugeva sõjaväe kokku. Ja Riias oli rohkesti ristisõitjaid ning kaupmehi, kes kõik suure rõõmuga teekonnale ordumeistritega ning tema vendadega kaasa käksid, määrates sõjaväe kogunemiskohaks Koivasuu. Ja piiskop läks koos nendega sinna ja mõned liivlased soovisid siis sõjaväe Kuramaa poole pöörduda. Aga veel ep olnud see aeg kätte jõudnud, millal Jumal tahtis halastada seesinaste kuralaste rahvahõimu pääle. Ja olles oma õnnistuse andnud, naasis piiskop Riiga. Sõjavägi aga liikus edasi Salatsile ja säält jõudsid nad ühte maakonda, mida Soontaganaks hüüatakse. Aga oma antud sõna ja seda rahulepingut meeles pidades, mille sakslased varem olid seesinase maakonna rahvale andnud, läksid nad rahu pidades läbi selle maakonna, nad ei teinud neile säält mitte midagi kurja, ei sundinud inimesi nende kodadest põgenema ega ajanud neid taga, kes ära põgenesid, vaid nad läksid edasi täiesti vagurasti. Kuni nad teistesse maakondadesse jõudsid, mis ealeski ep olnud riigalastega rahuõlmimisest hoolinud, sest et nad arvasid, et riigalased ei saa sõjaväega nende nõnda kaugetesse maaosadesse tungida. Ja meiepoolseid oli umbes kolm tuhat sakslast ja liivlasi ning lätlasi teist niisama palju. Ja nad läksid mööda merejään Salatsist mööda kuni nad sinna jõudsid, kuhu soovisid, nimelt Rotaaliasse.

Kui siis riigalaste väed Rotaaliasse jõudsid, jaotasid nad oma sõjaväe mööda kõiki teid ning küli laiali, ja nad leidsid kõik mehed, naised ning lapsed, kõik inimesed suurtest kuni pise-mateni nende küladest eest, sest et mitte mingisugused sõjaväe tuleku kuulujutud neid ep hoiatanud. Ja nad lõid neid oma vihas ning tapsid kõik mehed maha. Aga liivlased ja lätlased, kes on tooremad kui muud rahvahõimud ega mõistnud, nõnda kui evangeeliumi teener teeb, oma kaassulase pääle armu heita, tapsid lugematu hulga rahvast, mõrvasid metsikult ja mõninkaid naisi ning lapsi ega tahtnud ei põldudel ep ka külades kellegi pääle armu heita. Ja nad värvisid kõik teed ning paigad paganate

verega ning ajasid neid taga kõikidesse maaosadesse, mis asetsevad mööda mererannikut ning mida kutsutakse nimedega Rotalviik ning Rotaalia. Lätlased koos teistega ajasid mõnikaid neid taga, kes mööda merejääd põgenesid, nad võtsid need kinni, tapsid sedamaid ja röövisid kogu nende kraami ning vara. Ja Talibaldi pojad riisusid kolm leisikat (u. 25 kg) hõbedat pääle nende rõivaste, hobuste ning muu rohke röövsaagi, mis nad kõik Beverini viisid. Selsamal kombel ajas ka kõik sõjavägi põgenevaid eestlasi esimesel, teisel ning kolmandal päeval igalpool taga, ja nad tapsid neid siin ning sääl seni kui neil väsimusest jõud otsa lõppes, niihästi neil enestel kui ka nende hobustel. Siis viimselt neljandal päeval kogunesid nad kõik ühtlasi tükkis oma röövsaagiga ühte kohta, ja ajades enestega kaasa hobuseid ning suurel hulgal kariloomi ning viies kaasa naisi, poisse, tüdrukuid ning hulga röövsaaki, pöörsid nad suure rõõmuga Liivimaale tagasi, kiites jumalat paganarahvastele kätte maksmise eest. Aga need rahvahõimud olid hämmelduses ja nutsid ning ulusid suure häälega. Ka Eestimaa nuttis oma lapsi taga ja ei tahtnud ennast teps mitte rõõmustada lasta, sest need olid igavesti kadunud nii seesisenes kui ka tulevases elus, ja iseäranis tapetute suure hulga pärast, keda oli lugematu hulk.

Siinkohal oli eraldi mainitud Talibaldi poegi. Tegemist oli latgalide ühe vanemaga, kelle asukohaks oli Beverini linnus Trikata linnusepiirkonnas (kihelkonnas). Algselt oli ta ristitud õigeusku, aga tema pojad olid katoliiklased. Vaatamata sellele tegi Talibald tihedat koostööd katoliiklastega. Tänu Henriku kroonikale on Talibaldist ja tema tegevusest teada aastatel 1208–1215. Peamiselt oli ta osaline Ugandisse tehtud sõjaretkedel. Koos sakalastega tegid ugalased kättemaksuretki Talibaldi maadele. 1213 langes ta koos oma poeg Waribulega leedulaste kätte vangi. Sealt õnnestus aga Taribaldil põgeneda. 1215 teisel poolel jäi Talibald ugalaste ja sakalaste küüsi, kes lõpuks ta julmalt tapsid. Beverini linnuse põletasid aga lõplikult maha Novgorodi saadikud. Sellest aga pisut hiljem.

Saatus pani oma käe mängu ja 1215. aasta paastu ajal põles maha Riia linna vanim osa koos Püha Maarja kirikuga. Seejärel läksid riiglased ja orduvennad vallutama Sakala linnust (Lehola

linnus). Sõjaretk oli edukas ja selle tagajärjel ristiti koguni kohalik vanem Lembitu ise.

Pärast palmipuudepäha (12.04.1215) jumalateenistuse läbi viimist otsustas tsisterlaste ordu preester Friedrich Vana-Zellest (oletetavasti Koiva ehk Gauja jõe äärne seni identifitseerimata koht) koos mõne seltsilisega Kristuse ülestõusmise pühapäeval (19.04.1215) Riiga sõita. *Aga Koiva jõesuus sattusid neile saarlased vastu ning söötsid neile kallale, need võtsid kinni tema, ta poisi (õpilase) ning mõned liivlased ja viisid oma röövlaevaga minema. Ja nad tulid Adjajõe kaldal maale (tänapäeval Age jõgi, mis asub Koiva ehk Gauja jõest u. 25 km põhjapool) ning piinasid need säääl metsikult surnuks. Nad viisid ka mõned liivlased enestega vangivõetult Saaremaale kaasa, kes pärast koju tagasi jõudmist meile kõike seda on jutustanud, mis eespool sai jutustatud.*

Arvatakse, et Saarlaste tegevuse näol oli tegemist ettevalmistusega Riia linna hävitamiseks ja sõjaks Liivimaal ehk luurekäiguga. Kättesaadud preestri ja tema seltskonna käest prooviti saada informatsiooni ja selleks kasutati üsna jõhkraid meetodeid.

Sõda algas uuesti kõigil Liivimaa rajadel. Sest pärast sõjakäiku Rotaaliasse (aasta algul) ning Sakala Lembitu allaheitmist (pärast paastu 1215) hakkas kogu Eestimaa Liivimaa vastu märatsema, ja nad säääl otsustasid nõupidamisel, et nad üheskoos kolme sõjaväega tulevad ning purustavad Liivimaa, nõnda et saarlased piiravad Riia sisse ja sulevad Väinajõkke sisse sõidu sadama ja rotaallased ründavad Toreida liivlasi ja sakalased ning ugaunlased vahepääl rüüstavad lätlaste maa paljaks, nõnda et liivlased ning lätlased, olles omade võitlusega takistatud, ei saaks riiglasile appi tulla.

Saarlased tulidki suure laevaväega Dünamündesse, tuues enestega kaasa mereröövilaevu ning kergeid purjepaate. Ja nad täitsid need kividega ning lasksid jõe sissevoolu kohal merepõhja. Ka ehitasid nad palkidest parvi ja, olles nõndasamuti täitnud need kividega, heitsid need Väinajõe suudmesse, et tulijaile laevateed ning sissesõitu sulgeda. Ja mõned neist sõitsid oma paatidega üles linna alla, sõudlesid sinna ning tänna ja haarasid

viimaks jõekalda ning linnaeelse lagendiku enda kätte. Aga linnavärava juures seisis orduvendi ning muud linnarahvast. Vaenlasi väljal nähes, söötsid neile äkisti kallale mõned sõjasulased koos liivlastega, tapsid neist mõnikad ning ajasid neid kuni laevadeni taga. Ja kui need põgenesid, purunes kokkupõrke tõttu üks nende röövlaevadest ning vajus tükkis kõigi seesolijatega põhja, aga muud pääsesid ära ning naasid omade juurde Dünamündesse. Ja siis asusid riiglased ning kõik nende omad mehed, keda nad kätte said, liikvele ja läksid nende kannul alla, ühed laevadega, teised maad pidi. Kui saarlased neid nägid, pöörsid nad nende eest ära Väinajõe teise kalda poole, võitlust nendega teps mitte ootama jäädes. Ja korraga silmasid riiglased eemalt vaadates merel kaht koget tulemas, millel viibisid Oldenburgi krahv Borchard ja piiskopi vennad Rotmar ning Teoderich. Need liginesid ka Väinajõe, ja nägid vaenlasi oma silmade all mererannal ja teiselpool rannal riiglasi ega ei tundnud ära, kummad neist olid kristlased. Aga riiglased andsid neile lippude lehvitamisega märku. Ja kui nad need ära tundsid ning ühtlasi ka märkasid, et vaenlasi oli palju, pöörsid nad omad laevad vaenlaste poole ning tõttasid neile vastu. Ja sääl olid mõned riiglased oma laevadega, kes ka neile Väinajõel seljatangant järele sõitsid, ja teised riiglased ootasid kaldal asjade lõplikku tagajärge. Nõnda põgenesid siis vaenlased, kui nägid, et nad olid igast küljest kristlaste vägedest ümber piiratud, rutusti oma laevade juurde, valgusid nende vahetsi merele laiali ning kadusid nende silmist ära. Ja riiglased tõttasid neile järele ning võtsid nende käest mõne laeva ära, aga muud pääsesid minema. Ja riiglased võtsid ristisõitjad rõõmuga vastu ning kiitsid Issandat, kes ka seekord kimbatuses oli oma rahvale lohutust saatnud. Aga oma võimsat voolu vabastada püüdev jõevesi ning ühtlasi ka meri oma marude tõugetega lõhkus hiljem nende (saarlaste) põhjalastud tõkkeehitust, ja ka sakslased kiskusid põhjast välja ning purustasid, mis sellest järele oli jäänud, tehes nõnda tee kõigile Väinajõkke sisse sõita soovijaile jälle vabaks.

Aga parajasti siis, kui saarlased Väinajõel olid, tungisid rotaallased Liivimaale, olles kokku kogunud sõjaväe oma mereäärseist läänekogukondadest. Nad rüüstasid ning panid

Metsapooles külasid põlema, aga nad ei saanud kedagi liivlast kätte, sest need kõik olid oma naiste ning laste seltsis linnustesse kokku põgenenud. Aga liivlased koondasid oma meestehulga et vaenlasile vastu minna. Ja kui rotaallased nende kavatsusest ning ka omade saarlaste Väinajõelt ära põgenemisest kuulsid, põgenesid ka nad ise ning pöörsid omale maale tagasi.

Vahepääl olid sakalased ning ugaunlased suure sõjaväega lätlaste maale tunginud ja piirasid Autene linnust. Ja Võnnu orduvennad läksid välja sooviga nende vastu võidelda. Needsinased said aga sellest sõnumist teada, ja ka nemad põgenesid linnuse alt minema. Aga kui nad vastu õhtut Trikatuasse jõudsid, said nad kätte Talibaldi, kui see metsade pelgupaikadest oli koju tagasi sauna tulnud. Nad võtsid tema kinni ning põletasid teda elusalt julmasti tulel, ähvardades teda hukata, kui ta neile kogu oma raha ette ei näita. Ja ta näitas neile 50 öseringi (naiste hõbedane särgisõlg). Aga nemad ei jätnud seegipärast põletamist vähemale. Aga tema pajatas: „Kui ma näitaksin teile ka kõik oma raha ja ka enese poegade oma kätte näitaksin, ei põletaks te mind teps mitte vähem“, ja ta ei olnud nõus neile rohkemat üle andma. Siis panid nad tema uuesti tule pääle ning kõrvetasid teda otsekui kala, kuni ta hinge heitis ning suri. Seejärel naasesid eestlased omale maale. Sellele aga järgnes lätlaste kättemaksuseeria Ugandisse Talibaldi eest.

Lahing Saaremaa uue sadama juures

Aga ega sündmused aastal 1215 polnud veel lõppenud. Pool aastat oli veel ees. Juunikuul toimus lahing Saaremaa uue sadama juures, milles oli kaastegev kroonik Henrik ise, sest toimunu kirjeldus oli märkimisväärselt detailne ning osa tekstis sisalduvatest lausetest on „mina“-vormis. Teisalt arvatakse, et Henrik olevat lahingu kirjelduse kirja pannud sealt pääsenute juttude põhjal. Nähtavasti kuulus siiski Henrik isiklikult Ratseburgi piiskopi Fiilipi (Ratzeburgi piiskop Philipp) seltskonda, kes oli teel Rooma kontsiilile koos Eestimaa piiskopi Theoderichiga. Kontsiil oli välja kuulutatud juba kolm aastat varem ning kutsed kontsiilile saadeti 19.04.2013. Kontsiil algas Roomas paavst

Innocentius III juhtimisel 11.11.1215. Liivimaa piiskop Albert oli Liivimaalt lahkunud Saksamaale juba aasta varem, et oleks hõlpsam osaleda Rooma kontsiilil.

Aga Ratzeburgi piiskop tõttas koos Eestimaa piiskopi Teoderichiga kontsiilile, usaldades enese Saksamaale reisivate ristisõitjate seltsis mere hoolde ning kiirustades üheksa kogega Ojamaa poole. Aga teisel sõidu ööl tõusis neile vastutuul äikesega, ja tuul ajas nad viimaks Saaremaa uude sadamasse, pärast seda kui neil oli päev otsa tugevat maru kannatada tulnud. Kui saarlased teada said, et needsamad Riias tulid, ähvardasid nad neid sõjaga. Nad läkitasidki mööda kogu Saaremaad käskjalgu laiali ning ajasid suure laevaväe kokku. Ja teised tulid ratsa, nad ehitasid mererannale puuparved ja täitsid need kividega, püüdes sel kombel sadamat sulgeda, millele juurdepääsu tee oli kitsas, selleks et pärast sadama sulgemist kõiki sakslasi kinni püüda ning maha tappa. Aga sakslased tulid oma paatide, see on vähemate laevadega, randa, kus nad oma mõõkadega põldudel vilja niitsid, ilma et oleksid teadnud, et sõjavägi naabruses rannal viibis, ja nad tegid sedasama päevade kaupa ka teises kohas rannal. Viimselt panid saarlased salakuulajad välja ning võtsid neid niitjaid kaheksa tükki kinni, tapsid neist mõned maha, teised aga viisid vangi, ja anastasid ühe paadi. Sellest tublisti julgust saanud, läkitasid nad kõikidesse Eestimaa maakondadesse sõna teatega, et nad on Riia piiskopi tükkis tema sõjaväega kinni võtnud. Need tulid ka siis säält kõik suure sõjaväega kohale. Ja hommikuhämaras koidu ajal oli kogu meri meie vastas nende röövlaevu täis, nõnda et mustas, ja nad tungisid meile kogu päeva kallale. Ja mõned neist tõid parvi ning vanu kergeid paate kohale, täitsid need kividega, lasksid põhja ning sulgesid meile sadama ligipääsukohta. Meie olime seepärast hirmust kohkunud ning mõtlesime, et me nende käest teps mitte ei pääse.

Mõned neist vedasid kohale kolm väga suurt kuivast puust sütikriita, mis olid loomarasvaga põlema süüdatud ning kõrgeist puudest tehtud tellinguile virna laotud. Ja kõige esimene sütikriit, mis teistest kõrgemal lõõmas, ajas merepinda mööda ning lähenes meie poole, ja tugev lõunatuul ajas teda vägeva tõukega

meile pääle. Aga eestlased tiirutasid oma röövlaevadel selle sütikriida ümber ja valvasid seda ning juhtisid teda otse meie keskmiste kogede pääle. Olid ju meie koged kõik kokku seotud, et meil oleks kergem ennast vaenlaste vastu kaitsta, ja seda enam me kartsime, et me ep suuda sütiku eest ära pääseda. Aga kui see sütikriit, kõrgem kui kõik meie laevad, oma leeke juba meieni välja sirutas, kutsusime me piiskopi tema laevakambrikesest välja, kus ta ööd kui päeva palvetades viibis. Ja ta tuli ning nägi, et meie jaoks polnud enam olemas muud nõu ega abi kui see, mis Jumalalt tuleb. Ta tõstis oma silmad ning mõlemad käed üles taeva poole ning palus meid seesinasest tulest päästa. Ja me kõik nägime, kuidas, ennäe äkisti lõunatuul idasse pööris ja idatuul purje küljes oleva tuulelipu vastaspoole pööris, sütikriida meist eemale ajas ning tõukas selle ringi ümber kogede meie tagutsi üpris taltsasti merele minema. Ja meie kõik kiitsime Issandat selle eest, et ta meid silmaga nähtaval kombel oli ähvardava tulekahju eest päästnud. Ja siis ajasid nad meile teist ning kolmandat sütikriita pääle, millede vastu me kaua võitlesime ja kustutusvee valamisega rohkesti vaeva nägime, aga ka need tõrjus viimselt tuul meie juurest eemale. Vahepääl sõudlesid ühed eestlased meie ümber ringi ning haavasid oma odade ning nooltega hulga meie omasid, teised aga, sõites sama teed meie ümber jälle tagasi, pildusid meie pääle kive ning lasksid oma lingudest (ling oli arvatavasti otsast lõhestatud kepikujuline kiviheiteriist, mille otsalõhesse pandi kivi). Ja meil oli hirm niihästi seepärast, et sadam oli suletud, kui ka võitluste vintsutuste pärast.

Ja siis pajatas meie laevnik Albert Sluk ning ütles: „Kui te kannatlikult korraldusi täita võtate, saab meid Issand Jumal praeguseist hädaohtudest päästma. Et meie laevad ep ole koormatud, vaid on tühjad ja neile piisab vähesest vee sügavusest, siis saame me teist teed kaudu minema pääseda, nimelt kui teie, vaprad sõjariistus mehed, astute paatidesse, ankrud üles hiivate ning need sügavasse vette heidate ja siis vaenlaste vahelt läbi jälle meie juurde tagasi pöörate, ja kui teised järgnevad, vedades kogesid ankrute külge seotud köitest, kuni meie sügavasse merre jõuame.” Ja me kõik kuulasime sõna ning

vedasime, kuni olime raskustest üle saanud ja suurele ning avalale merele välja jõudsime. Aga need rüütlid ja teenrid, kes paatides ankruid välja heitsid, kannatasid üpris metsiku rünnaku all ning said vaenlaste odadest, nooltest kui ka kiviheiteist raskesti haavata. Viimaks oli neil konksutatud otsaga raudkang elik raudkonks kaasa võetud, et see mõnesse laeva heita ja sel kombel seda vallutada. Ja nad heitsid selle ühte röövlaeva ning arvasid juba, et nad selle eneste juurde kisuvad. Aga selsamal ajal kui eestlased nende eest tugevasti sõues põgenesid, olid neil jälle uued röövlaevad vastas. Ja et parajasti sel tunnil piiskopil oli palveks Pühale Neitsile: "Näita, et sa oled ema, näita, et sa oled ema!", siis ta tõepoolest näitas, et ta on see Ema. Sest seesinane põgenev röövlaev, mis oli suur ning hulga meestega täidetud, murdus, kui see tugeva aerulöögiga teisele päale tõmmati, valju raginaga keskelt pooleks ning valgus vett täis, ja mehed kukkusid meresse ning uppusid ära. Ja teised eestlased kõik sattusid hirmusegadusse. Ja päälnägijad eestlased kogunesid kobaras mererannale, kui nad nägid, et meie olime sügavale merele jõudnud. Aga neid oli sääli palju tuhandeid, kes nad olid kogu Eestimaalt niihästi ratsa kui jalgsi ja ligemale kahesaja mereröövlaevaga kokku tulnud. Ja nad olid tulist viha täis, kisasid vastastikku valju häälega ning peksid üksteist, sest nad ep olnud kahe nädala vaevadest mingit kasu saanud ning olid kaotanud hulga omi mehi, kes meres olid uppunud või keda meie ammu mehed olid surmanud. Ja nad heiskasid purjed ning valgusid merd mööda laiali, ja nad läksid igamees oma teed. Ja meie omad läksid neile oma paatidega järele ning võtsid nende käest ühe suurema röövlaeva ära, mille nad enestega kaasa Ojamaale viisid.

Pärast seda kui Issand meid saarlaste käest ära päästnud, istusime me sessamas sadamas tervelt kolm nädalat paigal, sest meil olid merel igapäev tormid, marupöörised ning vastutuuled. Ja valitses kõva nälg ning toidupuudus, aga piiskop jagas armastuses välja kõike, mis tal oli. Ja me andsime igapäev pühalikke töotusi ning palvetasime, et Issand meid sellest paigast päästa võtaks. Ja siis sündis rukkimaarjapäeva õhtul (21.7.), et kui me juba otsekui poolsurnud laulsime vastuselaulu „Puhkus

lõunatuul", oli lõpp meie vastutuultel, ja Issand andis meile pärituule. Ja me heiskasime purjed ning jõudsime järgmisel hommikul Ojamaale.

Kus oli Saaremaa uus sadam portus novus in Osilia?

Selle kohta on väga erinevaid arvamusi. On koguni arvatud, et mainitud laht ei olnudki Saaremaal vaid hoopistükkis Hiiumaal Reigi või Soonlepa lahes. Siis on sadama asukohaks arvatud veel Saaremaa põhjarannikul Pammaa poolsaare juures. Julius Mägiste arvates asus sadam Sõrve sääre lõunatipul. Jaan Jung kirjutab, et see oli vist lõunapoolse Saaremaa ranna ääres, kust Sõrve poolsaar päale hakkab ja Salmi jõgi lõunapoole välja jookseb, kui see mitte Sääre sadam Sõrvepoolse lõunapoolses otsas ei ole. Seega mõlemad pidasid Sääre sadamat tõenäolisena kohana. Sellele variandile räägib pisut vastu sadama sissepääsu keerulisus ja ohtlikkus ning viljakaid põlde tollal selle lahe ääres veel arvatavasti polnud. Kuna Salme jõe suudmes olev laht oli ja on suhteliselt laia suudmega ning lahingu kirjelduses jõest midagi ei mainita, siis pole nähtavasti tegemist ka selle kohaga. Vello Mäss on välja pakkunud Sõrve säärel asuva Lõu lahe. See variant sobib hästi väitega, et algul lõunatuule abil põhjasuunas liikunud sütikriidid idatuulega eemale ajas. Kas tuul need lahelt välja ajas, pole selge.

Järgmise variandina on Arvo Seäski poolt välja pakutud tänapäevaseks tuntud Lõmala sadam (Lõmala lõpp). Sellest leidis aastal 1215 kitsas väljapääs, see oli lõuna-põhja suunaline ja sobib kokku ka muude lahingukirjelduse kohtadega. Selle lähedalt idakaldalt leidub Kalmuaed. Selget vastust aga eelpool tõstatatud küsimusele esialgu pole. Lõmala nimi arvatakse tulenevat just sellest merelahingust ehk lõõmavatest ujuvatest tuleriitadest - lõ(õ)mala. Lõmala sadama lähistelt olevat varemalt leitud odaots, aga see olevat kaduma läinud. 13.05.1254 mainis Osilia piiskop Heinrich „portus novust”, aga see olevat olnud Põide kandis.

Aga kus oli Saaremaa „vana sadam”? Kas see oli Tornimäe juures idarannikul?

Ratzenburgi piiskop Philipp kontsiilile ei jõudnudki. Ta jõudis küll Itaaliasse Veronasse, aga seal ta haigestus ning suri 14.11.1215. Liivimaa piiskop Albert, Eestimaa piiskop

Theoderich ning Läti Henrik aga osalesid Roomas kontsiilil, mis toimus ajavahemikul 11.–13.11.1215. Tegemist oli neljanda lateraalse kontsiiliga, kuhu oli kogunenud 71 patriarhi, 412 piiskoppi, 900 abti ja muid kirikuteenreid. Albert ja Theoderich jutustasid Paavstile ja teistele piiskoppidele Liivimaa kiriku hädadest, sõdadest ning tööst. Lõpuks lubas paavst ristsõitjaid pattude andeksiandmiseks ristiga märkida, et need temaga koos Liivimaale reisides sealset kirikut paganate rünnakute vastu kaitseksid. Tagasi Liivimaale saabusid piskopid Albert ja Theoderich alles aasta 1216 aprillis-mais.

Sõjakäik Soontagana aladele

Piiskoppide eemalviibimisest hoolimata jätkati vägisi usulevitamist ja seda ka Läänemaale. Hirmu külvates saavutati ka eesmärged. *Aga rotaallased olid ikka veel tõrksad, nad ütlesid seni ära kristlaste seadusi vastu võtmast. Nende vastu otsustati sõjakäik korraldada. Nõnda siis, kui Kristuse sündimise püha oli peetud (pärast 25.12.1215), anti liivlasile ning lätlasile käsk olla sõjavalmis kogunema väljaminekuks Kristuse nime vaenlaste vastu. Nendega ühinesid sakslased ning orduvennad. Kohal oli ka krahv Borchard ristsõitjatega, ja nad läksid kõik üheskoos merejääde mööda ning jõudsid Eestimaa esimesse maakonda (Soontagana). Ja nad jaotasid sääli sõjaväe kõiki teid ja küli mööda laiali ning ajasid siis põgenevaid eestlasi taga, tapsid kinninabitud maha ja röövistasid naisi, lapsi ning karja. Siis kogunesid nad Soontagana linnuse alla, piirasid selles viibivad eestlased sisse ning võitlesid nendega üheksa päeva.*

Nad püstitasid siis puudest rünnakuvalli, ja see nihutati linnusele lähemale. Liivlased ning lätlased ronisid ammumeeste seltsis selle otsa ja tapsid hulga linnusevalli ülemises osas olnud eestlasi, haavasid hulga ning tõrjusid neid kaitstelt ära. Eestlased sööstsid nimelt liiga julgesti võitlusse ja seega otsekui andsid ammumeestele suurema tabamispinna, ja neid sai suurel hulgal haavata ning surma. Viimselt siis andsid nad alla ning palusid rahu, pärast seda kui paljud neist olid surma saanud ja seepärast et valitses vee ning toidumoon puudus. Aga Sakslased pajatasid:

"Kui te olete nõus oma ära-andlikkuse relvad maha panema ning oma linnusesse vastu võtma tõelise rahu, kes on Kristus, siis me halastame häämeelega teie pääle ja võtame teid vastu oma vennalikku armastuse kilda. „Kui nad seda kuulsid, töotasid nad otsekohe rõõmuga ristimise sakramendi ning kogu kristliku õiguse vastu võtta. Seepärast läkitati juba üheteistkümnendal päeval nende linnusesse preester Gottfried. Seesinane õnnistas neid ning pajatas: „Kas te tahate ebajumalate kummardamisest taganeda ning uskuda ühteainsasse kristlaste jumalasse?" Ja kui nad kõik olid kostnud: „Tahame küll", siis ütles ta, neile vett pääle riputades: „Olge nõnda siis kõik ristitud Isa, Poja ja Püha Vaimu nimel." Pärast selle täideviimist anti neile rahu, ja sõjavägi naasis, olles vanemate pojad pantvangiks saanud, kogu sõja- ning rõõvsaagiga ning vangidega Liivimaale.

Sõjakäik Saaremaale

Kohe seejärel teostati rüüsteretk Saaremaale, millel ei olnud mingit pistmist usulevitamisega. Pärast väheseid päevi kestnud vaheaga kogunesid riigalased, kui jõud oli jälle kosunud, taas koos liivlaste ning lätlastega ning läksid teele merejäänud pidi, mis kauase kange pakase tõttu üpris kõvaks külmanud, ja pöörsid oma sõjaväe Saaremaa vastu. Ja nad leidsid, et meretee oli üpris hää, ja jaotasid oma sõjaväe salkadeks ja, käies sel kombel ringi mööda teid ning küli, võtsid nad palju rahvast kinni, kusjuures nad kõik mehed maha tapsid ja naised, lapsed ning kariloomad ära enestega kaasa viisid. Siis tulid nad kokku ühe linnuse juurde ning võitlesid linnuses olijatega, mõningaid neist haavasid või surmasid nad, aga väga kõva pakase tõttu ei püüdnud nad seesinast linnust vallutada, vaid pöörsid mööda oma vana teed jäänud pidi kogu riisutud vara ning vangidega koju tagasi. Mõned hiiüdsid teel, et maleva kannul tuleb, ja kui siis teised rutusti tuleaseme juurde tõttasid, langesid mitmed neist väsimusest ning pakases kangeks külmanult maha ning surid, aga muud jõudsid tervisega koju tagasi.

Eestlaste plaanist Riia vastu

Eestlased ja ka saarlased ihusid nüüd Riiale kättemaksu. Koos mindi paluma Polotski vürsti Vladimiri juurde, et too oma sõjaväega tuleks appi Riia piirama. Ise lubati selleks ajaks liivlasi ja lätlasi maha suruda ning ühtlasi Dünamünde sadam sulgeda. *Vürstile oligi nõu meelepärane ja ta läkitas Venemaale ning Leedumaale sõna, kutsudes kokku suure venelaste ning leedulaste sõjaväe. Aga pärast seda kui nad kõik olid kogunenud ning olid võitlusvalmis ning vürst pidi laeva astuma, et nendega koos teekonnale minna, kukkus ta korraka maha ning heitis hinge. Ja ta suri äkisti ning ootamata, ja kogu tema sõjavägi valgus laiali ning pööris omale maale tagasi.*

Teada saades eestlaste kavatsusest, panid riigalased laeva Väinajõe suudmesse valvesse. Kui nüüd siis vürst oli surnud ja teade sellest Saaremaale jõudis ja saarlased ühtlasi ka kuulsid, et relvastatud mehed ning ammukütid Väinajõe sadamat valvavad, sõitsid nad Salatsi jõkke sisse ning seda mööda üles ja rüüstasid Astijärve ümbruses lätlaste külasid, võtsid sääli naisi kinni ning tapsid mehed maha. Aga mõned lätlased kogunesid kokku, läksid nende kannul ja tapsid neis mõningad, keda nad kinni said, aga muud ajasid nad laevade juurde põgenema. Ja siis valitses väheseid päevi kirikus rahu.

Järgmise paastu ajal (08.02.1217) kogusid Novgorodlased suure venelaste sõjaväe kokku, ja nendega läks kaasa Pihkva vürst Vladimir oma kodanike seltsis, ja nad läkitasid saadikuid igale poole tervele Eestimaale kutsega tulla osa võtma sakslaste ning ugaunlaste piiramisest Otepääl. Ugaunlased olevat ladinaausuliste ristimise vastu võtnud. Ja tulid mitte ainult saarlased ning harjulased, vaid ka juba ammugi ristitud sakalased, kes lootsid sedasi sakslaste ikke alt pääseda. Võideldi seitseteist päeva, aga linnus osutus liialt tugevaks. Kaitsjatele saadeti appi kolmetuhande meheline vägi. Sinna kuulusid ordumeister Wolquin, Berthold Vönnust ning Liivimaa piiskopi vend Teoderich koos liivaste, lätlaste ja mõnede risticõitjatega. Kohele jõudes ründasid nood algul venelasi, jättes esialgu paremat kätt olevad saarlased rahule. Aga nähes, et sõjavägi oli suur ning

tugev, pöörasid nad ära linnuse juurde. Oli ju venelasi ning saarlasi ligi kakskümmend tuhat. Lahingutes sai surma ka Võnnu ordumeister Berthold. Inimeste ja hobuste rohkuse tõttu tuli linnuses nälg ning toidumoonas ning heinte puudus viis olukorra selleni, et hobused üksteisel sabad ära sõid. Pärast kolmandat päeva appitulnute saabumist algasid läbirääkimised. Sakslastel lasti linnusest lahkuda. Teoderich aga viidi novgorodlaste poolt vangi. Kui rahu oli sõlmitud, tulid sakslased liivlaste ning lätlaste seltsis linnusest venelaste ning saarlaste vahetsi alla ja pöördusid Liivimaale tagasi.

Selliseid läänemaalaste ja saarlaste osalusi oli ka teisi (eestlastest paganad tegid aastal 1217 sõjakäigu Rootsi ja rüüstasid Mälardaleni piirkonda) ning sedasi kogu Eestimaa valitsemine Eestimaa piiskopil ja ordul ei õnnestunud ja nad leppisid kokku naabritega koostöö asjus. Taani kuningas Valdemar II lubaski sõjaväega Eestimaa minna. 1217 lõpul korraldati Liivimaa piiskop Alberti õhutusel sõjakäik Sakalasse, et sealseid uuesti ristiusku käänata. Seda sõjakäiku juhtis Taani kuninga vasall krahv Albert Lauenburgist. Nendest ettevõtmistest aga kujunesid tapatalgud. Võitlustes langesid Sakala vanemad Lembitu, Võtteli ja Manivald ning liivlaste vanem Kaupo. Nüüd siis oli järjekord saarlaste käes.

Krahv Albert (Albrecht) oli pärit Saksamaalt, aga tema ema oli Taani kuninga Valdemar II õde. Krahv Alberti ilmumist Liivimaale tuleks siduda aasta 1206 taanlaste ebaõnnestunud retkega Saaremaale ning nähtavasti oli tegemist ettevalmistusega aasta hiljem Valdemar II sissetungiga Põhja-Eestisse.

Uued sõjakäigud Läänemaale

Nüüd siis aasta 1218 algul oli järjekord saarlaste käes.

Pärast seda kui krahv Albert sakalaste tapatalguilt naasis, soovis ta ise uue sõjakäigu Saaremaale ette võtta ja seda nähtavasti aasta 1206 ebaõnnestumise kättemaksuks. Ta käskis uue suurema sõjamasina valmistada ning õhutas kõiki selleks teekonnaks. Aga pääle seda kui seesinase talve jooksul oli sõjaväe kogunemisi mitu korda välja kuulutatud, voolas

vihmavalinguid maha ja merejää oli lahti läinud, seepärast ei pääsenud nad Saaremaale, mis on mere saar. Seepärast läksid sakslased viimselt alles paastu ajal (pärast 28.02.1218) koos liivlaste ning lätlastega teele, et teistele eestlastele päälle minna. Ja kui nad Salatsisse jõudsid ning oma salakuulajad ette välja läkitasid, tulid neile teel saarlased vastu. Aga niipea kui saarlased riiglaste sõjaväe ära tundsid, pistid nad põgenema. Ja riiglased järgnesid neile kogu oma sõjaväega terve selle päeva otsa, tungisid järgmisel päeval mereäärseisse loodekogu-kondadesse sisse, mis Saaremaa ümber asetsevad, ja jaotasid oma väed mööda kõiki teid laiali. Ja nad rüüstasid maa paljaks, surmasid kõik kinnisaadud mehed, viisid naised ning lapsed ära vangi, ajasid enestega kaasa ära suure hulga kariloomi, riisusid rohkesti saaki ja andsid külad ning kojad leekide roaks. Ja kogunedes siis kogu oma sõjaväega, olid nad puhkuseks mõne päeva keset seda maad paigal. Ja nende juurde tulid Hanila, Kotso ning kõikide teiste kogukondade vanemad, mis asetsevad Rotaaliast amak Revalani ning Harjumaani välja, ja palusid kõike, mis iganes rahusse puutub, et sakslased nende maa piiridest tagasi tõmbuksid.

Riiglased teatasid läbirääkimistel, et rahu saadakse juhul kui eestlased lasevad end kasta. Seda kuuldes rõõmutsesid eestlased, nad andsid pantvange, heitsid ennast Liivimaa kiriku alla ning olid nõus ristimise sakramendid vastu võtma ning iga aasta lõivu maksma. Rahu anti ka, ja riiglased pöörsid rohke saagiga koju tagasi, kiites kõrgeks Jumalat selle eest, et ka selle rahva oli oma ikke alla heitnud. Ka järvalased sõlmisid sarnaselt rahu. Saarlased olid veelgi alistamata.

Saarlaste kättemaks

Siis asusid saarlased teekonnale ning ilmusid sõjaväega Metsapoolesse. Neid oli ligi tuhat nende kõige tublimat meest, ja nad laastasid paljaks kogu seesinase Metsapoole maakonna. Ja pärast seda tungisid nad ühte teise kihelkonda, Lodigerisse (Lode ehk Ledurgas), riisusid ümberkaudse maa lagedaks, tapsid mõned mehed maha ning viisid naisi-lapsi ära enestega kaasa.

Aga kui nad sääl preestri majale liginesid, nägi preester Gottfried nende tulekut. Ja ta hüppas rutusti oma hobustele selga ning põgenes eest ära. Ta ratsutas igalpool oma kihelkonnas ringi, kutsudes kõiki mehi kokku paganate vastu võitlema, ja läkitas ka naaberkihelkondadesse läbi öö sõna, et nad järgmisel päeval sõdima tuleksid. Ja nüüd tulid ka Vesike oma liivlastega kui ka mõned piiskopi teenrid Fredelandi (Turaida) linnusest kokku ja läksid saarlasi taga ajama. Aga piiskopi teenritest olid üksnes seitse sakslased, kaheksas oli neil preester Gottfried. Ka see pani enesele oma sõja riistad võõle ja tõmbas raudrüü selga otsekui hiid. Ja nad söötsid seljatagant saarlastele kallale, tappes väga vaprasti mõned nende seast. Aga ka need pöörasid taga-ajajaile vastu ning panid kaua vastu, väga paljusid neistsinastest haavates. Viimselt pistsid saarlased pärast kaua kestnud võitlust põgenema, ja neid langes ligi sada meest, muud aga pääsesid pagema. Ja piiskopi teenrid ning liivlased ajasid neid taga üle Salatsijõe mereranna tasasel teel. Nad anastasid neilt paremaid hobuseid ligi nelikümmend, keda nad hiljem üheskoos muu saagiga omavahel ära jaotasid.

Taani kuningat ahvatletakse uuesti Eestimaad vallutama

Pärast seda läks krahv Albert Taanimaale tagasi. Temaga koos reisisid Riia piiskop, Eestimaa piiskop ning abt Bernard zur Lippe, kes oli hiljuti Sengallia (Seloonia) piiskopiks pühitsetud. Nende eesmärk oli pääseda Taani kuninga Valdemar II jutule, et ahvatleda seda järgmisel aastal oma laevaväega Eestimaale tulema. Pärast edukalt peetud läbirääkimisi kuningaga juunikuus 1218 Schleswigis jäi piiskop Albert ristiõitjaid koguma, et hiljem tugevamate jõududega Liivimaale saabuda.

Pärast rukkimaarjapäeva püha (15.08.1218) läksid ristiõitjad koos riiglaste, liivlaste ja lätlastega revalaste ning harjulaste vastu välja, sest ka need polnud ennast ristida lasknud. Oma retkel said nad kätte ka saarlaste käskjalgu, keda nad olid külades kinni püüdnud. Nendelt saadi siis teada, et suur venelaste sõjavägi on Liivimaale suundumas. Mis meetodeid selle teadmiste välja uurimiseks kasutati, pole täpselt teada. Väidetavasti pandi nood

käskjalad „rahva keskele seisma ja nende käest päriti järele”. Sellele järgneski venelaste sissetung Liivimaale. Rüüstati Liivimaad, sõditi linnuste juures, aga pärast mõningaid kaotusi venelased lahkusid.

Ka saarlastel oli nõu olnud venelastega ühel ajal Liivimaale tulla, et koos teiste eestlastega Liivimaa kirikut lõhkuda. Aga sakslaste ning venelaste sõjalise kokkupõrkamise pärast varises nende nõu tühja, nõnda et ei ilmunud ei sakalased ega ka saarlased, vaid tulid kohale üksnes harjulased, kes mõnede teiste seltsis venelastega kaasa läksid. Need jõudsidki venelaste juurde Võnnu alla ja lahkusid ka jälle säält üheskoos nendega. Saarlased aga sõitsid laevadega Väinajõkke sisse, nad püüdsid jõe saartel mõne inimese kinni ning röõvisid hulga karja ära. Ja nad surmasid kellegi usuüksiklase, kes oli Dünamünde kloostrist lahkunud ning valinud enesele üksiklase elu ühel naabruses oleval saarel.

Kui sakslased, riiglased, lätlased ja liivlased aasta 1219 algul kättemaksuks Revalasse sõjakäigu korraldasid, siis tagasiteel kartsid nad Läti Henriku jutu põhjal, et saarlased või eestlased neile kallale oleks tunginud. Nimelt liikusid väed esialgu Salatsilt üle jää Soontaganasse, kustkohast võeti kohalikust linnusest teejuhid kaasa ning jätkati terve öö otsa teekonda Revala maakonda. Ilm oli hästi külm ja enda soojendamiseks põletati külasid. Tapeti palju inimesi, rööviti vara ja karja. Käidi Laitses, Kuldalas (Kulna küla) ja Lindanise juures. Henriku kirjelduse järgi võib oletada, et tagasi liiguti kümme päeva piki jääd Saaremaa ja mandri vahelt. Siis panigi Henrik kirja, et „*pikkamisi jääd mööda kodupoole tagasi rännates tegime me puhkuseks peatuse vangide ning sõjasaagi pärast kui ka seepärast, et me saarlasi või teisi eestlasi ootasime, et nad vahest meiega võitlusse astumise mõttega oleks meile järele tulnud.*”

Taani kuningas saabub sõjaväega Revalasse

Kuna eestlaste ja sealhulgas läänemaalaste ning saarlaste osalused rüüsteretkedel jätkusid ja sedasi kogu Eestimaa valitsemine Eestimaa piiskopil ning ordul ei õnnestunud, siis leppisid

*Anders Sunesen kunstniku arvamusel palvetamas
Lindanise lahingu ajal.*

viimatimainitud kokku naabritega koostöö asjus. Eestimaa piiskop polnud ise võimeline sõdima. Taani kuningas Valdemar II lubaski sõjaväega Eestimaale minna. Selleks sai ta ka paavstilt loa liita vallutatud alad Taani riigi ja kirikuga. Nii saabuski Taani kuningas kaaskonna ja sõjaväega Revalasse Lindanise juurde. Kaaskonda kuulus kolm piiskoppi: kõrgeauline Lundi piiskop Anders Sunesen, Roskilde piiskop Peder Jacobsen ning Schleswigi piiskop Nicolaus. Sunesen ja Nicolaus olid koos kuningaga osalenud ka aastal 1206 toimunud retkel Saaremaale. Nendega liitus kuus aastat varem Liivimaa piiskopist Albertist sõltumatuse saanud Eestimaa piiskop Theoderich. Taanlased olid Lindanise lahingus 15.06.1219 edukad ning said sedasi oma kontrolli alla Viru-, Harju- ja Järvamaa. Eestimaa piiskop Theoderich langes lahingutegevuse käigus ja nii jäid Eestimaa muud maakonnad otsese valitsejata.

Lahing Lindanise juures. Taani lipu ajalugu.

Pärast riiglaste järjekordset sõjakäiku Semgalliasse 1220. aasta veebruaris, „tuletasid nad meelde kõike seda kurja, mis harjulased ning saarlased olid Liivimaa kirikule ikka ning ikka teinud, ja seepärast kogusid nad, pääle seda kui nad olid - nii nemad ise kui ka nende hobused - kaks nädalat puhanud, jälle kokku suure liivlaste, lätlaste ning sakslaste sõjaväe.” Selle sõjaväega liiguti siis Nurmekunna kaudu Järvamaa poole ja selles aktsioonis osales ka kroonik Läti Henrik ise, et koos teistega kohalikke ristiusku vastu võtma panna ning iga-aastast lõivu sisse nõuda. Samal ajal olid „saarlased suure sõjaväe kokku kogunud ning arbudega oma jumalate soovi järele pärinud, kas nad peaksid Revala taanlastega sõdima minema või Järva maakonda sisse tungima. Ja liisk oli langenud järvalaste pääle. Ja Jumal läkitas nad Järvamaale selsamal päeval, kui meie (riiglased Läti Henriku järgi) sinna jõudsime.” Saarlased olid aga pisut varem sealt lahkunud. Külad olid põlema süüdatud ning paljaks rüüstatud. Ellujäänud järvalased väitsid: „Saarlased on meie maad üpris raske nuhtlusega rabanud”. Neli saarlast saadi pärast

üheksa tunnist tagaajamist kätte. Nood olevat olnud parasjagu üht küla süütamas. Kõik neli tapeti ning nende hobused võeti ära. Kareda küla juures juures jõuti suuremale saarlaste hulgale järgi ning toimus lahing.

Käreda (Kareda) küla juures jõudsimel koos lätlastega saarlastele järele. Seal oli nende „maja” ning koosoleku paik. Kui me selle küla alla jõudsimel, nägime me kogu nende suurt hulka korraga meile vastu, lagedale väljale võitlema tulemas. Valju häälega kisades ning kilpe täristades sammusid nad meile lähemale, ja need, kes olid külla maha jäänud, järgnesid nende omade meeste kannul. Ja kui nad meie omade pisukest hulka nägid, tulid nad joostes, pildudes oma odasid meie pääle. Karjusid ka lätlased ning meie seltsis olivate seast needsinased, kes esimeste hulgas olid kohale jõudnud ning keda veel oli väga vähe, ja jooksid nõndasamuti oma odasid pildudes nende juurde. Aga lume külmamise tõttu oli meie tee ahtukene, ja me kõik astusime pärastikku. Ja seepärast ei olnud kaugel seljataga järgnevad sakslased veel teps mitte pärale jõudnud ja meile, esimesile nende seast, oli nende hiljaksjäämine raskuseks. Kindlasti Jumala pääle lootes me siis ometi seadsime lätlased lahingukorras vasakule tiivale, aga sakslased, kes ükskhaaval mööda teed liikusi, asusid paremale käele. Ja me saime üpris väga rõõmsaks, kui nägime orduvendade lippu liginevat ja ühtlasi hertsogit (Saksimaa hertsog Albert) oma suure lipuga selle järel tulemas. Aga kui hertsog meie väikest ja nende suurt hulka silmas, pajatas ta: „Ons needsinased siis tõesti Kristuse vaenlased?” Ja keegi kostis: „Need nad on.” Ja piiskop ütles „Astugem siis nüüd neile vastu!” Ja sedamaid tõttasid nad orduvendade kui ka teiste sakslastega ning lätlastega üheskoos neile kallale, sööstisid rünnates nende vahelt läbi, tapsid neid paremat ning vasakut kätt, ja neid langes igast küljest otsekui heina, mis niitja palge ees maa pääle langeb. Ja nad löid neid kuni küalani tagasi, põgenemisel jälitasid nad neid mööda küla kujasid ja kodasid. Ja nad vedasid neid kodadest välja ning surmasid, ja neid, kes üles kodade katustele ronisid või puuvirnadel kaitseisid, kiskusid nad maha ja riisusid neilt kõigilt möögateraga elu ega võtnud kellegi pääle armu heita. Aga

saarlaste poolt vangi võetud järvamaalaste naised hüppasid välja, ka nemad tagusid malkadega saarlasi, keda juba ennegi oli pekstud, ning hüüdsid: „Peksu sind sakslaste Jumal!” Ja sakslased ajasid nad jälitusel külast välja põllulagendikule, tappes neid mööda välja kuni nende hiiemetsani jõudes, ja isegi oma enese püha metsa rüvetasid nad omade rohkete põgenemisel langenute verrega.

Lätlased aga tulid ringi ümber küla järele, said teel mõnikate saarlastega kokku, ajasid neid otsekui tuulates sinna ja tänna ning tapsid nad maha, aga nende hobused ning nende röövsaagi riisusid nad nende käest ära ning tulid siis lahinguväljale tagasi. Nad võtsid hobused, rõivad ning muu rohke saagikraami enestele, aga saarlaste võetud vangid, naised ning lapsed, andsid nad järvalasile tagasi. Aga hobused ning kogu röövsaagi jaotasid sakslased lätlastega omavahel ühetasa, kiites Jumalat, kes oli väheste käte läbi nii kuulsusrikka võidu paganate üle toime saatnud. Oli ju võitlusväljal langenuid umbes viissada, ja hulk muid tapetuid oli põldudel, teedel ning mujal. Aga meie omasid (sakslaseid) langes kaks meest ning lätlaste seast kaks, nimelt Russini vend ning üks Drunvaldi vend Astijärvelt, üks noor krahv piiskopi teenerkonnast ning üks hertsogi rüütel. Olgu õnnistatud nende mälestus, ja puhaku nende hinged kristuses! Aga liivlased, kes olid paremale poole põiganud, ei saanud saagijaotusest osa, sest nad polnud lahingusse tulnud. Seejärel jätkasid liivlased, sakslased ja lätlased Harjumaa ning Revala rüüstamist. Varbolased andsid neile pantvange, et neile kallale ei mindaks.

Tülid Eestimaa valitsemise pärast

Seejärel tekkisid Eestimaa valitsemise pärast konfliktid liitlaste vahel. Kuigi Riia piiskop Albert ja Eestimaa piiskop Theoderich olid Taani kuninga Valdemar II endale appi kutsunud, kasutas Taani kuningas pärast Theoderichi langemist Lindanise lahingus juhust ja määras ta enda kätte võidetud Revala alade piiskopiks oma kaplani Wesselini. Taani kuninga asehalduriks aga kuulutas ta Anders Suneseni, kes jätkas oma tegevust Lundi piiskopina, aga samas koordineeris Taani

preestrite ristikäiku Virumaale, Harjumaale ning Järvamaale.

Loomulikult selline asjaolu, et osa Eestimaast läks nüüd Taani kuninga valdustesse piiskop Albertile ei meeldinud. Sedasi nimetas ta Lihula ja nii ka kogu Eestimaa piiskopiks oma venna Hermann von Buxhövdeni. Sellele vaatamata pidi Taani kuningas Valdemar II kogu Eestimaad enda omaks ja sealhulgas ka Saaremaad. Siis aga teatas ordumeister Volquin, et tema ei tea midagi Eestimaa kinkimisest Taanimaa kuningale. Riiglastele kuuluvat kogu Eestimaa, välja arvatud Revala ja Saaremaa. Taanlaste nõudmist, et Varbolast saadud pantvangid tuleb liivlastel neile üle anda, nood ei täitnud vaid lasid pantvangid hoopis vabaks. Liivlased lämmatasid enne Liivimaale naasmist suitsuga suure hulga harjulasi pelgukoobastesse.

Kui Eestimaa piiskopiks nimetatud Hermann oma ametisse määramisest 1220. aasta algul Saksamaal olles teada sai (ta oli tollal Bremeni läheda Püha Pauluse kloostri abt), siis astus ta Magdeburgi peapiiskopi ette, kes ta Eestimaa piiskopiks pühitses. Kui Taani kuningas asjast teada sai, takistas too Eestimaa piiskopiks pühitsetud Hermann Eestimaale minemast. Piiskop Hermann käis küll Taani kuninga jutul ja lubas talle ustav olla, aga Eestimaale reisimine õnnestus tal alles neli aastat hiljem. Paavst kinnitas aga 19.03.1220 Wesselini Taani kuninga eestkostel Revala piiskopiks (*episcopus Revaliensi*).

Tülid Eestimaa pärast jätkusid. Riigalased jagasid Eestimaa kolmeks (kolmandik läks ordule). Harjulased rüüstasid Järva- maad ja hirmutasid virumaaalasi. Lõpuks andsid mõlemad alad end Taani võimu alla.

Paavst õhutas usuõpetust tõhustama

18.04.1220 pööras paavst Honorius III uuesti tähelepanu Eestimaa aladele ja andis välja kolm bullat. Nendes kinnitas ta oma toetust Lihula piiskopile Hermannile, kutsus piiskoppe tõhustama oma tegevust ja jätkama usuõpetust kohalikele pagana-tele. Sellele lisaks kinnitas ta Liivimaa piiskopi käsul toimunud piiskopkonna piiride määramise. 04.05.1220 saatsid Liivimaa, Lihula ja Seloonia piiskopid kirja paavstile palvega saada juurde

vaimulikke kõvade südametega paganate käänutamiseks. Oma tähtsust hakkasid tõstma ka kohalikud ülikud. Lode vasalliperekond rajas Kullamaale muinaslinnuse (Rohumägi) asemele feodaallinnuse (castrum Goldenbecke).

Rootsi kuningas vallutas Lihula ja saarlaste rünnak

Vaatamata paavsti poolt saadud toetusele Eestimaa piiskopile maabus Läänemaa mõjukaima keskuse Lihula lähedal Rootsi kuninga Johan I laevastik ja hõivas Lihula linnuse. Kaasas olid kuningal jarl Karl Döve (Karl Bengtsson, Karl Kurt), Linköpingi piiskop Karl Magnusson ja veel piiskoppe. Johan I oli juba pikka aega olnud huvitatud oma valduste laiendamisest idasuunas (nt. Soomes) ja saabus nähtavasti Läänemaale kooskõlas taanlastega. Rootslased hakkasid ristima ümbruskonna elanikke. Sellest teada saanud, saadeti Riiaist saadikud rootslaste juurde teatega, et see piirkond on juba riialaste poolt ristiusule allutatud. Rootslastele see mõju ei avaldanud, aga siis sekkusid asjade käiku saarlased, kes selleks ajaks olid ainsad kogu Eesti alal, kes polnud võõrvõimu poolt alistatud. Neile ei sobinud, et nende naabrusesse hakkas ennast sisse seadma suurriik Rootsi. Kui noor Rootsi kuningas Johan I Sverkersson oli Lihulast lahkunud, ründasid saarlased suurte jõududega Lihulat. Lihula lahing toimus 08.08.1220 ja selle võitjateks olid saarlased, kelle käe läbi hukkus umbes 500 rootslast ja nende hulgas Rootsi kuninga sugulasi. *Parajasti kui koitma hakkas ilmusid merelt suure sõjaväega saarlased, kes needsinased rootslased sisse piirasid, nendega võitlesid ning linnuse põlema panid. Ja siis tungisid rootsalsed nende vastu linnusest välja ning võitlesid nendega, aga nad ei jõudnud nii suurele hulgale vastu panna. Ja rootslased langesid nende käe läbi tapetult, linnus vallutati, hertsog (jarl) langes ja piiskop surmati tule ning mõõgaga. Aga pärast tulid taanlased, korjasid nende surnukehad kokku ning matsid need leinates maha. Selsamal kombel leinasid neid ka riigalased, kui nad nende tapmisest kuulda said, mitu päeva kaebades taga. Rootsleri pääses üksnes väheseid põgenemise teel ära, ja needsinased jõudsid taanlaste linnusesse (Toompeale). Teised kõik langesid*

mõõgatera läbi. Sellega lõppes ka rootslaste innustus osaleda Eestimaal vallutamisel.

Nüüd kui piiskopi asukohaks valitud Lihula linnus oli kõigepealt rootslaste poolt vallutatud ja seejärel omakorda saarlaste poolt, otsustati leida uus kants piiskopile. Selleks valiti suhteliselt lähedal olev Kullamaa. Seal oli varemalt Rohumäe linnus ja sinna otsustati ehitada uus linnus. Kas see just Rohumäe linnuse kohale plaanitud ja ehitatud oli, pole kindel. Linnust nimega Castrum Goldenbeke hakati ehitama 1220. aastal paavsti legaat Modena Guillelmuse kaplani, magister Johannese käsul.

Vahepeal, kui teised maade valitsemise pärast riidlesid, asus kroonik Henrik teele Eestimaale koos teise preestri Teoderichiga. Muuseas käisid nad Virumaal Ebavere mäel Väike-Maarjas. Kohaliku rahva jutustuste järgi olevat seal sündinud saarlaste jumal Tarapita ja sealt olevat too lennanud Saaremaale.

Saarlaste ebaõnnestunud katse vallutada Tallinn

Innustatuna võidust Lihulas otsustasid saarlased 1221 hävitada ka taanlaste kantsi Tallinnas. Pärast lihavõtteid (11.04.1221) maabus saarlaste laevastik Tallinna alla ja kahe nädala jooksul püüti edutult Toompea linnust vallutada. Patiseis piiramisel lõppes kui saarlased nägid, et Tallinnale läheneb neli koget ja arvasid, et tegemist on Taani kuninga laevastikuga. Seepärast otsustasid saarlased piiramise lõpetada ja naasesid Saaremaale.

Taani kuninga järjekordne katse Saaremaa vallutamiseks

Taani kuningas Valdemar II otsustas nüüd saarlased lõpuks enda alluvusse saada. Oht, et saarlased ründavad uuesti, oli olemas ja arvatavasti oli Valdemaril veel selgelt meeles, et aastal 1206 tema sõjakäik Saaremaale ebaõnnestus. Nüüd otsustas ta proovida uuesti. Aasta 1222 suvel maabuski Valdemar II isiklikult koos sõjaväega Saaremaale. Kaasas oli tal Lauenburgi krahv Albert oma meestega. Taanlased võitsid pärast maabumist toimunud lahingu saarlastega ja hakkasid ehitama kivilinnust, Eesti alade esimest kivist kastell-linnust. Sinna saabusid siis

külaskäigule Riia piiskop Albert ja ordu vanem Volquin kaaskonnaga. Taani kuningaga peeti läbirääkimisi Liivimaa jagamise suhtes ning kuna Albertile olid kokkulepped soodsad, jäi tema vend Theoderic koos mõne rüütliga Saaremaale taanlaste juurde. Kui kuningas ja Riia rüütlid Saaremaalt lahkusid, ründasid veel lõplikult välja ehitamata linnust saarlased, kellel oli kasutada 17 kiviheitemasinat. Pärast viiepäevast lahingut tehti rahu ja taanlastel anti võimalus lahkuda. Saaremaale jäi 8 pantvangi ning nende hulgas piiskop Alberti vend Theoderich. Saarlased lammutasid linnuse, kutsusid teised Eesti maakonnad ülestõusule taanlaste vastu ja õpetasid neid kiviheitemasinaid ehitama ja kasutama.

Kroonik Henrik kirjutas Saaremaal toimunud järgmist. Kuningas Valdemar II *naasis Taanimaale, kui ta oli linnuse müüride ehitamise rutuga lõpule viinud ning sellesse oma meestepääkonna pannud. Aga saarlased koondusid kõigist küladest ning kogukondadest, piirasid seesinase linnuse ümber ning läkitasid mereäärsete lääne-eestlaste juurde käskjalgu palvega, et need neile appi tuleksid. Ja mõned läksid Varbolasse selle paterelli ehk kiviheitemasina tarvitusviisi uurima, mille taanlased olid Varbolasse kui oma alamaile kinkinud. Ja kui nad Saaremaale tagasi olid jõudnud, hakkasid nad paterelle ning heitemasinaid ehitama ning teisi selle pääle välja õpetama. Ja*

*Taanlaste linnuse vallutamine 1222.
Märt Bormeister, õlimaal. Saaremaa muuseum.*

igatiiks neist tegi enesele kiviheitemasina. Ja nad tulid kõik üheskoos seitsmeteistkümne paterelliga, pildusid viis päeva vahetpidamata rohke hulga suuri kive kantsi ega andnud kantsis olijaile puhkust, sest viimaseil ep olnud ei elukodasid ega muid hooneid, ruumi ega pelgupaiku selles alles poolikult valmis ehitatud linnuses, nõnda et paljud neist said vigastada. Aga langes ka hulk saarlasi, saades haavata ammuriistadest, seepärast ometi need ei jätanud linnuse ründamist järele. Nõnda siis pajatasid saarlased pärast hulga päevi kestnud võitlust neile, kes linnuses olid: „Et te teate, et teil ses kantsis meie vahetpidamatu rünnaku tõttu pole üleüldse mitte mingisugust pääsemist, anname meie teile nõu ning palume teid, et te teeksite meiega rahu ning lahkuksite kõik linnusest, seevõrra kui te olete terved ning vigastamata, ja annaksite meie kätte selle linnuse ning meie maa. „Nemad aga, et nad pidid võitlema lageda taeva all ja et neil puudusid kojad ning kõik tarvikud, võtsid siis need rahutینگimused vastu, lahkusid kantsist, viisid oma kraami ära enestega kaasa laevade pääle ning jätsid selle kantsi ning maa saarlastele. Saarlased jätsid ka enestele sinna seitse taanlast ning Riia piiskopi venna Teoderichi rahu kinnituse pantvangideks. Kõik muud pöörsid taanlaste juurde Revalasse tagasi.

Siis lõhkusid saarlased selle kantsi ümbertringi maha ega jätanud kivi kivi pääle. Ja nad läkitasid mööda kogu Eestimaa sõnumi laiali selle kohta, et nemad on Taanimaa kuninga kantsi vallutanud ning kristlased oma maa piiridest välja ajanud. Ja nad õhutasid kõikide maakondade eestlasi eneste päält taanlaste iket maha heitma ning Kristuse nime kogu maal kaotama, kinnitades, et taanlaste linnust Revalas on kerge vallutada. Ja nad õpetasid neid kiviheitemasinaid ning paterelle kui ka muid sõjariistu ehitama. Ja kuri tõstis pääd kogu maal.

Pärast seda kui nüüd siis saarlased koos harjulastega oma vandekavatsuste kõige pahemad salasepitsused taanlaste ning Kristuse nime vastu olid valmis saanud, kogunesid nad kõik, ja ühtlasi ka mereäärsed lääne-eestlased nende seltsis, Varbola linnusesse ja tapsid sääl mõned taanlased ning nende preestrid, kes varbolaste juures elutsesid. Ja nad läkitasid käskjalgu Viru maale ettepanekuga, et rahvas sääl sedasama teeks. Sealsed aga

saatsid omad preestrid rahuga Revala linnusesse minna. Rahutused jätkusid aga Viljandis, Järvamaal, Tartus ning Otepääl.

Kus oli Saaremaal taanlaste kivilinnus aastal 1222?

Eesti aladel sõjanduslikust küljest täiesti uuelaadse kivilinnuse ehitamine Saaremaal algas 1222.a. suvel. Sügiseks oli kastelli ringmüür põhiliselt valmis. Pärast taanlaste poolt linnuse mahajätmist lammutasid saarlased kivi-kivilt kogu linnuse. Seejärel ongi tänapäeval keerukas välja selgitada, kus selline linnus oli. Pikemalt on linnuse võimalikku asukohta püüdnud välja selgitada Jaan Laas. Kaua arvati, et kivilinnus ehitati Põhja-Saaremaale Soela väina kaldale. Seejärel täpsustati arvamust, et kivist kastell olevat rajatud Pammana poolsaare idaserva, nüüdisaegse Soela küla kohale mere äärde. 1974. aastal teostatud suhteliselt ulatuslikud proovikaevamised seda teooriat ei kinnitanud. On arvatud, et taanlased olla oma kindlustatud lossi ehitanud tollal hästi tuntud koha Adiaborgi lähikonda. Sellist kohanime aga Saaremaal ei tunta. Siit arvatakse, et tegemist oli kohaga, mis praegu jääb Kuressaare (Arensburgi) linnuse alla. Siit ka arvamus, et taanlaste linnuse ehitusmaterjali kasutati hilisema lossi ehitusmaterjalina. Kuhu muidu see suur hulk taanlaste poolt kasutatud kivisid kadus? Kuna tõendeid viimati mainitud teooria kohta pole, siis on tagasi tulnud ideeni, et linnus ehitati Saaremaa põhjarannikule Triigi poolsaarele, Soela väina lõunakaldale ja mitte kaugele eelpoolmainitud Pammanast. Tuleb arvestada, et tollal oli rannajoon praegusest palju erinev. Näiteks Triigi sadama rannaniidu kohal oli tollal teatavasti vett 2-2.5 meetri jagu.

Miks Triigi Saaremaa põhjarannikul ja mitte mõni teine sobiv koht Saaremaa lõunarannikul? Põhjarannikul oli vähem saarlaste asulaid ja seetõttu ohutum. Kas niimoodi taanlased tegelikult mõtlesid, pole teada. Samas oleks sealkandis ehitatud linnus olnud heaks kontrolliks Väinamere laevaliikluse üle. Vaja oleks teada, kui suure sõjaväega taanlased Saaremaale saabusid ja kui suure linnuse nad tollal ehk ehitanud oleksid. Loomulikult oli vaja kõigepealt püsti panna sõjaväelaager, seejärel koguda ehitusmaterjal ning lõpuks ehitada linnus. Sõjaväelaager

oli nähtavasti sedavõrd hästi kaitstud, et koguni teiste maade (Liivimaa) esindajad julgesid sinna tulla ning turvaliselt mõnda aega seal viibida. Poolsaarelt on leitud kiviaedu, mida arvatakse olnud sõjaväelaagri piireteks. Milleks aga kulutada energiat, aega ja ehitusmaterjali selliste ehitiste peale, jääb arusaamatuks. Oluline oli ehitada kiiresti linnus.

Ka keeleliselt arvatakse, et linnus asus Triigi poolsaarel. Nimelt olevat saarlased kivistelli maatasa teinud nii, et „kivi ei jäänud kivi peale“. Sõnad „triigi“ ja „triikimine“ tähendasid aga maatasa tegemist, millest siis kogu poolsaar seejärel oma nime olevat saanud. Teiseks nime tekkimise allikaks arvatakse, et kuna seal oli kohal Taani kuningas, siis koha nimeks sai „T(aani) riik“ ja siit sedasi Triigi.

Vaatame mõningaid võimalikke asukohti linnuse ehituseks.

Poolsaare keskel on tänapäeval 8-10 meetrit kõrge koht, kuhu linnus oleks sobinud. Triigi sadama rannaniidust, kus 800 aastat tagasi oli 1,5-2 meetrit vett, on selle kohani maad alla poole kilomeetri. Tolleaegsed laevad väga sügaval vees ei ujunud ja niimoodi oli neile olemas suhteliselt soodne kaitsud ja samas mere poolt raskesti rünnatava sadamakoht. Samas tuleb vesi vastu poolsaare kolmelt küljelt vähem kui kilomeetri kauguselt. Kõrgendik mõõtmetega umbes 70x70 meetrit on täiesti sobilik suuremagi linnuse ehitamiseks ja asub Trei talust pisut idasuunas. Kas tollane linnus sellise suurusega oli, pole teada. Palju hiljem ehitatud Virtsu vasallilinnuse mõõtmed koos seda ümbritseva müüri-ga olid 36x36 meetrit. Eelpoolmainitud pisut lõuna pool Mäe talu ristmikul asub aga teine kandidaat linnusekohale. Selle suurus on 40x15 meetrit, kõrgus merepinnast tänapäeval 7 meetrit ja ümbritsev pinnas 2-3 meetrit madalamal. Linnus pidi sedasi olema ovaalikujuline? Mõningatel venekeelsetel kaartidel on künka kõrval tekst, et tegemist on varematega.

Teise sobiva koha võib leida nüüdsest Liiva talust loodes. Tollal oli võimalik linnusekoht u. 4 m merepinnast kõrgemal. Puuduseks tuleb aga märkida arvatav suurus – 20x20 m. Samas moodustab rand tuulte poolt kaitstud lahe, millest oletetava linnusekohani oli vaid 100 meetrit.

Triigi ninal leidub 30x40 meetri suurune ja tänapäeval merepinnast 3-4 meetrit kõrgemal olev koht. Selle koha selgeks puuduseks on aga kaitset andva sadama puudumine.

Aga miks mitte Kase ja Kallase maatükkidel asuv kõrgem koht? 9-10 meetrit üle merepinna ja suuruselt 120x50 meetrit. Kõrvalolev maapind on 2,5-3 meetrit kõrgendikust madalamal.

Aga tuleme tagasi esimese teooria juurde, et linnus asuski Pammana poolsaarel. Sealt oleks kontroll Soela väina üle olnud parem kui Triigi poolsaarelt. Kui vaadata krahv Mellini poolt koostatud kaarti, siis Pammana poolsaarelt (Pammerort) leidub kaks linnusevaret. Kas üks nendest tähistas taanlaste kivilinnuse varet? Triigi poolsaarel selliseid linnusevareme sümboleid Mellini kaardilt ei leidu.

Kokkuvõttena tuleb siiski mainida, et kõige tõenäolisem linnusekoht oli tänapäevase Kuressaare linnuse asukoht, mille ehituseks kasutati ka aastal 1222 ehitatud ja seejärel lammutatud linnuse materjali.

Nii vabastatigi kogu Eesti taanlaste võimu alt. Ainus koht, mis jäi taanlastele, oli Tallinna Toompea linnus. 1223. aasta veebruaris või märtsis üritaski saarlaste, läänemaalaste, varbolaste, järvalaste ja virulaste ühendvägi piiramisega alistada Toompea linnust. Piiramine kestis pikalt ja lõpuks otsustasid linnuses olnud taanlased ja sakslased linnusest välja tungida ja neil õnnestuski eestlaste vägi Toompea alt minema peletada.

Riias lepitati lõpuks kokku, et ordu saab Eestimaa oma kolmandiku, Riia piiskop oma kolmandiku ning Eestimaa piiskop Hermann oma kolmandiku.

Sama aasta suvel vangistas Schwerini krahv Henrik, keda kutsuti ka Mustaks Henrikuks, Taani kuninga Valdemar II. Aasta 1223 sügisel saabus sakalaste kutsel Eestimaale Vladimiri-Suzdali, Novgorodi ja Pihkva vürstiriikide suur liitlasvägi, et koos Riia rünnata. Saarlased suutsid aga Vene väejuhti veenda hoopis minna Tallinnat ründama, et kui taanlased on mängust väljas, on hiljem lihtsam Riia rünnata. Toompea linnuses olnud

ammukütid aga suutsid ründajatele palju kaotust põhjustada ning venelased läksid koju tagasi.

Seejärel hakati eestlaste ülestõus maha suruma. Riialased allutasid endale enamuse Eestist ja sealhulgas Läänemaa. Sedasi sattus ka piiskopi residendiks plaanitud Castrum Goldenbeke riialaste (Mõõgavendade ordu) võimu alla. Saaremaa jäi siiski välisvõimust sõltumatuks. Kogu aktsioon aga tekitas sügava tüli Taani ning Riia piiskopi ja ordu vahel. Taani kuningas Valdemar II andis alles pärast vangi langemist nõusoleku aastal 1219 ametisse määratud Eestimaa piiskopi ametisse astumiseks. Aprillis 1224 saabuski Hermann Riiga. Juulis 1224 sõlmisid Riia piiskop Albert, tema vend Eestimaa piiskop Hermann ja Mõõgavendade ordu lepingu Eestimaa jagamise asjus. Ordu sai

Eestimaa ajalugu oluliselt mõjutanud Riia piiskopi Albert von Buxhövdeni ehk Albert de Bekeshovede pitsat aastast 1224.

endale Sakala, piiskop Albert Läänemaa koos varem Eestimaa piiskopkonna keskuseks kavandatud Lihulaga ja Hermann Ugandi. Kuna Eestimaa keskuseks oli senini plaanitud Lihulat, aga Lihula osutus järjepidevalt ohtlikuks residentsiks, siis Hermann Lihulasse ei tulnudki vaid siirdus asuma Otepäale ja sealt hiljem Tartusse. Hermanni nimetati veel hilisemates tekstides Lihula piiskopiks ning seda eriti Modena piiskopi Wilhelmiga seotud ürikutes. Vastavalt 24.07.1224 koostatud leppele jäid Soontagana, Lihula, Hanila, Kotze ja Ridala (Rotaalia) piiskop Albertile. 01.12.1224 andis Saksa-Rooma keiser Heinrich Riia piiskop Albertile regaaliad ehk privileege muuseas Lihulas ja kogu Läänemaal vermida münte ja õiguse kasutada kõiki impeeriumi sümboleid.

Tartu (Tarbatu) lahing 15.08.1224 oli viimaseks sammuks eestlaste rahunemise mahasurumisel. Selle tulemusena sõlmisid rahulepingu riialastega ka saarlased. Kaks aastat varem Saaremaal vangistatud Riia piiskopi vend Teoderich vabastati saarlaste poolt ning too naases Liivimaale tagasi. Hiljem sai too oma vennalt, Tartu piiskop Hermannilt, läänistusena maid Otepää kihelkonnast ning temast tuli Rope'de (von der Ropp) mõisniku-soo rajaja.

Aga mereäärsed läänlased tulid Riiga, andsid ennast jälle piiskopi võimuse alla ning tasusid kärpimatult kahekordse aastalõivu, mille nad olid taanlaste pärast kahel aastal maksmata jätnud, ning pöörsid ristiusku tagasi, töötades põlist ustavust Riia kirikule.

Tegutsema hakkab paavsti legaati Modena Wilhelm

Kui Modena piiskop Wilhelm 31.12.1224 paavsti poolt Liivimaale legaadiks määrati, käisid tema jutul 1225. aastal ka *läänepoolse mereäärse maa eestlaste saadikud, kes pakkusid tolele oma maid ning kogukondi, selle eest, et Wilhelm neid taanlaste ning saarlaste vastu kaitseks. Ja ta võttis nad oma hoole alla.* Wilhelm saatis oma saadikuid nii taanlaste kui ka saarlaste juurde ettepanekuga, et need sõjale lõpu teeksid, tema pakutud rahu vastu võtaksid ning tema määruste vastu sõnakuulelikud oleksid.

1226.a. algul käis Modena Wilhelm kihelkonnas, mida kutsuti Mereäärseks. Ta saatis oma preestrid (kroonik Henrik ja Peetrus Kaikivald) Soontaganasse, kus mereäärsed eestlased nad rõõmuga vastu võtsid ning neilt jumalasõna kuulda said, ja nad ristisid mehi, naise ja lapsi, kes varem olid ristimata jäänud, niihästi Soontaganas kui ka Majanpandus (Maianpata) ning Paekülas (Vatla).

1226. aasta suve algul nägi legaat Wilhelm oma silmaga Rootsist saagi ja üpris suure hulga vangidega tagasi tulevaid saarlasi. Neil on ikka kombeks olnud vangidele, vaestele naistele ning neitsitele, rohkesti hädasid ning häbistusi tekitada, küll ühtesid pilgata, küll teistega neist abielu sõlmida, igalik kahe või kolme või veel enama naisega, ja nõndap lubasid nad enestele lubamatut, sest kuidas sünnivad Kristus ja paharet ühte või saab olla sobilik pagana ning ristitud naise abieluside?! Neil oli ka kombeks naise kuralastele ning teistele paganaile müüa. Kui nõnda siis legaadi-isand sai teada kõigest sellest kurjast, mis nad Rootsimaal olid teinud, nimelt kirikuid põlema süüdates, preestreid tappes ning rõõvides ning sakramente rüvetades, ja muudest seesarnastest viletsusist, tundis ta vangidele härdasti kaasa ning palus Issandat, et kurjategijad kättemaksu saaksid. Ja olles Ojamaale jõudnud, külvas sääli jumalasõna ning pakkus kõigile kristlase nime kandjaile ristisõidu püha ristimärki pattude andeksandmiseks, et nurjatuile saarlasile kätte makstaks.

1227.a. algul tekkisid järjekordselt tulid. Eestimaa piiskopi Hermann'i vasall magister Johannes Dolenist vallutas ühe Virumaa linnuse. Taanlased alustasid aga rüüsteretke Rotaalias (Ridas) ja said sealt palju saaki. Aga magistri sõjasulased ajasid neid taga, tapsid neid viiskümmend meest ning piirasid teist viiskümmend neist Majanpadu (Maianpata) linnuses sisse. Aga kolm päeva hiljem halastasid nad nende pääle seepärast et need kristlased olid ning jätsid nad rahule. Legaat Wilhelm saatis suure hulga sakslasi Virumaale seesinasele Johannesele appi, niihästi taanlaste kui ka saarlaste määramise vastu. Tagajärjeks oli, et riialased tegid rahu taanlastega, et saarlaste vastu sõdida. Seega suutis Mõõgavendade ordu aastaks 1227 taanlaste käest vallutada kõik Eestimaa valdused.

Otsustav katse alistada saarlased

Järgmine suurem vallutusretk algas Pärnust 1227.a. jaanuaris. Pärast kolmekuningapäeva (06.01.1227) kattis lumi maad ja jää laineid, teed nii maal kui vetel paranesid. *Nõnda siis niipea kui merel tee tekkis, kuulutasid riiglased kohe sõjakäigu välja, himutsedes oma püha ristimise kastmisega niisutada neidsinaseid Saaremaa hõime, kes elutsevad mere saartel, ja nad kutsusid kõik kokku jõe äärde, mida hüüatakse Pärnu Emajõeks. Pärast seda kui Faabiani ja Sebastiani püha (20.01.1227) oli pühitsetud, kogunesid kõik sakslased, liivlased koos lätlastega ning eestlased kõigist oma maakondadest ja järgnesid kõrgeaulisele Liivimaa piiskopi-isandale, kellel olid ühtlasi kaasas semgalite piiskop (Lambert) ja ordumeister Volquin oma vendade ning ristisõitjatega, kes toidumoon ja oma relvad kaasa viisid. Ja kui püha missatalitus oli ära peetud, liikusid nad jääd mööda edasi Saaremaa poole. Aga see oli suur ja tugev sõjavägi, temas oli ligi kakskümmend tuhat meest (arvatavasti selge liialdus). Nad olid korraldatud lahingusalkadeks, sammusid eraldi väehulkade kaupa oma lippude all, ja kui nad ratsa ning oma regedega mere jääd tümistasid, tekitasid nad otsekui tugeva äikese mürinat, mis tuli relvade kokkulöömise pärinast, regede kokkupõrkustest kui ka liikumisest ning mürast, mida mehed ning hobused siin ja säääl jäljalt kukkudes ning ennast uuesti jalule ajades tekitasid. Jää oli ju sile otsekui klaas lõunakaare vihmavalanguist, mis selle siis olid üle ujutanud, ning neile järgnenud külmamisest. Ja suure vaevaga liikusid nad üle mere, kui nad viimselt rõõmuga Saaremaa randa jõudsid.*

Nõnda jõudsid nad juba üheksandal päeval Muhu linnuse alla ja võtsid nõuks säääl vaid üheainsa öö puhata, kusjuures neil tuli kokkupõrge linnuses olijatega. Need ometi, kartes ähvardavaid võitlusi ning ammuriistade heiteid, tõmbusid oma linnuse elukodadesse tagasi ja läkitasid öösi piiskopile ning teistele sakslaste sõjaväe vanemaile pettust täis oleva sõnumi tõotusega, et nad Kristuse usu ning kristlaste rahu vastu võtavad, selle tagamõttega, et nad, kui sõjavägi edasi liigub, sellele kaotusi tekitavad ning selle kannul minejaile sõjalise löögi annavad. Ja

kirikupää ning koos temaga teised vanemad olid nõus neid vastu võtma ja neile rahu andma, aga neid tõkestasid nende saarlaste petutembud ning kuritööd. Arvati, et muhulased panid lootused oma linnuse tugevusele ja et nad küllap rahu ei tahtnud.

Nõnda siis tungisid sakslased kõige esmalt valli kallale, lootes üle selle linnusesse ronida, aga needsinased sääl lõid nad tagasi, ja nad said vigastusi kivide ning odade hoopidest ja seepärast olid nii nõu kui ka jõuga võitlema sunnitud. Nad ehtasid väiksemaid kiviheiteriistu, pildusid linnusesse apterellidega kaitsjate paterellide vastu kive, meisterdasid müürikaevamis-
"sea", mille all nad linnust maha kaevasid. Siis tõukasid nad "sea" tagasi ja püstitasid asemele tugeva puutorni, mille otsa vaprad relvamehed ning ammukütid ronisid, kes oma viskeodasid, odaotsi ning odasid linnuse kindlustuses olevate saarlaste pääle saatsid. Need loopisid välja nende pääle kive ning viskeodasid. Kui kuues päev koitis, nimelt esimene pärast puhastuspäha (03.02.1227) – sest puhastuspäev ei tohtinud ju tapetute verest rüvetatud saada-, ägenes võitlus juba varahommikul, nõnda et ründajad ka juba tahapoole kõveraks painutatud raua elik raudkonksuga kindluse sisse mõra mürdsid,

Muhu maalinna piiramine

kusjuures nad üpris suured palgid ükshaaval maha kiskusid, mis kindlustust koos hoidsid, nõnda et üks osa kindlustusest juba maani maha langes. Kristlaste sõjavägi rõõmutses, nad hõiskasid ning palusid Jumalat. Ka needsinased teised hõiskasid, rõõmutsesid oma Tarapita üle. Need sääl hüüdsid ohvrihiie, need siin Jeesuse poole, kelle nimel ning kelle kiituseks nad vaprasti üles ronisid ning valli harjale jõudsid, aga kaitsjad tõrjusid nad väga südisti tagasi. Seda, kes kõige esmalt üles ronis, ahistati hulga odade hoopide ning kivide müksudega, niitao et tõesti üksnes Jumal teda sääl märatsevate vaenlaste hulga keskel vigastamata hoidis. Sest niipea kui ta üles ronis, surus vaenulik jõuk tema otsekohe tagasi, ja veel mitmel korral uuesti üles ronimiselt ajasid vaenlased tema tagasi niisama mitu korda kui mitu korda ta visalt üles ronida püüdis. Et altpoolt tulevad vaenlaste odad teda mitte ei saaks vigastada, pani ta enesele kilbi jalgade alla ja siis võitles kilbi pääl üksinda vaenlaste hulkade vastu. Tasapisi hakkas vallutajate ülekaal mõjuma. Ülesronimine oli ju üpris raske, sest mägi oli kõrge ning jääs ning kivimüür mäe otsas otsekui jääks külmunud, nõnda et ründajad ei saanud jalga kuhugi kinnitada. Aga nad jõudsid ometi üles, ühed redelit mööda, teised kõiest kinni hoides ja surusid igale poole põgenevaile vaenlasile selga. Ründajad tungisid linnusesse ja tapsid rahva maha, sest armu ei saadud ka Saaremaa paganail' anda, sest nad ju mõrvavad muid, vangideks röövivad muid. Liivlased ning lätlased piirasid linnuse ümberringi sisse ega lasknud kellelgi neist põgenema pääseda. Maalinn vallutati, saak riisuti kokku, vara ning väärtasjad rööviti, hobused ning veised aeti minema ja mis järele oli jäänud põletati tulega maha.

Pärast seda kui Muhu linnus oli tuhaks tehtud, tõttas sõjavägi teise linnuse all, mis asetseb keset Saaremaad ja mida Valdjaks (Valjala) hüüatakse. Ja seesinane Valdja on kõige tugevam linn saarlaste teiste maalinnade seas. Selle alla jäi sõjavägi paigale, sõdimisriistu korda seades, nimelt paterelle ning suurt kivipildumismasinat, ja varudes vägevaid kuuse- ning männipuid rünnakutorni ehitamise jaoks, et linnuse kindlustusosa vastu võidelda. Aga liivlased, lätlased ning eestlased nende seltsis ka mõned sakslased käisid ringi mööda kõiki kogukondi ning tõid

*Piiskop Albert Valjalas saarlasi ristimas.
Friedrich Ludwig von Maydelli graafika.*

kaasa hobuseid, toredaid veiseid, kraami ning rohkesti muud saalist, palju vilja ning muud seesarnast, aga külad põletasid nad lihtsalt maha. Valdjalaste seas aga, kes linnuses viibivad rahva rohkuse pärast ei suutnud kiviheiteid välja kannatada ega ka ammuriistade visknooli taluda ning päälegi veel nägid ründajate poolel ettevalmistatavaid sõjariistu, milledega oleks kerge olnud linnust vallutada, võttis maad hirm Jumala ees ja nad palusid rahu. Ja et nad küllap Muhus olnud tapmiste tõttu heidutatud olid, siis meelt allaheitlikku näitasid ning rääkisid rahust ning palusid härdasti, et neile püha ristimise sakrament antaks. Rahvale anti rahu. Nõuti ülikute poegi pantvangideks. Valdja saarlased, kes varem olid olnud kõrkuse lapsed, said sõnakuulmise lasteks. Sellest, kes varem oli olnud susi, oli nüüdsama talleke saanud. Sellest, kes varem oli olnud kristlaste tagakiusaja, oli just nüüdsama saanud kaasvend, ta võttis rahu vastu, ei olnud pantvangide andmisele vastu, palus ustavasti ristimise armu ega kokkunud põlise tribuudi maksmisest ära.

Ülikute pojad anti ära. Kõige esimese nendest ülikutest katehhiseeris rõõmu ning suure hardusega ja kastis püha ristimise lättest kõrgeauline Riia piiskop ise, muid ristisid teised preestrid, keda ka rõõmuga viidi linnusesse Kristust kuulutama ning Tarapitat, kes oli saarlaste jumal, maalt välja heitma. Nad pühitsesid keset linnust leiduva allika ja, ammutades säält vaadi täis, ristisid esmalt katehhiseeritud vanemad ning ülikud ja siis teisi mehi, naisi ning lapsi. Ja oli üpris suur meeste, naiste ning laste rüsin, kes hommikust amak õhtuni hüüdsid: "Tõtta mind ristima!" Nõnda et preestrid, keda kord oli viis, kord kuus, ristimistööst isegi ära väsisid. Preestrid said ka ise täis rõõmu, kui nad nõnda siis kõige ülema hardusega tuhandeid inimesi ristisid, keda nad nägid kõige suurema rõõmuga ristimissakramendi juurde ruttavat, sest preestrid lootsid ju, et see töö on tuluks nende eneste pattude andeks andmisele. Ja mida nad seesinasel päeval ära teha ei jõudnud, selle viisid nad teisel ning kolmandal lõpuni. Kui need pühade saladuste talitused Valdja maalinnas olid toimetatud, tulid saadikud kõigist teistest Saaremaa linnustest ja kihelkondadest, paludes rahu ning ristimise sakramenti. Sõjavägi rõõmutses selle üle, ja anti ka rahu ning vennalik armastus, pärast seda kui pantvangid olid kätte saadud. Neile anti käsk vangipõlves olevad rootslased vabaks lastult välja anda (Rootsist vangidena kaasa toodud aasta varem). Nad kuulasid sõna ning töötasid need vabastatult tagasi anda. Ja nad viisid preestrid enestega oma küladesse kaasa, et need Kristusest juthustaksid, Tarapita ning teised paganate jumalad välja heidaksid ning rahvast püha ristimise kastega niisutaksid. Preestrid ristisid siis suure rõõmuga kõigis Saaremaa linnuseis mõlemast soost rahva ning nutsid rõõmupisaraid selle pärast, et nad olid uuestisündimise pesemise kaudu saanud Issandale ilmale tuua nii mitu tuhat inimest, vaimulikku järeltulevat sugu, Jumalale uue, armastatud mõrsja paganarahvaste seast.

Riia piiskop Albert otsustas seejärel eraldada Läänemaa ja Lääne-Eesti saared omaks allüksuseks ning valis sinna piiskopiks Dünamunde tsistertslaste kloostri abti Gottfriedi. See valik toimus kas siis otsekohe pärast Saaremaa alistamist või siis hiljemalt juunis 1228. Saksa kuningriigi seitsmeteistaastane

kaaskuningas Heinrich (VII) von Hohenstaufen läänistas omalt poolt juba varem eraldatud maa-alad Gottfriedile 01.10.1228 ning võrdsustas tema õigused samasteks teiste Liivimaa piiskoppidega, sh. Riia ja Tartu piiskopiga. Siit algabki Osilia piiskopkonna oma ajalugu.

Heinrich (VII) von Hohenstaufen (1211-1242), Saksa kuningriigi kaaskuningas (1220-1242), kes kuulutas välja Osilia piiskopkonna 1228.

Lihula ehk kogu Eestimaa piiskopi Hermann von Buxhödeni pitsat aastast 1224.

Piiskopkonna elulugu

Nagu eespool oli mainitud, alistati aasta 1227 algul Saaremaa ning sellega sai Riia piiskop Albert von Buxhövden enda alluvusse Läänemaa ja Lääne-Eesti saared. Juba varem olid seda ala valitsenud Eestimaa ehk Lihula piiskopid, aga nüüd oli Riia piiskopil Albertil vaja leida oma uutele aladele asehaldur. Seega tegi Albert oma otsuse ja pani Osilia alade uueks piiskopiks Gottfriedi. Millal Gottfried tegelikult piiskopiks määrati, pole täpselt teada. Igatahes 29.06.1228 piiskopina teda mainitakse. Sel päeval läänistas Gottfried suure osa Osilia maadest Mõõgavendade ordule vastutasuks kaitse eest võimalike siseste ja väliste vaenlaste eest. Piiskop Gottfried säilitas nendel maadel vaimulikud õigused. Ära andis ta Muhu saare ja kolmandiku Saaremaast.

Piiskopkond ise kuulutati välja aga pisut hiljem ehk 01.10.1228 Saksamaa kuningriigi kaaskuninga Heinrich VII käsul. Väljakuulutus oli ise järgmine:

Heinrich, Jumala armust Rooma valitseja, usklake impeeriumi truu keiser, nende hulgas Teutoonide, nagu ka Liivimaal ametis, tema armust kõike head soovides. Kuningate kuningas, oo Jumal, kes valis Rooma impeeriumi oma kuningriigiks ja auks oma nimel impeeriumi kristliku laiendamise. Seega tuleb meie auväärne Gotfridum olema Osilia piiskopkonna (Osiliensem episcopum) esimene piiskop, tema piiskopkond, kus kõik inimesed viimasel ajal ka ristitud, ta pakkusid meile lahkelt need osad, mis meie õigussüsteemis tundus nõudlus. Tema valitsuspiiridesse kuulub viis kihelkonda Osiliast (Saaremaalt), seitse Maritimast (Läänemaalt) ja mahajäetud saar, mida kutsutakse Dageida (Hiiumaa) ning muud külgnevad saared. Neile antakse Liivimaa piiskopkonnaga (Livonienses episcopi) võrdselt tervikkus, seadused ja kuninglikud õigused.

Gottfriedil tekkis aga tülisid. Ta olevat endale asemikuks valinud Johannes von Lude (Johannes de Lode), kes kandis tiitlit

sündikus ehk hilisemas mõistes stiftifoogt. Piiskop oli Johannesele lubanud piiskopkonnast kaks küla ja 5 aakrit maad talu (alloodi) ehitamiseks. Selline lubadus oli antud mitme tunnistaja juuresolekul ja Johannes de Lodele oli lubatud need külad ise valida. Piiskopi käsul olevat siis mungad vendadele Hermann ja Johannes de Lodele esitlenud külasid ja lõpuks, jõudes küladesse nimedega Quevele ja Vendecole, oli neile teatatud, et paremaid külasid enam ei ole. Vendade meelest aga olevat need külad olnud kehvad ning nad olevat olnud pettunud Gottfriedi lubaduste täitmise suhtes. Johannes de Lode käis 26.07.1229 koguni Dünamündes nurisemas Gottfriedi kohta, kes selleks ajaks olevat piiskopkonnast lahkunud. Hiljem leidis veel dokument, mille põhjal väideti, et Gottfried on osa piiskopkonna varadest pihta pannud ning piiskopkonnast lahkunud. Gottfried enam piiskopkonda tagasi ei tulnudki. Ja sedasi kinnitas paavst Gregorius IX piiskopkonna likvideerimise 04.01.1230.

Pärast Riia piiskopi Alberti surma 17.01.1229 puudus Liivimaal tegelik kiriklik pea. Osilia piiskop Gottfried oli jalga lasknud, Tartu piiskop Hermann Riia ja Osilia asjadega ei tegelenud ning eelistas viibida Saksamaal. Sedasi saatis aastal 1230 paavst Gregorius IX Liivimaale oma esindajana ehk legaadina Alna Balduini (Auline'i Badouin). Algselt saatis paavst Gregorius IX oma legaadina Liivimaale kardinal Otto, et lahendada Riia piiskopivalimiste lahkheliseid. Too aga delegeeris ülesande omakorda Alna Balduinile (04.04.1230). Alna Balduin kasutas Liivimaal olnud võimutühjust ja haaraski juhtimise kogu Liivimaal. Vaatamata sellele, kasutasid ümbruskunna valitsejad olukorda ja näiteks 09.08.1231 teatas Riia piiskop et kolmandik Osiliast, Kuramaast ja Semgaaliast kuulub nüüdsest Riia kodanikele. Paavst Gregorius IX ise oli juba 26.04.1231 andnud Riiale osa „vabanenud“ maadest ja sealhulgas Lääne-maalt Cotze ja Sourbe ning Osmussaare (Väinajões). Pisut ette tõtates tuleb mainida, et alles 1309 tühistas Osilia kapiitel need otsused. Paavst Gregorius IX määras 28.01.1232 Balduini Semgallia piiskopiks ning legaadiks Liivimaal, Gotlandil, Soomes, Eestis, Semgallias ja Kuramaal. Kaks päeva hiljem

Balduini pitser 1234. (Brotze)

andis paavst Balduinile õiguse Liivimaal ja Eestimaal tegutseda paavsti nimel ning teatas Lihula (Eestimaal) ja Riia piiskoppidele ning Riia linnale ja ordule legaadile antud õigustest Virumaal, Järvamaal ja Läänemaal (Maritima). Siit tekkisid tülid, kus nähtavasti Osilia aladeltki võttis ordu pantvange. Nende vabas-
tamist nõudis paavst 03.02.1232. Pisut hiljem, 08.09.1232 kohustas paavst Mõõgavendade ordu kaitsma Osilia piiskoppi ja samal päeval saatis paavst kirja Osilia piiskopile ning keelas tuleproovi tegemise usutunnistuse vastuvõtnutele ehk vastristitutele.

Kes oli sel hetkel Osilia piiskop? Teadmised meil sellest puuduvad ja ainule seletus paavsti poolt saadetud bulladele on, et Alna Balduin oligi see tema mainitud Osilia piiskop.

Juulis 1232 andis keiser Friedrich II mõõgavendade ordu ametikohtade kinnitamise ja kaitse Liivimaal, Lätis, Osilias, Eestimaal, Kurumaal ja Semigallias ordumeister Volquiniile.

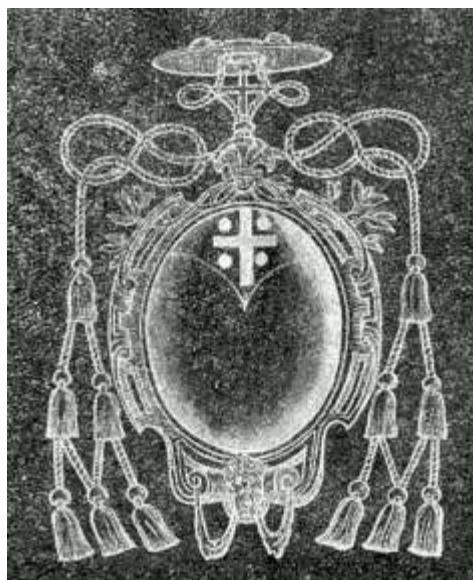
Septembris 1232 võttis Saksa-Rooma keiser Friedrich II ordumeistri Volquini palvel tema ja tema ordu impeeriumi kaitse alla koos nende valdustega ja sealhulgas Osilia aladel. Neid, kes tema omandust ära viivad, lubas ta trahvida.

1233 hakkati jälle maid jagama. Liivimaa piiskop Albert sai Valjala, ordule läksid Põide ja Muhu, Riia linnale jäid Kaarma ja Sõrve. Kihelkonna jagati kolmeks: 200 adramaad piiskopile, 100 ordule ja teine 100 Riiale.

Saavutanud suure võimu Liivimaal, püüdis Alna Balduin moodustada Liivimaast paavstlikku vasalliriiki. See aga ebaõnnestus. Ordu suutis Balduini plaanitud Toompea vallutamist aastal 1233 nurjata ja seejärel algas sõjategevus ordu ja Balduini sõdalaste vahel mujal Eestimaal. Mõõgavendade ordu ordumeister Volquin paavstlikule legaadile vastu hakata ei tahtnud. Ordumehed aga olid teisel arvamusel, arestisid

Volquini ning sõdisid Balduini vägedega. Nende võitluste käigus purustati Läänemaal Goldenboret'i linnus (Goldenbeck Kullamaal), mis nähtavasti kuulus Lodelede. Tülide tagajärjel otsustas paavst oma legaadi Balduini tagandada ja asendas tolle 09.02.1234 juba varem legaadina tegutsenud Modena Wilhel-miga, millest teatati 21.02.1234.

10.09.1234 määras Wilhelm uueks Osilia piiskopiks Heinrichi. *W(ilhelm), jumala armust Modena piiskop, paavst-liku Püha Tooli esindajana Jeesuse Kristuse nimel ja Paavsti mandaadi alusel määran: Minule antud volituste alusel olen valinud ja ametisse pühitsenud Osilia ja Maritima piiskopiks vend Henricu.* Samas määras Wilhelm ka piiskopi valdused ja olulise lisateadmisenä piiskopkonna kagupiiri Pärnu jõe suudmest piki jõge ülesvoolu Navesti jõeni (Pala). Midagi sellest, et osa Osilia maadest oleks olnud Riia või ordu valdusteks, siin mainitud polnud. Arvatavasti Wilhelmil nendest maadejagamistest teadmised puudusid. Kaks kuud hiljem teatas Wilhelm, et pärast uue piiskopi Heinrichi ametissemääramist on leitud endise piiskopi Gottfriedi pitsatiga dokument, milles rikkad kanoonikud andsid Gottfriedile 10 marka võlga et remon-

Modena Wilhelmi pitser ja kujund tema hauaplaadilt.

tida ja ehitada katedraali. Midagi sellist aga ei toimunud ja piiskopi „kamber” lagunes. Nüüd paar kuud uue piiskopi määramisest eelmise piiskopi alatult omistatud varad konfiskeeritakse. Osa varadest ja hõbedast viis endine piiskop alatult minema või müüs. Selline tegevus on vastuolus kiriklike põhimõtetega. Tühistati Gottfriedi läänistused. Uuele piiskopile anti õigus ehitada katedraal ja samas anti samad volitused kui eelmisele piiskopile ning kirjutati ette, et kiriku vastane umbusaldus tuleb kaotada. Veel kuu aega hiljem (10.12.1234) jagasid Riia piiskop, ordumeister ja Riia kodanikud uuesti Saaremaa maid.

Enne seda (20.11.1234) andis paavst Gregorius IX välja bulla Liivimaal tekkinud kaose kohta. Selle tekst on pikk ja käsitleb laostusi ning sõjategevust, varade röövimist ning kiriku autoriteedi kahjustamist. Siin püüdis paavst võtta vastutusele kaose tekitajad ja sisse nõuda kahjud. Selgelt väljendub selles dokumendis paavsti vastuolu orduga. Sellisele suhtumisele oli aluseks arvatavasti asjaolu, et bullas esiletoodud faktid põhinesid Alna Balduini seletustele toimunud Liivimaal. Samas kinnitas Gregorius IX, et Osilia piiskopkond kuulub paavstliku ülemvõimu alla. Osilia piiskopkonna kohta on selles dokumendis kirja pandud vaid mõned read. Ta mainib, et kahjuks on kolmandik Osilia kiriku maadest riialaste poolt anastatud. Osiillastelt on ordu anastanud üle 1000 oseringi ja rahad mida nõuti, et kohalikud võiks ühineda kristliku kirikuga (500 hõbemarka). Kõigele lisaks olevat ordu hävitanud kirikule kuulunud Goldenbeke linnuse ja anastanud sealt üle tuhande hõbemarga. Ja üldse on ordu pea seitse aastat türanniseerinud Osilia ja Revalia piiskoppe võttes neilt kümnist.

Osilia piiskop Heinrich käis 23.03.1235 Riias, kus talle tehti selgeks, et riialastele maade jagamine Osilia piiskopkonna maadest oli toimunud kokkuleppel tema eellase piiskop Gottfriediga. Viidati sellele, et vastavalt paavst Innocentius III käsule olevat piiskopile antud õigus oma maid läänistada ja jagada. Seda oli siis Gottfried teinudki mitme tunnistaja kohalolekul. Seega polevat Heinrichil põhjust maade jagamise üle nuriseda. Sedasi kuuluvat Muhu saar, Põide (Horele), 300

adramaad Kihelkonnas ja Sõrve poolsaar Riiale (ordule ja Riia linnale). Järgmisel päeval piiskop Heinrich seda siis ka kinnitas.

Tundub, et Modena Wilhelm olukorraga rahul ei olnud ja nõudis maade tagastamist. Mingit edu ta ka saavutas, sest 04.05.1235 saatis ta kirja Riia peapiiskopile, ordumeistrile ja raele, milles tänas neid vabatahtlikult tagastatud pooltest maa-dest. Paavst sekkus maade tagastamisse kui veebruaris 1236 nõudis ta järjekordselt Osiliale kuuluvate maade tagastamist. Nii aga see ei läinud, sest tülid maade pärast jätkusid.

12.05.1237 kinnitas paavst Gregorius IX Mõõgavendade ordu ja Saksa ordu liitmise, mille tagajärjel tekkis selle ordu Liivimaa haru. Kuna piiskop Heinrich ei suutnud oma piiskopkonna territooriumil vasalle kontrolli all hoida siis kohustas paavsti legaati Wilhelm 28.01.1238 ordu piiskoppi toetama, mille eest pidi ordu kasutama piiskopilt saadud maad Saaremaal. Ordu nõudis aga suuremat tasu. 29.01.1238 koostatigi leping, kus Liivimaa ordu üheks tugikohaks pidi saada Lihula ja Osilia piiskop pidi andma ordule neljandiku Läänemaa rannikualadest, 50 adramaad Läänemaast. Piiskop sai ise valida, et millised alad ta orduvendadele annab kogu kümnise, jurisdiktsiooni ja vabadusega. Lepinguga läksid orduvendadele ka Matsalu, Sõtke ja Sauga valdused. Sellele lisaks otsustati ehitada ordu ja piiskopkonna ühine linnus Lihulasse ja selleks eraldati maid varade kogumiseks linnuse ehitamisel. Linnust ehitati aastatel 1238-1242. Lepingu üheks aluseks oli, et Osilia piiskop andis maid ordule abi eest oma vasallide taltsutamisel.

Samal aastal (07.06.1238) lubas Taani kuningas Stensby lepingus, et ei ründa enam Saaremaad ja Läänemaad.

Samuti lubas kuningas eelnimetatud vendadele ja mainitud daamidele, et ta on nende vastu soosiv ja lahke kõigis nende õiglastes ja seaduslikes tegudes ning et ta ei kiisa neid ei vägisi ega teabega piiskoppide poolt neile antud maade pärast ja et ta ei teeks Osilia ja Maritima maadel vägivalda ega kurja.

Lepingul oli Osilia jaoks ka negatiivseid mõjusid. Liivi ordule kinnitati osa Läänemaast, osa Saaremaast, osa Hiiumaast ja Muhu saar.

Leping 1241

Aastal 1241 kui piiskop Heinrich viibis Saksamaal ja Roomas, koostati leping ordu ja saarlaste ning läänemaalaste vahel. Leping ise säilinud pole, aga sellest lepingust leidub Liivimaa ordu maameistri (viitsemeisteri) Andreas de Velveni kiri piiskopile, kus kirjas lepingu sisu. Piiskop Heinrich oli volitanud Andreast sellist lepingut koostama. Kiri ise oli järgmine:

Meie issanda Jeesuse Kristuse nimel. Aamen. Issanda lihassetuleku MCCXLI aastal. Auväärt Isand Hendricusele, Öseli ja Läänemaa (Osilie et Maritime) piiskopile, oma asjaõienduste pärast Apostliku tooli juurde teel viibimise ajal, kes andis oma piiskopiameti toimetused täiesti ja vaga meelega Liivimaa Sakslaste Maja (Liivi Ordu) ordumeistri ja vendade hoolde. On juhtunud asjad, mis allpool on üles tähendatud.

Minu, Andreas de Velveni, Liivimaa Saksa Maja ordumeistri Osilia Läänemaal olles läkitasid usust taganenud saarlased, kes olid kristlastele üliohtlikud ning kahjulikud merel, maal ja ülemere saartel, jumala armu määramisel oma saadikud Läänemaale sobimust taotlema. Kui oli peetud hulk koosolekuid ja nõupidamisi mõlemalt poolt, leppisid eelmainitud usutaganejad viimaks kõik lõplikult selles kokku, et kui Kirik suvatseks allakirjutatud leppe ilma ühegi omavolilise (raskendava?) muudatuseta nende käest vastu võtta, tuleksid nad vaga meele ja hea tahtmisega tagasi katoliku usu ühtsusesse, millest nad olid kuradi sisendusel taganenud.

Lepe aga oli niisugune: hinnaks lubasid nad pool mõõtu (mida rahvalikult punnaks kutsutakse ehk 5 vakka=164 kg) rukist igalt adramaalt anda ja kogeleviia, mille piiskop või Riia ordumeister omal kulul muretsevad. Kui aga need ei peaks koget saama, rendivad nad maalt eneselt laevad ja lootsid, mis saavad saarlaste eneste poolt Riiga või Läänemaale viidud.

Ilmalike kohtuasjade jaoks võtavad nad vastu foogti kord aastas, nimelt sel ajal, mil hinnust kogutakse; see mõistab maa vanemate nõuandmist mööda kohut asjus, mille üle on vaja kohut mõista. Lapsetapmise eest annavad nad 3 oseringi trahviks ja ema ise saab üheksal pühapäeval surnuaial rooska.

Samuti see, kes paganliku kombe järgi ohverdab ja kes ohverdada laseb, annavad kumbki pool marka hõbedat; see aga, kes nõnda ohverdab, saab kolm pühapäeva surnuaial keppi. Kui keegi reedel, Suure Paastu ajal, apostlipühade eelsel päeval või palvepäevadel liha sööb, maksab ta pool marka hõbedat. Kui nende ja teiste maa meeste vahel tuleb ette tapmine, hüvitatakse see 10 marga hõbedaga.

Koguduse-vaimulikele ja kirikutele annavad nad andami, mida neil oli kombeks enne usust taganemist anda, koos kõige äravõetu tagastamisega. Nõnda siis, teades, et eelmainitud saarlased olid oma ümbruskonnas asuvaile usklikele ülitulikad ning tekitasid suuresti usu edenemist ja kasvamist Liivimaal, võtsin mina eelmainitud vend Andreas, Riia ordumeister, oma orduvendade, vaimulike ja Läänemaa vasallide ning paljude muude usklike, sakslaste ja eestlaste nõuandel, vajaduse sundides, vastu eelmainitud leppe, välja arvatud piiskopkonna piiskopi õigus kõigis asjus, kehtestades alaliseks käesoleva üriku eelmainitud ratifikatsiooni ja kinnitamise üle meie pitseri tagatisega.

Tunnistajad on:

Isand Nicolaus, kes täitis piiskopi aset (esindas piiskoppi)

*Preester Waltherus, Läänemaa komtuurkonna Kaplan
(Läänemaa stiftifoogt?)*

Läänemaa komtuur, hüütud Robertuseks

Vend Fridrericus Stultus

Vend Henricus Stultus, marssal

Vend Johannes, laekur

Ja hulk teisi vendi Saksa Majast;

Sinderammus, jutlustaja ordu-vend

Conradus ja Thidericus, paljasjalgsete ordu vennad

*Kiriku vasallid Johannes de Bardewich, Heyndericus de
Bekeshoveth, Henricus de Brachl (Braehl), piiskopi vend
Gerbertus*

Johannes de Huxaria (Jan)

Thidericus de Pallele

Thidericus Ezzeke

Läänemaa eestlaste vanemad ja suur hulk teisi.

1241 lepingu seletus.

Siia juurde tuleks lisada mõned märkused. Lapse tapmine oli viikingiühiskonna tava pidurdamaks ülerahvastust ja kristlikku maailma see ei sobinud. Osering oli pool marka hõbedat ehk 100g hõbedat. Kuigi seda dokumenti esitatakse pea kõikjal lepinguna, siis see seda ei ole. Tegemist pole kahepoolsest allkirjastatud ürikuga. Siin vaid viidatakse lepingule või kokkulepetele ordu ja saarlaste vahel, millist dokumenteeritud pole või siis vähemalt pole sellist säilinud. Tegmist on tõdemusega läbirääkimiste tulemustest ordu ja saarlaste vahel, mille sisust võiks järeldada, et tulemusena olid vaid kohustused saarlastele kuid ordule mingeid kohustusi see ei sisaldanud. Määratletud olid hinnusekogumise, kohtupidamise ja paganlike kombetalituste eest karistuste reeglistik. Läänemaalased olid kirjast kui vaid tõdemuse kuuljad kuigi nende arvamust on mingil hetkel kuulatud. Võib vaid oletada, et need kohustused ja reeglid määratlevad tingimusi maksustamise kohta ning ristiusu vastuvõtmise kohta, et lepingu teine osapool ellu jäetaks. Tundub, et läänemaalaste kaasamine tähendas siin nende hoiatamist või-

malike tagajärgede eest vastuhaku korral. Üsna tõenäolisena tundub arvamus, et seda dokumenti tuleb vaadelda ordumeistrite ürikuna, mida toetab asjade edasine kulg. Veel samal aastal kuulutas Riia piiskop Sörve sääre vabasadamaks ja saarlaste kaubandus jäi Lübecki-Visby-Riia ketti. Kas tegemist oli prooviga liituda Hansa liiduga, pole teada. Tunnistajate hulgast leidub isand Nicolaus, kes täitis piiskopi aset (vices). Teada pole, et millise piiskopi, aga kui see oli Osilia piiskopi, siis oleks pidanud olema tegemist Osilia piiskopkonna praostiga. Kirjas on ka piiskopi vend Gerbertus. Kas ta oli Heinrichi või Riia piiskopi vend, pole teada. Samuti olid kirjas kiriku vasallid. Kui tegemist on Osilia kiriku vasallidega, siis peaks nad olema Osilia kiriku kanoonikud.

Pärast Lihula ühise kivilinnuse valmimist 1241.a. pidi ordu piiskopile tagastama piiskopkonna maad, milliseid kasutati linnuse ehituskulude katmiseks. Ordu maid ei tagastanud ja oleva endale haaranud veel lisa maid. 1242 nõudis piiskop Heinrich ordult maid tagasi loovutades Lihula küla. Järgmisel aastal kogunesid Riia, Tartu ja Osilia piiskopid Riiga ja kohtusid Liivi ordu viitsemeister Andreas de Velveniga. Arutati olukorda Liivimaal ja püüti leida tekkinud tülidele lahendust. Seda aga ei saavutatud, sest kaks aastat hiljem saatis paavst Innocentius IV bullasid Liivimaal tekkinud probleemide lahendamiseks. 03.09.1245 nõudis paavst, et Osilia piiskop jälgiks kuulekalt paavsti bullasid. Päev hiljem aga kohustas paavst Riia ja Tartu piiskoppe kaitsma Osiliat ja võttis Osilia piiskopi oma kaitse alla. Kelle eest ta pidi Osilia piiskoppi kaitsma? Ainuke järeldus siin on, et ordu eest. 03.10.1245 andis paavst välja järjekordse bulla, millega keelas Osilia piiskopi valitsusõiguste piiramist. Aga ega sellega probleemid lahenenud. 05.10.1248 keelas paavst oma bullas Heinrichile, et kauplemine paganatega on keelatud. Kuigi see kiri oli vaid Heinrichile avaldas Heinrich selle bulla Riias aasta hiljem. Nähtavasti jätkus sinnani paavsti poolt keelatud kaubandus.

Tasapisi siiski hakkas olukord paranema. 08.08.1251 teatas Taani ja Slaavi uus kuningas Abel, et loobub nõuetest Saaremaale ja Läänemaal. Stensby leppes oli Taani kuningas 1238.a.

lubanud enam mitte rünnata nendele maadele. Kuningas Abel pakkus lepitust Osilia piiskopi Heeinrichiga tunnistades, et tema isa Waldemar II ja selle vend Erik IV (Abeli onu) on Osilia piiskopkonnale liiga teinud, loovutab Saaremaa ja Läänemaa valdused temale ning loobub kõigist nõuetest ja ka kuludest, mida piiskop kannaks.

1251, Taani kuningas Abel loobub nõuetest Saaremaale.

Aastal 1251 kinnitas paavst Innocentius IV veelkord Osilia piiskopkonna loomist ning nähtavasti soovis sedasi anda oma toetust Osilia piiskopile Heinrichile.

Osilia piiskop Heinrich küllastus nähtavasti maadejagamisest Saaremaal ja Läänemaal, pealesunnitud kooselust Lihula kivilinnuses orduga ning jätkuvatest tülidest Liivimaal ning otsustas aastal 1251 asutada piiskopkonnale uue pealinna, kuhu pidi rajatama toomkirik (katedraal) ning kus hakkaks tegutsema piiskopkonna juhtorgan kapiitel. Asukohaks valis ta Pärnu jõe suudme lähedal oleva poolsaare. Ühest küljest piiras seda meri, teisest Pärnu jõgi (Embecke) ja kolmandast Sauga jõgi (Perona). Uue asukoha nimeks saigi Perona, mis oli suhteliselt kaugel piiskopkonna muudest aladest. Uue linna ehitamise kuulutas piiskop välja oma kirjas, kus määras elukorralduse ja sisse-

tulekuallikad oma uue pealinna jaoks.

Kaks aastat hiljem külastas Peronat (Vana-Pärnut) Riia peapiiskop Albert Saubeer, kes tunnistas, et Peronas on olemas katedraal ja tegutseb kapiitel. Seega selleks ajaks oli linna ehitus tublisti edenenud. 20.03.1254 leppisid Osilia piiskop ja Liivimaa ordu kõrgmeister kokku Osilia alade ümberjagamises. Muhu saar anti tagasi piiskopile, aga selle kompensatsiooniks anti ordule neljandik Hiiumaast. Lihula lossi ees varem ordule kuuluva ala anti tagasi piiskopile ja seda kompenseeriti Saastna saarega (tänapäeval poolsaar). Saaremaa kihelkonna aladelt anti pooled ordu valduses olnud maad tagasi piiskopile.

1254. aasta lõpul kohtusid Osilia piiskop Heinrich, Riia piiskop ja Kuramaa piiskop ning arutasid olukorda maadejagamisega Liivimaal. Samas kohtuti ordu suurmeistritega. Nähtavasti oldi mures piiskopkondade maadejagamisega, kus osa maadest läks ordule. Järgmisel aastal olid Riia ja ordu suhted jälle sassis kui uus paavst Alekander IV pidi Riia peapiiskopkonna enda kaitse alla võtma.

1254. Liivimaa piiskoppide nõupidamine suhetest orduga.

Leping 1255

Kui aastal 1241 oli ordu piiskop Heinrichi volitusel koostanud lepingu saarlastega, siis 27.08.1255 koostati ordu ja saarlaste vahel eelmise lepingu jätkuleping. Seekord tundub lepingu initsiaatoriks olnud Liivimaa ordu maameister Anno von Sangerhausen.

Anno von Sangerhausen

Vend Anno, Sakslaste püha Maria Maja (Liivi Ordu) ordumeister Liivimaal: kõigile, kes käesolevat kirja näevad, tervist Issandas Jeesuses Kristuses! Kuna usust taganenud saarlased on Jumala määramisel ja seadmisel tagasi tulnud kiriku rüppe, kust nad olid ära langenud, sobib neid rohkesti kosutada igasugu lohutustega, nagu vastsündinuid, et neile, armust ilma jäetud ja meie julmusest koormaga laetud, ei antaks kuidagi põhjust kurjusse kalduda.

Sellepärast, soovides neid usu auspidamisele veenda, andsime neile mõningaid alamal mainitud õigused lisaks õigustele, mis olid neile antud pärast usust taganemise lõppu meie eelkäija, Riia sakslaste püha Maria Maja ordumeister Andrease poolt. Lisatud õigusesätted on need:

Esimene on, et nad ei maksa mingit hüvitust usust taganemise ajal kui ka enne seda tehtud kahjude eest, välja arvatud tapmine.

Teine on, et ükski nende pärandus ei või jääda maa isanda vabaks kasutamiseks nii kaua kui leidub keegi tema (=tapja) suguvõsas, kes on teadupärast tapmise hüvitamiseks midagi maksnud.

Kolmas on, kui Saaremaalt tuleb keegi nende tava kohaselt loomuvastase patu pärast välja saata, on tema pärijal õigus pärandusele, kui ta on maa isanda loa nõutanud.

Neljas on, et nende mail ei nõuta kelleltki orjade pärandust, mis oli omanikuta enne usutaganemise aegu.

Viies on, et kui keegi kuradi veenmisel juhtub enese tapma, ei karistata niisugust kuritegu kellegi poolt, välja arvatud juhul, kui see on kellegi poolt toimetatud.

Kuues artikkel, millega maa vanemad meie ees kogu maa nimel nõus olid, on, et kui keegi oma ligemese sel põhjusel tapab, et tema pärandust enesele saada, läheb õigus, mis tal pärandusele oli, üle maa isandale kogu hüvituse, mida on olnud kombeks anda sel maal.

Seitsmes on kohtumõistmisest, mis meie vendadel on Saaremaal, kuna polnud kindlaks määratud, millal see peaks algama või lõppema; nii palusid meie mehed, et määraksime neile tähtaja, millal meie kohus peab algama ja lõppema. Nende pidevaile palveile vastu tulles määrasimegi meie neile tähtaja, ning selles olid nad meiega vabatahtlikult nõus, et meie kohus peab kestma õndsas Miikaeli pühast (mihhklipäevast), lihaheiteni suur paast), igatahes nii, et kui meie saadik on tõsistest põhjustest takistatud, nii et ta ei saa oma alustatud asjaajamist ja kohtumõistmist lõpetada, võib ta kaotatud aja siis, kui tal võimalik, uuesti tagasi teha. Selle tähtaja mõõdudes saavad saarlased õiguse oma kohtu pidamiseks.

Kaheksas artikkel. Vastupidi on nemad kohustatud - meile antud sõnaga - sõjakäikudeks, talvel hobustega ja suvel laevadega, kui vennad neilt seda nõuavad, ning kõigi vastu, kes meid vägivaldselt või põhjuseta tahavad tülitada. Olgu nad alati valmis võimist mööda meie kaastöölised olema.

Sõlmimise juures olid: Vend Theodericus de Velyn, Vend Hermannus de Wenden, Vend Georgius de Segewalde, Vend Ludewicus de Riga, Vend Heidenricus de Aschrat, Vend Heinrichus de Goldingen, Vend Bernhardus de Mimmelburg, Komtuurid, samuti vend Everhardus, Vend Emundus, Vend Heinrichus Swevus, Vend Johannes de Wenden, Vend Ludekinus Balken, Vend Volpertus, Vend Hermannus de Siegelhorst, foogtid ja suur hulk teisi vendi.

Antud Saaremaal, Ylle, Culle, Enu (Enne), Muntelene (Martedene), Tappete, Yalde (Valde), Melete, Cake (Coke) ja suure hulga saarlaste juuresolekul, Issanda aastal MCCLV, kuuendal septembri kalendritest. Ning see jääks kehtima ja püsima, otsustasime käesoleva lehe kinnitada meie pitseri ja saarlaste oma tagatisega (nostri sigilli Osilianorum munimine duximus roborandam).

1255 koostatud lepingu koopia. (Läänemaa Muuseum)

Olgugi, et siin mainitakse varasematele õigustele uute õiguste lisamist, siis tegelikkus oli nähtavasti teine. Kokkuleppes aastast 1241 saarlaste õigustest ei mainita midagi. Tegemist oli kohustuste, karistuste ja õigusmõistmise reeglitega. Ka nüüd ei sisaldanud leping õigusi vaid peamiselt karistuste leevendamist ning maa isandate julmuse leevendamist. Lisati ka kohustus osaleda maa isandate ja ordu sõjaliseks abistamiseks vähemalt transpordi näol.

Mida siis siit võiks järeldada? Kuna saarlased mingil põhjusel kirikurüppe tagasi pöördusid, siis leevendati nende karistusi. Maa isandad olid senini saarlastelt nõudnud hüvitust kahjude eest, mis tehti enne usust taganemist või usust taganemise ajal. Vaid tapmise eest võidi karistada. Kui aga keegi pärijatest tapmise hüvitamiseks oli maksnud, siis ei võinud maa isand enam maad enda kasutusse võtta, vaid see jäi tapja pärijatele. Kui Saaremaalt keegi välja saadeti (ebaselgeks jääb, et mida tähendab loomuvastane patt), siis tema pärandus jäi pärijatele ja ei läinud automaatselt maa isandale. Selleks tuli aga maa isandalt nõusolek saada. Nähtavasti olid maa isandad maid endale kahminud saarlasi saarelt minema ajamise kaudu.

Enne usust taganemist vabana olnud orjade pärandust ei võidud maa isandad endale saada. Enesetapu eest ei karistatud, aga tapmise eest küll. Kui keegi tappis ligemese päranduse saamise ootuses, siis see varandus läks maa isandale, mitte aga teistele pärijatele.

Muudeti ka kohtumõistmiseks varutud aega, sest nähtavasti varem võis kohtumõistmine pikaks venida. Seega ainuke õigus saarlastele, mis siin kirja pandi, oli seotud enne usust taganemist vabanenud orjade päranduse tagastamine.

On olemas arvamus, et saarlastel oli oma pitsat või siis oli tegemist piiskopkonna pitsatiga. Sellise pitsati olemasolule aga leping ei viita vaid viitab saarlaste tagatisele. Saarlaste poolt osalesid lepingu koostamisel Saaremaa maavanemad Ylle, Culle, Enu, Muntelene, Tappete, Yalde, Melete, Cake (Coke).

Et seekord piiskopkonnal lepingu koostamisega tegemist polnud, näitab ka osalenute esindajate nimekiri, kuhu kuulusid mainitutena vaid komtuurid ja foogtid.

Vend Theodericus de Velyn	Viljandi komtuur (Dietrich) (1252-1255)
Vend Hermannus de Wenden	Wendeni (Võnnu) komtuur (1255)
Vend Georgius de Segewalde	Segewoldi komtuur (1252-1262)
Vend Ludewicus de Riga	Riia komtuur (1254-1258)
Vend Heidenricus de Aschrat	Aizkraukle komtuur (Heidenreich) (1252-1255)
Vend Heinricus de Goldingen	Goldingeni komtuur (1253-1258)
Vend Bernhardus de Mimmelburg	Memeli komtuur (1254-1258)
Vend Everhardus	Viljandi foogt (1248-1255)
Vend Emundus	Saksa ordu preestervend, hilisem Kuramaa piiskop Emundus de Werd (Werth)?
Vend Heinricus Swevus	Wendeni (Võnnu) foogt
Vend Johannes de Wenden	Orduvend Võnnust
Vend Ludekinus Balken	Foogt Kuramaalt? (1255)
Vend Volpertus	Foogt Kuramaalt? (1254-1256)
Vend Hermannus de S(i)egelhorst	Foogt Kuramaalt? (1255)

Paavst Aleksander IV andis piiskopkonnale nime

13.1.1260 teatas paavst Aleksander IV, et piiskopkonda tuleb nimetada Osiliaks, mitte Peronesis. Arvatavasti ei sobinud paavstile, et juba aastal 1254 oli praosti nimetatud „praepositus Peronesis“ ning kirikut „Peronesis ecclesia“. Seega sai ka Heinrich I endale lõpliku tiitli – Osilia piiskop.

Samal aastal kinnitas paavst Osilia toomkapiitli omandit, õigusi ning privileege. Sedasi tunnustas paavst Osilia piiskopkonda kui täieõiguslikku suveräänset nähtust. Sealhulgas kinnitati piiskopkonnale 240 adramaad ümbruskonnast ja 60 adramaad Korbe (Corbe ehk Kõrve) aladelt. Kohanimesid ei mainitud. Sedasi võiks arvata, et piiskop sai endale varem ordule kaotatud maid Audru ja Koonga aladelt. Samuti sätestas paavst, et Saaremaa alad kuuluvad piiskopile. See asjaolu oli kirjas nii, et Saaremaa kõik niidud, maad ja veed, veskid ja viinamarjastandused, teed ja rajad kuuluvad piiskopile. Sellest on näha see, et paavstil polnud teadmiseid asjaolust, et Eesti aladel viinamarju pole kasvatatud (Itaalias aga küll). Aga võib olla oli kliima tollal teistsugune? Kirikliku rahu ja turvalisuse eest tuli seista. Vältida tuli röövimist, tapmisi, tulekahjusi ja vägivalda. Ka liigkasuvõtmine oli taunitud. Piiskopkonnale sooviti igavest rahu ning viljakaid haid tegusid.

Kaks kuud hiljem pikaäagne Osilia piiskop Heinrich I suri (10.03.1260) ning maeti Vana-Pärnu (Perona) toomkirikusse.

Tüli Osilia piiskopkonna ja Riia linna vahel maade asjus

Kui 1231 osa Osilia maadest oli antud Riia linnale, siis aastal 1235 käis piiskop Heinrich neid maid tagasi nõudmas, aga ebaõnnestus siis. Nähtavasti oli ta hiljem pooled Riia linnale antud maadest enda valdusteks jõuga tagasi võtnud, sest seda tüli lahendati koguni paavsti kaudu. Süüdistajana oli Riia linn. Pärast piiskop Heinrichi surma 16.05.1260 saadigi lõpuks paavsti audiitori otsus, kus siiski osa maadest jäi Riia linnale. Osilia piiskoppi, kes oli juba surnud, milleski süüdi ei mõistetud. 30.05.1260 kinnitas paavst Aleksander IV paavst-

likku audiitori Gregorius de Neapoli tehtud töö ja otsuse. Tülid siiski jätkusid ja Osilia piiskopkond sai endale Riia linna kodanike valduses olnud maad tagasi alles pool sajandit hiljem.

Durbe lahing ja mäss Saaremaal

Saksa ja Liivi ordu proovisid alistada zemaiddid (Leedus), et saada enda kontrolli alla maismaaühendus Saksa ja Liivi ordu vahel. Selleks koguti Klaipedasse umbes 3000 meest ja sealhulgas abiväed Kuramaalt ja Eestist. Rüütleid oli 200. Samal ajal tungis neile vastu Leedu vägi, kus oli 4000 meest. Sedasi toimus 13.07.1260 kahe osapoole vahel lahing Kuramaal, mida tuntakse Durbe lahingu nime all. Ordu poolel tekkisid omavahilised tülid ja eestlased olevat sealt jalga lasknud. Ühendatud orduvägi purustati ja enamus rüütlitest ehk 150 tapeti ning 15 langes veel vangi. Surma said Liivi ordu maamarssal ja ordu marssal. Sedasi kujunes Durbe lahing 13. sajandi lahingutest ordule kõige suuremaks kaotuseks.

Tagajärjed olid päris katastroofilised. Ordu kaotas oma mõjuvõimu ja mitmetel aladel puhkesid ülestõusud, sealhulgas ka Saaremaal, kus mäss algas juba aastal 1260. Uued isandad aeti Saaremaalt minema. Võõrvõimule see loomulikult ei meeldinud. Kui varajane karm talv kattis jääsillaga mere, asusid orduvennad koos Taani-Eesti rüütlite ja piiskoppide teenijatega saart uuesti alistama. Sõjaretke juhtis Liivi ordumeistri kohuse-täitja, Sigulda komtuur, Georgius. Saaremaale saabunud väed edenesid kiiresti, põletades kõik maha. Saart rüüstati halas-tamatult. Suurim lahing toimus veebruari algul Kaarma maa-linna juures. See toimus pühapäeval. Esimene rünnak tõrjuti, seejärel õnnestus vallutajatel saarlased linnusest välja ajada, mis murdis mässuliste vastupanu. Pärast kolme päeva sõdimist ja piiramist andsid saarlased alla ja Kaarma linnus hävitati.

Uue piiskopi leidmine kestis kaks ja pool aastat

Miks kestis kaks aastat, enne kui piiskopkonnale saadi uus piiskop, pole teada. 20.08.1262 pühitseti Lüübekis Osilia

piiskopiks Hermann I von Buxhoeveden. Ta oli pärit samas suguvõsast kui varem Lihula piiskopina tegutsenud Hermann von Buxhoeveden. Mõningates allikates on seetõttu tema järjekorranumbriks II. Hermann valitses piiskopkonna pikka aega ja ta ei jäänud viimaseks selle kuulsa suguvõsa liikmeks, kellest tuli Osilia piiskop.

Olgugi, et piiskop vahetus, ei muutunud piiskopkonna suhted orduga paremaks. Septembris 1262 loobus piiskop Hermann Saaremaa Kihelkonna kiriku patrooni seisusest. Varemalt, juba aastas 1228, kuulusid Kihelkonna maad ordule aga vaimulikud õigused pidid kuuluma piiskopile. Suhted orduga osutusid aga keerulisteks ning sedasi polnud ka kiriklikku tegevust ordule kuuluvatel aladel võimalik teostada.

Leedulased hävitasid Perona

Piiskop Hermannil ajal ründasid kahel korral piiskopkonna aladele leedulased. Arvatavasti oli tegemist kättemaksuga vara-sema piiskopkonna sõjalise osaluse eest Leedu aladel. Esimene kord hävitasid leedulased Perona ehk Vana-Pärnu (02.02.1263) ja teisel korral sõditi aastal 1270 kui toimus Karuse jäälahing.

1268. aasta jaanuari lõpul tungis Eestisse tohutu Vene vägi suurte laastamistega. 18.02.1268 toimus Kunda jõe ääres nn. Rakvere lahing, kus algul olid edukad Vene väed, aga teine lahing lõppes nende kaotusega. Siin võtsid lahingutest osa ka orduvennad Lihulast. Liivimaa riimkroonika järgi osalesid Osilia aladelt sõdalased veel sellele ründeretkele järgnenud kättemaksuretkel Izborski ja Pihkva aladel 1269. aasta suvel.

Pärast Vana-Pärnu hävitamist otsustas piiskop Hermann rajada piiskopkonnale uue pealinna pisut turvalisemasse kohta kui Vana-Pärnu. Osaliselt mõjutas pealinna siirdamist mujale ka asjaolu, et Pärnu jõe (Embach) suudmesse ehitas ordu linnuse, mille ümber hiljem kujunes Uus-Pärnu linn. Uueks asukohaks valiti Haapsalu ja sinna hakati ehitama linnust ning lõpuks ka toomkirikut. Kuna toomkirik pidi asuma linnas ja piiskopkonnas oli varem linnaks kuulutatud vaid Vana-Pärnu, siis kuulutas Hermann aastal 1279 Haapsalu linnaks.

Raskesse olukorda sattunud piiskop, kes oli hädas orduga ja kelle pealinn oli hävitatud sai toetust 28.05.1268 paavstilt, kes käskis ordut kaitsma Osilia piiskoppi ja piiskopkonda.

Karuse Jäälahing 1270

Jüri Kivimäe on Karuse Jäälahingust kirjutanud pika jutu, millel ka järgnev tekst põhineb. See jutt aga põhineb omakorda Hermanni de Wartberge kroonikal ja Liivimaa vanemal riimkroonikal.

16.02.1270 toimunud taplust merejääli Liivimaa ühendvää ja leedulaste vahel võime nimetada Karuse Jäälahinguks. See oli 13. sajandi Liivimaa üks suurimaid välilahinguid, seda nii kokkupõrke omapära ja raskuse kui ka Liivimaa ordu ja tema liitlaste kaotuste poolest. Liivimaa ordumeistri Otto von Lutterbergi ja 52 orduvenna langemine lahingus oli ordule väga tõsine löök, kui ühes lahingus hukkus pea kolmandik Liivimaa orduvendadest. See oli ordurüütlite osas mitu korda suurem hukkunute arv kui legendaarses Peipsi Jäälahingus 1242. Liivimaa sõdade pikas ja verises ajaloos tuleks Karuse Jäälahing kaotuste suuruselt seada ettepoole Peipsi Jäälahingust. Leedulaste rüüsteretked Liivimaale pärast 1270. aastat jätkusid ning ordu polnud suuteline neid pidurdama. Vastastikused sõjakäigud kestsid 14. sajandisse välja, kuid lõppkokkuvõttes osutus Liivimaa ordu, kellele täienduseks saabus Saksamaalt pidevalt uusi orduvendi ja vajalikku raha, Liivimaa kaitsel vastupidavaimaks sõjaliseks organisatsiooniks keskajal.

Sõjalised vastuolud orduvää ja leedulaste vastu olid kestnud juba pikka aega. Näitena võib siin tuua leedulaste sõjaretke vürst Treniota juhtimisel rüüsteretke Liivimaale kui 2. veebruaril 1263. aastal põletati maha Perona (Vana-Pärnu), mis oli siis Läänemaa (Osilia) piiskopi keskuseks. Sedasi plaaniski ordumeister 1270. aastal kokku kutsuda vää ja uuesti minna semgalite vastu. Aasta 1270 algul saabuski ordumeister Lutterberg Zemgale piiridele, nähtavasti jaanuari algul ja seda juba seetõttu, et sõjaretki korraldati peamiselt talviti. Saanud aga teada, et lähedal on liikvel suur leedulaste vägi, mis olevat teel Liivimaad rüüstama, pöördus ordumeister Lutterberg oma

orduwendadega tagasi Riiga. Kolm päeva hiljem olevat leedulaste vägi jõudnud mere äärde. Kas leedulaste väge juhtis ise värske Leedu suurvürst Traidenis, pole täpselt teada. Piilurite kaudu olevat saadud teadmiseid, millest olevat järeldatud, et leedulaste eesmärk on rüüstata Saaremaad. Mis teed pidi leedulased Saaremaale liikusid, pole päris selge. Arvatakse, et nad ei liikunud Kuramaa kaudu Saaremaale, sest see oleks olnud kõige lühem tee. Kindlamana peetakse oletust, et liiguti samalaadselt seitse aastat tagasi kasutatud teed pidi mööda rannikut põhja poole ja siis Muhumaa kaudu Saaremaale.

Ordumeister ei viivitanud leedulaste vastu retke korraldamisega. Ta oli saatnud käskjalad igale poole, Tartusse ja Lihulasse abi järele. Kui ordumeister käskis orduvennad uuesti relvile, siis kutsus ta kaasa Tartu ja Lihula piiskopid kui Liivimaa väikeriikide vaimulikud ja ilmalikud valitsejad. Tartu piiskopid oma vasallidega olid noil aastail ordumeistri lähedased sõjalised liitlased. Nagu juba mainitud, oli Tartu piiskop Alexander hukkunud 1268. aastal Liivimaa ühendväe lahingus venelaste vastu. Tema järglane Friedrich von Haseldorf (piiskop 1268–88) oli varem Karjala piiskop ning jõudis Liivimaale võib olla alles 1270. aasta veebruaris ja ruttas kohe sõjaretketele leedulaste vastu. Osilia piiskopi Hermann von Buxhövedeni ja tema vasallide kutsumine oli arusaadav, sest piiskop oli ju kaotanud oma Peronas (Vana-Pärnus) asunud keskuse ja toomkiriku leedulaste käe läbi ning vaenlase uus retk toimus jällegi tema valdustesse. Ühendväe kogunemiskohaks oli ordumeister määranud Läänemaa: „Kõik, keda ta oli kutsunud, tulid seal ta juurde“. See on mõistetav, kuna orduvägi järgis leedulaste jäetud teerada, nagu kroonik kinnitab: „Kuhu need ees olid ratsutanud, sinna järgnes ta jälgi mööda.“ See väide on selge tõend, et leedulased liikusid Läänemaale piki rannikut. Kroonik ei unusta märkimast, et orduväega liitunud kiiresti maarahvas (lantvolk). Peame võimalikuks, et tegemist oli eestlaste sõjaväekohustusega, nagu seda tõendab piiskop Hermanni hilisem, 1284. aastast pärinev loetelu eestlaste kohustustest. Kroonik lisab nüüd, et Läänemaale jõudsid „kuninga mehed“ Tallinnast mitme väejõuga. Kroonik

mainib ka kohale jõudnud Tartu piiskoppi Friedrichi, kes tulnud „kõigiga, keda sai kutsuda“.

Kus täpselt Läänemaal koguneti, pole selge, ent kroonik kirjutas, et meister toonud suure väe „võimsa mere äärde“, küllap vist Suure väina äärde. Vaevalt et kokku tuldi merekaldal, pigem ikka asustatud punkti läheduses, loogiliselt muidugi orduvaldustes, kus ordumeistril oli käsutusõigus, kas küla, kabeli, kiriku või kindlustuse juures. Koht oli varem kokku lepitud ja see võis olla erinev paigast, kust leedulased merele pöördusid. Kas vägede kogunemiskoht võis olla Karuse küla või kirik, selle küsimuse juurde pöördume hiljem tagasi. Orduvägi aga liikus Leedu ratsaväe jälgedes, mis lõpuks rannikult merejääle suundus. Ordumeister ühendväe juhina ei jäänud rannikul ootama leedulaste võimalikku väljailumumist; küllap eeldades, et vaenlane tuleb tagasi sama teed, mida mööda nad olid läinud Saaremaale. Kroonik ei kirjuta otsesõnu, et merejääle mindi leedulaste jälgedes, kuid ilmselt nii toimiti. Sellise otsuse kasuks räägib külm talv. Kroonik pidas vajalikuks seda eraldi märkida: „Talv oli nõnda külm, et nii mõnegi ema laps seeläbi kahju kandis“. Veidi hiljem lisab kroonik: „Merd kattev jää ei purunenud suure koorma all, kui mõlemat väge kandis – see oli nende kõikide jaoks piisavalt kõva“.

*Kui juba leedulased olid oma ratsaväega üle merejää läinud, liikus orduvägi neile järele. Õigemini küll vastu, sest: „Paganate vägi asus tagasiteele Saaremaalt. Kui kaua võis leedulaste retk Saaremaale aega võtta? Nad ei rüüstanud seal loomulikult mitte kaks ööpäeva, vaid ikkagi kauem, vast koguni kaks nädalat, ning asusid seejärel koos röövsaagiga tagasiteele. Selle aja jooksul jõudsid ordumeistri kullerid Tartusse, Tallinnasse ja Lihulasse, kus sõjamehed relvile kutsuti ning nad ka Läänemaa randa kogunemiskohta jõudsid. Seda ajavahe-
mikku kroonika lühikestest värsiridadest välja ei loe, kuid jutustuse käik pole siin eksitav, kuigi vaikib paljudest üksikasjadest, mis meid huvitaksid.*

Sündmuste edasises arengus on oluline mitte unustada, et lahing toimus merejää, mis oli piisavalt paks kandmaks sõjamehi. Niisamuti selgub kroonika tekstist, et kokkupõrge ei

leidnud aset rannajääl, vaid ikkagi kaugemal – kroonik mainib, et vastased nägid teineteist mere peal. Näinud orduväge lähene-
nemas, võtnud leedulased sisse kaitseasendi. Nad keerasid külili
oma reed, mis olid täis Saaremaalt kaasa võetud röövsaaki, ning
moodustasid kiiresti ringkindluse, mis kindlasti oli kaval otsus.
Ajaloost on teada sellistest ajutistest kindlustustest, mida tun-
takse vankerkantside nime all. Ka ordumeister von Lutterberg
seadis oma väe lahingukorda. Tartu ja Osilia piiskoppide väed
paigutati vasakule tiivale. Kas krooniku märkus, et „neile anti
palju vapraid vendi nagu hädas sobilik“ tähendab, et piis-
koppidel oli vähem sõjamehi ja neile anti lisa, jääb selgusetuks.
Paremale tiivale paigutati Taani kuninga sõjamehed, kelle
juhiks olnud Tallinna pealik Siverîth, kes olnud „vapper kui
lõvi“. See mees oli Taani kuninglik asehaldur Eestimaal
Siegfried (I) von Brakel. Lahingukorrast järeldub, et ordu-
vennad paigutati keskele, mis osutab kõige tugevamale üksusele
ühendvâes ja nii oli kujunenud tavaks ordu peetud lahingutes.

Kuid midagi läks selles lahinguplaanis viltu. Kroonika
jutustuses kihutanud orduvennad paganate ehk siis leedulaste
juurde liiga vara. Ordu ratsameeste lähenemist nähes pugenud
leedulased oma regede taha. Aga laseme kroonikul jutustada:
„Vennad kihutasid nende poole ja kui rünnates nendeni jõudsid,
kohe esimesed vennad kõik koos oma lipuga pörkasid seal
regedega kokku. Selle üle rõõmustasid paganad ja torkasid
nende ratsud surnuks. Osa vendi selles hädas löödi maha“.

Selleks, et aru saada, mis juhtus, pole vaja õpetatud analüüsi.
Kel kunagi on olnud kogemust hobusega jää peal või ka
jäätnud teel liikuda, teab, et ka hobused libisevad jääl, sestap
varustatakse hobused talvel jäänaelte või -raudadega. Isegi kui
oletada, et orduvendade sõjaratsudel olid jäärauad, on
rännakugalopis sõjaratsut jää peal siiski raske pidama saada.
Leedulaste regede vastu pörgates võis osa orduvendi lennata üle
hobusekaela otse leedulaste sekka, kus nad kohemaid maha
löödi, nii nagu ka nende ratsud lähivõitluses surnuks torgiti. Kui
palju orduvendi lahingu algul surma sai, pole öeldud, aga
ülejäänud vennad pannud vapralt vastu, kirjutab kroonik.

Ilmselt oli ordumeistril lahinguplaan murda kiire löögiga

läbi leedulaste regede kantsist, kuid ka kroonika tunnistab, et see kava läks nurja. Alles selle järel jõudnud lahingusse „tormates kristlaste suur vägi“ ehk siis jalavägi, nende seas kindlasti ka eestlased. On mõistetav, et nii kuninga mehed kui ka piiskoppide omad olid enamikus ratsamehed, seega tormasid need esmalt tapluse keerisesse ning jalamehed jõudsid kohale hiljem. Lahingu selles järgus olnud „võitlus äge ja suur“. Kroonik loob realistliku emotsiooni, kui lisab, et „verd jooksis jääle mõlemalt poolt“ ning hakates hiljem oma jutustust koostmale tõmbama, mainib uuesti, et „tapluspaik punetas verest“. See julm kujutuspilt loob jutustusele usutavust ning laseb isegi arvata et merel oli kiilasjää, mis polnud lumega kaetud.

Lahingukirjelduse keskel on kroonikas traagiline moment – surnuks löödi „hea meister Otto ja viiskümmend kaks head venda“. Siinkohal tuleb arvata, et meister tormas lahingusse oma väesalga juhina. Orduvendade nii arvukas hukkumine ometi ei lõpetanud taplust, lahing jätkus. Kroonik mainib, et hukka saanud ka osa maarahvast, seega eestlasi. Vapralt võidelnud aga edasi ellujäänud orduvennad, isegi kui nende hobused olid maha löödud ja nad jalameestena pidid vaenlase vastu sõdima. Mingi osa orduvendi jätkanud taplust ka hobuse seljas. Nähtavasti jäi lahingumõllus olnud orduvenna jutustus kroonikule siin ebaselgeks või valdas autorit soov suurele kaotusele vaatamata ordurüütlite vaprust kiita.

Liivimaa ühendväe lahingukord oli ilmselt segi löödud ja seda üritati lahingu käigus korda seada. Mida muud tähendavad kroonika read: „Tartu piiskop tuli ja võttis kõik omad ühes,“ või siis: „Ka Lihula piiskop tuli vendade salga juurde,“ ning ka: „Revali rüütlid tulid kiiresti juurde“. Sõdalaste manöövril oli niipalju kasu, et orduvennad toibunud taas heithluseks, millest tuleb välja lugeda, et suurte kaotuste tõttu olid nende jõud üpris segi pekstud. Krooniku teksti põhjal võib oletada, et seejärel koguneti ühe vapi või lipu alla ega võideldud enam eraldi väesalkadena. Kuid lahinguõnn sellest ei pöördunud. Lahingu lõpuosas sai haavata piiskop Hermann ja üldse olevat kristlaste väest jää peal tapetud kuussada, samal ajal aga saanud paganaid surma 1600. Viimane on ilmselgelt liialdatud arv, sest

kel oli mahti üles lugeda vaenlase kaotusi, kui leedulased said lahingus võidu ning ratsutasid koju käed täis saaki.

Liivimaalaste kaotused olid suured. Me ei pruugi uskuda kroonika teksti, et kokku sai lahingus surma kuussada sõdalast. Tasub tähele panna, et „kuussada“ on krooniku lemmikarve, seda esineb tekstis seitse korda. Langeda võis kuni paarsada meest. Piiskop Hermann haavad polnud ilmselt eluohtlikud, sest ta jätkas piiskopiametis veel 1285. aastani. Tartu ega Tallinna meeste kaotusi pole eraldi märgitud, kuid teistest allikatest on teada, et jää peal löödi maha Taani kuninga vasall, isand Odwardus de Lode.

Kõige suuremad olid ordu kaotused – hukkus ordumeister koos 52 orduvennaga. Seda arvu tuleks usaldada, sest miks pidi kroonik oma langenud orduvendade arvu tahtlikult suurendama. Teist nii ränka kaotust Saksa ordu Liivimaa haru lahingute ajalugu 13. sajandil ei tunne. Orduvendade üldarvu Liivimaal sel aastal me ei tea. On avaldatud hinnang, et 1268. aastal võis ordu olla üle 180-200 rüütelvenda. Kuna orduvendade read olid hõrenenud ka enne 1270. aasta lahingut ning uute orduvendade värbamisega Saksamaalt polnud varasemaid kaotusi veel jõutud tasa teha, ei pruukinud ordurüütlite arv 1270. aastal aga sellise keskmiseni tõusta. Liivimaa ordu eksistentsi üks selline lahing veel ei ohustanud. Samal 1270. aastal hukkus leedulaste käe läbi ka pärast Lutterbergi surma Liivimaa ordumeistri kohusetäitja Andreas von Westfalen koos kahekümne orduvennaga.

Kui siin kirjeldatud lahing toimus merejää, siis tekib loomulikult küsimus, miks, millal ja kuidas sai lahing Karuse nime? Kaasaegsed Liivimaa allikad on väga kasinad ja seda lahingut Karuse nimega ei seo. Alles Hermann von Wartberge Liivimaa kroonikas, mis on kirjutatud 14. sajandil, leidub teade, et lahing toimunud Läänemaal Karuse lähedal jää peal (in Maritima circa Karuszen in glacie) ja lisatud on ka lahingu kuupäev, 16. veebruar. Sama kuupäeva leiame ka Dünamünde annaalis, kuid seal ei mainita Karuse nime, vaid lahingukohaks on kirjutatud Osilia. Teada on, et Hermann von Wartberge kasutas Liivimaa vanemat riimkroonikat ja Liivimaa

nooremat riimkroonikat, aga ka teisi allikaid, mis pole säilinud. Lahingukoha orientiiri Karuszen on Hermann von Wartberge laenanud meile tundmatust allikast. Kohanimi Karuszen selle saksa variandis ja kindlasti ka eesti keeles pidi olema kasutusel juba 1270. aastal, aga selle kohta pole säilinud kirjalikke tõendeid. Eduard Pabst kirjutas, et lahing toimus Karuselt umbes 11 versta kaugusel, tavalisel ülesõiduteel Suurest väinast Virtsu ja Muhu vahel. Hiljem on arvatud, et lahing peetud merejäl praeguse Virtsu kohal või siis Kesselaiu all. Tänapäeval tuleb arvestada, et 13. sajandil oli merevee tase kõrgem ja rannajoon ka Karusele kindlasti lähemal. Ilmselt sai Karuse lahingunimes kasutamise põhjuseks ikkagi mingi lähem orientiir, näiteks kirik, ning pole ka võimatu, et see strateegiline sihtmärk võis olla ühendvää kogunemiskoht. Vallutatud maade jagamisel oli ordu saanud valdusi nii Saaremaal kui Läänemaal ning ka Karuse kirik oli ehitatud ordu initsiatiivil ja asus orduvaldustes.

Ajalookirjutuses on püsinud traditsiooniline teadmine, et langenud ordumeister ja ka tähtsamad orduvennad on maetud Karuse kirikusse. Selles teadmises võib olla omajagu tõtt, Karuse kirik kui ordule kuuluvale maale ehitatud kirik oli langenud ordumeistri, aga võib olla ka teiste orduvendade matmiseks sobiv paik. Siit johtub aga küsimus, kas kirik oli valminud enne 1270. aastat? Siit selgubki, et kirjalike tõendite puudumisel arvatakse hoopis, et kuna ordumeister maeti sinna 1270, siis pidi kiriku ehitamisega alustatama kusagil 1260.

Et ordumeister Karuse kirikusse maeti on saanud oletuse sellelt, et aasta 1593 kirikuvisitatisiooni andmetel olevat aastal 1592 Vatla mõisa junkur Jochim Grewe võtnud Karuse kirikust sinna maetud ordumeistri haualt plaadi ja kasutanud seda oma ämma hauaplaadina. Kolm sajandit hiljem leiti Karuse kiriku kooriruumi all teostatud väljakaevamistel kaks luustikku ja üks nendest olnud kaetud trapetsikujulise hauaplaadiga, millel oli primitiivne rüütlikujutis. Ühte skeletti peeti sedasi ordumeistri Lutterbergi omana ja teine oli naisterahva skelett ja selleks arvati, et tegemist oli Vatla junkru ämma omaga. Seega uurimused jätkuvad.

Jäälahingu mälestusmedal Leedust.

Piiskop Hermann proovis luua häid suhteid Saksamaa ja teiste Läänemere kaupmeestega. Juba päev pärast piiskopiks saamist, olles veel Lüübekis, kinnitas ta oma eellase Heinrich I poolt kaupmeestel antud privileege. Aastal 1277 andis ta veelgi privileege kaupmeestele, et nood saaks Liivimaal ja Eestimaal paremini kaubelda. Kaupmehed vabastati Liivimaal teemaksust ja põhjendamatutest maksudest, milliseid nimetati ungeldiks. Laevahukus kaasas olnud vara võis kaupmees ise päästa kui ise suutis. Vägivallaga temalt seda ära võtta ei tohtinud. Sadamad ja kaldad pidid olema kaupmeestele vabad kauba paigutamiseks. Laevade remondiks kasutatav puit pidi kaubalaevnikele olema tasuta. Ilma eriloata uue laeva ehitamine polnud aga lubatud. Kui aga tekib selle kõigega lahkhelisid, siis tuleks leida kohtunikud, kes järgivad seaduseid, mida kasutavad Gotlandi kaupmehed. Kui aga kaupmehed üleastumisi teevad, siis lasku kohalik vallavanem kohut pidada kohalike seaduste järgi.

Kui mõni kaupmeestest, kes ründab röövides suvalises kohas meie piirides, lõpetab oma elu, saab selle isiku järgmine pärija kogu tema kauba ja me ei nõua meile midagi õigust ei meie kaudu ega läbi. meie kohtunikud kohtuotsuse tõttu. Kui aga keegi neist igal juhul tapetakse ja mõrvar varsti tabatakse ja

kinni peetakse, ei eita me õigluse jalule seadmist; kui ta aga sealt põgeneb ja pärast seda mujale asja kallale tõmmatakse, on ta kohustatud maksma hüvitiseks kümme marka hõbedat ja kohtunik ei saa neilt midagi. Kui keegi on varguse tõttu oma vara kaotanud, kui ta varga tabab, saab ta oma ja kohtunik ei nõua kohtupidamise tõttu enda eest midagi peale varga ainuisiku. Muidugi, kui varas või mõni muu vägivaldne sissetungija, kes varjab kellegi vara metsas või koopas, on lahkunud ja isik, kellele see kuulub, on suutnud selle igal viisil üles leida, võib ta selle vabalt kätte saada ja turvaliselt, ilma arestimiseta ja midagi ei loeta sellest kaugemale jõudnuks.

Aastal 1284 väljastas piiskop Hermann Haapsalus statuudi piiskopkonna mandriosa talupoegade koormiste kohta. Seal on ka viide sellele, et tegemist on tegutsemisvolituste uuendamise ja kinnitamisega. Sedasi võib arvata, et sarnane statuut kehtis piiskopkonnas juba varem. Uus statuut kehtis nähtavasti nii piiskopkonna aladel kui ka ordule kuuluvatel aladel, sest olevat olnud kooskõlastatud Saksa maja meistri ja vendade nõuandel. Selle alusel pidavat vastristitud eestlased maksma kümnist kõigest, mida Jumalik õigus vajab. Sellele lisaks peavad nad iga adramaa kohta maksma 2,5 marka, ühe kana ja ruumimeetri puid. Ühel päeval nädalas künnavad nad isandale oma hargadega ja oma kuludega peavad kahel päeval niitma. Isandatele tuli toimetada otra, veini ning õlut. Kui tulekahju või vaenlane on hävitanud isandate kirikud või lossid, peavad vastristitud ehitama viibimatult need uuesti. Nad peavad olema pühendunud kirikute ja pastori hoonete ehitamisele ja parandamisele. Piiskopi nõudel peavad nad kaitsma piiskopkonda ja minema sõjakäikudele. Nad peavad kuuletuma kiriklikele nõudmistele kuid ilmalikes küsimustes kui neile on liiga tehtud võivad nad pöörduda koguni piiskopi poole. Kui nad soovivad oma isandate eest täita suuremaid nõudeid, siis võivad nad seda teha. Lõpuks paluti seitsme kihelkonnakiriku pastoritel lugeda ette need nõudmised kaks korda aastas - lihavõtetel ja Neitsi Maarja ülestõusmispühal.

Seitse kihelkonnakirikut Läänemaal? Nähtavasti oli tegemist sel hetkel järgmiste kirikutega – Lihula Eliisabeti kirik, Haap-

salu piiskopilinnuse toomkirik, Hanila Pauluse kirik, Karuse Margareeta kirik, Lääne-Nigula Püha Nikolause kirik, Mihkli kirik ja Ridala Maarja-Magdaleena kirik. Perona toomkirik oli hävitatud, Lihula linnuse kabel ei olnud kihelkonnakirik nagu ka Lihula tsistertslaste nunnakloostri kirik.

Oma viimastel valitsusaastatel (umbes 1282–1285) koostati piiskop Heinrichi eestvedamisel Taani valduste ja Osilia piiskopkonna vahelise piiri määratlus, millest võib täpsemini lugeda piiskopkonna territooriumit käsitlevast peatükist. Samas väideti, et piiskop Hermann oli Lihula kloostri asutaja ja toetaja. Millal täpselt klooster asutati, pole teada.

Zemgalis tekkis järjekordne ülestõus ning tekkinud sõdade tõttu sai Aizkraukle lahingus 05.03.1279 surma Liivi Ordu maameister Ernst von Ratzeburg koos 71 orduvennaga. Uus maameister Konrad von Feuchtwangen proovis leida toetajaid Zemgalite mässu mahasurumiseks ning pöördus naaberpiiskoppide ja Tallinna kapteni poole abi saamiseks. Abi sai ta ka Osilia piiskopilt Hermannilt. 1282 alustatigi sõjakäiku ning vallutati Tērvete ordulinnus. Osilia mehed osalesid ka sõjakäigul Zemgalisse aastal 1286.

05.12.1285 saatis paavst Honorius IV Osilia piiskopile, dekaanile ja praostile kirja seoses Riia peapiiskopkonna varadega Saaremaal. Nimelt olevat Osilia endale tagasi võtnud osa peapiiskopkonnale kuulunud maadest või nagu paavst kirjutas „maad, majad, heinamaad, karjamaad, salad, veskid, aidad, õigused, jurisdiktsioonid, mõisad, valdused ja teatud muud kaubad“. Tegemist oli nähtavasti aastal 1231 Riiale antud osast Saaremaast, mida nüüd Osilia tagasi tahtis. Nähtavasti piiskop Heinrich isiklikult selles tegevuses ei osalenud, aga paavst teda toimus siiski süüdistas.

Piiskop Hermann surmaaeg pole täpselt teada. Arvatakse, et tema valitsusajal hakati ehitama Kuressaare linnust ja väidetakse, et Arensburgis (Kuressaares) piiskop surigi.

Uus piiskop Heinrich II andis ordu nõudel lisamaid ordule Pärnu jõe äärest aastal 1292. Need piirnesid Pärnu jõe suudmest Pala voluni (kas see on Navesti jõgi?) Korbe suunas keset sood. Ordu pidi selle eest kaitsma piiskopkonna piire. Tunnistajatena

olid orduvennad Syndramus, Thidericus, Zacharias ja paljud teised. Seda maade jagamist dokumenteeris piiskop 30.04.1293. Leping sisaldas ka piiskopkonna õigust ehitada Perona jõe ühe veski ise väljavalitud kohale.

Perona jõgi (tänapäeval Sauga jõgi) pidi jääma igaveseks alade piiriks. Sellest vasakul oli ordu territoorium, paremal piiskopi oma. Põllumeestelt, kelle põldude, heinamaade, meepuude ja muu pärand asus jõe mõlemal kaldal, ei tohtinud aga mingeid õigusi ära võtta. Nad pidid täitma vaid oma varasemad kohustused isanda ees, kelle territooriumil kõnealune vara asub. Mõlemale kaasosalisele anti jões kalapüügiks võrdsed õigused. Igauhele neist pidid jääma veskid, mis talle varem Lihula kinnistule kuulusid ja sinna sai piiskop ehitada teise veski. Ordu pidi loobuma igasugustest pretensioonidest Lihula nunnadele seoses nende elukohaga. Peale nende artiklitega kaasnevate muudatuste tunnustas piiskop Heinrich selgesõnaliselt kõiki privileege, mida tema eelkäijad ordule andsid, kõiki lepinguid, mis nad temaga sõlmisid. Järgmisel aastal olevat piiskop Heinrich II surnud.

Aastal 1294 avaldas piiskop Jacob Haapsalu linnaõiguse. Rohkem sellest piiskopist midagi teada polegi.

Raha ja karistused

Huvitava küsimusena võiks esitada järgmist - kas Osilia piiskopkonnal oli oma raha. Ivar Leimus on proovinud leida vastust sellele küsimusele. Nimelt on leitud kümmekond ristatud piiskopisaua ja mõõgaga brakteaati. Leitud on neid Tartu lähedastest Kambjast, Valjalast, Lihulast ja Riia lähedalt Holmi kirikust ning Tartust. Kuna sarnaseid münte mujalt leitud pole, siis võib arvata, et tegemist on Liivimaal vermitud müntidega. Uurimus on näidanud, et sarnaseid münte ei vermitud ei Kuramaal, Riias, Tartus ega Tallinnas. Seega jääb üle vaid Osilia piiskop, kellel oli müntide vermismise õigus. Nii oletatakse, et tegemist on Osilia piiskopi Hermanniga (1262–1285) aegsete müntidega ning verimiskohaks arvatakse Haapsalut. Pärast keskaja lõppu vermis Osilia aladel münte hertsog Magnus

ja tegi seda Kuressaares.

Haapsalu linna asutamisdokumendis aastal 1279 määras piiskop, et *rahalöömise aga ning selle juurde kuuluva jätab piiskop endale üksi*. Nähtavasti kasutaski piiskop seda õigust 13. sajandi lõpul ja 14. sajandi algul. Ivar Leimus on määratlenud rahaühikuks penni.

Osilia penn Tallinnast Ajaloo Muuseumist 13.-14. sajand.

Ivar Leimus on teinud ka huvitava võrdluse Haapsalu ja Riia õigustes olevate rahatrahvide kohta. Selgub, et erinevates linnades olid erinevad rahatrahvid samade kuritegude eest. Haapsalu linnaõigus sisaldas samas palju rohkem erinevaid karistusi kui Riia linnaõigus: terariistaga vigastamine, sõrme või varba kaotamine, pöidla kaotamine, maja lõhkumine, vägivaldne vigastamine, tapmine, kohtust omavoliliselt lahkumine, vaba orjaks müümine, silma või nina kaotus. Omad karistused olid veel kuriteo kaasosalistele. Nähtavasti olid need erinevused seotud sellega, et Haapsalu sai linnaõiguse pärast Riia ja sealt õpiti ja linnaõigust täiendati. Loomulikult leidsid linnaõigustes nii Riias kui Haapsalus samad karistused teatud kuritegude eest: surnuks löömine, tahtlik tapmine, sissetung võõrasse majja, löömine, vägistamine, sõimamine jne.

Talurahvale olid omad karistused, sest ka kuriteod olid osaliselt erinevad: võõra peenra üleskaevamine, heinavargus, rööv, karjavargus jne.

Liivimaa kodusõda

Järgmine piiskop Konrad I alustas oma ametikohal kas aastal 1294 või 1297. Täpselt see teada pole, aga juba aastal 1297 tekkisid tulid orduga. Mida me sellest teame? Sellest võiks kirjutada ühtse sõja ajaloo, aga siinkohal esitame seda erinevate isikute seletuste ja algallikate põhjal.

1297 puhkes Liivimaa kodusõda, mille põhjustas Ordu ja Riia peapiiskopi vahel tõusnud tüli. Ordu vallutas Koluvere linnuse, mis jäi selle valdusse mitmeks aastaks. Sisetülide käigus linnus hävitati. Osilia piiskop hõivas kogu Lihula linnuse, mida oli seni Orduga jaganud. Ordu ei leppinud sellega ja koondas oma väe linnuse alla, põletas maha Elisabethi kiriku ja Lihula alevi ning rüüstas ümbruskonda. Piiskop oli sunnitud kapituleeruma ning linnus läks Ordu kätte. Samuti käis orduvägi rüüsteretkel Haapsalus. Ordu suutis ametist tagandada piiskop Konradi ja Haapsalus tegutsenud kapiitli. Haapsalu komtuuriks määrati Hermann von Lingen. Ordu pani paika ka omalt poolt Osilia praosti, kes täitis ka piiskopi kohuseid. Selleks oli Johannes Uexküll. Ordult saadi maad tagasi alles pärast paavsti esindaja järjekordset sekkumist 1302. aastal. Konflikt Liivimaal siiski sellega ei lõppenud. Sellest on mitmeid versioone ja esitame siin paar nendest.

07.01.1299 avaldatud bullas „Fidediginis relatibus intellecto“ andis paavst Saksa ordu ja Liivi ordu meistritele käsu saabuda kuue kuu jooksul Rooma aru andma. Nimelt oli paavstile teatavaks saanud, et vastristituid on sealkandis türanniseeritud ning seetõttu olevat osa nendest kristlusest loobunud. Samuti olevat orduvennad vangistanud Riia piiskopi, piiranud Lihula linnuses Osilia piiskoppi ja ajanud Osilia toomhärрад nende valdustest minema. Samal aastal 18.03.1299 nõudis ta, et Osilia piiskop aitaks Eestimaa vasalle võitluses paganatega. Paavsti väitel olevat Eestimaa paganad mitmel korral mässanud Taani kuninga ning ta vasallide vastu.

Augustis 1299 pani Osilia piiskop kirja memo toimunu kohta, mille siin esitame lühendatult. See memo oli mõeldud teadmiseks paavstitoolile ordu poolt tehtud vägivalda kohta aasta varem.

Saksa Ordu meister ja orduvennad vaevasid kogu Oeseli saart (Saaremaad). Nad alistasid oma võimule või õigemini orjusele ning alustasid vaenulikku sõda selle saare vaimulike ja elanike vastu, tappes, puues ja sandistades selle saare inimesi. Nad meelitasid kaheksakümmend selle saare meest, ettekäändel, et nad peavad nendega rahuläbirääkimisi, relvastatult Põide juurde tulema, et seal olla turvalisem läbirääkimiste koht. Kuid

siin rööviti neilt meestelt reeturlikult nende relvad ja muu vara, nad võeti kinni ja vangistati Põide torni. Siis tungisid nad sõjaväega Saaremaale koos usust taganetutega ja uskmatutega ning rüüstasid seal mõõtmalt. Oeseli elanike vaimulikud saatsid siis käskjalad oma piiskopi juurde, kes parajasti polnud Oeselil (Saaremaal), paludes temalt nõu ja abi ordu vastu, muidu valivad nad uue härra, kes neid paremini kaitseks. Selle tulemusena esitas piiskop mõnele mungale sõbraliku palve hoiduda Saaremaa ründamisest ja säilitada nendega rahu. Kuna orduvennad ei tahtnud sellele kindlat vastust anda, saatis piiskop käskjalad koju teatega, et saarlased võivad riigi kaitseks teha, mis on seaduslik ja aus, kuni rahu saab nende ja ordu vahel.

Ordumeister ja orduvennad käitusid nüüd nii, nagu näeksid nad end piiskopi poolt rünnatuna, püüdsid kõigi vahenditega tema isikut enda valdusesse saada ja piirasid teda suure uskmatute ja usust ärataganejate armeega tema lossis Leal (Lihula) nii kõvasti, et ta kuna ta ei näinud muud väljapääsu, andis ordule oma losside kindlustused ja andis üle oma piiskopkonna kõigi ajaliste suhete haldamise, ilma et tal oleks lubatud neid tagasi nõuda. Lisaks pidi ta võtma endale kohustuse rajada oma eluase mõnes maal talle kuuluvas talus, mitte lahkuma Osilia provintsist ega esitama korralduse peale kaebusi. Selle kõige kohta pidi piiskop pitseerima oma tahte järgi ordu poolt koostatud dokumendi kapiitli vastuseisust hoolimata. Orduvennad laastasid Leali lossi, panid maal toime rööve ja tulekahju ning võtsid piiskopilt vallasvara, põhjustades piiskopile ja kirikule kahju 10 000 hõbemarga ulatuses.

Ordumeister ja orduvennad tegid hävitustööd ümbruskonnas, põletasid mitu kirikut, röövisid altareid, lõhkusid pühakujusid, põletasid kloostrite hospitale ja kasutasid paganate omast hullemat türanniat. Nad tegid seda kõike piiskopi ja tema kiriku vastu Osilia praost Johannese (Uexküll) näpunäidete järgi, kes pidi ennast piiskopkonna piiskopina ja korraldas seda kõike orduvendadega. Sedasi tegid nad palju kahju, võttes pärast lukkude lõhkumist ära kirikukassa, mille väärtus oli üle 200 hõbemarga. Kanoonikutele tekitati palju vigastusi.

Orduvennad kutsusid Osilia kanoonikud oma kapiitlisse (Haapsalus), hoidsid neid seal kolm päeva jõuga tagasi, küsisid neilt, kas nad tahavad nende kõrval piiskopi vastu seista või piiskopiga orduvendade vastu seista ja soovisid kindlat vastust sellele väljapressimisele. Kui kiusatud kanoonikud vastasid, et nad tahavad kirikusse minna ainult jumalateenistust pidama ning et nad ei saa ega kavatsegi sõjas kumbagi osapoolt abistada, said nad vastuseks: „Härra, nad tahavad nimepidi teada, kes need, kes tahavad. alustuseks peame piiskopi järgijaid oma kurikuulsateks vaenlasteks ja tahame nii neile isiklikult kui ka nende asjadele kahju teha.” Nende ja muude ähvarduste kaudu sundisid nad neid välja andma piiskopi vastu esitatud tõsiseid süüdistusi sisaldava dokumendi, mille vennad ja kanoonikud olid koostanud. Kui kanoonikud, välja arvatud kavandata praost ja üks tema järgijatest, pöördusid oma kohustuste kohaselt piiskopi poole, põletas ordu nende majad ja talud, saatis nad välja ja röövis neilt vara ja valdused. Asutasid katedraalkirikusse omamoodi vendade kloostri kiriku, kapiitli ja toomhärрад kannatasid sedasi kahju 1200 hõbemarga jagu. Sinna rajati mitmed kindlustused, uued vallid ja tegid ümbruskonnas koletuid pahandusi, ning kõike tehti ja toetati Osilia praosti mõttega.

Nähtavasti oli Osilia piiskop Konrad I memo kirjutamise hetkeks saanud selleks ajaks vabadusse. Aastal 1302 paluti siis uut Riia peapiiskoppi Isarnus Fontianost lahendada tekkinud tüli ja sedasi taastada tülieelne olukord Osilia piiskopkonnas. Enne Isarnust oli Riia peapiiskopina tegutsenud Johann III Schwerinist. Aastal 1297 läks ta välismaale tervist parandama ja sel ajal tekkisidki tülid orduga. Kuna ordu süüdistas Riia peapiiskoppi ja Osilia piiskoppi orduvastases kokkumängus, siis kuulutas ordu piiskoppide vastu vaenuse. Osiliat kimbutati sedasi aasta 1298 esimesel poolaastal. Riia peapiiskop aga langes vangi ja viidi Viljandisse. Tänu Hansa liidu sekkumisele sai Johannes vabaks, käis paavstile tekkinud olukorrast kaebamas aga suri sellel reisil aastal 1300. Siis pani paavst uue peapiiskopina ametisse Isarnuse, kes proovis aastal 1302 Liivimaa vaenuse osapooli lepitama. On teada, et ordumeelne Osilia praost

Johannes Uexküll oli juba 26.05.1302 Dünamündes piiskop Isarnuse juures tunnistajana, aga see polnud otseselt seotud vaenusega. 16.06.1302 lasi Isarnus aga kirja panna otsuse Osilia piiskopkonna aladel tülide lõpetamise kohta (lühendatult):

Jumala nimel. Aamen. Mina, Isarnus, jumalikul loal Riia kiriku peapiiskop, kelle Osilia piiskop Konrad, Oeseli ja Wieki (Saaremaa ja Läänemaa) praost, kapiitel ja rahvas ning kaplan Nikolaus, kes olid eelpoolmainitud Osilia piiskopi pooldajad ja teiselt poolt Liivimaa Saksa ordu vendade, ordumeister Gottfriedi (Gottfried Rogge, kes tegutses ordumeistrina 1298–1307), rahva, Osilia skolastiku Johannese ja rüütel Johannes Ikeskülli vahelise tülide lahendamiseks, kahjunõuete määramiseks ning solvangute lõpetamiseks. (Nähtavasti oli piiskop Konrad selleks hetkeks oma piiskopikoha tagasi saanud, vahepeal praostina tegutsenud ja piiskoppi teeselnud Johannes Ikesküll tituleeriti üksnes rüütliks ja skolastik Johannes oli piiskopivastane.) Sõja ajal kirjutatud ülekuulamise dokumendid ja tunnistajate ütlused on täielikult teada. Kummagi osapoolle kahjustused antakse andeks. Vastastikused nõuded tühistatakse ning kättemaks keelatakse. Peapiiskop nõudis, et eelnimetatud isand piiskop ei teeks midagi uuendusi eelnimetatud (piiskopivastaste) inimeste isiku, väärikuse, hüvede või muude hüvede osas. Välja arvatud see, et kui sama isand piiskop tahab neid lossist, kus ta teadaolevalt elavad, eemaldada, võib ta seda vabalt teha, eeldusel, et ta leiab nendele teise sobiva elukoha. Samamoodi tagastatakse taastatakse täielikult Lihula ja Haapsalu lossid ning antakse eelnimetatud piiskopile ja talle antakse täielik ja tasuta haldamine. Samas kästakse ordumeistrit ja orduvendasid, et nad ei teeks Oeseli saarel uusi kindlustusi ega ehitaks vanu iidsel kujul ümber ilma peapiiskopi loata, kui eelnimetatud osapooled ei ole kokku leppinud teisiti.

Siit võib järeldada, et linnused Saaremaal jäid ordule ja mandril piiskopile. Riia peapiiskop Isarnus ise siirdus aga seejärel Lundi piiskopiks. Kuigi paavst Bonifatius VIII määras uueks Riia peapiiskopiks Jens Grandi, ei soovinud too ise tegutseda Liivimaal ja jäi Pariisi. Alles 1304 leidis paavst uue Riia peapiiskopi ja selleks sai Friedrich von Pernstein. Kuna

tülid Liivimaal ei lõppenud, Riia peapiiskoppi õieti tegutsemas polnud, siis moodustasid 25.02.1304 Saksa ordu, Taani kuninglikud vasallid ning Tartu ja Osilia piiskopid kaitseliidu Eestis Riia linna vastu. Sedasi vaenus Liivimaal jätkus kuni 1330, aga sõjategevust Osilia aladel enam polnud.

29.11.1304 allkirjastasid Tartu piiskop Dietrich Viffhusen ja Osilia piiskop Konrad Paides toimunud Liivimaa maapäeval 07.06.1238 koostatud Stensby lepingu. Selle dokumendi allkirjastamisega on pisut segane lugu, sest teistes allikates allkirjastati see dokument 29.11.1306.

On väidetud, et aastal 1305 andis Osilia kapiitel ordule andeks kõik tehtud ülekohtud ja ordu pidi selle kompenseerima siis hõbedaga või viljakoormatega.

23.02.1305 toimus Riias lööming, kus teiste hulgas tapeti ka Osilia piiskopi Konradi vennapoeg, mis tekitas pikaleveninud vaenu ja jätkas Liivimaa kodusõda ning hakkas vaibuma alles pärast 15.06.1319 Lihulas koostatud lepingu sõlmimist. Tiina Kala on toimunud kirjeldanud järgmiselt:

Riia praosti Wedekinuse tapmisel ja vikaaria asutamisel oli pikk eellugu. 1303. aastal läänistas Taani kuningas Erik VI Menved Eestimaa hertsogkonna kuueks aastaks oma nooremale vennale Christophile, järgmisel aastal sõlmisid Liivimaa ordu-meister ja käsknikud, piiskopid, kapiitlid, Harju-Viru rüütelkond ja Tartu ning Saare-Lääne (Osilia) vasallid kokkuleppe hoida Liivimaast eemal igasugune võõrvõim. Samal ajal oli ordu vaenujalal Riia linnaga, Saare-Lääne piiskop aga hakkas kalduma ordu vastu. Riia praost Wedekinus, Saare-Lääne piiskopi Konradi sugulane, oli paavstikuurias teinud kihutustööd Saksa ordu vastu. Riia kapiitel läks oma praostiga tülli ja kihutas ta minema. Wedekinusel õnnestus siiski kahe Riia toomhärra, mõnede Saare-Lääne piiskopi vasallide ning teiste piiskop Konradi teenistuses olnud meeste abiga käsikähmluse käigus uuesti praosti eluruumidesse siseneda. Tema vastased Riia kapiitli liikmete hulgast kutsusid abilisi Riia kodanike seast, otse toomkirikus puhkes lööming ning 1305. aasta 23. veebruaril sai Wedekinus koos paarikümne mehega oma poolehoidjate seast surma. Sellele järgnes aastatepikkune vaen hukkunute omaste ja

löömingus osalenud riialaste suguvõsade vahel. 1307. aastal saavutas Saare-Lääne piiskop Konrad riialastega esialgse lepituse. Lõplik lepitus Saare-Lääne piiskopi ja Riia vahel saavutati alles 1319. aastaks ning üheks lepituse märgiks oli vikaaria asutamine Haapsalu toomkirikusse ning eestpalvete tellimine hukkunute mälestuseks mitmelt kloostrilt. Juba 1312. aastal sõlmisid Saare-Lääne piiskop Hartung ja tema vasallid ning Riia raad ja kodanikud Riia peapiiskopi Friedrich von Pernsteini vahendusel lepingu, mis nägi ette altari rajamist ja mälestusteenistuste sisseseadmist nii Riia frantsisklaste kui ka dominiiklaste kirikus, hukkunute eestpalvesse võtmist kõigis kloostrites Liivimaal, samuti Lübeckis, Rostockis, Stralsundis, Wismaris ja Ojamaal. Kolm Riia kodanikku tuli saata palverännakule Neitsi Maarja kirikusse Prantsusmaale Rocamadouri. Kokkuleppe järgi ei olnud osapooltel edaspidi õigust selles tüliküsimuses kohtusse pöörduda. 1319. aastal sõlmitud leping Saare-Lääne piiskopi Hartungi ja Riia kodanike vahel tõi ära ka 21 hukkunu nimed. Selle „sõbraliku kokkuleppe” (compositio amicabile) kohaselt pidi Riia raad rajama Haapsalu toomkirikusse vikaaria Kristuse, Neitsi Maarja ja kõigi pühakute auks ja ostma selle ülalpidamiseks Saare-Lääne piiskopi vasallilt Johannes de Bixehovedelt, kes oli kättemak-suks oma sugulaste tapmise eest vangistanud mõned riialased, 250 marga hõbeda eest 12 adramaad Saare-Lääne piiskopkonnas: 8 Kowrevere’s ja 4 Saltovere’s. Vikaaria presentatsioonioõigus pidi esimesel korral kuuluma Johannes de Bixehovedele, teisel korral Wedekinuse loo ajal piiskopitoolil olnud Konradi ja Wedekinuse enda sugulastele, pärast seda aga Saare-Lääne kapiitlile. Lisaks sellele pidi Riia kapiitel määrama hukkunute igapäevaseks alatiseks mälestamiseks ühe altari Riia toomkirikus, sellele järgnesid juba 1312. aasta kokkuleppest osaliselt tuntud, ent nüüd mõnevõrra laiendatud tingimused: altari rajamine Riia dominiiklaste ja frantsisklaste kirikusse ning igapäevase alatise missa pidamine nendel altaritel, samuti hukkunute mälestamine kõigis Liivimaa ja Visby, Bremeni, Stade, Hamburgi, Lübecki, Wismari, Rostocki, Stralsundi ja Greifswaldi kloostrites, kus aasta jooksul tuli pidada 1000

missat ja vigiili. Lepingu sõlmimisele (15. juuni) järgneval Ristija Johannese päeval (24. juunil) tuli kõigis Riia kirikutes välja panna kirstukatetega surnuraamid ja pidada vigiile ning missasid koos kellalöömisega, nagu olnuks tegu hukkunute matustega. See kokkulepe sõlmiti kõigi Riias tapetute hingede päästmiseks. 15. juunil Lihulas välja antud dokumenti oli arvatavasti pikemalt ette valmistatud, sest juba 16. juunil teatas frantsisklaste Saxonia provintsiaal tapetute osadusse võtmisest kõigis tema provintsi 86 kloostri. Provintsiaal andis korralduse välja Avignonis ja võib oletada, et selle taga oli juba 1312. aasta lepingut vahendanud Riia peapiiskop Friedrich, kes kuulus frantsisklaste ordule ja veetis suurema osa oma piiskopi-aastatest Avignonis.

01.05.1307 kirjutati Lihulas alla leping Riia ja Osilia vaheliste tülide ja vastuolude lõpetamiseks. Läbirääkimisi enne lepingu allkirjastamist peeti ka Peronas (Vana-Pärnu). Lepingus lubasid Osilia piiskop Konrad ja Riia linn üksteisele vastastikku rahu ja turvalisust oma aladel. Kui võõrad toovad Riias varastatud asju Osilia piiskopkonna piirkonda, peaks selle koha foogt need tagastamise eesmärgil konfiskeerima. Linn lubas üle anda või asendada kõik 1305. aasta märulis kinni püütud hobused ja relvad, mille eest töötasid vandega solidaarsust seitse neli nõunikku. Kui selle tapmisega piiskopile tekitatud häbi ei lepita 10 päeva jooksul, tuleb asi anda peapiiskopi ja teiste suveräänide otsustada. Tüli piiskop Konradi ja linna vahel oli seega lõppenud, kuigi asi polnud veel täielikult lahendatud, sest seda arutati veel 1312. aastal juba järgmise Osilia piiskopi Hartungi ajal ja siis veel aastal 1319.

Liivimaa kodusõjast oli Osilia piiskopkonnale ka mingit kasu. Suurem sündmus oli, et aastal 1309 Osilia varahoidja (Custos) Conradus ja Osilia kiriku toomhärja Hartung tühistasid segadust kasutades 26.04.1231 Riia linnale antud privileegid Osilia piiskopkonna maadele. Hartungist tuli aasta hiljem Osilia uus piiskop.

Kuramaa piiskop Burchard andis 03.12.1309 välja väga intrigeeriva dokumendi. Nimelt oli selleks ajaks Kuramaa piiskopid ordu preestervendadeks saanud. Nüüd, Liivimaa

kodusõja ajal, hakkas ta muretsema oma tuleviku pärast ja proovis kindlustada end sellega, et Piltene lossi Kuramaal ja Kihelkonna kiriku Saaremaal kuulutada „Kuramaa kombel“ orduvendade omaks 25 Riia hõbemarga eest. Täpne taust ja seletus selle dokumendi asjaoludele puudub, sest Kuramaa piiskoppide ajalugu on suhteliselt halvasti uuritud.

Aastal 1311 hakkas paavst Clemens V uurima Liivimaa kodusõja asjaolusid ja peamiselt Liivi ordu kuritarvitusi. Paavst oli orduvastaselt meelestatud ja tegevuse aluseks olid Riia peapiiskopi, Riia linna ja teiste vaimulike kaebused ordu vastu. Sedasi delegeeris paavst Riiga audiitoriks ja inkvisiitoriks kaplani ja Laoni toomhärja Franciscus de Moliano. Tõenäoliselt jõudis ta Liivimaale juba 1311. aasta suvel ning pani koos peapiiskop Friedrich von Pernsteiniga ordu kirikuvande alla. 1312. aasta alguses alustas ta erinevate tunnistajate küsitlemist, eesmärgiks saada orduvastaseid tunnistusi. Kokku oli orduvastaseid kaebuseid 230. Ühtekokku küsitles ta vähemalt 24 isikut, kellest 16 tunnistused on kas osaliselt või täielikult säilinud. Tunnistajad kutsuti Riiga ettenähtud päeval. Esimeste hulgas oli 20.03.1312 kohale kutsutud Osilia kaplan Heinrich Langemann. Tema raskelt loetavast tunnistusest võib välja lugeda järgmist:

Ordu oli tunginud vaenulikult Oeseli stifti. Ordumeister Bruno, 80 rüütlivenda ja Kuramaa katedraalipraost röövisid inimesi, kariloomi ja vilja. Kuna ordumeister Bruno sai surma 01.06.1298, siis võib oletada, et Osiliat ründas ordu enne seda. Langemanni tunnistus aga jätkub ebaselgelt: Orduprokuraatori Gerhard von Duerga juuresolekul, kes vastas piiskopi manitsustele pahatahtlikult, tapeti ja haavati Kaarma kirikus mitut Oeseli pöördunut (uusristitud), enne kui Oeseli peapiiskop, saadikud Utnechat ja Phyledene esitasid Haapsallu kaebused ja samuti nende foogtide kaudu äsja pöördunud Esthen koos paavst Bonifaciusega. Kuramaalt tõid orduvennad Oeseli inimesi, kellel polnud peale muud kui usuga ristitud, et vallutada Pöide torn ja sellega alistada kogu saar. Hävitati Lihula Elisabethi ja Martna kirik. Lihula kloostrist jäid alles vaid seinad. Pärast seda, kui kuurid olid orduväes vaimu põletanud, andis

piiskop Konrad, nagu vastavas dokumendis sõnaselgelt mainiti, laiaulatuslikult Leali ordule ja sama kehtis ka piiskopimõisate haldamise kohta. Ordumeister Bruno, Fellini (Viljandi) komtuur jt, panid Osilia piiskopi ja kapiitli juuresolekul ametisse praosti, kes teenis neli aastat piiskopina. Siinkohas peaks mainima, et aastatel 1299–1302 oli Osilia praostiks Johannes Uexküll.

Lisaks põletas ordumeister Bruno maha Haapsalu kanoonik Eertwili ja teiste kinnistud ning majad, tõrjus kapiitli välja ja katedraali asutati ordupreester ning komtuur Hermann von Lingeni juhtimisel kapiitli hospiit-sides vendade Nicolaus von

Parso, Jacob Patu (Patre), Ursus jt usukonvent. Seda viimast lauset võib lugeda ka sedasi, et piiskopkonna kapiitlil ei lastud Haapsalu katedraalis tegutseda.

Tõenäoliselt 1312. aasta hilissuvel (juuli-august) lahkus paavsti ametnik de Moliano Liivimaalt ning esitas oma kogutud materjalid paavstile, kes otsustas ordu kirikuvande alla panemise kinnitada (samal aastal likvideeriti ka Templiordu). Kuid Saksa ordu suutis selle tänu tegusale orduprokuraatorile ja suurte summade maksmisele juba 1313. aastal tühistada. 15.05.1313 kohtusid Harjumaal Ravila mõisas (tollal Wosele) Liivimaa ja Eestimaa maapäeva raames Tallinna piiskop Heinrichi, Osilia piiskop Hartung, Tallinna kuninglik kapten Ago Saxison ja teised olulised isikud ning kokkuvõttes saatsid nad üleskutse Saksa Ordule ja Riia linnale, et nad oma vaenuse lõpetaks. 09.06.1313 kinnitati Pärnu lähedal rahu vande, kirja ja pitsatitega. 13.06.1313 saatis Saksa Ordu Liivimaa maameister Gerhard kirja Lübecki linnale, et ordu tülid Riia linnaga on

Osilia kanooninku Heinrich Langemanni pitser 1319. (Brotze)

lahendatud. Samalaadse kirja saatis Riia raad Lübecki raele 15.06.1313.

Probleemid Liivimaal aga ei lahenenud ja nähtavasti tülid jätkusid, sest uus paavst Johannes XXII saatis 23.02.1318 Osilia piiskopile ja Riia ning Osilia kapiitlile käsu ilmuda kuue kuu jooksul paavstitooli ette olukorrast ette kandma, sest lahendamata tüli oli suurem kui probleemid vaenulike paganatega. Kuuriasse ilmusid piiskoppide prokuristid, kõrgmeister Karl von Trier, meister Gerhard von Jorke ja mitmed Liivimaa komandörid. Olukorda arutati üsna pealiskaudselt ja loetleti vaid orduvastaseid süüdistusi. Selle esindajad pidid vande all lubama, et nad ei ole milleski sellises süüdi. Rikkumise korral peaks nad kuuluma ekskommunikatsioonile ja keelustamisele.

Järgmisel suvel 15.06.1319 dokumenteeris Osilia piiskop Hartung ja tema kapiitel Riia linnaga sõlmitud kokkuleppe Riias toimunud mässus (23.02.1305) hukkunute omastega, mida on esitatud juba eelpool. Osilia katedraalis asutati kõigi pühakute auks vikaaria ja varustasid selle 12 adramaaga, mille nad olid ostnud Johannes von Buxhövdени valdustest. Miskipärast pole seda vikaariat maininud Anu Mänd oma artiklis³²⁶, mistõttu tuleks selle tausta veel põhjalikumalt uurida. Preestri esitlemise õigus vikaariale pidi saama esimesel korral sellele rüütlile, teisel korral piiskop Konradi ja Wedekini sugulastele ning seejärel Osilia kapiitlile. Toomkirikus, Riia Jaani ja Katariina kirikus, pidi igaveseks olema altar tapetutele. Linn kohustus hoolitsema selle eest, et nende nimed oleksid kõigi Liivimaa, Gotlandi ja merelinnade kloostrite palvevennaskonnas ning et nende eest peetaks igal aastal ja päevas tuhat missat ja tuhat vigiliat. Ristija Johannese pühal, mis langes pühapäevale, tuli jutlus Riia raekojast ette lugeda ja järgmisel pühapäeval pidi igasse linna kirikusse üles pandama looritatud sang, kellade helina, missade ja valvsustega, nagu oleks üks matus, toimub selle inimese mälestuseks mälestusteenistus.

Kui 1317. aastal lubati vastloodud Padise kloostril vahetada 30 adramaad Lihula nunnadega, siis 10.05.1320 anti neile Liivimaa maameister Gerhard de Jorcke käsul kaks küla (Kaskenne ja Metzenkulle) ja kloostrile müüdi neli küla. Sedasi sai Padise

klooster endale hulgaliselt maid Osilia aladelt.

Kuna tülid orduga jätkusid, siis volitasid piiskop Hartung, praost Johannes, dekaan Conrad ja Osilia kapiitel 28.08.1320 skolastik Gottfried von Memelat raporteerima ordu vägivaldatsamisest koguni paavstile.

Aastal 1321 suri piiskop Hartung ja 03.03.1322 õnnistas paavst Johannes XXII Osilia piiskopiks senise Tartu toomhärja ja skolastiku Jacobi.

Osilia saadikud Ludolph de Alba Curia ning Bartholomeaus de Velin käisid 02.10.1323 koos teiste ümbruskonna piiskopkondade ning ordu esindajatega Vilniuses koostamas ja allkirjastamas lepingut Leedu kuninga Gediminasega. Kuulutati välja rahu, sõlmiti lepe, mille kohaselt on mõlemal poolel liikluseks avatud kõik maismaa- ja veeteed, kuningas andis igale oma riigi külalisele Riia õiguse ja igale kaupmehele lubati tagatist mõlemapoolseks kaubanduseks. Tegelikult Gediminas ei pidanud kinni ka lubadusest katoliikluse vastu võtta ja jätkas paganliku kuningana. Oma riigi majanduselu suutis aga Gediminas sedasi elavdada.

Aastal 1326 tekkis Osilia piiskopil järjekordne tüli Riia ja seda nähtavasti piiskopkonna otsustusõiguse pärast.

Tülid Läänemaa vabade läänide pärast

04.03.1327 allkirjastasid Lihula lossis Tartu ja Osilia piiskopid kokkuleppe Liivimaa magistraadiga lahkkelide lõpetamise kohta kaubanduses Läänemaal ja merenduses. Osilia piiskop Jacob ja Liivi ordumeister Reimar Hahn (Hane) otsustasid siis oma vaidluste lahendamise anda Tartu piiskopile. Probleemiks oli neljandik Läänemaast, mida millegipärast nimetatakse nendes dokumentides Läänemaa vabadeks läänideks. Täpsemalt on tegemist kahe maa-alaga. Hanilas suri rüütel Alexius, kellel polnud järglasi, aga ta oli omanik 36 adramaa suurusele maatükile. Teiseks tüli tekitanud maatükiks oli Ridala küla, mille eest Osilia piiskop ja kapiitel olid ordult sisse nõudnud 3 hõbemarka. 15.09.1327 tõusis sama probleem järjekordselt esile Eesti ja Liivimaa seisuste koosviibimisel Trei-

denis. Seal toodi esile, et ordumeister ja tema usuvennad pole siin kannatada saanud. Toodi ka esile, et ordu olevat Wiekist (Läänemaalt) nõudnud neljandikku ja Tartu piiskop olevat esitanud siin kompromissi, mille aga Osilia piiskop tagasi lükkas. 24.02.1328 kohtus Jacob Lihula lossis uuesti Tartu piiskopi Engelbertusega (Engelbert von Dolen). Teemaks oli jälle küsimus küladest Läänemaal. Lõpuks suudeti olukord lahendada Ramessholmis (Rakveres või siis Noarootsist läände jäävas Ramsis) Liivimaa seisuste päevadel lepinguga 15.06.1328, mida kinnitasid omalt poolt ordumeister Reimarus, Tartu ja Osilia piiskopid ja mitmed teised usaldusväärsed mehed.

Sellest kokuleppest on samal päeval tehtud kaks dokumenti. Saksa keelse ja lühema kokkuleppe tekst oli järgmine:

Reimar, Saksa ordu meister Liivimaal, Dorpati piiskopi Engelberti vahendusel, Osilia piiskopi Jacobi ja tema kapiitli vahel ühelt poolt Osilia kiriku nimel ning teiselt poolt ordumeistri ja tema vendade vahel, mis puudutab selliste Wiecki piiskopi vasallide feodaalvarade neljandikku osa, kes surid ilma pärijateta jne, saavutati järgmine kokkulepe: Ordu loobub kõigist õigustest ja nõuetest, millele tal on õigus või mis võiks olla õigustatud oma privileegide või aegumise tõttu või muul õiguslikul alusel pärijateta läänide mõttelisele neljandikule, nii et need varad, mille ordu võttis sel põhjusel oma valdusse ja Osilia piiskop Jacob ära võttis või läänistas jäävad samaks. Selle neljandiku asenduseks jättis piiskop kapiitli heakskiidul ordule 36 adramaad koos kõigi õiguste ja tarvikutega, mis isand Aleksiusse käes oli Hanila kihelkonnas Osilia kirikust. Niisamuti loobuvad piiskop ja kapiitel 3 margast, mis neile Ridala küla eest võlgnevad. Lõpuks andestavad mõlemad osapooled üksteisele solvangud jne ja lubavad koos elada rahu ja ühtsuses jne.

Teine ja pikem versioon oli kirjutatud ladina keeles:

Vend Reimarus, Saksa koja ordu magister kogu Liivimaal, kõigile, kes näevad praegust kirjutist, igavene rahu Issandas. Tahame teatada, et auväärse isa Kristuses, Tarbati piiskopi lord Engelberti vahendusel auväärse isa Jacobuse, Osilieni piiskopi ja tema kapiitli vahel, ühelt poolt nimega Osilieni kirik ja teiselt poolt meie ja meie vennad, üle neljandiku sama Maritima Osi-

liensise kiriku feodaalsete vasallide varadest, ilma surnu pärijateta ja igas muus põhjuses ja vaidluses saadi selline sõbralik või vaikne lahendus: meie ja meie vennad, endi ja meie järglaste jaoks loobusime lihtsalt kõigist õigustest, tegevusest ja hagidest, mis meie eesõiguste, ettekirjutuse või mõne muu tiitli alusel kuuluvad või võiksid rahumeelselt kuuluda tulevikus meile neljandiku osana eelnimetatud feodaalkaupadest isegi nii, sest kaubad, mille meie ja meie vennad võtsid need ära või andsid tasu eest enne nimetatud isand Jaakobuse, Osiliensise piiskopi aega. Neljandiku kompenseerimiseks ja taastamiseks määras eelnimetatud Osiliensise isand oma kapiitli nõusolekul meile ja meie vendadele 36 adramaad koos kõigi nende õiguste ja päraldistega, mida härra Aleksius sõjamees Hanila kihelkonnas pidas. Osiliensise kirik otsustas need jäädavalt omada. Nimetatud piiskop ja kapiitel jätsid ka 3 marka hõbedat, mille meie ja meie vennad olime kohustatud neile maksuma Ridala küla arvelt. Veelgi enam, hea ja üksmeele ning eelnimetatud Tarbati piiskopi isanda palvete nimel, olles vabastatud kõigist vigastustest, kahjustest ja solvamisest siin ja seal, meie, meie peremees ja vennad, meie ja meie järeltulijate nimel, loome nüüdsest peale kindel rahu, tõeline üksmeel ja stabiilne sõprus sageli mainitud isandate, piiskopiga ning järgime kindlalt Osile kiriku kapiitlit ja nende järglasi ning ei meie ega meie vennad ei pea teha või hankida pahesid, kahjusid ja ebamugavusi osades või välisosades, avalikult või salaja. Selle kinnituseks kinnitatakse meie pitser koos meie vendade pitseritega Ungande Lantmarscalci, Henrici Holsate Dünemündest, Egbert Buli Wendast, Nicolai Persinoc (Parsowe) Peronas ja Lihula komandandi Reiner Mumme juuresolekul. Tegutsenud ja antud Raemessholmis, Issanda aastal 1328, püha Viti päeval aadlike meeste isandate Theoderic Swarteni, Everhard Suvedeni, Tarbati kiriku kanoonikute, Woldemaruse de Roseni, Woldemaruse de Doleni, Ungari sõduri Rolandi ja paljude teiste usaldusväärsete meeste juuresolekul.

Samas teatas Tartu piiskop oma vahekohtuniku otsusest Osilia piiskopi ja Saksa ordu vahelises tülis kunagi ordule antud maade pärast. Nüüd lepiti kokku, et ordu aitab ehitada piiskopile

kindlustuse tema soovitud kohale. Nähtavasti sai alguse just siit edasi Kuressaare linnuse ehitus. Samuti tagastab ordu piiskopile kuuluvad maad ja metsad.

Lepingu ja Tartu piiskopi Engelbert von Dolen kui vahekohtuniku otsus Osilia piiskopi Jacobi ja Liivimaa Saksa ordu vaidlustes oli suures joones järgmine.

Mina, Engelbertus, Jumala armust Tarbati piiskop, ütleme ja protestime, auväärse isa Jacobi Osilieni piiskopi ja tema kapiitli ning ühelt poolt ning teiselt poolt Teutoonide ordumeistri ja orduvendade vahelises kokkuleppes. Oleme kokku leppinud, et nimetatud meister ja vennad peavad andma avalikud kirjad, et nad on kohustatud abistama, nii nagu nimetatud isand piiskop või tema järeltulijad nõuavad, nii et pärast kahte kuud pärast nimetatud rekvireerimist ehitavad nad kõigi oma võimalustega ustavalt Osilieni kiriku jaoks müüri- ja kindlustatud kindlustuse või kindluse kohas, mida nimetatud isand piiskop või tema järeltulijad peavad sobivamaks. Kui see oli tehtud, tagastavad nimetatud isand ja vennad eelnimetatud isand piiskopile, tema kapiitlile, vikaaritele ja vasallidele annuiteedi, kariloomad, raha ja kõik muud varad, mis nad olid saanud vastavalt neljandiku osa arvestusele nende poolt arestitud läänidest kuni kohtuasjani. Niisamuti jäävad nimetatud Leale kiriku maad, mida abt Nikolai ja tema pärijad seni de facto ordu alusel läänina on hoidnud, edaspidi nimetatud isand piiskopile ja tema järeltulijatele. Samamoodi andis sama isand piiskop edasi vägivalla, mis orduvendade poolt tema sulane Bernard Sampesi Lealise lossis haavas ja piitsutas isand piiskopi enda vastu, et nimetatud isand ja vennad saaksid talle rahuldust pakkuda. Bernardo ja tema sõbrad nimetatud haavade ja piitsutamise eest saaksid sellisel viisil karistatud, et temal ja ta sõpradel ei oleks eelneva põhjal hagi nimetatud isand piiskopi ja tema kiriku vastu. Kuid vaidlused ja lahkhelid, mis puudutavad piire nii Osilias kui ka Dageydenis, merel ja teistel saartel, mis puudutavad põlde, heinamaid, metsi, karjamaid ja kalandust, on lahendatud nende vahel, kontrollides mõlemalt poolt diskreetseid mehi, kes on valitud vastavalt privileegide kehtivusele, kui nad on nende üle ja neid hoitakse, või nad on seotud sõpruse või maa seadustega.

Eelneva kinnituseks on meie pitser kinnitatud olevikule. Koostatud ja antud Rameszholmis Issanda aastal 1328 Viti Martinsi päeval auväärsete meeste isand Thidericus Nigro, Everhard Swedeni, meie kanoonikute, samuti Woldemarus de Rosise, Woldemarus de Doleni, Bartholomeus de Velyni ja paljud teised usaldusväärsed sõdurite juuresolekul.

Aastaks 1330 hakkasid tülid Liivimaal lõppema ja hakati tekkinud kahjusid sisse nõudma. Paavst Johannes XXII saatis 07.05.1330 kirja Padova, Dorpati ja Oeseli piiskoppidele ja andis neile ülesandeks hoolitseda selle eest, et Ordu hüvitaks Riia Kirikule tekitatud kahjustused.

Suurmeister ja Saksa ordu vennad olid röövinud Riia peapiiskopilt kõik tema lossid ja valdused, arestinud praosti ja kapiitli valdused ning võtnud neilt ära kõik kariloomad ja kõik vallasvarad tekitades tõsiseid kahjusid oma rahva ja vasallide vastu. Seitse kodanikku oli mõõgaga läbi torgatud ja jalgupidi üles riputatud. Lisaks olevat nad oma valdusesse võtnud Riia kirikule kuuluva kloostri ja Dünamünde sadama, mistõttu kirikut ja Riia linna ähvardanud hävimine ning kõikvõimalikud katastroofid. Seni kõigile juurdepääsetavad riigiteed olevat blokeeritud, mis takistas eelkõige vaimulike liikumist, kes soovisid reisida naaberriikidesse kristlust kuulutama. Pattude nimekiri oli pikk. Sellest lähtuvalt andis paavst alguses mainitud piiskoppidele ülesandeks hoolitseda selle eest, et suurmeister jne tagastaks peapiiskopile, praostile ja kapiitlile nende valdused, kariloomad ja muu neilt ja nende rahvalt ära võetud vara koos viljadega. Kästi heastada tekitatud solvangud ja täielikult täita paavsti dekreete ja korraldusi, loobuda Riia linna piiramisest ja lubada sellele varustada. Kui suurmeister nüüd sellisele palvele ei allu, kutsutakse meister isiklikult paavsti ette tema jaoks kokkulepitud ajal, et tuua kaasa oma ja ordu võimalikud vabastusõigused. Alguses nimetatud piiskopid peavad teatama paavstile eelseisva tsiteerimise kuupäeva.

Aga olukord vist ei paranenud, sest 30.04.1336 saatis uus paavst Benedictus XII Tartu piiskopile kirja, kus tuletas Padova, Tartu ja Osilia piiskopile meelde juba eelmise paavsti Johannes XXII varasemat määrust 07.05.1330 Riia kiriku abistamiseks.

Nähtavasti siirdus piiskop Jacob aastal 1336 Lübeckisse ja sealt ta enam oma piiskopkonda ei naasnudki ja suri Lübeckis 1337. Uueks piiskopiks määrati 1338.a. veebruaris senine piiskopkonna kanoonik Hermann Osenbrugge.

Aastal 1334 nurises Haapsalu kanoonik Hermann von Soboles endise Haapsalu kooli rektori juhtimise üle. Ta väitis, et varem Haapsalu kooli rektoriks nimetatud, kuid üsna hooletu, tütre ja naisega eksisteeriv Bernardus oli seal vähem kiiduväärselt vestelnud ja tahtmatult kogu oma äri lõpetanud. Ta olevat avaldanud arvamust selle riigi prioriteetide kohta. Koolirektori tegevuse üle olid protesteerisid mitmed isandad ja kanoonikud ning ka teised usaldusväärsed isikud.

Talv 1334–1335 oli piirkonnas olnud eriti karm.

Jüriöö ülestõus ja jaagupipäeva ülestõus

14. sajandi algul olid Taani alluvuses olevatel Põhja-Eesti aladel võimutsenud Harju-Viru vasallid muutunud väga võimsaks. Neile anti mitmeid õiguseid ja sealhulgas koguni õigus talupoegi surma mõista. Samal ajal oli Taani õukonnas sisemised lahkhelid ja näiteks aastal 1326 pagenes kuningas Christoffer II, sest oli suurte võlgade tõttu andnud suure osa Taanist pantidena sakslastele. Sedasi valiti uueks kuningaks alaealine Valdemar III, kes oli siis alles 11-aastane. Ka tema sattus ebasoosingusse kui tema eest tegelikult valitsenud onu krahv Gerhard III ei suutnud olukorda parandada ja algasid Taani sisesed ülestõusud. Lõpuks loobus Valdemar III 1329. aastal kroonist ning Christoffer II anti luba Taani kuningaks tagasi tulla. Õiget valitsejat temast Taanile siiski enam ei tulnud. Valitses ta koos oma poeg Erikuga. Võlgade katteks oli kusagilt vaja raha ja olles ka Eestimaa hertsog tekkisid esimesed plaanid Eestimaa sakslastele maha müüa. Müügini aga Christopheri II elu ajal ei jõutudki. 02.08.1332 Taani kuningas Christoffer II suri. Pisut ette rutates tuleb mainida, et seejärel polnud Taani kuningriigil kaheksa aasta võrra kuningat. Eestimaale jõudsid teadmised kuninga surmast nähtavasti 21.08.1332.

Seejärel tekkisid tülid Eestimaal. Tallinnasse kogunesid

Liivimaa ja Eestimaa seisuste esindajad eesotsas Tallinna piiskopi Olavi ning Osilia piiskopi Jacobiga. Veel olid kohal Järva foogt Reiner Mumme, Revali hauptmann Markward Breyde, sealne raehärra Berthold Hamer ja mitmed teised olulised ametnikud. Täpset kogunemise aega teada pole, aga 26.12.1332 pani Osilia piiskop Jacob kirja seal arutatu. Pärast Taani Christopher II surma tekkisid hauptmanni ja kuninglike vasallide ehk Tallinna rae vahel vaidlused kui hauptmann kapten „loobus“ Revali ja Narva lossidest. Tarkade meeste nõuandel jõuti „rahu ja harmooniani“. Tallinna raad võttis üle Revali väiksema lossi ning lunaraha, mille raad peab hauptmannile maksma lossi ja mõne teenistuja eest. 05.09.1334 arutati olukorda uuesti. Senine losside valitseja rüütel Markward Breyde olevat need üle andnud hoopis ordufoogti Reiner Mummele. Lubati üksteist mitte kahjustada ja lubati vastastikust austust.

Harju ja Viru vasallid ei soovinud, et Taani müüks oma alad ja lossid ordule ehk sakslastele. Ka hind oli juba kokku lepitud ehk 13000 marka. Kohalikel eestlastel tekkisid aga teised mured. Nemad arvasid, et ka Rootsi on samuti huvitatud nendest aladest ja eestlased oleks meelsasti siirdunud leebema Rootsi kuninga alluvusse. Sedasi tekkiski plaan ülestõusuks Harjumaal, mis hiljem laienes ka Osilia aladele.

Jüriöö ülestõusust on kirjutatud mitmes kroonikas ja kirjutatud palju artikleid, aga vaidlused toimunu üle ei lõpe ega lõpe. Allpool kirjutatu ei proovi lahti harutada vaidluste sõlmpunkte vaid proovib lühidalt seletada toimunut ja peamiselt Osilia aladel toimunu kaudu.

Eestlaste ülestõus sakslaste ja taanlaste vastu algas jüriööl ehk ööl vastu Jüripäeva 23.04.1343. Selleks süüdati ühel künkal olev maja. On arvamus, et see oli Saha kabeli asukoht, sest see oli suhteliselt Tallinna lähedal. Teise arvamusel anti ülestõusu algusmärk juba varasemast kasutusel olnud nõupidamiskohal Raikküla lehk Raigele lähedal Pakamäel. Plaanis oli kallale tungida kõigile sakslastele ja tappa kõik sakslased koos naiste ja lastega. Harjumaal tapetigi hulgaliselt sakslasi. Enne ülestõusu olevat Harjumaal eksisteerinud 21 mõisa, millest 17 kadusid seejärel pikaks ajaks. Põletati maha ka kirikud ja munkade

eraklad. Padise kloostri surmati munki ja põletati maha klooster.

Seejärel olid eestlased endale valinud neli „kuningat“ ehk pealikku. Nende eestvedamisel mindi Tallinnat vallutama 10000 mehega. Tegelikult nad vaid piirasid linna ega isegi proovinud selle vallutamist. Otsustati, et väljastpoolt tuleb abi saada ja saadeti saadikud Rootsi kuninga aladele ehk Turu linna. Seal teatati rootslastele, et kõik Harjumaa sakslased on surmatud, kuna nad on eestlasi piinanud, ikestanud ja vaevanud ning et nad oma raske töö eest kuiva leibagi ei saa. Rootsled olid lubanud suure väega Eestimaale tulla ja saadikud naasnud Tallinnasse. Arvatavasti ei plaaninud rootslased Eestimaale sõdima tulla, vaid olid tulemas Taani valdusi üle võtma.

Juba 4. mail kutsuti neli Eestimaa „kuningat“ Paidesse orduga läbirääkimistele. Nood pealikud olevatki Varbola linnuse kaudu Paidesse läinud. Seal olevat aga ordumeister kuulutanud nad mässajateks ja lasknud neid hukata. Seejärel liikus ordu vägi Tallinna poole, kus ordu sai võidu Kanavere rabas toimunud lahingus. Enne seda olid olnud relvastatud kokkupõrked ordu ja eestlaste vägede vahel Kämbla küla lähistel. 14.05.1343 toimus seejärel Sõjamäel lahing, mis lõppes

Eestimaa neli „kuninga“ mälestusmärk Varbolas. Nad tulid Padiselt ja puhkasid jalga Varbola linnusel, et jätkata rännakut Paide poole.

Kunstniku nägemus Eestimaa nelja "kuninga" hukkamisest Paides.

eestlaste lüüasaamisega ja suurte inimkaotustega. 18.05.1343 saabusid Rootsi väed Tallinna juurde, aga saanud teada eestlaste kaotustest ordu vägede vastu, pöördusid kohe tagasi.

Ka Läänemaal algas ülestõus ja kõik sakslased olevat surnuks löödud. Läänemaa talupojad piirasid Haapsalus sisse oma piiskopi koos kõigi toomhärradega ja paljude aadlikega ning vastrititud olevat usust ära pööranud. Ordumeister saabus veel mai kuus vägedega Haapsalu alla ja eestlased põgenesid sealt ilma lahinguta.

24.07.1343 puhkes Saaremaal ülestõus, mida kutsutakse ka Jaagupipäeva ülestõusuks. Mandril ordu- ja piiskopivägede käest pääsenud ülestõusnud olevat põgenenud Saaremaale. Saaremaa kuulus tol ajal osaliselt Osilia piiskopile, osaliselt Liivimaa ordule ja sealne ülestõus oli ennekõike suunatud ordu vastu. Saarlased löid maha kõik sakslased, noored ja vanad, nii nagu see Harjus oli sündinud, uputasid preestrid merre ja läksid samal päeval Põide linnuse alla, mille ees nad olid kaheksa päeva, sest nad teadsid hästi, et linnust piirajaist vabastada ei võidud." Põide foogt Arnold sai aru, et linnust ei ole võimalik kaitsta ning loovutas ümberpiiratud kantsi neile lubatud vaba läbipääsu eest ülestõusnutele. Endaga kaasa olevat lubatud võtta isandatel kaks hobust ja niipalju kui reisikotti mahtus, aadlikel üks hobune ja mõök. Ometi ei pidanud ülestõusnud sõna ning viskasid linnusest väljunud meeskonna – foogti, 5 orduvenda ja

palju teenijaid – kividega surnuks See olevat toimunud 01.08.1343. Nähtavasti oli Pöide orduvendade ehk osaliselt spontaanne tapmine kättemaksuks 45 aastat varem samas kohas 80 saarlase vangistamise eest.

Pöide ordulinnusest lahkumine kunstniku nägemusena.

Saaremaal oli tollal vaid üks ordulinnus ehk Pöide. Piiskopi uut residentsi Kuressaares alles ehitati. Sellepärast polegi mingi teadet Kuressaare ründamisest ja piirati vaid mandril olnud piiskopilinnust Haapsalus. Pöide ordulinnus sai sedasi ülestõusu ajal tublilt kannatada ja seda enam uuesti üles ei ehitatud ning piiskop lasi ehitada hoopis uue ordulinnuse Saaremaa idaotsa endise Mapensaare (Maansaare) muinaslinnuse kohale ja see sai hiljem nime Maasilinn.

Ülestõusu käigus said kannatada mitmed kirikud Saaremaal. Valjala kiriku kohta on kirjas „Esijoones purustasid ülestõusnud piirajad kirikusse tungimiseks kui mitte kõik ukSED, siis vähemalt põhjapoolse. Edasi on põhjust arvata, et taplushoos, mis pidi ulatuma ka kindlustatud võlvipealsele, lõhuti ulatuslikult interjöör ja peaaltar apsiidis.“ Ka Karja kirik sai kannatada, sest ülestõusu mahasurumine keskendus Karja piirkonnale, kus ordu vägi oli Karja juures olnud 8 päeva ja rüüstanud ümbruskonda risti ja rästi täiesti paljaks. Seejärel palusid saarlased rahu. Pärast lüüasaamist pidid saarlased enda Mapensaare linnuse maha lammutama.

Novembri teisel poolel oli Harjumaal ülestõus täielikult maha surutud Kuna saarlased kartsid seejärel orduvägede sissetungi Saaremaale, siis valmistusid saarlased vastupanuks. Arvatav koht vastupanuks on Karja kihelkonnas asuv Purtsa linnus. Saarlased olevat sinna ehitanud suurtest palkidest küllalt suure ja tugeva kindluse, kus nad end koos naiste, laste ja varaga mõtlesid kaitsta. Kõnealune kaitserajatis ise olevat asunud soode vahel. Ilmselt pandi lootus sellele, et orduvägi võis saarel viibida vaid piiratud aja jooksul, sest enne jääolude halvenemist pidid nad tagasi mandrile liikuma. Kui ordumeister hakkas oma väega Saaremaale minema ja jõudis Suure väinani, ei olnud see kinni külmanud; seepärast läks ta jälle kurvalt tagasi. Tõenäoliselt peatus vägi Lihula all. Siis aga saabus veebruaris 1344 sõnum, et meri on piisavalt jäätunud. Orduvägi pääses Saaremaale ja vallutas kogu päeva kestnud ägeda lahingu käigus hilisemas Karja kihelkonnas asunud saarlaste muinaslinnuse. Karistusretke juhtis ordumeister Burchard von Dreileben, kes Paides oli lasknud tappa eestlaste saadikud. Rünnakus osalesid ka

ordurüütlik Siguldast. Esirinnas tungis lipuga linnusesse Sigulda kumpan (asepealik) Arnold von Herike. Noorem riimkroonika jutustab, et kuigi Arnoldil torgati käsi läbi, ei jätnud ta lippu, vaid tungis ühes teistega sisse. Linnuse vallutamisel kaotanud sakslased üle 500 mehe, aga saarlasi tapeti 9000. Maalinna vanem „kuningas“ Vesse poodi jalgupidi üles.

Et saarlased allaheitmise tingimuste järel selle maalinna ise pidid maha lõhkuma ja maalinna kõigi teiste Saaremaa maalinna juures kõige enam hävitamise jälgi kannab, siis näib põhjendatud olevat, et just Kooljamägede maalinna on seotud kroonikaist teadaolevate suure eestlaste mässu sündmustega. Siiski ei suudetud saart seekord lõplikult alla heita. Et kui nüüd ilm läks soojaks, pidi meister omadega saarelt ära minema ja tagasi pöörduma, kuna nimetatud saarlased jäid truudusetuks ja usust taganejaks.

Lõplikult suruti ülestõus maha järgmisel talvel. Ordumeister Dreileben läks 1345. aasta alguses Saaremaale koos Riia ja Tartu piiskopkonna vägede, Taani peamehega Tallinnas Stigot Andersoniga, lätlaste, liivlaste, mandrieestlaste, semgalite ja kurelastega. Ühendvägi peatus Karja juures ja rüüstas seal 8 päeva, mille järel saarlased rahu paluma tulid. Meister kutsus vanemad enda juurde nõupidamisele ja esitas selle järel rahu tingimused: saarlased peavad kõik oma sõjariistad Lihula linnusesse viima, andma pantvange ja maha lõhkuma oma Mapenzari-nimelise linnuse. Saarlased olevat pakutud tingimustega vastumeelselt nõustunud. Edaspidi tuli saarlastel ehitada Maasilinna ordulinnus, saksakeelse nimega Soneburg või Soneberch. Seda nime tõlgendati kui Karistuslinnus, Lepituslinnus või Heastamislinnus ja sellest tuli siis ordule uus tugikoht. Ühtlasi kaotasid saarlased oma senise autonoomse seisundi ja nende olukorda muutus sarnasemaks mandri omaga. Põide linnust, mis oli oma nime saanud Paidega sarnaselt paekivist, ei hakatud taastama.

Jüriöö sündmuste tagajärjel oli Põhja-Eesti aladel asunud Taani valdused praktiliselt siirdunud ordu valitsemise alla. Kuna Taanile aga oli neist kauge ja raskelt valitsetav maa-ala muutunud koormavaks ning rahagi tarviti, siis müüs aastal 1346 Taani

kuningas Valdemar IV Atterdag Taanile kuulunud alad ordule 19000 Kölni kuldraha eest.

Pärast Jüriöö ülestõusu vähenes tänapäevaks kättesaadavate dokumentide arv. Selleks võib olla üks mõjuv põhjus ehk katk, mis möllas 1346–1353. Arvatavasti Hiinast alguse saanud ja nakatunud näriliste ja inimeste kaudu saabus haigus Konstantinoopoli, India ja Krimmi kaudu 1347. aastal Veneetiasse, Genovasse ja Sitsiiliasse. Katku ehk „musta surma“ tagajärjel suri Euroopas umbes 30–60% elanikkonnast, ehk hinnanguliselt 75–200 miljonit inimest. Liivimaale jõudis katkulaine umbes 1350.

Kaubanduse arenedes tekkis kaupmeestel jälle probleeme ja seda peamiselt turvalisuse pärast. Sedasi pöördus Riia peapiiskop Fromhold von Vyshusen 06.09.1350 kirjaga Osilia piiskopi ja ordu poole ning tuletas meelde, et aastal 1277 kaupmeestele antud privileege pole keegi muutnud ja neid tuleks täita.

Paavst Clemens VI tegi 14.03.1351 Osilia ja Tartu piiskoppidele ning Riia praostile ülesandeks, et nad keelaksid Liivimaa kaupmeestel relvade ja hobuste toimetamise õigeusklikele venelastele. Sama nõudmine tuli ka järgmiselt paavstilt 19.07.1356.

1356 algul oli lahendamata tüli seoses lahkkelidega ordu ja teiselt poolt Osilia, Tartu ja Riia piiskopkondade vahel. Sellega seoses saatis paavst Innocentius VI Liivimaa prelaatidele 01.03.1356 mitu kirja.

Samast ajast on teda esimene ülikooliharidusega kanoonik Osilia piiskopkonnas. Selleks oli Lübeckist pärit Theoderic Hamme, kes 25.03.1364 sai Taani kuninga toetusel Osilia kanooniku ametikoha. Ülikoolihariduse olid saanud ka varasem Osilia piiskop Jacob II ja Hermann II Osenbrugge. Viimati mainitu oli olnud Osilia kanoonik juba enne aastat 1338. Seega ehk Theoderic Hamme esimene ülikooliharidusega kanoonik Osilias ei olnudki.

Rootsi kuningas Haapsalus

Aasta 1361 algul viibis Haapsalus rootsi kuningas Magnus. Kas see oli 13.02.1361 või siis teistel andmetel 05.03.1361, pole täpselt teada. Sealt saatis ta aga kirja, kus nõudis endale sõjalaevu ja sõdurite värbamist. Nähtavasti valmistus ta sõjakäiguks taanlaste vastu, et vallutada Gotland. See ettevõtmine aga tal ebaõnnestus ja rootsi vägi sai lüüa Visby all 27.07.1361.

12.04.1364 andis Osilia piiskop Konrad kõigile tema piiskopkonda külastavatele kaupmeestele vabastuse tollimak-
sust ja rannaõigusest. Selliseid seaduseid oli välja antud ka varem, aga nähtavasti unustati käsud kiiresti ja randa uhutud laevad rööviti ruttu.

Maade jagamine Padise kloostri- ga

Kui nüüd Põhja-Eesti oli siirdunud ordu võimu alla, siis otsustati siirdada Lihula lähisel olnud maad, mis 1320 olid antud Padise kloostri munkade kasutusse, tagasi Lihula komtuuri käsutusse. Jüriöö ülestõusu ajal tapeti Padise mungad ja kaks küla Lihulast lääne suunas olid uutele munkadele suhteliselt kaugel, siis suutis nähtavasti uus Padise abt Nicholas Rysbiter veenda Liivi ordumeistrit Arnold von Vietinghofi, et Padise munkadel oleks mõistlikum kasutada maid, mis asuvad kloostri-
le lähemal. Nii kinkiski ordumeister 23.04.1364 Lihula komtuurile tagastatavate külade Castrenenne ja Metzenkülle (Kaseküla ja Metsküla) asemele Padise kloostrist ida ja põhja poole jäävat ordu valduses, aga Tallinna piiskopkonna maadel olevat kolm küla. Need külad olid: Hemmere, Karyeleppe ja Walzenmühle (nähtavasti Ämari, Karilõpe ja Vasalemma). Külad siirdusid kloostri-
*le koos haritud ja harimata põldude, niitude ja karjamaadega, metsade, soode, veekogude, kalapiü-
giga ja üldiselt kõigi nende koosluste, pärandvara ja õigustega, mis on sõna otseses mõttes vahetusnimekirjaga igaveste aegade vastu.* Võnnus (Cesis) oli seda dokumenti kinnitamas maa-
marssal, Viljandi, Tallinna ja Pärnu komtuurid ja ka Järva advo-
kaat.

03.04.1368 toimus ordumaadel Lihula läheduses maarahvaga tekkinud piiritülide lahendamine. Sellel osalesid kolm komtuuri (Viljandi, Pärnu ja Lihula) ning tunnistajatena mitmed olulised isikud piiskopkonnast.

30.07.1368 sõlmis Osilia piiskop Konrad liidu rootsi kuninga Albrechtiga. Vastav dokument on kirja pandud Rootsis kuninga poolt Aggatorpis. Kas piiskop Konrad ise seal käis, pole teada või kohtusid nad juba varem kusagil mujal. Selle leppe järgi võttis Albrecht „*oma kuningliku kaitse alla auväärse isanda Conradi, Osilia piiskopi, tema kiriku, kanoonikud ja vasallid ning teised temale alluvad isikud, et kaitsta neid eriliselt vigastuste ja murede eest, andes neile pidulikult armukatte all ette kõigile Rootsi kuningriigi kaptenitele, advokaatidele ja ohvitseridele ja eriti kaptenitele Abos (Turu) ja Wiborgis*“. Oli kokku lepitud, et vastastikku aidatakse põgenikke. „*Osilia piiskopi mehed saavad Rootsi kuningriigi mis tahes paika saabudes seal osta ja müüa kaupu, välja arvatud hobused*“.

Kas piiskop Heinrich III mõrvati?

23.10.1374 siirdas paavst Gregorius XI võlgadesse sattunud Schleswigi piiskopi Heinrichi hiljuti surnud Osilia piiskopi Konrad II asemele. Piiskop Heinrich III oli selgelt Riia peapiiskopi pooldaja ja sedasi orduvastane. Püüdes oma majanduslikku seisundit parandada, üritas piiskop oma uue diötseesi sissetulekuid enesele haarata. See aga loomulikult ei meeldinud piiskopkonna toomkapiitlile ja piiskopkonna aadlile. Ühtedel andmetel kusagil pisut enne 05.07.1381 piiskop Heinrich III tapeti Kuressaare piiskopilinnuses. Osilia toomhärрад olid piiskopi vangistanud, seejärel kägistanud ja visanud laiba lossi šahti. Tema tapmises peeti vastutavaks Osilia kanoonikut Hermann Bolnet, kelle üle peeti ka kohut. Bolnet siiski nähtavasti süüdi ei mõistatud, sest aastal 1394 on teda mainitud kui Osilia praosti. Teise versiooni järgi võtsid neli toomhärрад ja mõned aadlimehed oma piiskopi Haapsalus vangi. Teda hoiti mõnda aega Koluveres ja viidi siis üle Arensburgi (Kuressaare), sest kardeti Riia peapiiskopi vägivaldset sekkumist. Arensburgis leiti piis-

kop 10.03.1381 linnuse lampkastist surnuna. Pärast piiskopi surma saatis Osilia toomkapiitel paavst Urbanus VI-le palvekirja, milles kirjeldas olukorda piiskopkonnas. Piiskop Heinrich olevat kirikule kuulunud väärisasjad ära müünud, privileege mitte kohaldanud ja sõlminud Rootsiga läänilepingu. Ta oli vastupaavst Clemens VII poolehoidjad vanglast vabastanud, lubanud neil osaleda oma privaatmissadel ja pidanud koos nendega söömaaegu. Nähtavasti oli piiskop endale kogunud mitmeid vaenlasi. Piiskopkonnas puhkes tüli ehk isegi kodusõda. Ühed kinnitasid, et piiskop mõrvati ja teised avaldasid arvamust, et elatunud mees hukkus põgenemiskatsel. Riia peapiiskop süüdistas igatahes juhtunus Osilia toomhärrasid, kes tegutsenud Liivi ordu õhutusel. Piiskopkonnas jätkusid kokkupõrked, mille käigus rüüstati ja põletati Haapsalut. 1383.a. kaebasid Osilia toomkapiitli liikmed Riia peapiiskopi solvangute üle seoses piiskop Heinrichi surmaga.¹²⁰ Segadused kestsid mitu aastat.

15.11.1383 toimus Osilia seisuste nõupidamine, kus nähtavasti prooviti kirja panna piiskopkonnas toimunu ja see mõjutas arvatavasti hiljem ka Johannes Sluteri otsust mitte saabuda Osilia piiskopkonda uueks piiskopiks. Kus see nõupidamine peeti, pole teada. Kohalolijate nimekirja ja seal koostatud dokumentide allkirjade ning pitsatite järgi võib aga selgelt näha, et piiskopkonna juhid olid jagunenud kahte leeri. Ühed olid eelmise piiskopi Heinrich III toetajad ning teised ei. Nõupidamisel osalesid siis eelmise piiskopi vastased, Heinrich III toetajad aga puudusid. Nii polnud kohal dekaan Lambertus, magister Johannes Brunonis ja kanoonik Johannes Wytzendorp. Puudus ka piiskopi mõrva teostajana süüdistatud ekskommunikeeritud kanoonik Hermann Bolne. Kohal aga olid Osilia praost Hermann Hitfelt, prodekaan (viitsedekaan) Johannes Lovenborch, toomhärрад Gottfried Mespel, Jakob Hapesellis (Jacobus Hapezelle) ja Heinrich Bernstert. Sellele lisaks leidub nimekirjast kohalikke piiskopkonna vasalle.

Koosolekul osalenud panid kirja Haapsalu lossi laastamise juhtumi:

Teatame käesolevaga kirjalikult, et pärast kunagise auväärse isa, Osiliensise piiskopi piiskop Heinrichi surma tekkis Osilien-

sise kirikus kanoonikute ja vasallide vahel palju lahkarvamusi. Kanoonikutelt rööviti loss ja talud, raamatud ja kõik varad ning osa neist võeti kinni ja järgnes palju kurja. Lõpuks pöördusid nii kanoonikud kui ka vasallid Riia peapiiskopi poole, et võiks ordumeistrilt abi paluda Osiliensise kirikule rahu hankimiseks, et terve piiskopkond ei häviks. See ordumeister tuli koos oma õpetajatega peapiiskopi palvel halastust kartes Wolmarisse suure töö ja kuluga ning kuulis seal pisarsilmi palju Riia, Tarbatsensise ja Osiliensise palveid ja nii et Riia peapiiskop andis kõigi eelnimetatud osapoolte nõusolekul rahu. Ta otsustas ja keelas seda teha sel viisil, et keegi ei tohi kedagi solvata, nimetatud Osilia piiskopkonda tungida, röövida ega põletada ega rüüstates laagrisse (lossidesse ja linnustesse) tõusta, kuni saabub tõeline piiskop, kelle on andnud meie isand paavst. Sellise keelu ja dekreediga nõustusid kõik eelnimetatu ja eriti Johannes Scherenbeke selgesõnaliselt enda ja oma rahva eest ning andis rõõmuga teada rohketest tänuavaldustest nii Riia peapiiskopile kui ka ordumeistrile. Sellest hoolimata läksid vabastatud sõdurid ja palga saanud Thidericus Ixculle omas isikus ja Johannes Scherenbekeni nime all koos oma kaasosaliste, hulkurite ja võõrastega Haapsalu lossi, kus katedraali kirik asub ja seda vastu määruseid ja keelde, milles nimetatud Thidericus ja John Scherenbeke olid eelnevalt kokku leppinud. Öösel ronis Thidericus Ixculle (Dietrich Uexküll) salaja redelit kasutades lossi ja tappis nimetatud lossis julmalt paljusid, samuti vangistas, moonutas ja haavas vaimulikke ja ilmikud, rüüstas ta kiriku ja riigikassa ning põletas kogu suurema lossi ja kõik kanoonikute elamised. Nende põhjuste ja katsumuste tõttu pöördusime oma erisaadikute kaudu nimetatud peapiiskopi ja õpetaja poole, esitades neile kibedusega abipalve, et nende määrustes ja keeldudes on Osilia kirik kannatada saanud, paludes neil ise selleks sobiva võimaluse ette näha. abinõu, et see täielikult ei häviks. Õpetaja vastas vagalt, et ta teeb nii hulkurite ja kirikurüüstajate vastu, kiriku õiguste ja omandi säilimise nimel nii palju kui suudab, et ei hävitataks kogu piiskopkond. Kui ordumeister poleks asja sekkunud, oleks piiskopkond hävinud.

Selle kirja olid oma pitsatitega kinnitanud Henneke Mekes,

Rodgherus Bremis ja Nicolaus Uexküll, nimetatud Osilia piiskopkonna vasallid.

Identse sisuga kirja andis samal päeval välja ka hiljuti Liivimaale saabunud Osilia kiriku ajutine administraator proviisor Winrich von Kniprode. Sedasi arvatakse, et ordu ning kohalolnud kapiitli liikmed olevat kokku leppinud Kniprodele Osilia kiriku juhtimise üleandmisest.

Samal päeval saatsid Osilia praost, prodekaan ning Osilia kanoonikud Godfridus Messepol, Jacobus Hapezelle, Johannes Gracianinch ja Hirnrikus Bernstert Liivimaa ordumeistrile kirja, kus teatasid, et juhul kui Osilia piiskopkonna abistamisel saaks ordumeister ja tema orduvennad mingit vaimset või ajalist kahju, siis lubab Osilia kapiitel, et nood oleksid kõigist koorimatest vabastatud. See tähendas, et Osilia kapiitel lubas Liivimaa ordumeistrile lubatud abi hüvitada. Tallinna sõdureid kasutades tungiski Liivi ordu vägi piiskopkonda ja Osilia läks ordukontrolli alla. Selle tõestusena tänas ordumeister Liivimaal 29.01.1384 Tallinna rae abi eest Haapsalu piiramisel. Aastal 1385 leppisid uus Osilia piiskop ja Dietrich Uexküll omavahel ära.

Uue piiskopi otsingud

Osilia kapiitel oli oma väljavalituks Osilia piiskopi ametikohale seadnud kanoonik Jacobus Hapezelle juba kohe piiskop Heinrich III surma 1381. Paavstil ja antipaavstil olid aga selle ametikoha täitmiseks omad soosikud.

Rooma paavst Urbanus VI esitas aastal 1381 oma piiskopikandidaadiks Pariisi ülikooli prorektori teoloog Heinrich von Langensteini. Too aga loobus kaheldava väärtusega pakkumisest ja eelistas sellele professuuri Viini ülikoolis. 1383 aasta Liivimaa päevade dokumentide põhjal polnud von Langensteini ametissemääramisega nõus ka Osilia kapiitel.

Kui Wormsi piiskop Eckard von Dersch teada sai, et paavst oli tema sõbrale Pariisi ülikooli Sourbonne teoloogile Heinrich von Langensteinile esitanud Osilia piiskopi ametit, saatis ta kas siis aastal 1381 või 1382 Saksamaalt kirja. Von Dersch ja von

Langenstein olid samavanused ja mõlemad toetasid skisma ajal paavsti Urbanus VI vastupaavsti Clemens VII vastu. Oma toetuse pärast Urbanus VI-le sattus Langenstein Pariisist pagulusse 1382 ja veetis pikema aja Wiesbadenis (kuni 1384), kuskohast ta saatis kirju sõbrale ja mõttekaaslasele Wormsi piiskopile. Arvatavasti proovis paavst Urbanus VI aidata oma paguluses olevat toetajat ja sedasi soovitanud teda Osilia piiskopiks. Piiskop von Dersch aga soovitas oma kirjas pea kuuekümn aastast Langensteinini mitte minemast Osiliasse:

Liivimaa on ka polaarala, külma ja niiske ilmaga, paksu õhuga: aga teid toideti ja kasvatati parasvöötmes, mis seab teid eluohutudele ja haigustele. Niisamuti erineb Osilia toitumine teie kodumaa toitumisest ja on toidu ja joogi poolest hullem sellest, millega olete noorusest peale harjunud. Arvestage, et olete juba kehalt nõrk ja haigustele kergesti vastuvõtlik. Samamoodi, kuigi Osilia piiskopkonna all on rohkem kodanikke ja kaupmehi, nad on teutoonid, ometi on maarahvas, keda rohkem õpetada, barbarid, teile tundmatute kõnepruukidega: mispärast te jääte seal kasutuks. Ka nende parandamatud barbarlikud kombes, mis on vastuolus teie kommetega, toovad teile palju pahameelt. Olge tähelepanelik, sest väidetavalt on Osilia kiriku kanoonikud tapnud häbiväärselt teie eelkäija, kes olevat olnud piiskopiameti hävitaja ning sattus paljudesse võlgadesse ja viletsustesse. Kuna selle piiskopiameti äärmise kauguse tõttu sünnimaast, ei saa te end lohutada ega ka omasid aidata ja lohutada. Ja kes on kunagi vabatahtlikult lahkunud oma kõigile nii kallilt kodumaalt, saades pagulaseks maal, mis ei kuulu talle? Võib-olla ka Urbanus VI teie soovitusel, ületades teie kaaslase, Pariisi akadeemia magistrantide seatud tõe eesmärgi, ajendas ta teid edutama ja võib-olla edutas ta teid korruptiivse kavatsusega, et te saaksite tema osa visamalt kaitsta ja sellest kinni pidada. See tõttu peaksite kartma, et teie ja teiste pattude tõttu ei lase Jumal teid kuradi sekkumise kaudu viia teie jaoks kasutu ja teie päästmisega vastuolus olevale kohale ja positsioonile. Kõige enam tuleb meeles pidada ka seda, et pühitsemine on antud teile iidse seaduse vastu, mis käsib seda teha peapiiskopil ja teistel, sest tänapäeva kombe kohaselt on Urbanus selle teile usaldanud. ...

Ja teid ei päästa see, et usute kindlalt, et Urbanus on paavst, sest on kindel, et teine neist kahest, kes paavstluses tülitsevad, ei ole paavst, ja sellegipoolest annab igaüks neist piiskoppe ja annab korraldusi piiskoppide pühitsemiseks.

Avignoni vastupaavst Clemens VII nimetas 16.12.1383 uueks piiskopiks Kölni vaimuliku, püha Maria kiriku kanooniku, Johannes Sluteri. See nimetus osutus aga puht vormiliseks ja Sluterist piiskoppi ei tulnudki, piiskopkonda ta nähtavasti ei külastanud. Küllap mõjusid Sluteri otsusele mitte ilmuda Osiliaasse lahkkelid piiskopkonnas. Alles kaks aastat hiljem suudeti vakantne piiskopitool täita. 15.11.1383 oli Osilia kiriku juhataja kohusetäitjana mainitud Winrich von Kniprode. Paavst Urbanus VI määras ta lõpuks Osilia uueks piiskopiks 28.03.1385.

Pisut rahulikumat aega rikkuste kogumiseks

Winrich von Kniprode tegutses Osilia piiskopina 34 aastat. Tema ajastul oli olukord piiskopkonnas suhteliselt rahulik. Ta määras kalastusõiguse Kaarma linnuse juures ja andis välja täiendavaid linnaseaduseid Haapsalus.

1405 saadeti Wisbyst minoriitide kloostri vennad Hermannus Skonningh ja Bernardus Stake Liivimaale almust korjama. Neile anti kaasa aadressnimekiri isikutelt, kellelt seda almust paluda ja nende hulgas oli Osilia piiskop Winrich ning Soneburgi foogt (advocatus) Heinrich von Wytte. Küllap arvati, et nood on Osilia aladel piisavalt rikkad.

28.06.1411 teatas piiskop Winrich Tallinna raele, et tema riiki on ilmunud piraadid.

Viimase eluaasta oli piiskop haiglane ja tema ametikoha pärast hakkasid mitmed juba tema eluajal kemplema. Liivi ordu soovis paika panna oma esindajat ja Saksa ordu oma. Liivimaa ordumeister avaldas 30.03.1419 Saksa ordu kõrgmeistrile soovi, et maameistri nõbu Johannes Wrede saaks Osilia piiskopiks. Kõrgmeister Michael Kuchmeister von Sternberg soovitas aga 05.04.1419 paavstile Osilia piiskopiks Ermlandi (Warmia) praosti Caspar Schuwenpflugi. Osilia piiskop Winrich von Kniprode suri aga alles novembris 1419. 14.11.1419 saatis

Liivimaa maamarssal ordumeistrile kirja, kus teatas Osilia piiskopi Winrichi surmast ja soovitas uueks Osilia piiskopiks oma nõbu Henneke de Wredet. Lõpuks sai Osilia piiskopi ametikoha endale siiski Saksa ordu kandidaat Caspar Schuwenflug, aga kes pidi selle eest maksma Rooma kuuriale suure summa ehk 1300 floriini. Kas see raha ikka kuuriani jõudis jääb saladuseks, sest see raha paluti üle kanda otse Saksa ordu prokuraatorile Rooma kuuria juures. Piiskopiks nimetamise teade läks Roomast liikvele 08.01.1420.

Algavad probleemid Wilhelm Fahrensbachi ümber

Oma piiskopist onu abil Läänemaa stiftifoogtiks tõusnud Wilhelm Fahrensbach (nimi kirjutatud ka tihti Farenzbach) oli tänu sugulussidemete kogunud valduseid piiskopkonna aladelt. Seda pandi tähele ka ordu poolt ning sedasi sai ta toetust ordu poolelt, kus loodeti mõjusfääri kasvu Osilia piiskopkonna poolel. Viljandi komtuur lasi tal pantida teatud kirikule kuulunud, kuid Fahrensbachi poolt laenuks hõivatud kinnistud Läänemaal ja andis selleks 100 marka. Taustal oli mure, et piiskop Kniprode oli kehvas seisus ning tema peatne surm möödapääsmatu.

Olukord uue piiskopi valimise ja varade ümber oli piiskopkonnas keeruline. Kui piiskop Kniprode ööl vastu 6.11.1419 suri, siis hakati otsima uut piiskoppi. 24.11.1419 valiski Osilia toomkapiitel piiskopikandidaadiks Tartu dekaani ning Osilia ja Lüübeki kanooniku Johannes Schutte. See aga ei kõlvanud teistele (Saksa ordu kõrgmeister, Liivimaa ordumeister ja Liivimaa maamarssal) ja uueks piiskopiks valiti (määrati) Saksa ordu kõrgmeistri toetuse saanud Kaspar Schuwenpflug.

Teine probleem tuli Osilia kapiitlile vastu piiskopkonna varadega. Nähtavasti proovis Wilhelm Fahrensbach mahhinatsioonidega piiskopkonna varadega jätkata ja saavutada mingit edu juba enne uue piiskopi saabumist. Kaks paavsti poolt määratud prokuristi olid võtnud piiskopkonna kiriku enda valdusesse ja kelledele Dünamünde komandant andis oma toetuse. Seejärel kogunes ordumeistri õhutusel viis Osilia kanoonikut ning lugupeetud kirikuvasalli 25.04.1420 Osilia seisuste koosolekule Li-

hulas, et kirik prokuristidele üle anda. Otsustati, et kuni uue piiskopi saabumiseni peaksid kirikuvara ühiselt valitsema kapiitel, vasallid ja prokuristid, nagu ikka, ning raha, juveele ja kolimisasju ühelt poolt valduste ja kahe prokuristi poolt luku taga, teiselt poolt.

Uus piiskop saabus Osiliasse 1420 juulikuul ja hakkas olukorda välja selgitama. Ta võeti enda sõnade järgi piiskopkonda auväärsest vastu ja kiriku varad anti tema käsutusse. Pärast oma Osilia piiskopist onu surma ei olnud Wilhelm Fahrensbachil piiskopkonnas enam toetajat ning uus piiskop Caspar Schuwenflug olevat kuidagi osa Fahrensbachile kuulunud maadest endale saanud ning sellest tekkisid suured tülid. Hiljem, ehk oktoobris 1428 teatati, et Haimre ja Varbla ning Lääne-Nigula kihelkonnas (Põnal) asuvad Oru rüütlimõisa (Orenkas) ja Uugla (Udenküll) küla oli omandanud Caspar Schuwenflug.

07.08.1420 toimus Osilia seisuste koosolek ehk meespäev. Arutati Wilhelm Fahrensbachi mahhinatsioone. Samal päeval saatis piiskop ordu prokuristile Roomas kirja, kus tahtis et teda kusagile mujale üle viidaks ning oli selle eest valmis maksma üsna suure summa. Nähtavasti oli olukord Fahrensbachi ümber väga keeruline. Seda arvamust toetab ka fakt, et 25.09.1420 saatis Taani kuningas Erik kirja, kus teatas, et võttis Osilia piiskopi, tema kiriku ja alamad oma kaitse alla. Arvatavasti oli see vastukõla Fahrensbachi ähvardustele.

Piiskop Caspar soovis osta ordult kolmandikku Lihula linnuse piirkonnast. Seda arutati ordukapiitli nõupidamisel Wendenis 13-14. oktoobril 1420. Ordukapiitel lükkas esialgu selle ettepaneku tagasi. Ordu oleks seal säilitanud 5, 6 või 8-liikmelise meeskonna ja sellele oleks lisandunud 16 armee teenijat. Ordu valdused Liivimaal olid juba nõrgad ja katkust laastatud. Ei tohi ära unustada, et just siis oli nn. Väike Jääaeg, kus kliima külmenes. Kuigi piiskopi ostusoov lükati tagasi, siis jäeti talle siiski veel võimalus pöörduda Saksa ordu poole ning võimaliku sõja korral oleks ordu ja piiskopi poolt moodustatud võrdne kontingent. 13.10.1420 kirjutaski Liivimaa ordumeister oma kirja kõrgmeistrile, aga lõpptulemusest pole teavet.

04.11.1420 kutsus piiskop järjekordselt kokku Osilia Mees-

päeva, et arutada Fahrensbachi mahhinatsioone. Kuna kapiitel keeldus kiriklikku kohut Fahrensbachi üle pidama, siis otsustas piiskop Caspar pöörduda abi saamiseks Rooma poole.

Tülide käigus kutsuti Wilhelm Fahrensbach aastal 1421 Rooma, kus teda taheti kirikuvand alla panna. Siin näitas ta üles oma otsustusvõimet ja poliitilist küpsust ja seda karistust talle ei määratud. Caspar Schuwenflug oli ta tülide käigus saatnud kirju paavstile, Poola kuningale ning Leedu suurvürstile.

11.09.1421 saatis Fahrensbachiga seoses Taani kuningale kirja isegi paavst Martinus V. Detsembris olid tüliga seoses Rooma saadetud piiskopi esindajad ehk vikaarid veelgi Roomas. 31.12.1421 kõrgmeistrile saadetud kiri annab hea ettekujutuse, et millised olid probleemid Fahrensbachi ja piiskopkonna varadega. Järgnevalt võibki tutvuda lühendatud väljavõttega sellest kirjast.

Lugupidamisega jne. Vastusena Teie kirjale, mitmete rüütlite ja sulaste palve pärast Liivimaale, et saaksime maha võtta nende asjade keelu, mis meil on härra Wilhelm Fahrensbachi ja Heinrich Scherenbeke vastu meie kiriku jne pärast. Esialgu kirjutan härra Wilhelmi, meie esivanema (eelneva piiskopi Kniprode) õe poja tõttu, tuli ta maale nii vaesena, et kogu tema kaasavõetud vara ei olnud 10 Reini kuldnat väärt. Meie esivanem määras ta oma koguduseliikme foogtiks ja usaldas talle meie kiriku kolme maja haldamise koos kõigi tarvikutega, millelt ta kogus 23 aasta jooksul kõik intressid, viljad ja hüved, mis ulatusid aastas suure summani. Me ei ole leidnud ega saa teada, et ta oleks kogu selle aja jooksul tegemistest aru andnud, nagu oleks pidanud tegema. Samuti ei kasutanud ta saadud tulu ei losside ja majade jaoks ega meie kiriku hüvanguks ja hooneteks, millistel ta lasi nii armetult laguneda, et see on patt ja häbi ja et neid ei saa isegi suurte rahasummadega parandada. Sellest üks (loss), nimega Lode, põles täielikult maha ja üheski teises ei tohi me päevagi viibida. Teisalt ei unustanud ta omakasutust ja vagadust ning meie kiriku jm vahenditest ehtas ta puidust ja müüritisest nii palju suuri ja ilusaid hooneid ja hoove ilusate tallide ja muu vajalikuga. Mitte ühes kohas, kuid paljudes kohades, ja maal on vähe rüütleid, kes suudaksid temaga rikkuses

ja ehitistes võrrelda. Seejuures pani ta meie rahva kõige suurema pinge alla, hõivas oma vara koos meie parimate teenijatega ja kui me seda temalt nõudsime, hoidis ta seda meilt suure pahameelega tükk aega tagasi. Lisaks ostis ta kokku kõik läänid, mis meie esivanemate ajal müügis olid, jah, ta müüs mõnele mehele oma kauba rohkema raha eest, kui nad väärt olid ja sel viisil ja sellise üleostmisega ostis ta osa meie auväärseid. Andis üle nende käes olevad ilusad kaubad meestele, kes tegid palju head tööd meie kiriku vastu; nagu mõned on meile öelnud, et ta tõi nad nende kauba juurde, et nad ise ei tea, kuidas või miks? Tal oli nii suur võim meie esivanemate ja meie piiskopkonna üle, et keegi ei tohtinud talle vastu seista ja kui kapiitel keelas tal kaupade ostmist jätkata, võttis ta osa kaupadest ilma meie esivanemate ja meie kapiitli teadmata ja tahteta, kust neid talle kunagi ei laenata ega väärtpaberistata. Lisaks võis ta meie esivanematele paavstile antud vande vastu anda palju meie lauakaupu (piiskopi vara), mis on kirjas meie kiriku kinnistusraamatus kolmel lehel, millest kaks lehte ta raamatust täielikult välja lõi ja ühe kraapis maha ja kustutas, et ta saaks selliseid kaupu veelgi paremini ära peita. Ta võttis enda valdusse koguni 4 rüütli ja 6 teenijat koos nende naiste, laste, vendade ja sõpradega, kelle armee oli suur, muidu poleks olnud. Meie esivanema (Kniprode) viimastel päevadel, kui ta ehk mõistis, et ei taha enam lääni, ostis ta meie esivanemalt hea küla, mis on alati kuulunud meie kirikule (ametimõis), nimega Carizel (Sooniste) ja lasi selle kohta oma tahte järgi kirja kirjutada, et kuidas ta esivanem müüs talle küla õiglase ja ausa ostu eest ja ta maksis talle selle eest hästi. Aga kirjas ei ole teavet, kas ta andis selle talle 8 groscheni või paczkoteni eest. (Patzkoten = väike münt ehk pool marka). Tal on veel sarnaseid kirju meie esivanemalt, mille ta ise kirjutas jne. Kui kapiitel keeldus kirja pitseerimast, siis hr. Wilhelm lisas veel ühe kirja ja et Carizeli külla omandada, tegi ta meie esivanemaga vahetuse ja andis talle küla jaoks talu, nimega Udenkul, ja kuigi küla on palju parem kui see mõis (Hof), mis kuulus ka meie kiriku-laudadele (ametimõis) ja seal, kus ta oli olnud 14 aastat või rohkem, enne kui meie esivanem selle talle laenas, andis ta talle 500 Reini

Marka ja veel kolm meie kiriku väikest küla, et ta saaks veel 5 aastat talu ja kõiki külasid kasutada, siis külad endale jätta ja talu üksi peaks meie kirikulaudadele minema. Kuigi kapiitlile vahetus ei sobinud, pidas hr. Wilhelm külad ja talud ning hoidis ka 500 marka nii kaua, kuni meie esivanem elas. Pärast tema surma võttis kapiitel kolme väikest küla ja nõudis hr Wilhelmilt ka Carizeli küla ja 500 marka, aga kes neid tagasi ei andnud. Kui me oma kirikusse tulime, nõudsim talt oma kapiitli ja tunnistajate juuresolekul riigiametniku ees neid külasid, raha jne. Ta keeldus viidates oma müügivexlile, kuigi ta ise oli sellest loobunud ja astus hoopis vahetusse meie esi-vanemaga. Andsim talle kuu aega meie Riia ja Dorpati isanda ja teiste õpetlastega nõu pidada ja siis meile parem vastus anda, hoiatades, et asi on tema vande ja au küsimus. Ta muutus meie lahkuse tõttu nii ülbeks, et ei tulnud meie juurde sel teemal rääkima, kuid saatis meie juurde teisi auväärseid rüütleid ja sulaseid, kes sellegipoolest ei tahtnud meile midagi tagasi anda. Kui nägime, et lahkus ei aita selles asjas midagi head, tutvustasime seda kõigile praegu meie juurde määratud meestele ja küsisime neilt, kas nad tahavad meie üle kohut mõista. Pärast konsulteerimist teatasid nad, et nad ei saa selles küsimuses midagi otsustada, sest nende arvates ei kuulu see neile, vaid ilmalikule kohtule. Leppisime siis kokku nendega ja meie kapiitliga, kes samuti kohal oli, et kolime siia (Itaaliasse) suure kulu ja viivitusega ning otsime õigust hr. Wilhelmi vastu. Kohtus mõistsime teda õigesti ja ausalt ja kuna ta ei ilmunud, vaid ei allunud kohtule, siis pani kohtunik ta keelu alla, millesse ta jäi „võib-olla“ aastaks. Peale seda oleme kohtus, millele järgnes tema sõna-kuulmatus ei saanud meid takistada tegemast, enne kui oleme tema vastu võitnud kaks kohtuotsust, mille järel oleme oma kirjad maale saatnud, teeb ta nüüd, nagu te meile kirjutate, kõik, mis tal võimalik on, siis laseb ta anda meile või meie vikaarile selle, mida me temalt kohtus võitsime ja mida me võidame, siis saab meie ja tema vahel kõik asjad lahendada ja me ei tühista mingil juhul ülalmainitud esimest keeldu, nagu soovite, et me teeksime. Me ei saa seda teha, kuna meil pole selleks õigust, sest ühelt poolt saab selle tühistada ainult kohtunik, kes keelu välja

kuulutas, seevastu asi ei puuduta meid isiklikult, vaid pigem meie kirikut vms. Seetõttu peaks ta hirmu korral määrama meile ja meie kirikule vara, mille oleme kohtus võitnud 10 päeva jooksul alates hoiatuse saamisest ja uuest keelust, s.o., et keegi ei peaks temaga rääkima, sööma, jooma, ostma, kõndima, seis- ma, elama ega taluma temaga koos, ... Pärast 40. päeva võime kutsuda kõigi Kristusesse usklike jne, meie Issanda Rooma ja Jumala Kuninga maist kätt ja väge tundma Rootsi ja kogu teie ordu Preisi- ja Liivimaal ja kõigi meie isandate prelaadid, isandad, vürstid, rüütlid ja sulased, linnad ja kodanikud jne meid meie kirikus õiglusega toetavad ja kõigest jõust abistavad rünnata Issandat ja tema kaaslasi kehaliselt ja varaliselt, ta vahistada ja vangis hoida, kuni ta teeb meie ja meie kiriku heaks piisavalt ning järgib Issanda käske. Kirik on kuulekas. Seetõttu kirjutame teile nii üksikasjalikult, et saaksite sellest härra Liivimaa meistrit teavitada ja sundida teda mitte hr Wilhelmit toetama, vaid veenma teda kuuletuma jne. Järgnevad muuhul- gas ka teised, vähem asjakohased süüdistused, sest Wilhelm lahkus vastupidiselt piiskopi keelule piiskopkonnast kuni asja otsustamiseni Rootsi ja seal, esitades tõele mittevastavaid väi- teid, palus ta kiiruga kuningalt abi piiskopi vastu ja kaebas selle peale, et piiskop süüdistab teda vaimuliku kohtuniku, mitte rüütlikohtu ees jne.

Mis puutub härra Scherenbekesse, siis me pole teda veel kohtusse kutsunud ega keelu peale pannud, vaid oleme ainult palunud Riia isandalt ja Liivimaa valitsejalt lahkelt juhendada meid aitama meie kirikukülades Lankenal (Laukna) ja Ledener (Leevre), mida tema isa meie esivanemalt ja meie kirikult suure pühaduseteotusega kinni hoidis ja mida meie esivanem ei tahtnud ega ole teda kunagi keelanud, sest need kuuluvad meie kirikulauale, nagu on teada maast ja ka meie kinnistusraamat suudab tõestada. Seepärast palume Teil kirjutada peremehele Liivimaal ja lasta tal juhendada Heinrichit (Scherenbeke). Kui ta seda ei tee, peame ta kohtusse kaebama mitte ainult sel põhjusel, vaid ka muu kahju eest, mida tema isa meie kirikule on teinud jne. Antud Montefiascones, uusaasta kolmapäeval.

Caspar, Jumala armust, Oeseli piiskop.

Nagu siit võib lugeda, oli mahhinatsioonidesse segatud ka rüütel Heinrich Scherenbeke, kelle isa Osilia toomhärja Johannes Scherenbeke oli endale ebaseaduslikul teel saanud kaks kirikule kuuluvat küla.

Piiskop Caspar lahkub piiskopkonnast Itaaliasse ja sureb

Ise läks piiskop 1421. aasta lõpul Itaaliasse Rooma põhjapoolel asuvasse Montefiasconesse. Sealt ta enam oma piiskopkonda ei naasnud.

31.05.1422 kogunesid Hansalinnade nõukogu käskjalad ning Riia peapiiskopi, Tartu ja Osilia piiskoppide esindajad Lübeckisse, kus kurtsid venelastele metallesemete tarnimise või müümise keelu üle ning taotlesid selle keelu kehtetuks tunnistamist.

Kokkuvõttes võib öelda, et piiskop Caspar Schuwenflug sai Osilia piiskopiks makstes selle eest kallist hinda. Piiskopkonda saabus ta pool aastat pärast piiskopiks määramist ja oli piiskopkonnas vaid pisut rohkem kui ühe aasta. Teda vaevasid Läänemaa Stiftifoogti Wilhelm Fahrensbachi mahhinatsioonid ja ähvardused ning ta palus kaitset Taani kuningalt, Ordu Kõrgmeistrililt ja isegi paavstilt. Kuna selget abi ta ei saanud ning nähtavasti kartis ta oma julgeoleku pärast ta lahkuski piiskopkonna aladelt Itaaliasse. 1423 saatis Caspar kõrgmeistrile kirja, kus teatas, et Fahrensbach ja tema kaaslased tahavad Taani kuningat isandaks tunnistada.

Piiskop Caspar Schuwenflug suri 10.08.1423 Montefiascones. 15.08.1423 teatas Taani kuningas Erik Pommerist kõrgmeister Paul Rusdorfile, et ta on paavsti käsul võtnud Osilia piiskopi Christiani ja tema riigi enda kaitse alla ning nõudis temalt sama. Christian Kuband polnud veel siis ametlikult piiskopiks kinnitatudki.

Nendes kirjades kutsutakse kirja saajaid tihti muudele tiitlitele lisaks püssimeheks (gunner), mis viitab sellele, et relvadena hakati kasutama püsse, aga mis ei olnud veel kõikjale levinud.

Maapäevad, meespäevad ja seisuste päevad

Valgas toimunud ja järjekorras teisel Maapäeval, anti 28.01.1422 välja Riia peapiiskopi Johannes Ambundi dikteeritud üldised riiklikud määrused, mis puudutasid ka Osiliat. Keh-testati korrapärase jutlustamise, kõrgemate vaimulike korrapäraste kontrollkülaskäikude (visitatsioonide) ja muu taolise nõuded.

Siinkohal ongi sobiv meelde tuletada naaberriikide ja valduste ühiseid nõupidamisi. Nendel osalesid Vana-Liivimaa erinevad piiskopkonnad: Kuramaa, Osilia, Tartu, Tallinn ja Liivimaa. Ka ordu pidi omad nõupidamised. Esimene teadaolev Liivi- ja Eestimaa Seisuste (mõisaomanike) kogunemine toimus 25.02.1304 Eestimaa vasallide kogunemine on teada ajast 22.09.1306 ja see toimus Rakveres. Saksa ordu ja Riia peapiiskopkonna mõisaomanikud kohtusid Siguldas aastatel 1316 ja 1317 neljal korral. Ordukapiitel pidas oma esimese teadaoleva koosviibimise 18.10.1318 Võnnus. Esimene linnadepäev toimus suvel 1350 Viljandis. Esimene teadaolev Maapäev korraldati 12.02.1421-19.02.1421 Valgas. Selleks ajaks oli korraldatud juba üle paarisaja eelpoolmainitud koosviibimise. Maapäeval ehk Liivimaa seisuste koosolekul arutati ja otsustati ühiselt tähtsamaid välispoliitilisi küsimusi, lahendati tülisid, määrati makse, lepiti kokku ühistes tegutsemisreeglites jne. Seisuseid oli peamiselt neli - vaimulikud, orduametnikud, vasallid ja linnade esindajad. Koguneti 1-2 korda aastas ning peamiselt Valgas ja Valmieras ehk siis veel nimega Wolmaris. Seisuste päevi, ordukapiitleid ja kohalikke nõupidamisi peeti vajadusel, aga ka regulaarselt. Peeti ka rahandusega seotud mündipäevi. Kokku on teada üle viiesaja erineva koosviibimise. Kogu see suur koosviibimiste ajalugu vajaks põhjalikku uurimist ja analüüsi.

Osilias peeti ka mitu oma siseseid probleeme lahendavaid koosviibimisi.

15.11.1383		Mõisaomanike koosolek (seisuste koosolek)
25.04.1420	Leal	Mõisaomanike koosolek (seisuste koosolek)
07.08.1420	Arensburg	Mõisaomanike koosolek (seisuste koosolek)
04.11.1420	Leal	Mõisaomanike koosolek (seisuste koosolek)
27.03.1426	Hapsal	Mõisaomanike koosolek (seisuste koosolek)

09.03.1449	Arensburg	Piiskop Ludolfi, piiskop Johann Creuli esindajate ja Liivimaa ordumeistri vaheline nõupidamine
13.09.1461	Arensburg	Saksa ordu, Osilia stifti ja elekt Vatelkanne
u. 08.03.1462	Arensburg	Läbirääkimised elekt Vatelkanne ja piiskop Löwel Jodokuse vahel
	Soneburg	
aug-sept 1462	Leal	Maahärrade, piiskop Jodokuse ja elekt Vatelkanne vaheline kokkusaamine
06.02.1463	Arensburg	Läbirääkimised piiskop Jodokus Hoensteini ja Haniske elekt Johann Vatelkanne vahel
	Soneburg	
22.03.1504	Arensburg	Osilia meespäev
07.06.1518	Hapsal	Osilia meespäev
12.08.1518	Arensburg	Osilia piiskopi kohtuotsus
22.08.1518	Kullamaa	Osilia rüütelkonna koosolek
31.01.1519	Leal	Vahekohus piiskopi ja tema vasallide vahel
30.06.1519	Hapsal	Osilia meespäev
24.10.1519	Hapsal	Osilia meespäev
22.12.1520	Arensburg	Osilia meespäev
30.09.1521	Hapsal	Osilia meespäev
aprill 1522	Hapsal	Osilia meespäev
03.02.1525	Hapsal	Osilia meespäev
04.02.1528	Hapsal	Osilia kapiitli ja rüütelkonna koosolek
01.08.1541	Hapsal	Osilia vasallidepäev (meespäev)
02.06.1543	(Hapsal)	Osilia vasallidepäev (meespäev)
1549	Hapsal	Osilia vasallidepäev (meespäev)

Nagu eespool on näha, koguneti tihti jooksvate probleemide lahendamiseks. 1383 arutati piiskopi surma ja võimaliku mõrva ning selle tagajärjel tekkinud tülidega seotud probleeme. Aastatel 1420 ja 1426 olid kogunemised seotud Wilhelm von Fahrensbachi mahhinatsioonidega. 1449 koostati rahulepingut. 1461-1463 prooviti lahendada tülisid piiskopi ametikoha ümber. Aga nendest kõigist on juttu piiskopkonna ajalookirjeldustes.

Paavst määras uueks Osilia piiskopiks oma pihhiisa

Pärast eelmise Osilia piiskopi surma, vähem kui kuu aega hiljem ehk 05.09.1423, määras paavst Martinus V uueks Osilia piiskopiks oma pihhiisa Christian Kubandi. Nähtavasti oli see üks osa plaanist vähendada Liivimaal orduvõimu. Ordutegelastele see aga ei meeldinud ja seda võib selgelt välja lugeda Orduprokuraatori Johann Tiergarti poolt 12.09.1423 ordu

kõrgmeistrile Paul von Rusdorfile saadetud kirjast, kus ta peab Kubandi piiskopiks määramist riigile ja ordule ohtlikuks. Ta viitab Osilia kanooniku, hilisema piiskopi Ludolf Grove kirjale, kus on too juhib erilist tähelepanu ohtudele, mis tulenevad Kubandi ühen-dusest Riia peapiiskopiga. Seega Grove oli samuti orduvastaste vaadetega. Oma kirjas nimetas orduprokuraator Kubandit õelaks ja viitas võimalusele, et piiskopkonnas tekivad Kubandi saabu-misel tülid ja sekeldused ja seda isegi juhul, et Osilia haige kirik on Taani kuninga kaitse all. Tiergart arutab kirjas, et kuidas Kubandist lahti saaks ja tuleb järeldusele, et selleks oleks vaja palju raha ehk 1000 guldnat, mida aga kusagilt ei saa.

27.10.1423 saatis kõrgmeister ordumeistrile kirja, kus muu hulgas kirjutas Schuwenflugi surma kohta: „*kuulsime sellest head juttu, aga ei uskunud seda siiani.*” Mõni päev hiljem sai aga kõrgmeister teada, et paavst määranud uueks Osilia piiskopiks Kubandi. Kuna oli teada, et Kuband on olnud orduvastane, hakkas kõrgmeister kohe tegutsema. 31.10.1423 saatis ta kirja Kuramaa piiskopile ja soovitas talle, et piiskop soovitaks paavstile ja kardinalidele uueks Osilia piiskopiks oma venda Johannes Schuttet. Teise kirja saatis ta samal päeval Liivimaa ordumeistrile.

Liivimaalt on täna tulnud teade, et paavst on andnud Oeseli piiskopkonna Kubantile, orduvaenulikule tülimehele ja kõrgmeister tegi ordumeistrile ettepaneku, et ta kutsuks enda juurde Osilia kapiitli ja Oeseli vasallide esindajad, selgitaks neile, millised tagajärjed oleks sellel, kui Kubant peaks piiskopkonna enda valdusesse võtma, lepiks nendega kokku stiftilosside kindlustamise meetmetes. ... Ma arvan, et oleks hea kapiitlile meelde tuletada Kuramaa piiskopi venda, endist elekti, Johannes Schuttet... Kõik vastavad kirjad soovitati saata Rooma Lübecki Hansakogu käskjaladele

10.11.1423 kõrgmeistri poolt ordumeistrile saadetud kirjast selgub, et Kubandi piiskopiks määramise vastu olid piiskopkonnas endas vikaar Lorenz, toomhärja Ludolf Grove ning ka rüütel Otto Brakel. Osilia seisused plaanisid saata Rooma oma emissari, et piiskopiks upitada Kubandi asemel oma kandidaat.

13.11.1423 saatis Tartu dekaan Johannes Schutte kirja Liivimaa ordumeistrile, kus teatas enda valimisest Osilia kapiitli poolt Osilia piiskopiks ning palus toetust. Samal päeval saatis ka kapiitel kirja ordumeistrile, kus teatas Schutte valimisest juba teist korda Osilia piiskopiks. Esimene kord oli teda valitud juba 1419. 22.11.1423 saatis ordumeister Riiast siis need kaks kirja edasi Saksa ordu kõrgmeistrile, nagu palutud ja soovitas toetada Johannes Schutte valimist. Kiri sisaldas ka Kubandi ametisse nimetamise vastulause eelnõu.

25.11.1423 saatis kõrgmeister vastuse ordumeistrile. *Pärast konsulteerimist oma prelaatide ja õpetlastega töötas ta välja põhjused, miks ei oleks soovitav ordule avalikult vastu seista Kubandi nimetamisele Oeseli piiskopiks; tuleb jätta Oeseli seisustele võimalus seista kapiitli lõpliku valiku eest ja kaevata Kubanti valimise peale; toetada nende väljavalituud ja nende üleskutset täiel määral kõrgmeistrile, kirjutades neile. Kui nad aga midagi ette ei võta, palub kõrgmeister paavstil, kardinalidel ja ordu patroonidel täita ordumaade piiskopikojad populaarsete inimestega, kes on ordu poole kaldu ja säilitaksid korda selle õigete inimeste seas. Prokuraator soovib tagada, et Kubant võtaks omaks ordu harjumuse ja et ta saaks paavsti vande mitte astuda kloostri ja ordule kahjulikke sidemeid ega teha uuen-dusi.*

Kõrgmeister saatis samas ka kirja paavst Martinus V-le, kus muu seas kirjutas: *Siin erakondades liigub kuulujutt, et teie pühaduse halastuse kaudu on samasse Osilieni kirikusse ülen-datud premonstraatlaste ordu vend, kelle seisund pole aga mulle hästi teada, kuid see, mida räägitakse ja tema kohta arvatakse olevat auväärt vend.*

Kuna oli teada, et Kuband oli orduvastane, siis üllatab Saksa Ordu kõrgmeistri selline käitumine. Schutte oli piiskopkonnas juba piiskopina sisse seadnud, Liivi ordumeister soovis teda piiskopiks, aga paavst oli Kubandi piiskopiks määranud. Seega olukord oli piiskopkonnas piiskopi valimisega läinud päris segaseks.

04.12.1423 saatis kõrgmeister järjekordse kirja ordumeistrile, kus väljendas rahulolu Johann Schutte edutamise üle Oeseli

piiskopi ametikohale, millest ordumeister teatas talle ja mis viidi läbi kapiitli kaudu; Seda silmas pidades palus kõrgmeister kirjutada elektile ja kapiitlile ning teavitada, et kõrgmeister soovib varustada väljavalitu või tema poolt Rooma saadetava saatkonna toetuskirjadega; palub, et ei mainitaks Kubantit oma kirjades, olgu see siis hea või halb, ja ei sekkuks enam valimiste teemasse, vaid laseks asjaosalistel seda teha.

13.12.1423 kõrgmeisteri poolt Rooma orduprokuraatorile saadetud kirjast võib lugeda, et kõrgmeister oli rahulolematu Kubandi määramisega Osilia piiskopiks. Kapiitli elektil (Schutte) on palju raha ja käsutuses stiftilossid ning tal on palju järgijaid. Liivimaa ordu olevat lubanud paar tuhat guldnat deponeerida Rooma vahetuspanka prokuristi käsutusse. Siit järeldub, et ordule Kubandi määramine ei meeldinud ja vähemalt Liivimaa ordu oli igal moel valmis toetama Schutte valikut.

12.01.1424 saatis kõrgmeister kirja Riia peapiiskopile ja palus tollel toetada Johannes Schutte valimist Osilia piiskopiks.

09–14.01.1424 toimus Valgas Maapäev. Sinna saabusid Riia, Tartu ja Tallinna esindajad, kes pöördusid Maapäeval (Kardinaalkollegiumis) kõikide Liivimaa linnade nimel palvega, et paavst võiks tunnustada Johannes Schuttet, kes oli Osilia kapiitli poolt juba teist korda piiskopiks valitud.

Meie alandlik soovitus ja austus meie pühendunute poole. Kõige auväärsemad isad ja armulisemad isandad. Esitame teie kõige auväärsematele isadele, et alates Issanda aastast 1419, 24. novembrist, jäi Osilia kirik ilma oma kiriku piiskopist, mälestusväärsest Winricusest, tema surma tõttu. Auväärsed isandad, sama kiriku auväärased praost, dekaan ja kapiitel valisid kanooniliselt ja üksmeelselt oma piiskopiks ja pastoriks mehe, Tartu dekaani ja Osilia ning Lüübeki kirikukanooniku härra Johannes Schutte. Sellegipoolest, meie kõige püham isand, kaasaegne paavst Martinus, kogu austusega tema pühaduse suhtes, mida samalt isandalt kõige vähem oodati, mõne ebasobival juhtumil, nagu arvatakse, andis sama kiriku teatud isand Casparile, nagu teie kõige auväärsemad isandad hästi mäletavad, nagu me usume. Kes aga lahkudes kirikust endast, katkust ja näljast armetult hõrenenud naabruskonnast, kandnud

raha, mõõgad, hobused ja veised ja muud mitmesugused aarded ning jättes kindlused ja muud selle hooned varemetesse, jättes need tühjaks, kolis Rooma õukonda ja lõpuks, nagu Kõigekõrgemale meeldis, elas väljaspool oma õukonda. Saanud sellest teada, valisid eelnimetatud isanda praost, dekaan ja kapiitel kanooniliselt ja üksmeelselt oma piiskopiks ja pastoriks teisejärguliseks nimetatud isanda Johannese. Et saaksime teid kõige aupaklikumaid isandaid nimetatud Osilia kiriku üsna ohtlikust ja haletsusväärsest olukorrast ja muudest asjaoludest selgemalt ja ilmekamalt teavitada, samuti muudele Liivimaa eest vastutavatele isikutele, kes aupaklikult siin koos, isad Kristuses, Tartu ja Kuramaa kirikute piiskopid, samuti Riia pühak ja nendesamade Tartu ja Osilia kirikute kapiitlid, samuti auväärased ja usklikud mehed, Liivimaa meister koos omadega, kõik eelnimetatud Liivimaa sõdurid, sõltlased ja vasallid, samuti üksikute alade ja Liivimaa teiste linnade prokonsulid ja konsulid, kogunesime täna Tartu piiskopkonnas Valga linnas ja teie valitsemisalade tõesuses, otsustasime aupaklikkusega kuulutada, et Osilia kirik valib pühaduse kaudu kolme paavsti nimetatud isanda Johannese, kes oli ette nähtud tema kiriku parandamiseks, et sellesama usaldusega kirjutame teie kõige auväärsematele isandatele ja palume alandlikult, et seda meile pahaks ei pandaks, et rohkem ebamugavusi ja lahkkelisid kogu maale ja eriti samale Osilia kirikule ei tekiks sellest ja et kirik ise hävineks pöördumatult. Sellepärast, kõige auväärsemad isad ja armulised isandad, palume alandlikult teie kõige kardetavamaid valitsemisalasid, et Jumala pärast ja meie alandlike eestpalvete eest Kristuses meie kõige pühama isa ja isanda, ülalmainitud isand paavsti ees, vääriskid eestpalvet vääriliselt ja niipalju kui see on teie sees, et kogudus oleks väärikas nimetatud isanda Johannese, tõepoolest vägeva ja õiglase mehe isiku ees, kes on kohustatud halastavalt hoolt kandma, sest me kahtlemata loodame, et tema korraldusest antakse kogudus rohkem kui inimesele. Teie kõige auväärsemad isikud, Kõigekõrgem soovib säilitada ja edendada oma püha kirikut ühiseks hüvanguks edukalt ja kaua. Eelnimetatud Valga linnas 1424. aasta 14. jaanuaril.

Olge alandlik ja pühendunud oma valdustele, Riia, Tartu ja

Tallinna linnade konsulitele, omakorda ja kõigi Liivimaa linnade nimel.

See kiri iseloomustab väga selgelt Liivimaal ja Osilia piiskopkonnas sel hetkel valitsenud meeleala. Maapäeva dokumentidest selgub et ordu kindlustas 14.01.1424 „*valduste ja linnade toetuse olulises Osilia piiskopkonna hõivamise küsimuses.*”⁴³⁷ Sellega püüti nähtavasti takistada jõuga orduvastase Kubandi saabumine piiskopkonda.

Osilia kapiitel saatis toomhärрад Peter Bliese ja Ludolf Grove Rooma elekti Johannes Schutte kinnitamist hankima. Kõrgmeister saatis sellekohase kirja, kus soovis, et Taani kuningas annaks kahele saadikule kaasa julgustuskirjad.

Veebruari keskel teatas Liivimaa ordumeister Saksa ordu kõrgmeistrile, et Osilia kiriku elekt on kutsunud ordu appi kaitsma Osilia kiriku õiget isandat ehk sedasi Johannes Schuttet. Sedasi oligi Osilia piiskopkonda saadetud kokku 30 orduvenda ja orduteenrit.

Vastuse ootamine saadikutelt ja sinna saadetud palvekirjadele võttis palju aega. Veel maikuu lõpul vastuseid Roomast polnud saabunud. 16.06.1424 suri Riia peapiiskop Johannes Ambundi ja tema asemele valiti sellele ametikohale senine Riia toompraost ja Kubandi sugulane Henning Scharpenberg. Sellest teatas Kuramaa piiskop, Osilia elekti vend Gottschalk Schutte, ordu kõrgmeistrile juba 27.06.1424. Ise suri Gottschalk viis kuud hiljem.

04.07.1424 kõrgmeistri saadetud kirjast selgub, et Johannes Schutte naases Roomast koos Osilia saatkonnaga ootama paavsti meelemuutust. Sellele lisaks selgub, et orduprokuraatori Tiergarti ümber liikus pidevalt palju raha ja nüüd olevat 4000 kuldnat ta saanud Kuramaa piiskopilt. Sellele lisaks olevat Riia kanoonikud 14 päeva saladuses hoidnud peapiiskopi surma, mistõttu pole õige Ambundi surmapäev päris selge.

29.08.1424 teatas kõrgmeister ordumeistrile omas kirjas, et Kubandi prokuristid olid paavsti bullaga palunud aidata Kubandil saada oma valdusesse Osilia piiskopkond ja et Schutte peaks vaenu tõkestamiseks viima välja stiftilossides oleva ordu garnisoni.

Nüüd on sobiv meenutada, et aastatel 1422–1424 vahetus Liivimaal mitu juhtivat ametnikku:

- Riia peapiiskop Johannes Ambundi suri 16.06.1424
- Kuramaa piiskop Gottschalk Schutte suri 17.11.1424
- Liivi ordu maameister Siegfried Lander von Sponheim suri 31.03.1424
- Osilia piiskop Caspar Schuwenflug suri 10.08.1423
- Saksa ordu kõrgmeister Michal Kuchmeister von Sternberg suri 15.12.1423, aga oli astunud ametist tagasi juba 10.03.1422.

Selline juhtide suur vahetus, nälg ja katk löid Liivimaal väga keerulise olukorra ning uute juhtivate ametnike paikkaseadmine polnudki väga lihtne.

Sedasi oldi hädas ka Osilia piiskopi määramisega, mis kestis väga kaua. Alles 15.12.1424 orduprokuraatori Tiergarti kirjast selgub, et nähtavasti Osilia elekt Johannes Schutte Roomas paavsti käest õnnistust ei saa. Schutte ise ja piiskopkonna poolt saadetud delegaadid olid Osiliasse tagasi rännanud. Osilia piiskopkonna kapiitli ja tema vasallide appelatsioonid paavstile edasi ei saadetud, sest orduprokuraatorile ei olnud kirjade kohaletoojatele keegi saatnud mandaati. Taani kuninga pöördumisele vastati, et pole olemas sellist kirikut kuhu Kubandit üle kanda, paavsti ettepaneku iga-aastaste temale makstavate rahadega Kuband rahul polnud, paavst ise aga ei saanud aga Kubandit loobuma ning sedasi pidi Osilia kapiitel alluma paavsti käsule ning Kubandi piiskopiks vastu võtma. Neil asjaoludel nõustus Osilia kapiitel ja vasallid kirjas paavstile Kubandit vastu võtma, kuid nõudsid samal ajal, et ta asuks omale maale elama. Kuband ilmselt sellega ei nõustuks ja siis võiks loota paavsti lubadusele, et võtab Kubandilt ära tema piiskopkonna.

Kõrgmeisteri kirjast 08.02.1425 orduprokuraatorile selgub järgmist. Vastavalt prokuraatori juhistele saatsid Osilia elekt, kapiitel ja vasallid Rooma kanooniku Johann Helwingu, kes kohtus ka kõrgmeistriga, kes lubas Kubandi lahkelt vastu võtta kui too on oma teel oma piiskopkonda. Kui siis Kuband kolib oma piiskopkonda, peaks prokuraator paluma paavsti juhendama Kubandit ordu ja oma piiskopkonna suhtes leebemalt käituma.

Orduprokuraator Johann Tiergart oli 19.01.1425 määratud Kuramaa piiskopiks, aga tegutses samal ajal veel orduprokuraatorina Roomas. 12.03.1425 saatis ta sealt kõrgmeistrile kirja, kus käsitles Liivimaa olukorda. Nagu Tiergartile kombeks, kirjutas ta palju rahast, et seda on vaja ordu tegutsemiseks ja eesmärkide saavutamiseks. Tartu ja Osilia piiskopid pidavat tegema kõike, et ordu mõjust vabaneda. Ta lootis, et kuna Kubandilt nõuti oma riigis viibimist ehk Osiliasse kolimist, siis too loobub piiskopiametist. Samas soovitas ta Liivimaa ordumeistril Osilia vasallidele salaja kinnitada, et ki nad lähevad oma piiskopiga tülli, siis ei sekku ordu piiskopi nimel.

18.08.1425 teatas Taani kuningas Erik Saksa ordu kõrgmeistrile Paul von Rusdorfile, et ta on paavsti korraldusel võtnud Osilia piiskopi Christiani, tema kapiitli ja alamad enda kaitse alla. Tasub meeles pidada, et Erik oli sama teatanud juba 15.08.1423.

17.10.1425 teatas Johann Tiergart oma kirjas kõrgmeistri kaplanile Gregor Sandbergile, et Osilia piiskop Christian on saabunud oma piiskopkonda. Seega tuli ta temale antud valdustesse kaheaastase viivega ja piiskopkonnas polnud ametis olnud piiskop kohal olnud koguni neli aastat. Kuband oli kohtunud Riia peapiiskopiga, aga ordumeistriga kohtumine oli edasi lükkunud. Sellele lisaks soovitas Tiergart, et kõik Liivimaa piiskopid ning kanoonikud oleksid preislased ning palus enda saadetud kirja põletada.

13-18.01.1426 Valgas toimunud Maapäeval osales ka Osilia piiskop Christian Kuband. Esimesel päeval lepiti kokku mündikorrast. Uued mündid olevat uut tüüpi peensustega ja kõrgema väärtusega ning pidid tulema kasutusele 10.03.1426. Kohalolnud ordumeister hakkas läbirääkimisi pidama „ühise riigi asjast“ prelaatidega ja nõudis juba varem Ronneburgis kokkulepitud liidu elluviimist, et abistada ordu ja kaitsta kristlasi ja riiki välisvaenlaste ja paganate vastu. Kuid vastupidiselt oma lubadusele lükkasid nad selle lepingu kirjaliku kinnituse tagasi kui mittevajaliku. Ordu solvus selle peale, mis selgub ka 24.01.1426 ordumeistri poolt saadetud kirjast kõrgmeistrile. Plaaniti koguda rahastu, mis aitaks otsida Liivimaa ameti-

kohtadele sobivamad kandidaadid. Arutati ka Fahrensbachi afääri.

26-27.03.1426 Haapsalus toimunud Osilia seisuste päeval arutati jälle Fahrensbachi tegemisi. Fahrensbach esitas seal omi nõudeid, aga piiskop lubas Valga Maapäeva kokkulepetest kinni pidada.

09.07.1426 kohtus Tallinna piiskop Heinrich von Uexküll Vigalas Osilia piiskopkonna esindajatega ja arutati paarsada aastat tagasi välja antud dokumente, mida plaaniti kasutada kuuriale makstavate maksude vähendamise põhjendamiseks. Seda dokumenti täiendati veel hiljem 06.02.1428 ja siis osalesid selles veel Osilia ja Tartu piiskopid ning Riia kapiitel.

Jätkus Fahrensbachi saaga, kus Wilhelm I von Fahrensbach püüdis leida endale toetajaid ning pantida enda kätte saadud valduseid, et neid piiskopimehed ära võtta ei saaks.

06.07.1427 Wendenis (Võnnus, Cesises) toimunud ordukapiitlile ilmusid ka Fahrensbachi poolt kiusatud Osilia piiskopi käskjalad palvega, et ordumeister, vastavalt kõrgmeistri nõuannetele ja tema kohustustele, kaitseks Osilia kirikut. Ordumeister lubaski vajadusel kaitsta piiskoppi ja tema kirikut jõudumööda. See olevat aga olnud illusioon ja piiskop Christian kogus dokumentaalsed tõendid Fahrensbachi seotuse kohta orduga.

Mereröövliid laastasid piiskopkonda

15.09.1427 teatas piiskop Kuband ordu kõrgmeistrile, et Liivimaa ordumeister ei ole teinud midagi, et kaitsta lubaduste järgi Osilia piiskopkonda. 15.08.1427 rüüstasid, põletasid ja röövisid piiskopkonna kirikuid kaheksa päeva jooksul piraadid, kelle seas väidetavalt viibisid ka Wilhelm Fahrensbachi kaks poega. Nad saabusid 16 laevaga. Esmakordselt mainiti mereröövlite ründamisest Osilia aladele juba 01.07.1427.

31.10.1427 saatis ordu kõrgmeister Liivimaa ordumeistrile kirja, milles puudutas Osilia piiskopkonna ja Fahrensbachi vahelist konflikti. Ta kirjutas, et üksikud orduliikmed on andnud ilmselgelt tuge piiskopi vaenlastele ja juhtis tähelepanu sellele, kui halva mulje peab see kõikjal jätma, kuidas piiskop võib

seetõttu tühistada Lihula lossi puudutava lepingu, millest pool on ordule loovutatud, ning kuidas tulemuseks võib olla prelaatide liit ordu vastu ning et piiskop võib kas otsida abi väljastpoolt vürstidelt või, milleks ta peaks end juba ette valmistama, minna Rooma, et esitada oma ja teiste piiskoppide õilsad kaebused ordu vastu. Kõrgmeister palus ordumeistril piiskoppi kuidagi rahustada ja julgustada õilsaid ordu liikmeid mitte enam vaenlastega segi ajama.

Aga üks piiskopil oli ka teisi muresid. 13.11.1427 saatis piiskop Kuband Tallinnasse kirja, kus palus karistada Tallinna kaupmeest Hans Droghet ähvarduste ja laimude eest, mida ta ühes Arensburgi kõrtsis piiskopi pihta tegi. Kirjas mainitakse osalisena ka Hermen Palynghet.

Liivimaa piiskopkondade delegatsioon mõrvatakse

Riia peapiiskopkond ja Saksa ordu olid juba pikemat aega olnud vaenujalal. 1428. aasta märtsis toimunud paavsti kuuriasse saadetud 16-liikmelise Liivimaa piiskoppide delegatsiooni mõrv oli Riia peapiiskopi ja Saksa ordu pikaagsete konfliktide valjuhäälseim ja jõhkraim episood. See on ilmekas näide Liivimaa orduvendade ohjeldamatusest ja agressiivsusest, mis aitas kaasa pingele Liivimaa poliitilises elus ja kahjustas Saksa Ordu enda huve.

Rooma saadetud delegatsiooni kuulusid Riia peapiiskopi, Osilia ja Tallinna piiskopi esindajad - kaks igast piiskopkonnast. Delegaatidega olid kaasas üks Riia ja üks Tartu linnapea poeg, kes soovisid minna Itaaliasse õppima nähtavasti Bologna ülikooli. Nende inimestega olid kaasas nende teenijad ja abid. Delegatsiooni silmapaistvamad liikmed olid Riia peapiiskopi sekretär Johann Faulhaber ja Tallinna toomkapiitli dekaan Heinrich von der Beke. Viimast on märgitud delegatsiooni juhina.

Delegatsioonil oli kaasas arvestatav summa raha ja kallid asjad. Kindlasti ei saanud Rooma minna ilma piisavate rahaliste vahenditeta, sest paavsti õukonnas kaasnes mistahes küsimuse propageerimine suurte kuludega – kuuriaametnikele oli tavaks teha kingitusi, mille suurus määras sageli emissiooni tulemuse. Riia peapiiskopi esindaja hilisema kirjapandu järgi leidis asjade

hulgas ka kalleid kingitusi, mille paavstile saatis tema hea sõber, Osilia piiskop. Delegatsioon pidi liikuma maanteel, mis pidi läbima Kurzeme, Memeli ja Preisimaa. Varakevadel tee asumine enne purjetamishooaja algust, selgitab valitud marsruuti.

Kui delegatsioon saabus Grobina foogti Goseni valitsetud territooriumile, ründas viimane seda koos oma abilistega ja viis ära paavsti kuuriasse toodud kirjad, raha, asjad ja isegi riided. Kõik 16 röövitud ohvrit seoti kinni ja uputati Liepāja (Liva) järve. Mõrv pandi toime ohvrite jää alla surumisega, mis rõhutab selle jõhkrust.

08.02.1429 mainis Saksa ordu peaprokuraator et Osilia piiskop Christian ütles paavsti esindajatele, et mõrvatud saadikute varastatud vara leiti Danzigi ordu peakorterist.

Idee saata delegatsioon Rooma tuli 1428.a. algul Riia provintsikonsiiliumil, kus osalesid ka naaberpiiskopkondade piiskopid. Samal konsiiliumil võeti vastu Riia provintsi peapiiskopi poolt koostatud kirikustatuut. Arutati ka pingelisi suhteid Saksa orduga ja nii otsustatigi saata kuuriasse delegatsioon. Delegatsiooni kaudu loodeti paavstile kaevata, et ordu rõhub neid ja paluda kuuria abi. Delegatsiooni liikmete mõrvamine tekitas suure lõhe ordu ja piiskopkondade vahel, mis mõjutas hiljem ka Osilia piiskopkonna ajalugu.⁵⁹³

Haapsalut laastatakse jälle

Kalmari uniooni valitseja, Taani kuningas Erik, pidas oma valitsemisajal pika sõja Holsteini hertsogiriigiga ning läks tülli ka Hansa liiduga. Nende tülide ajal oli kannatajaks ka Osilia piiskopkond. Kui aasta 1427 juulis ja augustis olid Haapsalus laastamas käinud mereröövlid, siis aasta hiljem laastasid Haapsalut hansalinnade kodanikud. On väidetud, et tegemist oli hansalinnade pagulastega, kes tulid Osilia piiskopkonda Taani kuninga Eriku poolt alustatud sõja tõttu. Sellest on kirjutatud 17.02.1429 koostatud osilia piiskopi ja kapiitli kirjas, kus käsitleti Haapsalu laastamist ja tühistati varasemaid maadejagamisega seotud leppeid. Seal on kirjas, et Haapsallu saabus hansalinnade kodanikke, nende sõdureid ja palgasõdureid. Nad

rüüstasid Jumala ja õiguse vastaselt, röövisid hõbedad kui ka muu jumalakummardamiseks määratud asju. Nad põletasid linna ja kirikuid ning muutsid need täielikult tuhaks ja süteks. Nad tungisid relvad käes Osilia kirikusse, tulistasid nooli nende pihta. Kiriku patroonid olid mõne kanooniku ja sugulase abil proovinud hoida kirikut ja kapiitlit kaitse all.

Samas tühistati kuus varasemat dokumenti:

- 28.02.1238 Piiskop Heinrich I ja ordu vaheline leping maade jagamise kohta. Tegemist on kuupäevaga, mil piiskop Heinrich I kokkuleppe kirja pani. Teglik leping maade jagamise ja orduga ühise linnuse ehitamise kohta kirjutati 29.01.1238.
- 20.03.1254 Piiskop Heinrich I kinnitas maade ümberjagamist orduga
- 13.05.1254 Maadejagamise seletus piiskopkonna ja ordu vahel
- xx.06.1262 Piiskop Hermann I lahkus Kihelkonna kiriku patrooni seisusest
- 1292 Piiskop Heinrich II andis osa maadest ordu nõudel Liivi ordule
- 30.4.1293 Piiskop Heinrich II dokumenteeris Liivi orduga sõlmitud kokkuleppe

Siinkohal on huvitav märkida, et seda dokumenti olid koostamas Osilia piiskop Christian Kuband, kapiitli dekaan Johannes de Delwich (Johann von Delwig), kantor Johannes Helviger (Johann Helving), thesaurus Ludolphus Grove (Ludolf Grove) ja kanoonikud Petrus Blysee (Peter Bliese) ning Nicolaus Vekever. Juba mitmendast dokumendist puudub nimekirjast praost, kelleks oli olnud Winricus Fahrensbach, kes oli Wilhelm I von Fahrensbachi vend.

Kuband lahkub piiskopkonnast

Siit edasi kaob piiskop Christian Kuband oma piiskopkonna aladelt. 01.07.1429 on ta Kopenhaagenis. 18.08.1429 tuli teade, et ordumeister oli Osilia piiskopkonna kaitseks sinna saatnud 10 relvastatud meest. See näitas, et olukord oli piiskopkonnas muutunud väga keeruliseks ja seletab Kubandi lahkumist piiskopkonnast. Väideti, et Kuband olevat teel Rooma. Septembri lõpul oli ta Hamburgis. 22.12.1429 sai endale lõpuks piiskopi regaaliad ja seda Bratislavas (Pressburg) Saksa kuninga Sigismundi käest. Aasta 1430 jaanuaris viibis Kuband Viinis ja veebruaris

saabus Rooma. Kubandit süüdistava kirja saatis kõrgmeistrile Pärnu preester Berthold Rückershusen 11.03.1430. Ka orduprokuraator Caspar Wandofen saatis mitmeid Kubandit süüdistavaid kirju. Kuband ise olevat tahtnud vahetada oma piiskopkonda mingi teise vastu või siis loobuda piiskopkonnast igaaastase toetuse vastu. Ordu aga võttis Osilia piiskopkonna enda valdusesse, sest Kuband olevat sõlminud Taani kuningaga lepingu Osilia losside üleandmiseks kuningale. Kaks Osilia preestrit olid Soneburgi foogti teadmist pidi palunud nende valdused alles jätta. Nagu selgub Osilia praosti, dekaani ja kogu kapiitli kirjast 26.06.1430 Tallinnasse, oli Läänemaa administreerimine usaldatud ordule ehk Lihula komtuurile. Olukord muutus Kubandi tegevuse tõttu keerulisemaks ja tülid kasvasid.

Paavst sekkus tülidesse

Lõpuks sai paavstil Martinus V-l villand ja ta saatis 06.08.1430 Saksa ordule kirja (kõrgmeistrile), et lõpetada tülid ja ordu vallutused (lühendatult):

Hiljuti aga kaebas meie auväärne vend, Osilieni piiskop Cristianus meile, et teie või mõni teist, olles ära olnud Rooma õukonnas ja meie teenistuses, on tunginud relvastatud kätega mõnele maale ja paikadele, kus valitses Rooma kuuria. Osiliens'i kirikust varastati, täielikult või osaliselt. Hoiate sedalaadi maid ja kohtade valdusi endale või teistele samuti losse, see tähendab Arensborg, Hapesel ja Lode tervikuna ja Lehal kahes osas, samuti kohtud, külad, õigused ja valdused ning piiskopile endale kuuluv vallasvara ja kinnisvara ja Osiliens'i kirikule ja tema piiskopilauale, mida ta varem valdas. Sedatiüüpi rüüvetamise ajal ning et samad rahvad olid eelnimetatud sissetungi käigus ära võtnud mitmesuguseid kaupu, mitte ainult eelnimetatud piiskopilt, aga ka nimetatud kiriku kanoonikutelt, vikaaridelt ja vaimulikelt ning nad olid ära võtnud Osili piiskopkonna kaks kihelkonnakirikut ja rikkunud neid pühaduseteotusliku hoolimatusega.

Ja nad olid vangistanud tema armastatud poja, Osilieni kanooniku Ludolphus Grove, piiskopi peavikaari vaimulikes asjades, keda teie, nagu öeldakse, endiselt vangistuses hoiate,

pealegi võlgnete ülalnimetatud kaanoonikute eest samale piiskopile kuulekuse ja aupaklikkuse ja truudusvande, mille andsid varem seotud isikud, aga ka nende sugulased kuulekuse ja truuduse eest samale piiskopile vande, taganedes nendest, et nad ei abistaks ega eelistaks teist piiskoppi. Samadelt kanoonikutelt, olete nõudnud ka selle kohta garantiisid ja käendusi ning seda teie abiga ja soosimisega teie armastatud pojale. Wylhelmus de Warnsbech, nimetatud piiskopkonna sõdur, kellelt praeguse piiskopi eelkäija Caspar seoses kuuriaga oli kunagi kohtulikult valdustest välja tõstetud, on valdused tagasi saanud.

Kiriklikel isikutel, kes soovivad, et nende üle teiega koos kohut mõistetak, ei saa oma õigusi taotleda ja neid kaitsta ja kes soovivad Liivimaalt Rooma õukonnale läheneda, on teie määrusega keelatud turvaline reisimine teie kontrolli all olevatel maadel ja kristlaste poolt anuvad eelnimetatud piiskopi poole, et kirik, tema ise ja eelnimetatud kanoonikud, vikaarid ja vaimulikud, mis puudutab nende maid, valduseid, losse, kohti, kohtuid, külasid, õiguseid ja neile kuuluvad varasid, samuti Ludolphus tagastatakse nende valdusse.

Kutsudes enda ette nimetatud piiskopi ja tema armastatud poja Kaspari, nimetatud orduprokuraatori, kes elas eespool nimetatud kuurias ning olles neid sageli meile ja meie eelnimetatud vendadele tähelepanelikult ära kuulanud, teatas, et ta sai väitest aru, et nimetatud Kaspar, losside, külade, kohtute, valduste ja eelnimetatud kaupade hõivamine teie või mõne teie või teie poolt teise nime all, kui see on juhuslikult tehtud, usun, et see on tehtud kavatsusega röövida eelnimetatud piiskop ja kirik.

On teatud kahtlused ja hirm, et eelnimetatud leer ei satuks võõraste kätte ja laastatakse mereriikide palgasõdurite poolt, Daakia (Taani) kuulsa kuninga Ericuga ja administratsiooni sõdadega.

Sedasi üks teist ekskommunikeeritakse ja keelatakse teie kontrolli all olevatest maadest ja kohtadest. Ilma igasuguste edasilükkamisteta, viivitusteta, edasikaebamisteta ja eranditeta, peate toimetama ja määrama kõik Tarbati dekaani Johannes Schutte armastatud poegadele ja määrake nende käsutusse Osilieni kirikud, nimetatud piiskopi ja nimetatute prokuraatori

kaudu ning kui dekaan ise ei viibinud Liivimaa osades, siis ainult sama Osilia kapiitli võim ja käed, kellele oleme ka omal ajal andnud mandaatide kirjad, vastu võtta losse, külasid, kohtuid, varasid ning valitseda ja nad peavad neid hoidma ja määrama mitte kellelegi, välja arvatud meie erikäsuga neile selles küsimuses. Eelnimetatud kogudus, kirikud tuleks lepitada ning ära viidud varad, valdused ja asjad täielikult taastada ning Ludolphus, kui ta ikka veel kinni peetakse, tuleks vabastada, samuti tema ise ja teised kanoonikud ja sugulased nende poolt teile antud vande ja käänduste alusel. Me otsustame, et samu kanoonikuid ja nende käändusi ja sugulasi ei seota, ärge häirige vähimalgi määral, vaid vabastate need neile ilma igasuguse takistusteta. Kui teie poolt või teie ordinatsiooniga eelnimetatud kohtusse tulijate või sealt lahkujate vastu on toime pandud teie kontrolli all olevatel maadel ja kohtades, kui meie ja meie eelkäijate, Rooma paavstide, menethuste vastu suunatud takistused, need tühistatakse täielikult ja eemaldatakse ning kõik isikud, kes pöörduvad eelnimetatud kohtu poole või lahkuvad sellest, võivad vabalt läbida eelnimetatud maid ja kohti, mille suhtes kohaldatakse eelnimetatud karistusi.

Seda kirja võib pidada ka kompromissiks, sest Schutte oli kahel korral Osilia kapiitli elektina piiskopikohast ilma jäänud, praegune piiskop aga resideers piiskopkonnast väljaspool ning tülid ja piiskopkonna okupeerimine ordu poolt tuli lõpetada. Lõpliku otsustamise jättis paavst aga siiski endale ja tema kardinalidele. Omaette küsimus on kirja kirjutamise kuupäev, sest kirjas seisab 08.08.1430, aga kõikjal kirjanduses on see 06.08.1430. Paavsti kiri aga provotseeris orduprokuraatorit kirjutama mitut protestikirja.

Orduprokuraator võtab konflikti lahendamise enda peale

11.08.1430 protestis Saksa ordu orduprokuraator Caspar Wandofen paavsti sekretäri Antonio de Luschise kirjutatud paavsti mandaadi eelnõule ja pärast seda väljaantavale bullale vastu, mis oli Öseli losside väljaandmise korraldus. Seda põhjendades sellega, et see ei vastanud prokuraatori ja Osilia piiskopi vahelise sõlmitud kokkulepele. See kokkulepe oli sõlmitud

Sanct Petri tiitliga kardinali Johannese vahendusel. Ja kiri oli adresseeritud kõrgmeistrile, kes ei olnud asjaga seotud ja teda ähvardasid ebaseaduslikud karistused. Kirjas oli mainitud, et Osilia piiskop peaks loobuma Taani, Rootsi ja Norra kuninga kaitsest nõudes vastavate apostellike kirjade tühistamist.

Samal päeval saatis orduprokuraator Liivimaa ordumeistrile appellatsiooniprojekti, milles soovitas paavst Martinus V-le kirjutada, et kaebab paavsti bulla peale, millega kästi Saksa ordul üle anda tema hõivatud Osilia lossid, kuna see saadi pettuse teel piiskop Christian Kubandi poolt ja kardinal Johannilt, kellele oli usaldatud eeluurimine, ei järginud tavalisi juriidilisi protseduure.

Järgmise kirja saatis ordu peaprokuraator Saksa ordu kõrgmeistrile, kus teatas Osilia piiskopkonna hõivamise põhjenduste esitamises, lubas saata kolm Osiliat puudutavat dokumenti ja et tema jõupingutused piiskop Kubandi üleviimiseks mujale olid ebaõnnestunud.

Järgmine kiri läks kõrgmeistri kaplanile Gregor Sandbergile, kellele ta teatas paavsti kahest bullast, mis nõudsid Osilia losside tagastamist ning milliseid samme ta on astunud asja venitamise eesmärgil ning kurtis rahapuuduse üle.

20.08.1430 teatas Johannes Menchen Roomast, et püüdlused viia Kuband üle Ratzeburgi piiskopkonda ebaõnnestusid. Sellel kirjal on mitu kuupäeva ja ka aastast 1431.

14.09.1430 teatas orduprokuraator Caspar Wandofen Tartu dekaanile Juhann Schuttele, et ta olevat teinud paavstile ettepaneku määrata teda Osilia piiskopiks kuna kaks korda on teda sellele kohale valinud Osilia kapiitel. Paavst olevat aga sellest keeldunud. Samas mainis ta, et *kuna nii Preisi- ja Liivimaa piiskopid kui ka kogu ordu soovivad Taani kuninga ja mereriikide vahelises sõjas olla ükskõiksed ja erapooletud, ettekäändeks ei piisa piraatide eest kaitsmine*. Se viitab sellele, et Taani kuningas proovis Liivimaad endale haarata ja tõi ettekäändeks vitaalivennad.

Samal päeval saatis Wandofen kirja ordu kõrgmeistrile, kus teatas Schuttele ja Tartu raele saadetud kirjast ning ta olevat sedasi viivitanud Osilia asja edenemist. Samas andis juhiseid

kuidas selles olukorras käituda. Riia kapiitlisse tuleks saada 3-4 ordumeelset ja sedasi saaks kogu piiskopkonna endael alluvusse. Paavsti bulla peaks tooma käskjalga, aga too soovitati teel kinni pidada.

Siit on järjekordselt näha võimuvõitlus Liivimaal ning selle keskmes oli orduprokuraator Caspar Wandofen, kes tahtis veel kõigele lisaks rohkem raha. Sellist oma mõjuvõimuga sahkendamist pandi aga tähele. Sedasi saatsid Kuramaa piiskop Johann ja paavsti kuberner (Statthalter) Spoleto 14.09.1430 kirja orduprokuraatorile ning pärisid aru toimuva kohta.

25.09.1430 saatis orduprokuraator Wandofen kirja Liivimaa ordumeistrile. Ta teatas, et on loobunud religioosse eesmärgi poole püüdlemisest, mis praeguse paavsti juures oli lootusetu. Seega tuli nähtavasti kasutada teisi meetodeid. Nii soovitas ta ordumeistril lubaduste kaudu, mida hiljem ei pea täitma, osa ordu liikmeid Riia kapiitlisse tuua, siis võiks tasapisi kiriku valdusse jõuda. Lisaks palus ta veel õhutada kõiki Kubandi vastaseid kaebusi esitama, koguma teda kompromiteerivaid tõendeid ja pöörama oma kapiitel tema vastu.

Saksa ordu kõrgmeistrile kirjutas orduprokuraator soovist, et Taani kuningas teataks Rooma Kubandi tõele mittevastavatest väidetest, et ordu tegi kodumaistele prelaatidele ettepaneku luua liit kuninga vastu. Paavst oli aga väga vihane prokuraatorile, kes sai salasepitustest teada Kubandi käest.

Samal päeval teatas Taani ja Rootsi kuningas Erik, et täpselt nagu tema esivanemad, võtab ta Osilia piiskopkonna enda kaitse alla.

Veel septembri lõpul saatis kardinaalkolleegium Saksa ordu Liivimaal kirja, kus on unustatud, et see asutati kirikute ja kristlike usklike kaitseks ning mis on seetõttu kristlaste poolt rikkalikult võimu ja lõhedega varustatud. Ordu ei kaitsnud mitte mingil juhul Liivimaa kirikuid ja kiriklikke isikuid, aga solvas ja koormas ka austatud isand Christianit, Osilia piiskoppi, kaplanit ja vahetut kogudust. Kolleegium kutsus ordumeistrit täitma paavsti korraldust piiskopkonna üleandmise kohta paavsti komissaridele.

Sarnaseid kirju saadeti veel mitmeid. Põhiline kirjutaja oli

jälle orduprokuraator, kelle eesmärgiks oli pidurdada paavsti käskude täitmist. Oktoobri lõpul saatis orduprokuraator Roomast järjekordse kirja kõrgmeistrile ja teatas, et Osilia kanoonik Johann Tater lahkus koos bulladega (paavsti kirjadega) Roomast 24. oktoobril ja läheb väidetavalt läbi Lübecki. Lisas siis, et soovitav oleks korraldada nii, et mereröövliid kirjad temalt ära võtaksid. 08.11.1430 kirjast selgub, et Johann Tater on siiski Kubandile soodsa bulla suutnud Liivimaale tuua. 07.01.1431 oli Johann Tater bulla andnud üle kõrgmeistrile ja palunud Osilia vabastamist. Veel oli kirjas, et Kubandi pidev kaebamine oli viinud selleni, et Riia kanoonikud on ordukommetest loobunud. Mereröövliid aga kartvat Osilia inimestele kahju teha.

19.02.1431 teatas Liivimaa ordumeister, et talle esitati Pärnus bullad, mis käskisid Osilia piiskopkonna vabastada. Ta oli käinud ka Lihulas pidamas läbirääkimisi mõne Osilia kanoonikuga Osilia piiskopkonna asjus.

Järgmisel päeval suri paavst Martinus V. Uueks paavstiks valiti 03.03.1431 Eugenius IV. 28.03.1431 saatis Soneburgi ehk Maasilinna komtuur Sweder von Reve kirja Saksa ordu kõrgmeistrile, kus teatas, et saadab talle kingituseks halli Öseli täku, mille paremal küljel on pool risti. Lisaks tänas teda selle eest, et ta andis veel siis kui foogt oli Goldingeni komtuur tema vennale (Johann von Reve) soovituskirja õpinguteks Pariisis.

10.05.1431 teatas kõrgmeister Roomas asuvale orduprokuraatorile, et Liivimaa ordumeister saatis Tartu dekaani Johann Schutte Rooma ning soovis, et Kuband astuks Schutte kasuks Osilia piiskopikohalt tagasi ja palus orduprokuraatoril Roomas viibiva Schutte eest hoolitseda. Samas teatas kõrgmeister, et on andnud ordumeistrile korralduse täita paavsti bullasid ja üle anda Osilia piiskopkond.

20.06.1431 teatas orduprokuraator, et Schutte püüdlused veenda Kubandit oma piiskopkonda talle loovutama olid ebaõnnestunud.

29.07.1431 kirjutas orduprokuraator kõrgmeistrile, et Kuband palus paavstil mitte kinnitada kaanoonikultelt väljaressitud lepingut ordu ja Riia kiriku vahel enne, kui tema piiskopkond ja aadlikud Liivimaa rajajad on talle äravõetud

õigused ja kaubad taastanud. Samas oli ta tagasi lükanud Ratzeburgi üleviimise ja tema piiskopkonna üleandmise dekaan Schuttele.

20.08.1431 orduprokuraatori kirjast kõrgmeistrile selgub, et Osilia uue piiskopi kandidaate on nüüd juba viis. Viimasena lisandus Dr Johann von Reve ehk Soneburgi komtuuri vend. Kes olid siis need neli ülejäänud kandidaati? Kirja põhjal selgub, et nendeks olid Dr Johan Menchen, Johan Sobbe, meister Bartold ja Johann Schutte.

Dr Johan Menchen,	Saksa ordu kaplan Roomas
Johan Sobbe	Hilisem Kuramaa dekaan
Bartold Rückershusen	Preester Pärnus
Johann Schutte	Tartu dekaan, kahekordne elekt
Dr Johann von Reve	Soneburgi foogti vend

Menchen, Sobbe, Rückershusen ja Reve olid selgelt ordumeelsed ja töötasid varem ordu heaks. Vaid Schutte oli Osilia piiskopkonna kapiitli soosik. Tasub aga meenutada, et sel hetkel oli piiskop Kuband veelgi oma ametis.

Siis aga hakkas toimuma midagi imelikku. 02.09.1431 teatas kõrgeim orduprokuraator Caspar Wandofen Saksa ordu kõrgmeistrile, et tema vastu on püütud sooritada atentaati. Sellega oli seotud orduvend Stibur, kes oli osalenud Kuramaa rannas röövimises ehk Grobini lähedal piiskoppide delegatsiooni röövimises ja tapmises. Ta oli saabunud Rooma kohtuma proua Odil Stockmanniga Riiast. Kui siis orduprokuraator Stiburi ülekuulamisele tõi, varastas too orduprokuraatori toast 30 pfenningit hõbedat. Proua Odil oli pandud vangi, aga vabastatud 300 dukati suuruse tagatisega. Stiburit siis veel kätte saadud poldud.

20.09.1431 saadetud kirjast selgub, et Stibur oli kätte saadud, piinati ja kuulati üle. Ta tunnistas üles, et selle hõbeda vargust oli õhutanud toime panema piiskop Kuband. Stibur pandi vangi ja varastatud hõbe leiti üles. Kuband, kes vangistati koos oma teenijatega ja Ratzeburgi väljavalituga, vabastati 2000 dukati suuruse võlakirjaga ja ta astub kohtu ette. Nüüd oli lootust, et temast saadakse lahti.

12.11.1431 kirjutas orduprokuraator, et Arensburgi loss läheks vahetuse teel ordule ja et kui ka vargus ei aita ning paavst ei võta Kubandilt piiskopiametit ära, võib karta, et inimesed peavad Kubandiga veel kaua vaidlema.

28.02.1432 Liivimaa ordumeistri kirjust kõrgmeistrile selgub, et Saksa-Rooma keiser Sigismund saabub varsti Rooma ja oli valmis paavstiga kohtumisel esindama ordut. Ta olevat valmis esitama paavstile Kubandi poolt kõikjal esitatud ebaõiglastest orduvastaste süüdistustest ning samuti veenma paavsti, et Arensburgi loss tuleb ordule vahetuse teel või et vähemalt Kuband ei naase, vaid pigem määratakse piiskopiks Johann Menchen või Johann von Reve. Arensburgi lossist üle poole pidi minema ordule ja piiskop saaks lisaosa Lihula lossist.

Märtsi lõpul teatas kõrgmeister ordumeistrile, et ta on palunud Saksa-Rooma keisril paavstilt saada Kubandi taandamine, aga Arensburgi lossi vahetust tõenäoliselt ei juhtu.

11.04.1432 teatas orduprokuraator kõrgmeistrile, et Ratzeburgi Kubandi viimine leidis kardinalide hulgas vastuseisu. Samas ei saanud Liivimaa ordumeister pikas perspektiivis Osiliat endale jätta ja proovib nüüd saavutada Kubandi tagandamist talle piiskopkonnas saadava pensioniga.

25.4.1432 tuligi teade, et pärast kümnekuist viivitust, et jätta võimalust Kubandi nimetamiseks Ratzeburgi piiskopiks, on lõpuks paavst siiski kinnitanud sealseks piiskopiks Paridam von dem Knesebecki. Sedasi võib siis mujalt lugeda tema kohta, et on piiskopiks määratud 1431, aga paavst määras ta tegelikult piiskopiks alles aprillis 1432.

03.06.1432 teatas orduprokuraator, et Osilia küsimus usaldati kardinal sancti Marcellile ja oli väljavaade, et Tartu dekaan Johann Schutte saab Osilia paavstlikuks vikaariks ja tema abiliseks Osilia kanoonik Ludolf Grove. Kuband peaks siis saama aastapensioni ja vanduma, et ei taha enam kunagi Liivimaale tulla ega midagi korravastast teha.

Piiskop Johannes Schutte rahulik valitsemisaeg

Piiskop Christian Kuband suri 21.07.1432. Paavst kinnitas 22.10.1432 uueks Osilia piiskopiks Johannes Schutte, kes sai 26.12.1432 Saksa-Rooma keisrilt Sigismundilt piiskopiregaaliad. Ordu plaan Osilia piiskopkond enda valdusse saada polnud seega õnnestunud.

04.12.1435 toimus Maapäev Valgas, kus osales ka piiskop Johannes Schutte. Osilia piiskopkonnast kuulusid delegatsiooni veel Conrad Uexküll, rüütel Hynrich Fahrensbach, Friederich Swarthoff, Hans Tittever. Otsustati:

- Liivimaa maahärrade ja valduste ühendamisest tulenevaid vaidlusi liidu liikmete vahel otsustab nende seast mitte-osaline või pädev kohus
- Käskjalad ei tohi takistada oma vastase kirjade liikumist ja kõik liitlased peaksid seda tõrjuma
- Isandade kohtuasjad oma alamate vastu tuleb läbi viia vastavalt seadusele, millised viimane on määratud
- Vabu kapiitlivalimisi ei tohi kahjustada
- Agressiivseid sõdu tohib alustada ainult ühise otsuse peale ja vaenlase sissetungi korral.
- Igauks peaks olema kohustatud end kaitsma.

1436 toimus Riias provintsiaalsinoid, mille protokollid avaldati 18. ja 25. veebruaril 1437. Osiliast olid kohal piiskop Johannes Schutte, Osilia skolastik Petrus Blisee (Peter Bliese) ja thesaurus Ludolf Grove. Seal võeti vastu Riia kiriku 1428 aasta põhikirja muudatused ja täiendused.

28.04.1437 teatas piiskop Johannes Schutte Tallinna linnale, et piiskopiteenijad ajasid piraadid Odensholmist (Osmussaar) minema ja kaks neist võeti kinni. On võetud meetmeid teiste suhtes. Üks kinnivõetutest oli eestlane ja teine Rootsist. Nad olevat saarel olnud juba kolm aastat.

Piraatide rünnakud aga jätkusid. 16.05.1438 teatas Soneburgi foogt Tallinnasse, et piraatide salk rüüstas Saaremaa ja Hiiumaa rannikut. Ta soovis lasta sellel teemal uuringuid läbi viia Soome saarestikus asuvas Abo (Turku) saarestikus ja palus neid jõupingutusi toetada.

25.07.1438 leppisid piiskop Johannes ja Liivimaa Saksa Ordu esindajad kokku vaidlusaluste piiride osas nii Kihelkonna, Kärla ja Kaarma kihelkondades kui ka Valjala ja Pöide vahel ning leppisid kokku Karksi kandist Läänemaale põgenenud inimeste osas.

Piiskop Johannes Schutte suri 12.09.1438.

Kuna Osilia piiskop oli äsja surnud ja Maapäev toimus Valgas 29.09.1438, esindas Osilia piiskopkonda sellel nõupidamisel Tartu piiskop Dietrich IV Resler.

Järjekordsed tülid piiskopi määramisel

Loomulikult otsiti piiskopkonnale uut piiskoppi. Piiskopkonna kapiitel valiski uueks piiskopiks Osilia kanooniku, piiskopkonna thesauruse ja varasema piiskopi vikaari ning abilise Ludolf Grove. See toimus enne 15.01.1439 või siis just sellel päeval. Siis saatis Grove kirja Tallinnasse kui Osilia piiskop ja tegi seda Lode (Koluvere) lossist, kus piiskopid polnud juba pikemat aega resideerinud.

24.03.1439 saatis aga paavst Eugenius IV Saksa orduks Liivimaal kirja, kus soovitas peaprokurist Johann Creuli, kelle ta määras omal algatusel Osilia piiskopiks ja nõudis kiriku omandiõiguse andmist talle. 19.05.1439 saatis Creul kõrgmeisterile paavsti määru-sed, mis olid seotud tema nimetamisega piiskopiks ja palus tal aidata temale antud kirik oma valdusse võtta. Creul oli saatnud Osilia kirikule volikirja, kelle valdused tal olid ja tellis sealt 2000 kuldnat. Sellest 650 pidi minema paavstile ja 650 kardi-nalidele. Kõrgmeister soovitas Creulile 10.07.1439 saadetud kirjas tal mitte kulutada liiga palju raha Osilia piiskopiameti saamiseks, sest see võib kergesti olla asjata.

19.06.1439 näitas aktiivsust üles Saksa ordu Saksa meister Eberhard von Saunshaim. Ta pöördus Stralsundist Riia peapiiskopi, Tartu piiskopi, Tallinna piiskopi ja Osilia piiskopi Grove ning nende kapiitlite ja rüütelkonna poole palvega tunnustada uut Liivi ordu maameistrit Heidenrich Vinke von Overbergi. See pöördumine oli siiski väga ülemeelik, sest kirjas oli: „soovite kuulsat venda Heidenrich Vinckenit austada ja tunnistada

Liivimaa kõrgeima valitseja ja peremehena”. Seega püüdis von Saunsheim allutada kõik Liivimaa prelaadid Liivi ordule. Piiskoppide õnneks selline allutamiseplaan täide ei läinud. Juba 14.08.1439 saatsid Riia peapiiskop, Kuramaa ning Osilia piiskop kirja Preisimaale, kus kurtsid Stralsundi ebaselge päeva üle ning viitasid tülidele Saksa ordu kõrgmeistri ning Liivi ordu maameistri vahel.

14.08.1439 saadetud kirjas mainis Riia peapiiskop nii Creuli kui Grovet mõlemat Osilia piiskopina. 08.01.1440 aga kirjutas Creul kõrgmeistrile, et vastu paavsti otsust oli Riia peapiiskop kinnitanud Creuli vastase Ludolf Grove Osilia piiskopiks.

02.12.1440 annab paavst Eugenius IV Firenze, Warmia ja Samlandi piiskopile lahendada tüli Osilia piiskopi valimistel, mille osapooled olid Johannes Creul ja Ludolf Grove.

19.11.1443 määras paavst Eugenius IV, et piiskoppi Johannes Creuli tuleb tema tegemistes igatmoodi aidata.

29.03.1445 teatas ordumeister teatas Wolmari Seisustepäeva tulemused ja et Riia ja Tartu kloostri prelaatide, kapiitlite ja rüütelkondade saadikute palvel Liivimaa ordumeistrile ei kasuta Johann Creul, nagu kuulujutt käib, Osilia piiskopkonnas Ludolfi vastu jõudu, sest niipea, kui kirikus on saavutatud rahu ja ühtsus, saaks Ludolf kindlasti oma asja seaduslikult korda.

Seejärel prooviti Creuli välja osta. Nimelt saatis kõrgmeister Liivimaa ordumeistrile 25.04.1446 kirja, kus *palus, et Osilia piiskopkonna omanik Ludolf maksaks Johann Creulile 6000 või vähemalt 5000 Ungari kuldnat ja 8 täkku. Kui see juhtuks, siis jääb loota, et Johann Creul loobub piiskopkonnast.*

17.05.1446 palus kõrgmeister eelpoolmainitud menetlus lõpuni viia ja siis saaks Creul Rooma tagasi kolida peaprokuristiks. Momendil oli ta ikka veel Elbingis.

16.06.1446 teatas Creul kõrgmeistrile, et *kui rohkem ei saa, lepib ta 4000 dukati ja 8 täkuga kompensatsiooniks Osilia piiskopkonnast loobumise eest. Ta palus, et Ludolfi poolt talle väljastatav arveldusdokument allkirjastataks kapiitli ja Konrad von Uexkülli poolt.*

22.06.1446 tegi Johann Creul ettepaneku koostada leping oma oponent Ludolfiga notariaalse dokumendina: Osilia

piiskopkond peab jääma viimase juurde ja Johann lubab, et ei takista teda mingil viisil selle omamist, mille eest Ludolf peab talle maksma kokku 4000 dukatit ja 8 takku kolmel kuupäeval, nimelt esimesel kuupäeval 15.08.1446 2000 dukatit ja 4 hobust ning kahel järgneval kuupäeval 15.08.1447 ja 15.08.1448 1000 dukatit ja 2 hobust.

Järgmisel päeval saatis kõrgmeister ordumeistrile kirja, kus muu hulgas teatas, et saadab erinevate dokumentide koopiad, edastamiseks härra Ludolfile (eelnevad Creuli kirjad), kus ordumeister samuti peaks ta tagama, et ta määrab kirjade edasise edasi-tagasi saatmise vältimiseks Johann Creulile kellegi, kes saaks end temaga kõigis kõnealustes punktides võrrelda. Samas ta teatas, et vastupidiselt varasemale otsusele, ei saadeta Rooma peaprokuristikks mitte Johann Creul, vaid Danzigi pastor Andreas Rupert, kes ilmus Rooma juba kaheksa päeva jooksul.

Seejärel hakkasi ordumeister ja kõrgmeister looma erinevaid tegevusplaanide. 16.07.1446 aga teatas Taani kuningas Christoph, et võtab Osilia piiskopi Ludolfi ja tema kiriku oma kaitse alla ning kinnitab tema esivanemate piiskopkonnale antud privileege.

Nüüd hakkas järjekordselt tegutsema ordu. 28.08.1446 saatis kõrgmeister Liivimaa ordumeistrile kirja, kus muu seas nõudis teavet selle kohta, et millal omandas ordu kaitsva suveräänsuse Osilia piiskopkonna üle ja kuidas ta omandas seal oma valdused. Sellele lisaks palus ta Brandenburgi markkrahvil Hansul kirjutada Taani kuningale Christopherile piiskopkonna kaitsva suveräänsuse kohta, mille poole piiskop Ludolf püüdleb.

Siit võib teha järgmised järeldused. Vana Liivimaal oli neli põhilist jõudu, mis võitlesid võimu pärast: paavst, piiskopid, ordu ja Taani kuningas. Võimuvõitlusse olid segatud ka teised ja näitena Saksa-Rooma kuningas. Kõik need osalised olid mingil moel valmis kasutama isegi jõudu oma tahtmist läbisaamiseks ja ordu oli seda mitmel korral juba teinudki. Ordu püüdis juhtivatele kohtadele upitada ordumeelseid ja ei õnnestunud alati. Selleks kasutati tihti suur hulk raha ning Roomas kohapeal olnud orduprokuraatori mõjuvõimu. Nüüd siis oli Osilias kapiitli poolt valitud piiskopiks ordule mitte meelepärane Grove ja ordumeelne, endine ordu ülemprokuraator Roomas Johann

Creul polnud seetõttu isegi oma piiskopkonda mitme aasta sees külastada suutnud. Kuna Johann Creul oli Roomas olnud tööl ja sedasi oli pääsenud ka paavstide soosingusse, oli paavst määranud Creuli Osilia piiskopiks ja seda teadmata Osilia kapiitli valimisest. Nüüd siis tekkiski vastuolu. Ühel pool oli ordu ja paavsti valitu, teisel pool aga kapiitli poolt valitud Grove ning teda toetav Taani kuningas, kes nägi siin võimalust enda mõjuvõimu laiendamiseks. Olukorda oli proovitud lahendada raha abil, aga siin ei olnud veel õnnestunud. Seega oli loodud selge võimalus otseseks relvastatud konfliktiks.

Kõrgmeister saatiski 13.09.1446 Brandenburgi Markgrafile palve veenda Taani kuningat Christopheri naasma kaitsva suveräänsuse juurde Osilia piiskopkonna üle, kuna see on alati olnud ordu kontrolli all.

10.12.1446 sekkus tülli ka paavst Eugenius IV, kes saatis Saksa ordule Liivimaal oma kirja. *Kui Osiliens'i kirik oli kiriku viimase piiskopi Johannese (Schutte) hea mälestuse surma tõttu tühjaks jäänud, jälgisime meie auväärse venna, Osilieni piiskopi Johannese ausust ja voorusi ning juhatasime ordu prokuraatori Roomas nimetatamise kiriku piiskopiks ja pastoriks. Kuid hiljem saime aru, et teatud Ludolphus oli tunginud nimetatud kirikusse ilma õiglase tiitlita ja vallutanud selle alusetult, et see oma valdusse võtta. Kuna meie eesmärk on seepärast, et meie säte saavutaks oma mõju ja et need kirikud, kes ebaõiglaselt okupeerivad, ei kannaks ebaõiglaselt oma hingele lisatasu, tuleks ette näha, et nende alusetult kirikuid valdavate inimeste jultumust saaks piirata eelnev õiglus, et nad peaksid hiljem andma teed teistele eeskujuks, Jumala õiglase otsusega, me käsime teid, et alati ja millal iganes piiskop Johannes teid nõuab või keegi teist nõuab, aitaksite teda abi ja teeneid, mis on mugav ja teostada viljakaid tegusid, nii palju kui see on sinus, nii, et ta ise saaks rahumeelselt oma valdusse Osiliensise kiriku, mis on pühendunud tema hoolde selle sissetungija trotsi eest.*

Selles kirjas on vähemalt üks viga. Ludolf Grove ei tunginud Osilia piiskopkonda, vaid ta valiti Osilia kapiitli poolt piiskopiks. Seejärel ta resideerus Osilia piiskopkonnas ja saatis kirju Haapsalust ning Kuressaarest. Mingil juhul ei tohiks väita, et

Grove okupeeris piiskopkonna. Teiseks probleemiks on see, et paavst hakkas kasutama ordut korra loomisel. Olid ju varasemad paavstid proovinud ordumeelsete isikute vältimist piiskopkondades.

Samal päeval saatis paavst Eugenius IV veel ühe kirja, millega *vabastas kõik Osilia piiskopkonna elanikud vandest, mille nad olid vandunud sissetungija Ludolfile ja käskis neil tunnustada tema määratud Johannest seaduslikuks piiskopiks.*

10.02.1447 saatis kõrgmeister Saksa-Rooma riigi kantslerile Kaspar Schlickile kirja, kus *palus saada Rooma kuningalt dokumendid, milles manitsetakse kõrgmeistrit ja Liivimaa ordut aitama Johann Kreuli Osilia piiskopkonda oma valdusse võtma, samuti Tartu, Tallinna ja Kuramaa piiskoppe ja kapiiteleid ning Riia kapiitlit, nende stiftide rüütelkondi, Harju ja Virumaa rüütelkonda ja Liivimaa linnasid kutsutakse üles mitte takistama piiskopkonda oma valdusse võtmas. Lõpetuseks tuleks manitseda Oeseli kloostri rüütelkonda samamoodi käituma ja Johannit oma peremeheks vastu võtma.*

20.03.1447 saatis Johann Creul kirja kõrgmeistrile ja palus tal pidada nõu Tallinna komtuuriga Roomast saabunud ja tema Osilia kirikut seotud bullade osas. Selleks ajaks oli paavst Eugenius IV surnud ja ametis uus paavst Nicolaus V.

01.04.1447 kõrgmeistri kiri Rooma ordu ülemprokuraatorile kinnitabki seda, et ordu eesmärgiks oli Riia kiriku taasühendamine orduga ja ordu valitsemine Riia linna üle. Sama plaan oli ka Osilia piiskopkonnaga ning vaja oleks Liivimaa rüütelkonnale adresseritud bullad Creuli kasuks ja kas või raha eest.

24.05.1447 nõudis paavst Nicolaus V Riia peapiiskopkonda oma eelkäija paavst Eugenius IV poolt määratud Osilia piiskopi Johannes abistamist sissetungija Ludolfi vastu

11.06.1448 teatas ordumeister kõrgmeistrile, et Osilia piiskop Ludolf üritab veel asja Osilia piiskopkonna kohta venitada. Arvas, et on hea, et Johann Creul 22. juulil Tallinnas peetaval päeval oma kohtuasja isiklikult tutvustab ja toob kaasa ka juristi kvalifikatsiooniga prokuristi, kes tunneb ka Rooma kohtu tingimusi ja kohtupraktikat Rooma kohtus.

21.06.1448 saatis kõrgmeister kirjad Tallinna komtuurile,

Tallinna, Tartu ja Kuramaa piiskoppidele ning Riia kapiitlile, et tagataks Osilia piiskopi Johann Creuli turvaline saabumine Tallinnasse. Samas loodeti, et Ludolf Grove annab rõõmsameelselt piiskopkonna Creulile.

08.-25.07.1448 Narvas toimunud Saksa ordu päevadel käis nähtavasti ka piiskop Johann Creul. Seal kirjutati alla relvarahu venelastega 25-ks aastaks.

25.-31.07.1448 toimus Tallinnas Ühispäev (Gemeiner Tag). Ka seal oli kohal Creul. Piiskop Creul esitas oma paavsti ja keiserlikele bulladele tuginevad nõuded kohale saabunud isandatele, mispeale nad tunnustasid teda ja kuulutasid välja tema ainuõiguse Osilia piiskopkonnale, et teda piiskopiks vastu võtta ja Rooma korraldusi täita. Ainult Osilia kapiitli esindaja ei ühinenud sellega. Creuli tunnustamine oli Saksa ordule võit, millele ei aidanud vähe kaasa asjaolu, et 5. aprillil suri piiskop Grove olulisim patroon ja piiskop Creuli vastane Riia peapiiskop Henning Scharpenberg.

08.09.1448 saatis kõrgmeister neli kirja. Esimeses manitses ta ordumeistrit võtta kontrolli alla Osilia vastavalt paavstide Eugenius IV ja Nicolaus V ning Saksa-Rooma kuninga käskudele. Teine kiri sisaldas vandevormi, mille Johann Creul peab andma, et ta täidab ordule soodsat lepingut, mis antakse talle vastutasuks piiskopi ametisse seadmise eest Osilia piiskopkonda. Abi peaks aga toimuma alles pärast vande andmist ja alles siis tuleks kaasasolev kiri piiskopile üle anda. Kolmas kiri oli Creulile selle kohta, et kõrgmeister on palunud ordumeistrit ja Harju-Viru rüütelkonda ning Tallinna linna aidata tal oma valdused kätte saada, kasvõi jõuga. Neljas kiri oligi eelpoolmainitud kiri.

08.10.1448 palus kõrgmeister, et Turu linna ja Rootsi armee kapten Gotlandil Magnus Green ei abistaks piiskoppi Ludolf Grovet.

Sedasi sai Creul kõrgmeistri suure aktiivsusega toetust piiskopkonna endale saamisel ja samas Ludolf Grove kaotas mitmeid seniseid toetajaid. Taani kuningas Christopher suri 1448.a. jaanuaris ja sedasi kaotas Grove Riia peapiiskopile lisaks veel teise suure toetaja. Ordu palus paavsti ja Saksa-

Rooma kuningat, et nood kirjutaks Rootsi kuningale Karlile ja paluks, et ta ei abistaks Ludolfit Creuli vastu. Sarnaseid kirju kirjutati ja plaaniti kirjutada pea kõikidele valitsejatele lähiumbruses. Raha arvati bullade ja toetuste peale minevat 3500 kuldnat. Soovitud toetuskirju hakkaski liikuma. Näiteks Habsburgide soost Saksa kuningas Friedrich III saatis kirja Rootsi kuningale Karlile.

Aga ordu ei jäänud vaid toetuskirju ootama. Talvel 1448-1449 tungisid orduväed Läänemaale. 26.02.1449 saatis kõrgmeister ordumeistrile kirja, kus tunnistas oma rõõmu Osilias asuva Lode lossi vallutamise üle piiskop Johannile ja kutsus teda üles asjaga usinalt tegelema, et see saaks selle aktsiooni enne suve lõpule viia. Kirjast selgub, et piiskop Johannes Creul hoiab Lode lossi enda käes, mis on esimeseks teateks piiskopi saabumise kohta oma piiskopkonda ehk üheksa aastat pärast piiskopiks määramist.

Nähes, et ordu kasutab jõudu piiskopkonna saamiseks Johann Creuli käsutusse, otsustas Ludolf Grove, et on mõistlikum koostada rahuleping. Leping saigi valmis 09.03.1449 ja on allakirjutamise koha järgi saanud nimeks *Arensburgi rahu* ehk *Kuressaare rahuleping*.

Arensburgi rahu ehk Kuressaare rahuleping

1. punkt – piiskop Ludolf Grove saab senikaua kuni ta elab enda käsutusse Saaremaa ja Hiiumaa saared ning Kuressaare piiskopilinnuse koos kõigi selle juurde kuuluvate õigustega ja omandiga: tuludega, rendiga, sissetulekutega ja muude tuludega; ta administreerib seda omandit nii kanoonilise kui ilmaliku jurisdiktsiooniga ilma igasuguse piirangu või keeluta.
2. punkt – piiskop Johannes Creul saab enda käsutusse Läänemaal Lihula, Haapsalu ja Koluvere piiskopilinnuse; Orksi, Audru ja Koonga mõisa (castrum); Vormsi, Noarootsi ja Osmussaare saare ning Läänemaa rannarootslaste alad (Eland) koos kõigi selle juurde kuuluvate õigustega ja omandiga: tuludega, rendiga, sissetulekutega ja muude

tuhudega. Avalikult saab teatatud, et Grove saab "vanemaks Osilia piiskopiks" (senior episcopus Osiliensis) ja Creul "nooremaks Osilia piiskopiks" (junior episcopus Osiliensis) nimetatud ja tituleeritud.

3. punkt – juhul kui üks isandatest sureb, saavad valdused sellele, kes jääb elama, kelle poole pöördutakse sellest ajast kui "Osilia piiskopi" poole ilma lisanditeta tiitlis.
4. punkt – annetatud privileegid tuleb säilitada; läänistatud läänimõisad ja teised mõisad, aastased maksud, armupalved, rendilepingud, kiriku statuutide muudatused, uute statuutide tõlgendused – kõik otsused ja korraldused, mida Grove ilmalikult või administratiivselt tegi ja korraldas, jäävad jõusse ja need tuleb kinnitada paavsti poolt ja Riia peapiiskopi poolt.
5. punkt – paavstil tuleb Kaarma, Karja, Valjala, Püha ja Jäma kiriku rektorid määrata toomhärredeks; seejuures tuleb paavsti volitada määrama Kaarma kirikut ülemdiakonaadiks ja teistele kirikutele tuleb määrata prebendid.
6. punkt – Üks osapool haldab autentset ürikut ja pitserit, milles teine osapool usub ja aus kinnitab, et sel moel oleks harmoonia puutumatu, kuni vastav osapool elab.
7. punkt – avalikult saab teatavaks tehtud, et Saaremaa ja Hiiumaa vasallid, kes on Grovele ustavalt kindlaks jäänud kuulekuses, tema ametnikud ja tema kodakondsed, peavad tulema järgmisele prelaatide ja teiste isamaa isandate maapäevale.
8. punkt – Grove peab Haapsalu piiskopilinnuses säilitatud rahasumma, mis on saadud indulgentside eest, loovutama Haapsalu katedraali taastamiseks.
9. punkt – mõlemad osapooled vaatlevad end kui äralepitatuid, millega on tekitatud ebaõiglus kõrvaldatud.
10. punkt – talupojad, kes olid sõja tõttu hirmu pärast elupaigast lahkunud või vahetasid elukohta, tuleb igalt poolt üles leida, nad peavad oma senisesse elupaika tagasi pöörduma ja teenima vasturääkimata.

11. punkt – Liivi ordu maameister kohustab end Saksa ordu kõrgmeisteri nõusolekul lepingu täitmist jälgima ja töötab koos Tallinna kodanikega, juhul kui paavst lepingut ei kinnita või Creul enne kinnitust sureb, Haapsalut tagasi andma koos varadega.

Orksi (Orgenkas) tähendab siin nähtavasti Oru mõisa (Orrenhof). Elandt tähendab küll rannarootslaste alasid, aga siin on see mainitud saarena. Millisega, pole täpselt selge.

Lepingu koostamisel olid kohal:

Piiskop Johann Creul
Piiskop Ludolphus (Ludolf) Grove,
Thomas de Hungersdorpp, alias Grevesmolen, Hauscomtur Riiast
Hinric Sleregen (Heinrich Schleier), Auliina ehk Aluksne komtuur.
Leonard Rodhaze, jurist Saksa ordu Liivimaaal
Hartwic Seckwolt
Helmolt Todwen
Heydenreich Vincke von Overberg, Liivi ordumeister

Tunnistajatena olid:

Bruno Wetberg, advokaat, Läänemaa stiftifoogt
Nicholas Swarthoff, Osilia kiriku vasall

Creul saatis 18.03.1449 kõrgmeistrile tänukirja. 24.03.1449 kirjas teatas kõrgmeister, et on saanud kätte eelpoolmainitud lepingu ja tunnistab seda, aga nimetas seda mõttetuks ehk teisiti öeldes polnud lepinguga rahul. Ka piiskop Ludolf Grovele leping ei meeldinud, mida võib järeldada tema kirjast 20.04.1449. Samal kuupäeval anti Creulile Haapsalu üle. 30.04.1449 nõudis paavst Nicolaus V toetust Johann Creulile, et ta saaks kogu Osilia kiriku vara enda valdusesse võtta. Selles kirjas kirjutas ta lühidalt järgmist:

Paavst Eugenius IV, meie eelkäija, usaldas Osilia koguduse meie auväärt vennale Johannile Püha Rooma Kiriku kardinalide nõuandel ja täie apostelliku väega, usaldades täielikult talle koguduse enda hooldamise ja haldamise vaimsetes ja ajalikes küsimustes. Ja siis võttis teatud Ludolphus, saades taunimisväärse toetuse eelnimetatud kirikust, ilma end ühegi kanoonilise

tiitliga toetamata, selle omaenda kergemeelsuse tõttu, ülekohatuselt ja ebaõiglaselt, ning tungis sellesse hoolimatult ning de facto tegi ja teeb seda siiani. Sedasi ei saa seesama piiskop Johannes saavutada rahumeelset valitsemist, ilma, et riskiks oma hinge solvamisega ja Johannese enda vigastamisega ning mitte vähe. Ja kuigi kirjutasime erinevaid kirju omandi saamise kohta nimetatud piiskopile, ei ole Ludolf enda jultumuse ja pahatahtlikkuse tõttu veel täielikult saanud kõiki nimetatud kiriku varasid piiskopi Johanni valdusesse. Ja kuna see sama ketserlus puudutab apostelliku tooli autoriteeti ja tooli eesistuja au, kui need kahjustavad loojat, siis meie, kes oleme kõigi usklike prelaadid, eriti kirikute puhul, palume ja kutsume üles teid tähelepanelikult, Jumala au, õigluse vaate ja meie mõtiskluse nimel, et nimetatud piiskop saaks rahumeelselt oma valdusse kogu kiriku eessõnas toodud vara, et te kasutaksite oma jõupingutusi, mida me täielikult usaldame, andes talle abi.

Sellise kirja saatis paavst mitmele olulisele valitsejale, sh. Rootsi kuningale, Markgraf Friedrichile ja teistele. Seega kutsus paavst Nicolaus V valitsejaid toetama seaduslikku piiskoppi Creuli ja mitte usurpaatorit ehk ebaseaduslikku võimuhaarajat Ludolfit.

Kuulnud sellistest paavsti kirjadest palus kõrgmeister 14.06.1449 oma kirjas Saksa Liivimaa ordu meistrile, et kaks Osilia piiskoppi peaks volitama ametlikult Rooma peaprokuröri ja tagama, et paavst või tema nimel Riia peapiiskop kiidaks heaks nende sõlmitud kokkuleppe.

Kanoonik Marquard Gruel käisiki piiskopi esindajana Roomas ja maksis kohturaha 20 Reini kuldnat, et pääseda paavsti jutule, aga ordu peaprokuraator arvas kõrgmeisteri 10.08.1449 kirja põhjal, et see pidanuks maksma 600 dukati ringis. Kõrgmeister saatis ka kirja orduprokuraatorile ja palus aidata Osilia piiskop Johann Creuli emissaril kanoonikul Marquardil saada paavstlik kinnitus piiskoppide Johann ja Ludolf vahelisele asumisele. Orduprokuraator peaks laskma Marquardil kulud ise katta. Nähtavasti ei usaldanud kõrgmeister ülemprokuraatori rahade kasutamist.

Siinkohal tasub lugeda kõrgmeisteri juhendit, millise ta saatis

ordu üleprokuraatorile Roomas augustikuu algul 1449 ja millest võib lugeda põhjendusi ja kirjeldusi:

Esiteks - igale vaatlejale on väga selge ja on üksmeel, et leping auväärsete isandate piiskoppide Johann Creuli ja Ludolf Grove vahel kehtestati tavaõiguse vastu. Pärast kestnud vaeva ja väsimust, ülima hoolsusega apostelliku tooli au ja ülendamise nimel, ei suutnud nad ühegi kokkuleppega jõuda kiirema muga-vuseni, ehkki vastumeelselt, kuid paratamatult armust juhitud, pidades silmas meie kõige pühamaid isandaid, püüdsid nad sõlmida mingit paavstile meelepärast kokkulepet, et tegelikult ei tekiks kurja, see ei läheks hullemaks ja kogu Osilia kirik ei häviks varanduse poolest täielikult, omandit ja asju üsna tugevalt ei raputataks.

Issandale, õpetajatele ja õndsas Teutoonide Maarja ordu vendadele kogu Liivimaal igal ajal, neile, kes suhtuvad püha Rooma kiriku au ja kasvu, hoolitsedes alandlikult oma jõu eest, nii et kuulekuse pojad püüdsid tuua eelmainitud isand piiskop Johannese, relvastatud oma võimsaima jõuga ja koondasid jõud eelmainitud Ludolfi vastu. Nad lähenesid piiskopile kui sisetungijale, nagu öeldakse.

Sellega, nagu ennustati, hävitati Osilia kiriku hüvanguid nii rüüstamise ja muul viisil sõjategevuses kui ka laastamistões ja tulekahjudes üsna rängalt. Härra Liivimaa ordu meister ei lakanud sõjatööst kuni härra piiskop Johannes oleks saanud Osilia kiriku päris oma valdusse.

Kuid isandad praost, dekaan ja kogu kapiitel, vasallid, aadlikud ja peaaegu kõik Osilia kiriku elanikud kahetsusväärsete manitsuste ja alandlike palvetega isandatele, ettekirjutajatele ja kirikuõpetajatele ja ordu, kes elas tollal relvaretkel, tõusis püsti, paludes jumala eest hoiatada kõiki ees ootava ohu eest ja et isandad kavatsevad ordu eest hoolitseda, et sõda ise lõppeks ning mõneks ajaks puhkama panna, misjärel võiks püüda nende isandate ja piiskoppide vahel mingisugusele kokkuleppele jõuda.

Võttes vastu Osilia kiriku praosti, dekaani ja kapiitli isandad, vasallid, aadlikud jne, koos isanda meistri alandlike manitsuste ja soovidega, ettekirjutajad, auväärased ja religioossed määrasid

nad kommendaatoriteks Uue-Pärnu ja Mergenborchi (Aluliina e. Aluksne) isandad jt. ning ühe Harju ja teise Viru aadliku, kelle nimed on kõik lepingus kirjas, kes koos härrade praosti, dekaani ja teatud aadlikega Osilia kirikust, mis kinnitati armust piiskop härra Ludolfile, kuni nad lähenesid korduvalt Arnsburgi kindlusele ja selgitasid erinevaid meetodeid rahu heaks, kes aga ei saanud tugineda millelegi muule kui lepingus endas väljendatule.

Härra Ludolf, vanem piiskop, on kindlas mere lähedal asuvas Arensburgi lossis ja kindluses, mis on vallutamatu ja hästi kindlustatud kõige vajalikuga, mida ta hoiab kõige hoolikama valve all. Kui mereröövlid, kelle pärast elanikud iga päev muretsevad, ründaks ja okupeeriks, jääks mitte ainult Osilia kirik, vaid ka kogu Liivimaa igasugusest rahust ja trööstist igavesti välja, mis oli koostatud kokkuleppe kõige olulisem põhjus.

Sest kui eelnimetatud isand Ludolf teadis, et tema ordu isandad võivad siseneda Osilia kiriku territooriumile, kutsus ta suurima tõsidusega teatud osadest ja kuningriikidest mõned, kes õige südametunnistusega põlgasid head, sest kui teade saabus läbirääkimistest rahu nimel, läksid kokkuleppele. Sest kui kutsutud oleksid, nagu ennustatud, jõudnud Osilia maale, siis oleksid nii nemad kui ka siit pärit ordu rahvad oma sissetungi ja agressiooniga hävitanud kogu kiriku enda ja kas ehk kui isand Ludolf, kes meesteasjades kaua vastu ei pea, oleks läbi kukkunud, siis poleks ta kahtlemata Arensburgi loss Liivimaal igaveseks häbiks jätnud ja kas ajutine ebamugavus oleks võinud olla suurem ja kergesti muutuda igaveseks kaotuseks, kuid kõik selle lepinguga on need nüüd eemaldatud.

Kokkuleppe tulemuseks on see, et härra Johann Creulil on kolm lossi ja kaks kirikuosa, peaaegu kõik aadlikud ja vanemad ning talle allub kapiitel.

Aga härra Ludolfil jäi üks loss ja võib-olla ehk neli vasalli, sest teda koormas vanadus ja ta ei saanud jätkata.

Kõik see tehti, rahu heaks.

Olgu hoiatatud, et kui lihavõttepühadeks Haapsalu loss ei ole vabastatud, siis peab jälle jõudu kasutama. Sellest tuleneb uus häda, sõda, mõrvad, kadedus ja kiiresti Osilia kiriku pöördu-

matu kaotus.

Lõpuks sai paavst Nicolaus V aru, et Kuressaare leping on momendil parim olukorra lahendus ja saatis 01.12.1449 kaks bullat. Esimeses andis ta Riia peapiiskopile ülesandeks vabastada Ludolf ja tema vaimse ja ilmaliku staatusega järgijad kõigist neile määratud vaimsetest karistustest ning taastada neile nende väärikus, õigused ja hüved. Teises andis ta Riia peapiiskopile ülesandeks kinnitada Osilia piiskopi Johanni ja tema oponendi Ludolfi vahel pärast eelnevat uurimist sõlmitud leping.

Seejärel jääb selline arusaamine, et kiiret nende bullade saatmisega Osiliasse polnud. Nimelt kirjutas Heinrich Soler von Richtenberg, kõrgmeistri kuberner ja suurkomandör Liivimaa ordumeistrile alles 10.02.1450, ehk kaks kuud hiljem, et saadab koopiad kahest paavsti kinnitusbullast Osilia piiskoppide Ludolfi ja Johanni vahelisest lepingust, mille originaalid toob esimesel võimalusel Liivimaale Osilia kanoonik Marquard, kes saadeti Rooma paavsti kinnitust saama. Samas palus ta teatada kahele Osilia piiskopile bullade sisust ja originaalide peatsest saabumisest. Kaks päeva hiljem küsis Heinrich teavet varem mainitud 600 dukati kohta.

03.03.1450 teatas Ludolf, et nad on vastastikul kokkuleppel Johanniga siirdanud Haapsalu lossi üleandmist aasta võrra ja uus tähtaeg on lihavõtted 1451.

Ordulosside inventuur

08.07.1451 on avaldatud ordukülaliste protokollid ordu liikmete arvu ja Liivimaa komtuuride ja foogtkondade inventari kohta. Sealhulgas on ka kaks Osilia aladel toiminud ordulossi inventuuri. Kirjutusstiili järgi otsustades on neid kokku kirjutanud erinevad inimesed. Mõõdühikutes on ebaselgust, sest pole täpselt teada, et millise lesti järgi näiteks kogust mõõdeti. Olenevalt aladest võis see olla 40–144 vaka vahel. Seepärast jätame ladude ja aitade inventuuri siit välja ja vaatame vaid ülesloetud ordumehi.

Soneburg

Foogt Diterich von der Lage, Dornburgist
Johann Wolthus von Herse, eelmise kumpan
Bernhard von Castdorff
Hynrich Sneydenwynth
Herman von Vrederen, Eutrichtist
4 preestervenda

Lihula

Komtuur Hynrich von dem Vorste, Westfalenist
Hynrich von Snöwgen, Reinimaalt, preestervend.

Siit võib järeldada, et kohapeal lossides väga palju orduvendi ei olnud. Näiteks Windaus (Ventspils) oli seitse orduvenda, Candawis (Kandava) viis, Mitaus (Jelgava) kümme, Marienburgis (Aluksne) üheksa jne.

13.05.1453 jagas Ludolf Grove Haapsalu lossis Läänemaa maid ehk Vigalat ja Päri mõisa, kuigi ta oli piiskop saartel. 29.08.1453 dokumenteeris Soneburgi foogt, et ta oli piiskop Ludolfiga kokku leppinud mitmete nimeliste talupidajate üle, kes olid kolinud Soneburgi ametkonnast Osilia stifti ja et ta oli need piiskopile jätnud. Sedasi tegeles ta siis nüüd saarte alade alamatega.

1454–1455 esindas piiskopkonda erinevatel koosolekute piiskop Johann Creul. 19.02.1456 kirjutasid aga mõlemad Valga Maapäevale kui Osilia piiskopid. Creul suri enne 07.03.1457. Nii jäi siis kogu piiskopkond Ludolf Grove valitseda ja seda vaatamata sellele, et juba aastal 1449 kirjutati piiskop Ludolf Grove kehvast tervislikust seisukorrast.

12–14.02.1457 toimus Wolmaris Maapäev, millel osales Osilia piiskop Ludolf Grove. Kohal oli ka Soneburgi foogt Dietrich von der Lage. Osiliast tulid kohale veel Vigala ja Päri omanik rüütel Konrad Uexküll, Claus Uexküll, nähtavasti Tallinna piiskopi poeg Heinrich Uexküll, Haimre mõisnik Dietrich von Fahrensbach, rüütel Wilhelm I von Fahrensbachi

poeg rüütel Heinrich von Fahrensbach, piiskopi länimees Evert Herkel, vana Hans Tittver, Dyderick Thuve (Dietrich Tuve), Ludyke Lyve ja Winrick van Hasden. Üks olulisemaid punkte seal oli kokkulepe Liivimaa suveräänide, kapiitlite, rüütelkondade ja linnade ühendamiseks 10 aastaks, mis sisaldas kohustust ühiselt võidelda välismaiste rünnakute vastu ja keelata oma nimel ilma ühise nõusolekuta agressioonisõdade pidamine.

Jälle tuli uue piiskopi valimise pärast

Piiskop Ludolf Grove suri 11.03.1458. 24.03.1458 valis Osilia kapiitel uueks piiskopiks kohaliku toomhärja Johannes Vatelkanne, kes oli ka Tartu kanoonik. Taani kuningas Christian soovis 13.05.1458 aga Osilia piiskopiks Jodokus Hoensteini, hiljem toetas ta Vatelkannet. 08.05.1458 teatas Taani kuningas Christian I Stockholmi lossist, et võtab Osilia piiskopkonna oma kaitse alla ja kinnitab tema esivanemate poolt stiftile antud privileege. Siinkohal on hea meelde tuletada, et kes ja millal on lubanud Osilia piiskopkonna enda kaitse alla võtta või teatanud kaitse alla võtmisest:

xx.09.1232 Saksa-Rooma keiser Friedrich II

20.11.1234 Paavst Gregorius IX

04.09.1245 Paavst Innocentius IV

30.07.1368 Rootsi kuningas Albrecht

25.09.1420 Taani kuningas Erik VII

15.08.1423 Taani kuningas Erik VII

18.08.1425 Taani kuningas Erik VII

25.09.1430 Taani kuningas Erik VII

16.07.1446 Taani kuningas Christofer III

08.05.1458 Taani kuningas Christian I

24.07.1458 määras Calixtus III Osilia piiskopiks Jodokus Hoensteini. Nüüd oli piiskopkond jälle olukorras, kus kapiitel oli valinud piiskopiks ühe isiku, aga seda ei toetanud paavst, kes määras piiskopiks teise. Paavst Calixtus III ise suri 06.08.1458. Uus paavst Pius II 23.12.1458 teatas, et Vatelkanne ametisse

määramine ei olnud õiguspärane, kuna seda ei teinud Rooma paavst ning ähvardas Vatelkanne ja tema järgijaid koguni kirikust välja heita. Vatelkanne pidi Osilia piiskopkonnast lahkuma, tema järgijad vabastati kirikuvandest.

Algul väideti, et piiskopkonnas kanooniliselt ja tunnistajate juuresolekul valitud piiskoppi Vatelkannet valiti siiski vale protseduuriga ja teave tema valimise kohta jõudis Rooma liiga hilja. Väidetavasti jõudis teave Rooma ettenähtud 120 päeva jooksul, aga selle edastamisega paavstile seal venitati. Sõitmine ise oli veninud jääliustike ning Preisimaal ning Poolas toimunud sõdade tõttu, kus linnad süüdati ja vallutati ning inimesi tapeti ja sandistati. Merd mööda tulemine oli võimatu, sest äärmuslik külm merel ja meresadamates põhjustas jäätumise üle kahe tolli ühe ööga ja vaatamata päikese kuumusest päeval. Talv oli olnud karm. Teatud vapper sõdur Conrad Uexküll koos mõne teisega soovisid sellise retke ette võtta, eeldasid, et nad lähevad jalgsi jääle ning seda kõigi füüsiliste raskustega ja ohtudega, tuule puhumise ja murdunud jääga läksid üle Scheldowe nimelise saare (Kesselaid Muhu saare ja mandri vahel), kus ükski inimene ei ela ja ajast, millest pole mälestusi, asustas ta selle ja oli kohustatud viibima seal kolm päeva ja ööd ilma toiduta. Lõpuks palgati talupojad, kes raske tööga jää mürdsid tehes laevadele kitsa tee. Tallinnasse jõuti alles teisel mail ja seega oli teekond Tallinnasse kestnud pea, et kuu aega. Seoses piraatide liikumisega hilines väljasõit veelgi kuni 18.05.1458. Kõva tuule tõttu olid nad aga sunnitud Tallinnasse tagasi pöörduma. Alles 18.06.1458 jõudsid saadikud Lüübekisse. Saadikud ostsid seal hobuseid ja eluks vajalikke asju ja asusid teekonnale ning ilma igasuguse tahtliku viivitusega, vaatamata paljudele takistustele ja ohtudele, jätkasid kuni Viterbo linnani, kuhu siseneti 10.08.1458. Seal nad kuulsid, et Preisimaa usuordu Jodokus oli määratud Osilia piiskopiks. Vahepeal oli ka paavst surnud ja uue valimised venisid. Vaja oleks olnud, et väljavalitu oleks ise Rooma läinud, aga tema oli nimetatud ajal palavikuhaiguses mõnevõrra kinni peetud.

Selliseid seletusi kirjutas oma eriti pikas juriidilises kirjas advokaat A. de Cafferellis, Vatelkanne esindaja 15.09.1458.

Hoensteini esindaja advokaat L. de Interampise vastav juriidiline kaitsekiri erines Vatelkanne omast väga palju sisaldades palju juriidilisi keerdkäike ja väljendeid. Sellest võib siiski välja tuua mõned katked. Nimelt väideti, et teatavasti allub Liivimaa provints, kus Osiliensise kirik asub, mitte ainult kasulikkuse, vaid ka otsese valitsemise poolest Rooma kirikule. Paavstil oli olnud täielik õigus tühistada piiskopkonna kapiitli otsus piiskopi valimistel. Paavst kasutas viisakust, et oodata, millal talle esitatakse valimistulemused. Ja kui äravalitud ei saabunud enne oodatud sobivat aega, andis paavst ette, ja nii, arvestades, et see kirik oli kaasatud konkordaatide alla, jäi ta nendega siiski rahule, sest konkordaadid ise mainivad selgelt. Saabumine Osiliast Rooma kestis kolme ja poole kuu asemel viis ja pool kuud. Väidetavad takistused on väljamõeldud ja läbimõeldud. Vatelkanne esindajad olid veel lisaks Viterbo linnas, mis on Rooma lähedal veetnud kakskümmend mugavat päeva enne kui viiendal septembril Rooma tulid. Ja sellele lisaks võib paavst valimistest hoolimata ette näha väärilisema, keda ta õigeks peab. Seega lükati Vatelkanne vastulause tagasi.

Vatelkanne vihastas tehtud otsuste peale ja ründas piiskopkonda.

19.09.1459 protestisid Osilia kiriku praost Gotschalk, prodekaan Gerhard jt väljavalitud Vatelkanne poolt toime pandud vägivallategude vastu. Selleks ajaks oli dekaan Ludolf Nagel omalt kohalt kõrvale tõrjutud ja tema asemel tegutses prodekaan ehk viitsedekaan. Kiri ise sisaldab järgmist teavet. Praost, kapiitli liikmed, vikaarid ja teised olid kogunenud Haapsalu lossi (Osilia kiriku praosti maja) nõupidamisele ja koostanud paberi, mis sõna-sõnalt kõlab järgmiselt:

Teile, siin seisvatele notaridele ja tunnistajatele, meie prefekt Gotschalculus, Gerhardus asetäitja, Anthonius kantor ja kogu kapiitel Osiliense kõrgeim ja igipõline vikaar, altariipoiss ja kogu vaimulikkond kaebame Osilia elanikele ja piiskopkonnale, et auväärt isand Johannes Vatelkanne, kes eelnimetatud kiriku poolt vägevate käte läbi valitud, vallutas jõuga lossi. Pärast Arnsburgi vallutamist sai ta veel kaks linnust, mitte ilma mõrvata, paraku valu ja verevalamisega, millest linnuste suurimad tulekahjud

tekitati. Ta tegi niisuguseid kahju, et paljudelt rööviti julmalt kogu varandus ja suurem osa nende kaubast. Seetõttu, olles näinud ja kuulnud neist suurtest kaotustest ja ohtudest, verevalamisest ja mõrvadest, millega iga päevaga üha rohkem ähvardati, ei kartnud me teenimatult omada piisavat juhtimist tema armee ja maameeste, kuulsa Taani, Rootsi, Norra kuningaga ja teda toetama saadetud gooti orjadega, nimetatud valitute nimega Osiliensise kiriku lossi, mida tavaliselt nimetatakse Hapselliiks. Oleme sunnitud vastu võtma ja esitama. Oleme isegi relvastatud käega kahetsusväärsest sunnitud kinni pidama auväärt härra Ludolphus Nageli üleskutsest tulevikuplaani osas, sest see on vajalik rahu jaoks. Südamme sügavaima kurbusega protesteerime avalikult selle üle, et olles nii ette kuulutatud, ei ole me teinud oma tegusid põlgusega meie isand paavst Piuse vastu ega ka tema toolit teotatult rüvetades, vaid ainult nii, et vältida ohte surmast ja suuremast kahjust suuremale osale kirikust. Me protesteerime avalikult selle vastu ja palume, et te annaksite meile ühiselt ja tõsiselt nii palju avalikke instrumente ülevalt nii, nagu see on vajalik ja mugav.

Samalaadse kirja koostasid kapiitli liikmed 24.09.1459, kus kirjutasid et praost Gotschalk kuulutas Osilia kapiitli jm nimel, et kiriku vaimulikud otsustasid vaid ajutiselt eirata paavstlikku jumalateenistuste läbiviimise keeldu Johann Vatelkanne järgijate jõudude tõttu.

31.12.1459 saatis paavst Pius II Osilia piiskopile Jodokusele kirja, kus andis talle ülesandeks manitseda ja vajadusel sundida Osilia kapiitli poolt piiskopiks valitud, kuid paavsti poolt kinnitamata jäänud Johann Vatelkannet ja tema toetajaid piiskopkond talle loovutama. Samal päeval saatis paavst ka teise kirja, kus lubas Hoensteinil vabastada Johann Vatelkanne järgijad neile määratud vaimsetest karistustest, kui nad temast taganevad. Paavst Pius II saatis 23.08.1460 oma toetuskirja Jodokusele.

02.02.1461 Pärnus toimunud Maapäeval otsustati Taani kuninga Christiani juurde saata delegatsioon, et teavitada teda Hoensteini õigustest ja et Vatelkanne eksib. See ei õnnestunud, mis on näha Taani kuninga poolt 22.07.1461 ordumeistrile saadetud kirjas, kus too nõudis, et Jodokus Hoenstein ei keelaks

ega kiusaks mingil viisil Osilia valitud Johannes Vatelkannet ning et ordumeister telliks dokumentide turvalisuse või kutsuks kokku osariigi parlamendi selle asja lahendamiseks. 07.09.1461 aga teatas ordumeister Taani kuningale Christianile, et mitte Johannes, vaid Jodokus on seaduslik Osilia piiskop.

13.09.1461 teatas Johann Vatelkanne, et ta on andnud enda hõivatud Lihula lossi orduosa üle Liivimaa Saksa ordule ja on tagastanud ka stiftiosa ja läks Arensburgi. Nimelt selgub teisest kirjast, et oli alustatud rünnakut Lihula linnusele ja seda nähes oli Vatelkanne ilma vastupanuta lossi ära andnud ning läinudki Arensburgi. Kui kirjast õigesti aru saab, siis kuulusid Vatelkanne poolele kapiitel ning Osilia kiriku vasallid rüütel Hinricke Varensbeke, Hinrick Uexküll ja Hermen Lode. Ordu poolt on seda esitatud kui lihtsalt lepingu allkirjastamisel olnuid isikuid. Samal päeval kinnitasid Liivimaa ordu maamarssal Goddert von Plettenberg ja mitmed teised sõjakäigule osalenud ordukoman-dörid Osilia kirikust valitud Vatelkannele kogu ordu nimel, et Lihula loss ei võta tema ega Osilia kiriku vastu vaenulikke tegusid. Ordu poolel osalesid sõjakäigul ja siis ka lepingu allkirjastamisel Plettenbergile lisaks Viljandi ja Tallinna komtuurid ning Järva foogt.

12.10.1461 saatis Liivimaa ordumeister Saksa ordu kõrg-meistrile kirja, kus teatas, et ordu ja prelaadid Liivimaal olid Jodokuse määranud Osilia piiskopiks ja ajanud välja Vatelkanne, keda Taani kuningas oli seni kaitsnud, kes ei olnud ordu sõber, mis ta peaks olema.

1462 prooviti mõjutada Taani kuningat Christiani, et ta tunnistaks Hoensteini, aga tulutult. Aga Vatelkanne jonni ei jätnud. Kuidagi oli ta saanud Osilia piiskopkonda endale abiks Wartbergist kapten Aage Axelssoni koos meestega. Sealhulgas olid kapteni vennad ja karmid rüütlid Oloff ja Erick Axelsonid. 16.08.1462 olid nad saavutanud edu lahingus Haapsalu all. Orduprokuraatorile ja piiskopile Jodokusele „laksu andmise” ja vangide võtmisega lahendati lõpuks vaidlus stifti üle prelaatide, Saksa ordu, Harju-Viru rüütelkondadega, samuti Riia, Tallinna, Tartu ja Uue-Pärnu linnadega. Käendajana lubas pitseeritud kirjas piiskop Jodokus, et loovutab kõik oma õigused Osilia stiftile

Roomas, andes üle kõik sellega seotud dokumendid ja bullad enne 11.11.1462 elektile.

Augustis-septembris 1462 käisid Herman Werming ja Roper Tideman Tallinnast vahendajatena kahe vaenutseva osapoole vahel.

05.10.1462 teatas Osilia elekt Johannes Wartbergi kaptenile Aagen Axelsonile, et tema vaidlus Saksa ordu prokuraatoriga (Jodokus Hoenstein) on lahendatud, mistõttu ta käsib tal anda vangid, mille ta on võtnud ja lubada neil lahkuda. Kolm päeva hiljem palus ta vabastada Haapsalu lähedal olevad vangid.

Piiskop Jodokus Hoenstein andis 06.02.1463 Osilia piiskopkonna Osilia väljavalitule Johann Vatelkannele vastutasuks 800 marga suuruse aastapensioni eest. Nii vähemalt kirjutas Hoenstein.

Vastavad läbirääkimised toimusid 1463. aasta algul Arensburgis, Haeskas ja Soneburgis. Dokumenteeriti need 06.02.1463.

Haniskes sõlmitud ja piiskop Jodokuse säilinud lepingu kohaselt nõustus ta riiki laastava sõja peatamiseks stiftist loobuma ning nõustus Vatelkanne palvega anda see talle ja saades vastutasuks pensioni.

Võttes arvesse stiftielanike soovi jätta elekt oma peremeheks, võttis piiskop Vatelkanne ameti vastu 800 vana Riia marga suuruse eluaegse pensioni eest Vatelkannele ja Hoenstein kohustus loobuma stiftist paavsti komisjonist Vatelkannele antava vabandusega. Kui Jodokus peaks surema enne Vatelkannet, tagavad Liivimaa suveräänid viimase volituse. Kui Vatelkanne seevastu sureb, on Jodokus rahul pensioniga, mida Vatelkanne järglane talle maksab. Otsustati, et ordumeister ja Kuramaa piiskop nimetatakse vahekohtunikeks.

Läbirääkimised plaaniti Kuramaal Tuckumis, et küsimus piiskop Jodokusele makstava hüvitise kohta viie aasta stiftist saamata jäänud tulu eest, samuti paavsti volituse saamisel tehtud kulutuste eest, tuli lõplikult lahendada.

21.04.1463 kinnitasidki Kuramaa piiskop Paul II Einwald ja ordumeister Johann Osthoff von Mengede Osilia piiskopi Jodokus Hoensteini ja Osilia elekti Johann Vatelkanne vahelist lepingut. Siin aga ei kirjutatud enam 800 vana Riia marga

maksmisest aastas. Nüüd olid summad palju suuremad. Kõigepealt pidi Vatelkanne maksuma nende lepete ja paavsti volituste eest 10000. Seejärel kui paberid korras kohe Hoensteinile 4000 ja kuna leping tehti vaid viie aasta peale, siis veel 4000 vana Riia marka aastas saamata tulude eest. Sedasi kokku 24000 + 10000 marka. Vastavas kirjas oli küll arvutusviga, sest seal oli kirjas 22000 marka.

Jodokus Hoenstein naases Rooma orduprokuraatoriks. Aastal 1466 oli ta nõus andma Vatelkannale õiguse piiskopkonna pantimiseks. Samas tegid nad 1467 algul ka uue omavahelise kokkuleppe, kus Osilia elekt Johannes Vatelkanne ja Osilia stifti kapiitel kinnitasid Ludolf Nageli sõlmitud kokkulepet Osilia piiskopi Jodokus Hoensteiniga järgnevas: Jodokus sai 732 Reini kuldnat aastapensioni ja 7200 Riia marka vastutasuks piiskopkonnast loobumise eest 9 aasta saamata jäänud tulu hüvitamiseks ning 11 000 Riia marka makstud annuiteedi ja muude kulude hüvitamiseks.

Selle lepingu elluviimiseks määras Johannes Vatelkanne, dekaan Ludolf Nagel ja kogu Osilia kiriku kapiitel vastavalt nende ja piiskop Jodokuse vahel sõlmitud tsiviillemingule ametisse Parma notari Antonius de Engubio, Heinrich Urdemani, Michael Mulneri, Dietmar Calde, Theodoric Clinckrode, Cincius of Viterbo ja Laurentius Venarii, paavsti koja üldaudiitorid ja notarid, samuti kõik teised Rooma kuuria advokaadid ja notarid, nende tagasivõtmatute prokuristidena ning anndsid neile kõik vajalikud volitused, mis on piiskop Jodokuse kohustuste täitmiseks tehtud.

Riia peapiiskop Silvester ja ordumeister Johann von Mengede Osthoff kinnitasid oma valmisolekut tagada Osilia elekti Johannes Vatelkanne antud lubaduste täitmise piiskop Jodokusele.

Siin tuleb tähele panna, et Ludolf Nagel, kes 1459 oli tagandatud Osilia dekaani kohalt, oli oma ametikoha jälle tagasi saanud.

Kohalikud seisused vangistasid Vatelkanne kusagil maikuu 1468. 29.05.1468 palus Taani kuningas Christian Tallinna linna Vatelkanne vabastamise nimel tööd teha. Varsti pärast seda

Vatelkanne kadus. Pole võimatu, et Vatelkanne oli juba sellel hetkel surnud või koguni tapetud. Sellele viimasele viitab see, et Tallinnas oli kohtusse antud Ewert Hoppe ja Gherd van Elvrick, kes olevat Arensburgis Vatelkanne vastu vägivalda kasutanud. Osilia kapiitel oli aga arvamisel, et nende kahe mehe üle Tallinnas kohut ei tohiks pidada.

Nüüd sai Hoenstein piiskopkonda tulla ja valitsemise üle võtta. Arensburgis teatakse ta olnud 04.06.1469. Piiskop Jodokus Hoenstein suri 17.01.1471.

Olukorra tegi segasemaks veel Tartu piiskop Andreas Peper, kes saatis ordu prokuraatori Bernhard Kobbinckin kaudu aastal 1471 Rooma kaebekirja seoses Riia peapiiskopiga. Kirjas puudutas piiskop Andreas ka Osilia olukorda, sest kemplemised piiskopikoha ümber olid talle toonud idee, et Osilia ja Tartu piiskopkonnad tuleks ühendada. Oma kirjas kurtis piiskop Andreas muuhulgas, et kange mees Osilia piiskop Judokus, kes varem oli orduprokuraator, soovis sõlmida rahu piiskopkonnas ja soovis kokku leppida teatud austusavaldustes oma kiriku suhtes, sai kehva vastuvõtu Riia peapiiskopi poolt. Oma käitumisega kohtumisel, kuhu peapiiskop oli kutsunud Osilia piiskopi, oli peapiiskop esile kutsunud Osilia piiskopi haigushoo (apoplexia), mille tagajärjel langes Judokus peapiiskopi lauale. Seda seepärast, et oli piinatud ja petetud. Kirjas viitab piiskop Andreas ka sellele, et Judokuse eellasega olevat käitutud halvasti kui ta heideti vanglasse. Seepärast soovitas Andreas ühendada piiskopkonnad kui need juba alguses olid üks ja varasem piiskop lihtsalt viis piiskopkonna keskuse Lihulast Tartusse.

Pisut rahulikumad ajad

08-10.02.1471 Haapsalus toimunud toomkapiitli kogunemisel valiti uueks Osilia piiskopiks toomhärja Peter Wetberg. Toetust, mis saadeti paavstile, sai ta nii Tartu piiskopilt kui ka Riia peapiiskopilt. Tuleb tähele panna, et enne Wetbergi valimist soovis Tartu piiskop ühendada Tartu ja Osilia piiskopkondi, aga nüüd oli muutnud täiesti kardinaalselt oma arvamust.

Osilia piiskop Peter Wetberg olevat Riia linnalt ära võtnud

kuuendiku Saaremaast ja 09.06.1480 nõudis Tallinna piiskop Simon von der Borch nende maade tagastamist.

1483.a. lõpul suri Riia peapiiskop Stephan Grube. Uue peapiiskopi valikul aga tekkis tüli, millesse sekkus koguni paavst Sixtus IV, kes kinnitas 04.07.1484 Tallinna ja Osilia toomhärra Michael Hildebrandi uueks Riia peapiiskopiks. Pretendente sellele ametikohale oli aga mitu, millest siis tõusis tüli. Alles 1485 jõuti selleni, et Hildebrandi tunnistati peapiiskopina. Vahepeal oli olukorra rahustamiseks Tartu, Osilia ja Kuramaa piiskopid 22.08.1484 sõlminud rahu kuni kinnitatud peapiiskopi ja Maapäeva saabumiseni, mille kohaselt jätsid Riia raad ja Riia linn endale Dünamünde piirkonna ja Riia lossi koos selle pärandvaraga kuni järgmise Maapäevani.

01.11.1487 vabastas paavst Innocentius VIII piiskopi Peetruse (Peter Wetberg) kogu eluks Riia peapiiskopi Michaeli ja tema järeltulijate jurisdiktsiooni ja ülemvõimu alt.

Peter von Wetberg suri pisut enne 14.11.1491. Siis hakkas Osilia kiriku kapiitel otsima uut piiskoppi ja valis selleks senise dekaani Johannes Orgase. Kohe hakkasid aga ordu poolt liikuma kirjad, kus arutati vigadest piiskopi valimistel ning arutati, mis toimub piiskopkonna okupeerimise puhul. Ordu kõrgmeister pakkus siis omalt poolt 22.03.1492 paavstile saadetud kirjas uut piiskopikandidaati ja selleks oli tema kaplan Nicolaus Creuder. Paavst aga kinnitas seekord Osilia kapiitli valiku ning kinnitas 26.03.1492 Osilia uueks piiskopiks Johannes Orgase. Orgas ise oli tollal Roomas ja 01.04.1492 ordineeriti ta seal piiskopiks.

Orgase valimisega on seotud üks väga segane lugu. Nimelt on Königsbergi arhiivist leitud üks kiri ajast 08.12.1491, kus Riia peapiiskop Michael Hildebrand soovib kõrgmeistrile oma endist vastast Osilia dekaani dr Johannes Orgast surnud Osilia piiskopi Loeffsi asemel Osilia piiskopiks. Kes oli Loeffs? Kuidas temast Osilia piiskop sai? Ja kui ta valiti, siis oli ta ametis vaid umbes ühe kuu. Nähtavasti on siin tegemist lihtsalt suure veaga, sest teised dokumendid sellist piiskoppi ei maini.

Riia peapiiskopile Michael Hildebrandile ei meeldinud, et paavst oli temalt ülemvõimu võtnud Osilia piiskopi suhtes. Ta nõudis, et uus piiskop Johannes Orgas ja ka Tartu piiskop

Dietrich Hake, kelle nime kirjutati ka Theoderic, annaks talle truudusvande. Need kaks piiskoppi aga keeldusid sellest ja Michael andis nad Roomas kohtusse. See kaebus käis läbi vähemalt kahes kohtuastmes. Esimese astme kohtu otsus Michaeli nähtavasti ei rahuldanud ja ta pöördus kõrgema astme kohtu poole, kuskohast tuli aastal 1495 lõplik otsus.

Kaebuse sisu oli siis nõudmisena järgmine: *isandad Theodericus Tartust ja Johannes Osiliast olid seotud ja kohustatud andma truuduse ja kuulekuse vande nimetatud isanda peapiiskop Miikaeli ja tema järeltulijate ees samas kirikus kui peapiiskopid nimetatud kirjadesse lisatud nimetatud vormile. Kohtuotsus ise on pisut ebaselge, aga sealt võib välja lugeda, et kahel piiskopil ei olnud mingil juhul lubatud seda truudusevannet anda. Seega tuleks sellises meie ees olevas kohtuasjas hukka mõista ülalnimetatud isand Michael, Riia peapiiskop. Selle otsuse sisu võib olla ka tegelikult erinev, sest peapiiskop Michael nõudis 28.11.1500, et Warmia, Samlandi ja Kulmi piiskopid annaksid talle oma metropoliidiks sobiva vande paavst Paulus II bullas ettenähtud kujul. Warmia piiskop iga tahes keeldus sellise suffrageenivande andmisest 31.12.1500–02.01.1501 peeti Heilbergis Warmia piiskopi ja Riia peapiiskopi esindaja Riia kiriku vikaari magister Wennemar Mey vahel läbirääkimisi. Warmia piiskop väitis selgelt, et me teame, et me ei ole seadusega kohustatud vannet andma ja me ei leia kirjades seda vormi, mida meilt nõutakse, mis on ette nähtud üheski seaduses. Ja kuna see asi on raske ja näib puudutavat ka meie kapiitlit, ei saa me sellega midagi ette võtta ilma oma kapiitli nõusoleku ja nõuandeta. Seetõttu konsulteerime selles küsimuses oma kapiitliga ja lõpuks vastame sellisel juhul Riia piiskopile.*

Selles arutelus selgus ka see, et Riia peapiiskop, kes siis kui nõudis Tartu ja Osilia piiskoppidelt vannet, oli paavsti bullad ja kirjad ise produtseerinud. Seejärel palus Warmia piiskop tervitada peapiiskoppi ja läks läbirääkimistelt minema.

Piiskoppide Peter Wetbergi ja Johannes Orgase valitsusajad olid suhteliselt rahulikud. Peamiselt olid nad tegemises päranduste ja maavalduste jagamisega ning isikutevaheliste tülide lahendamisega.

1499. aasta märtsikuus saadeti Tallinnast Osilia piiskopile kiri palvega torni ehitamiseks Hiiumaale. 19.03.1499 vastaski piiskop Johannes Orgas ja lubas ehitada massiivse kivist ehitise ehk piilari, milles pole ühtegi avast. Sedasi sai alguse Kõpu tuletorni ehitusprojekt, millest on pikemalt juttu eraldi raamatu teises osas.

11.06.1499 piiskop Johannese koostatud kirjast selgub, et aastal 1498 oli Läänemaad tabanud selline ikaldus, mille sarnast pole inimeste pikas mälus kuulnud. Nüüd, aastal 1499, on aga vähe vihma sadanud. Seepärast tellis ta usklikelt palvemissad koos neljakümnepäevase indulgentsiga.

22.03.1504 toimus Arensburgis (Kuressaares) Osilia stifti meespäev. Selle eesmärgiks oli kümneks aastaks kokku leppida talumeeste reeglites Osilia stifti heaks. Eeskuju oli võetud Riist, kus selline kokkulepe oli kirja pandud juba 1494.

Samal aastal tabas piiskopkonda ka katkulaine ning Kõpu tulepaagi ehitus jäi esialgu pooleli.

22.06.1508 Wolmaris toimunud Maapäeval koostati leping Liivimaa ordumeistri Wolter von Plettenbergi ja Osilia piiskopi vahel põllumeeste vastutusest, mis põhines eelpool mainitud reeglitel.

1509 vaidles piiskop Johannes Tallinna linnaga Hiiumaale ehitatava piilari ehitusel maksmata jäänud palkade pärast. 02.08.1510 saatis piiskop Johannes kirja Tallinnasse ja palus, et kuna epideemia nende seas veel möllas, käskida mitte kedagi nende linnast järgmisele laadale Märjamaal tulla. Nähtavasti oli tegemist mingisuguse nakkushaigusega.

Selleks ajaks oli piiskop Orgas juba vana mees ning toomhärja Juhannes Kievel taotles Osilia piiskopi koadjuutori kohta. Esialgu ta seda ametit endale ei saanud, aga aastatel 1513–1515 koadjuutorina teda teatakse. Piiskop Orgas suri 1515 ja uueks piiskopiks valit Kievel.

Kohalikud vasallid organiseeruvad rüütelkonnaks

Haapsalus 07.06.1518 toimunud Osilia Meespäeva järel avaldas avaldas piiskop Johannes Kievel 12.08.1518 määruse, mis reguleeris kirikuhärrade ja nende jurisdiktsiooni alla kuuluvate kirikute vahelisi suhteid. 22.08.1518 toimus Kullamaal Osilia rüütelkonna koosolek. Siit sai alguse Osilia Rüütelkonna tõsisem tegevus. Koosoleku tulemusena saadeti Osilia piiskopile Johannes Kievelile protestikiri, et too ei ole enda ametisse valimistel antud lubadust täitnud ning ähvardati vana kombe kohaselt pöörduda Maapäeva poole. Rüütelkonda koondunud piiskopkonna vasallidel oli mitmeid lahkkelisid piiskopi ja piiskopkonnaga. Piiskop ei olnud kinni pidanud valimisel antud lubadustest. Rahul ei olnud vara eluaegse kasutamise volitustega, sooviti õigust pöörduda oma murede ja kaebustega Liivimaa Maapäeva poole ja taheti osaleda edaspidi piiskopi ja kapiitli valimistel. Kindlasti mõjus vasallide tegevusele ka piiskop Kieveli plaan tõhusamalt kontrollida oma alamaid, mille üheks näiteks oli piiskopkonnas läbi viidud visitatsioon aastatel 1519–1522.

31.01.1519 toimus Lihulas vahekohus Osilia piiskopi ja tema vasallide vahel. Tegemist oli piiskopi ja rüütelkonna vahelise lahkkeliga. 30.06.1519 mainitakse esmakordselt rüütelkonna liikmeid nimepidi. Kui jälgida seejärel rüütelkonna liikmete nimesid, siis väga usinalt osalesid siin Fahrensbachid, Uexkülldid ja Ungernid.

Aastal 1521 sõlmisid Tartu, Osilia ja Kuramaa piiskopid liidu, mis tundus ohtlikuna nii vasallidele kui ka Liivimaa suurematele linnadele. Seetõttu loodi järgmisel aastal Osilia ja Tartu vasallide ning Riia, Tallinna ja Tartu linnade liit. Oma mõju olukorra teravnemisele andis ka Liivimaa alanud luterlik reformatsioon. Piiskopid sattusid sedasi mitmepoolse surve alla ning Saksa Ordu Liivimaa haru keeldus neid abistamast. Seetõttu andsid Tartu piiskop (1522) ja Riia peapiiskop (1523) vasallide nõudmistele järele. Seda aga ei teinud Osilia piiskop Kievel.

Vahepeal soovitati rüütelkonda ühendada Harju-Viru rüütelkonnaga. Juulis 1524 toimus tihe kirjavahetus rüütelkonna asjus.

Liivimaa Ordumeister proovis olukorda leevendada ja samas korraldati erinevate rüütelkondade nn. üldine sesisustepäev Tallinnas. 30.09.1524 saatis ordumeister kirja, kus manitses rüütelkonda ehk piiskopkonna vasalle maksma Osilia kirikule kirikurendi, mille maksmise tähtaega oli juba pikendatud. Tegemist oli ainsa piiskopist maaisanda poolt vasallide suhtes rakendatud maks Liivimaa piiskopkondades. Ka see oli üks piiskopile vastuhaku vorme. Rüütelkonnad palusid ordumeistri audientsi, aga temale väljapakutud kohtumise aeg ei kõlvanud. Aasta 1524 lõpul saigi rüütelkond piiskopiga privileegide suhtes kokkuleppe.

15.12.1524 andis Osilia piiskop Johannes Kievel oma piiskopkonna rüütelkonnale igakülgse privileegide kinnituse, millest võib mainida järgmist:

- vasallidele anti pärimisõigus ka naisliinis, välja arvatud viimase kolme piiskopi (Peter Wetbergi, Johannes Orgase ja Kieveli) ajal antud läänide suhtes;
- piiskop loobus läänide eelisostuõigusest;
- piiskopkonnas kuulutati välja puhta usu jutlustamise vabadus ehk avati vähemalt formaalselt tee reformatsioonile;
- toomkapiitli liikmeteks pidid edaspidi saama ainult kohalikku päritolu aadlikud;
- stiftinõukogu, mis oli piiskopkonna kõrgeim kohtuorgan ning abistas ja nõustas piiskoppi valitsemisel, hakkas koosnema kümnest vasallist ja neljast toomhärrest;
- ajavahemikus vana piiskopi surmast kuni uue, valitud piiskopi ametisse kinnitamiseni paavsti ja keisri poolt pidid piiskopkonda edaspidi valitsema neli ökonoomi: kaks toomkapiitli ja kaks vasallide seast.

03-04.02.1525 toimus Haapsalus järjekordne Osilia Meespäev, kus käsitleti ka Riia nõudeid kolmandikule Saaremaast ning piiskopkonna ja ordumaa vahelise piiri korrigeerimist.

1525.a. proovis Riia peapiiskop korraldada Ronneburgis prelaadipäeva kuhu oli kutsutud ka Osilia piiskop ning Osilia Rüütelkonna esindajad. 21.04.1525 Riia peapiiskopi poolt saadetud kirjas Osilia piiskopile paluti 20.05.1525 toimuvale nõu-

pidamisele piiskopile lisaks kohale saata kaks esindajat Osilia kapiitlist ja Osilia Rüütelkonnast. Piiskop tõi mitu ettekäänet, et sinna mitte minna ja isegi mitte esindajat saata. Samuti hoidus ta kõrvale Maapäeval osalemisest, sest ka sinna olid tulemas rüütelkonna esindajad. Rüütelkonna esindajad hakkasid siiski osalema Maapäeva tegevuses. Siin aga tekkisid jälle tülid, sest näiteks 16.03.1526 on kirja pandud Riia ja Osilia rüütelkondade avaldused Maapäevale Wolmaris, aga milliseid seal ei arutatud. See tekitas jälle vasallide hulgas pahameelt ning rüütelkonna koosolekutel olnute nimekiri pikenes.

Aasta 1525 detsembris oli nähtavasti tekkinud oht, et Riia peapiiskopi tegevuse tagajärjel võib välisvõim piiskopkonda tungida. Liivimaa ordumeister Wolter von Plettenberg lubas oma kirjades 08.12.1525 ja 24.12.1525 toetada piiskoppi sissetungi korral. Otseselt sissetungiga ähvardavat osapoolt kirjades mainitud ei olnud. Viidatud oli aga Venemaa suunas. Ohtudega hirmutamise tagajärjel soostusid Riia peapiiskop, Tartu, Osilia, Tallinna ja Kuramaa piiskopid 15.06.1526 alluma Liivimaa ordumeistrile. Piiskoppidel oli sedasi keelatud teiste seisuste nõusolekuta sõlmida välislepinguid. Hiljem soovisid piiskopid orduvõimu alt vabaneda.

1525 tabas piiskopkonda näljahäda.

21.01.1527 toimus Rüütelkonna Läänemaa stifti koosolek Kullamaal.

30.10.1527 kinnitas Osilia Rüütelkonna privileegid Habsburgi valitsejasoo esindaja Karl V, kes oli tollal Saksa-Rooma keiser, Saksa kuningas, Kastiilia kuningas, Burgundia hertsog, Jeruusalemma kuningas, Aragoni, Sitsiilia ja Naapoli kuningas. Tegemist oli seega eriti võimuka tegelasega kogu Euroopas. Sellise privileegide kinnitamisele aitasid paljuski kaasa Georg von Ungern ja Osilia toomhärja Johannes Pulk. Keisri poolt kinnitatud privileegide dokumendi üleandmist kinnitas uus piiskopkonna piiskop Georg von Tiesenhausen Haapsalus toimunud kapiitli ja rüütelkonna koosolekul 04–05.02.1528. Samas kinnitati valimiseeskirju, tunnustati kapiitli aadlike pärimisvõimet ja piiskop töötas rüütelkonnale koos kapiitliga, et kaitsevad Karl V poolt allakirjutatud dokumendis sisalduvaid privileege.

Uuemad privileegid sisaldasid eelnevatele lisaks veel järgmist. Selle kohaselt ei tohtinud piiskop ilma kapiitli ja rüütelkonna loata maalt lahkuda, uue piiskopi pidid valima kümme vasalli ja kümme toomhärat (varem valis piiskoppi ainult toomkapiitel) ning lisaks võisid kohalikest vasallidest toomhärat pärida ka oma sugulaste mõisaid.

Suured muutused piiskopkonna ümber

22.04.1527 suri piiskop Johannes Kievel ja uueks piiskopiks valiti Georg von Tiesenhausen, kes aga suri juba 02.10.1530. Georg von Tiesenhausen oli esimene Osilia piiskop, kes ametisse kinnitamiseks vajab kohaliku rüütelkonna tunnustust.

Nagu eelpool juba mainitud, andis uus piiskop kohalikele vasallidele veebruaris 1528 uusi privileege. Samas kasvasid ka piiskopkonna enamikus Liivimaa aadliskonna seast pärit ametimeeste palgad ja muud hüved (teenrite ja hobuste ülalpidamine, tasuta toidu, moona ja riide jagamine), mis tähendas seda, et kulutused ametnikkonnale kasvasid vähemalt Läänemaal umbes kaks korda ning piiskopkonna sissetulekutest ei piisanud enam väljaminekute katmiseks. Piiskop Tiesenhausen suri aga üsna pea ning ise eelarvedefitsiidi püsivaid tagajärgi ei näinud.

Martin Lutheri õpetus ja protestantlus saabus ka Osilia aladele. 25.10.1529 (1532) löid Riia linna ja Osilia rüütelkonnad liidu protestantliku õpetuse avaliku tunnistamise vastastiku kaitse eest.

1530. aastal esitasid Osilia piiskopi õuejunkerid ja tallivennad oma isandale järgmised riietust puudutavad nõudmised: esimesel aastal pidi igaüks saama ühe nn. Inglise rõivastuse, teisel aastal 6 küünart (u. 3m) saardokit vammuse jaoks ja 6 kortlit (u. 0,8m) Inglise kalevit püksteks ning kolmandal aastal uuesti üks nn. Inglise rüü.

28.11.1530 teatas Georg von Ungern preisimaa hertsogile Albrecht von Hohenzollernile, et uueks Osilia piiskopiks oli valitud Reinhold Buxhōwden (von Buxhoeveden) ja et Liivimaale on saabunud markkrahv Wilhelm, Albrechti vend. Wilhelm soovis ise olla piiskopkonna valitseja ning sellest kerkis mitu aastat kestnud nn. Saare-Lääne vaenus.

Madis Maasing on järgneva ajastu uurimisega suure töö ära teinud ja järgnev põhinebki suures osas tema poolt kirjutatul.

Uuel piiskopil Reinhold von Buxhoevedenil oli algusest peale tõsisid probleeme enesekehtestamisega, sest eelmise piiskopi Tiesenhauseni ajast maksmata palkade ja muude hüvede saamata jäämise pärast tekkisid tal probleemid nii Haapsalu kui ka Kuressaare ametnikega ning aadelkond vandus talle truudust alles 1532. aasta alguses. Keiser kinnitas uue piiskopi 1531. aasta detsembris, paavsti poolt tuli kinnitus aga alles 03.08.1532. See kinnitus jõudis Liivimaale aga alles aasta lõpul. Vahepeal, 25.10.1532, sõlmisid Riias Osilia Rüütelkond ja Riia linn usuliidu.

Näib, et tülide otseseks ajendiks võisid olla piiskopi vastulolud kahe kõrge ametimehe, Asmus Hintze ja Valentin Bulgriniga, kes ei olnud ilmselt palgaraha ega muid rikkalikke ametihüvesid Buxhoevedenilt kätte saanud ja olid piiskopi vastu arvatavasti välja kuulutanud koguni vaenuse. Osilia Kapiitel eesotsas vanemkanoonik Karl Uexkülliga oli Arensburgis elunevale piiskopile Reinhold von Uexküllile saatnud koguni nõude 14 päeva jooksul saabuda Läänemaale ning Valentin Bulgrini ja Asmus Hintzega asjad korda ajada. Muidu oleks kapiitel sunnitud valima teise piiskopi. Probleemile ametnikega lisandus toomkapiitli ja Läänemaa rüütelkonna rahulolematus. Viimased leidsid, et nende vabadusi pole austatud ning piiskopkonda on autokraatlikult ja ebarahuldavalt juhitud. Pärast seda, kui katsed piiskoppi ja tema vastasleeri lepitada olid korduvalt läbi kukkunud, valisid toomkapiitel ja Läänemaa vasallid 11.11.1532 uueks piiskopiks Riia peapiiskopi koadjuutori, Brandenburgi markkrahvi Wilhelmi. Järgmisel päeval saatsid rüütelkonna ninamehed Jürgen (Georg) von Ungern, Otto von Uexküll ja kapiitli ökonoom toomhärja Johannes Pulk kirja Arensburgi Saaremaa stiftifoogt Goddert von Gilsenile teatega markkrahv Wilhelmi valimisest Osilia piiskopiks ja kutsusid teda üles säilitama tema jaoks Arensburgi lossi.

Osilia kapiitel, raad ja ökonoom saatsid Tallinnasse Johann Selhorstile 14.11.1532 kirja, et tellida markgrahvile köögi- ja keldritarbeid. Mõõtühikud pole siin päris selged, sest osad on

Liivimaa mõõdud, osad Riia mõõdud ja laevamõõdud. Nimekirjast leiduvad: mandlid, rosinad, safran, suhkur, pipar (vürts), mustpipar, muskaat, kaneel, nelk, kompvekid ja palju muud. Seega peamiselt telliti maitseaineid. Oldi kindlad, et Wilhelm saab nendest valmistatud toite süüa ning maitsta.

18.11.1532 saatis Mennicke von Schierstädt (Meinecke von Schierstedt) Audrust hertsog Albrechtile kirja, kus teatas Wilhelmi valimisest ja et Joachim Bulgrin on oma piiskop Reinholdist lahti öelnud. Meinecke von Schierstedt oli siis markkrahv Wilhelmi kojaülem ja nähtavasti olid nad koos Wilhelmiga saabunud juba Osilia aladele. 19.11.1532 soovis markkrahv Wilhelmile piiskopiks valimise puhul õnne ordumeister Walter von Plettenberg. Haapsallu saabumise päeval 21.11.1532 kinnitas Wilhelm Haapsalu lossis kohe esimesena Osilia Rüütelkonna privileege ja sai sellega nähtavasti palju sümpaatiat kohalike vasallide poolt. Järgmisel päeval andsid enamus vasalle Wilhelmile truudusevande. Mõnede vasallide puhul võttis truudusevande saamine aega veel paar päeva ja tegid seda ehk pärast ähvardusi. Aga tema võimu tunnustati Läänemaal, ent mitte Saaremaal, mis jäi truuks Buxhoevedenile. Nõnda oli Osilia piiskopkond jälle kahte leeri jagunenud ja Saare-Lääne vaenus alanud. 25.11.1532 allkirjastasid Osilia kapiitli ja rüütelkonna esindajad markkrahv Wilhelmi valimisakti. 27.11.1532 saadeti Haapsalust kapiitli, rae, rüütelkonna ja ökonoomi (Johann Pulk) poolt Läänemaa maaomanikele kiri, milles nõuti viivitamatult Haapsallu saata neli meest. Nähtavasti hakati kokku panema sõjaväge. 28.11.1532 saatsid Osilia kapiitel ja rüütelkond palve hertsog Albrechtile, markkrahv Wilhelmi vennale, katta piiskopiks valitud markkrahv Wilhelmi paavstliku kinnitamise kulud ja lubasid, et need hüvitatakse esimesel võimalusel. 04.12.1532 koostati Osilia kloostri kapiitli ja rüütelkonna avalik avaldus, kus oli mainitud, et kuidas veel kinnitamata piiskopi Reinhold Buxhöwedeni halb käitumine veenis neid nõudma oma koadjuutorilt, markkrahv Wilhelmilt, et ta asuks piiskopkonda juhtima.

06.12.1532 võttis lõpuks sõna ka piiskop Reinhold von Buxhoevedn. Arensburgist saatis ta kirja Tallinnasse kurtes markkrahv Wilhemi valimise ja Läänemaa losside (Haapsalu,

Lihula ja Lode ehk Koluvere) temalt äravõtmise üle. Poola kuningas aga nõudis oma kirjas, et ordumeister Wolter von Plettenberg kaitseks Osilia piiskopkonna enda käes hoidvat markkrahv Wilhelmit.

1533 algul arutati Osilias toimunud mitmel tasandil. Kord oli kaastegev Taani kuningas ja siis arutati olukorda pikalt Wolmaris toimunud Maapäeval 26.01.1533. Samas pakkusid 31.01.1533 Tartu, Tallinna ja Kuramaa piiskopid ning ordumeister von Plettenberg ennast vahendajateks Wilhelmi ja Reinholdi tüli lahendamiseks.

19.02.1533 koadjuutor markkrahv Wilhelm andis prelaatide, meistri ja Liivimaa valduste palvel oma kolleegile piiskop Reinholdile armu kuni nelipühani, et asi sõbralikult lahendada. Tegelikult oli tegemist ultimaatumiga. 09.03.1533 teatas ordumeister, et püüdlused Liivimaal sõlmida sõbralik liit endise Osilia piiskopi Reinhold Buxhōwdeni ja vastvalitud piiskopi markkrahv Wilhelmi vahel ei ole olnud edukad. Siin tuleb tähele panna, et Reinholdi nimetati nüüd juba endiseks piiskopiks.

16.03.1533 saatis Wilhelm palve Tallinna kirikukogule, et nad ei osutaks abi Reinhold von Buxhoevedenile. 08.05.1533 teavitas Wilhelm, et Tallinna kodanikud toovad Reinhold von Buxhoevedenile Arensburgis varustust ja laskemoona.

01.04.1533 Wendenis (Võnnu) toimunud seisustepäeval sõlmisid liidulepingu Riia peapiiskopi koadjuutor Wilhelm von Hohenzollern, Liivi ordu maameister Wolter von Plettenberg, maamarssal Hermann von Brüggenei ja Riia linn. Liiduleping sätestas, et selle osapooled lubavad evangeeliumi ehk luterluse vaba levitamist, kaitsevad üksteist võimalike rünnakute korral ega otsi sõjalist tuge väljastpoolt Liivimaad. Liidu abil prooviti vaos hoida Reinhold von Buxhoevedeni ja Wilhelm von Hohenzollerni sõjalist vastasseisu. Kõik kohalolijad aga lepingule alla ei kirjutanud ja näiteks Tallinna komtuur Remmert von Scharenberg ja Viljandi komtuur Rupert de Grave, kes mõlemad tegutsesid hiljem (koos Maasilinna foogti Rutger von Schwansbelliga) otseselt markkrahv Wilhelmi huvide vastaselt.

Kui 10.04.1533 Taani kuningas Frederik I suri, tekkis segadus markkrahv Wilhelmi leeris, kes oli lootnud Taani kuninga

abile oma vaenuses piiskop Reinholdi vastu. Sellest koorus välja krahvivaenus, mis omakorda mõjutas Saare-Lääne vaenuse kulgu.

11.06.1533 ja 14.06.1533 saadetud kirjades käskis paavst Clemens VII piiskoppi Reinhold von Buxhövedeni loobuma oma piiskopikohast, et Osilia kapiitel võiks korraldada uued piiskopi valimised.

See teine kiri oli otseselt piiskop Reinholdile, et ta tagasi astuks ning sellele jaoks olid antud ka põhjendused:

Osiliensisest valitud Reynoldo Bixhoueden, armastatud poeg.

Kallis poeg, tervitame üle pika aja Sind isikult, tollal Osilieni kiriku praostilt Osilieni piiskopiks, sama kiriku kapiitli armastatud poegade kaudu, seejärel teatud viisil pastori lohutust, kooskõlas. Apostliku Tooli ja germaani rahva vahelise kokkuleppega kiitsime oma vendade nõuandel apostelliku autoriteediga heaks ja kinnitasime teid, määrates teid tema juurde piiskopiks ja pastoriks, nagu on põhjalikumalt kirjas meie sellest koostatud kirjades.

Agas kui kuulmine jõudis meie apostliteni, siis sellepärast, et te ei jaganud õiglust ja et te ei hoolitsenud oma eelkäijate võlgade, aga ka teie, teatud kirikule alluvate aadlike, võlgade tasumise eest ning eelnimetatu kapiitlile ja tekitasite kirikule endale rasked kahjutasud, ka aadlikele ja teistele sama kiriku liikmetele.

Ja kuigi eelnimetatud kapiitel oli saatnud teile sageli kirju, et tuleksite nende juurde karjaseks, nagu see on kohane, või et te hoiaksite neid kiusamast, olite te siiski põlanud kapiitli nõuandeid. Olid end tagasi tõmbunud kõige tugevamasse vahatsitadelli ning seetõttu olid nimetatud aadlikud teile vastu, mõistes seda: rohkem kui varem tema enda kirikus kanoonikuid ja aadlikke ning edaspidi ka eelnimetatud kapiitlit ja riigi aadlikke, kes ei teadnud, et said teie valimise kohta sellise kinnituse nagu varem, et kapiitlit ise on sageli olnud, õhutati sellest läbi tungima, nad ei teadnud, et nad on saanud teilt mingit lootust või abi või lootsid nendega mujalt nõu pidada, olles sunnitud nõu pidama oma armastatud poja Wilhelmiga, Brandenburgi markiisiga, meie kaasaegse Riia auväärse vennaga, kaasadjuutor

Riia kiriku valitsuses ja administratsioonis, määratud apostelliku võimuga uuest päevast Osilia piiskopiks, ja samale Wilhelmile, kogu kiriku varanduse prefektile, välja arvatud nimetatud loss, millist eelistad ja hoiad oma valdust, milles see veel eksisteerib, oleksid nad alla andnud ja sellest ajast oleks kõik sedalaadi segadused vaikinud sedalaadi tõsiasi, on ta palunud seda tunnistada meie kaudu ja meie, kes me olime eelnevalt kinnitanud teie poolt tehtud valimised, nagu seda eelistati, oleksime sedalaadi taotluse vastuvõtmise edasi lükanud, teadmata, et sellest mõneks ajaks loobutakse, ja soovides seetõttu tulevase ohte Osiliensise kirik ja selle alamad, kellele nad ilmselt saavad tulla, et kuuletuda ja et Osiliensise kirik ise ei kannataks suuremaid vaimseid ja ajalisi kaotusi, nagu me oleme kohustatud tagama, soovitame tungivalt teie diskreetsust ja nõuame Issandalt, et kui kapiitel ja aadlikud on teie vastu, nagu eelpool mainitud, keelduvad nad absoluutselt teid piiskopiks ja pastoriks võtmast ning et ustavatelt, mille oleme saanud, ei näi olevat lootust, et kapiitel ja aadlikud ise ja need kes neid järgivad, võtavad teid vastu piiskopiks ja pastoriks, ja pigem plaanivad nad Jumala Majesteedi arvates suuremaid skandaale ja ebameeldivusi ning vältimaks sellest tõenäoliselt tekkida võivaid skandaale, nagu on eelistatav, žürii teile Osilieni kirikus ja eelnimetatu valitsuses ja administratsioonis või mis tahes viisil selleks pädevas kapiitli käes, kellele me oma kirjades anname selle üle volitused ja võimu ning kes et teid väärikalt toetada, muudest kiriklikest üüridest, nagu nad on meile näidanud, et pakkuda ja nad on valmis järele andma.

Ja kui teete seda, nagu me kahtlemata loodame, pole mitte ainult nimetatud kirik tervemas seisukorras, vaid ka teie hinge turvalisus ning meie hingede rahu ja vaikus, mida neist, kes siit tulla võiksid, on kahtlemata vähe.

See anti Roomas neljateistkümnendal juunil 1533.

Neid kirju lugedes tekib palju küsimusi ja toob hästi esile markkrahv Wilhelmi osava skeemitamise ning oskuse teisi tugevalt mõjutada.

Piiskop Reinhold aga ei kavatsenudki oma kohast loobuda. Reinholdi proovisid mõjutada ka Soneburgi foogt, Riia pea-

piiskop ja ordumeister, kes proovisid jälle Reinholdile sõlmida rahumeelse liidu Wilhelmiga. Reinhold jäi aga enda otsuste juurde kindlaks.

Saare-Lääne vaenus

12.07.1533 teatas piiskop Reinhold Tallinna kirikukogule, et markkrahv Wilhelm seisab koos 700 mehega Werderis (Virtus), teisel pool Suurt väina, et vallutada Saaremaa ja Arensburg ning palus abi. Wilhelm süüdistas järjekordselt Reinholdi, aga Tallinna raad palus tüli osapooltel veelkord proovida ära leppimist. 21.07.1533 teatas markkrahv Wilhelm ordumeistrile, et piiskop Reinhold on alustanud sõjategevust ja palus abi. 19.08.1533 teatas piiskop Reinhold, et on valmis sõbralikule liidule markkrahv Wilhelmiga kohe kui too lõpetab oma vaenu-tegevuse.

22.08.1533 saatis markkrahv Wilhelm Haapsalust kirja Riia raele, kus palus nõu ja abi. Ta kirjeldas piiskop Reinholdi jüngerite kuritegusid, kus raeäär ja kanoonik Michael Gralow oma magamiskambris pussitati armetult ja mõrvati. Selle pahateoga oli tegemises olnud kuus meest. Nagu hiljem Georg von Ungern lisas, viidi Gralowilt ära kõik raha ja metall. Wilhelm väitis, et sellist kristlusevastast röövi, põletamist, tabamist, tänaval piitutamist, koduvägivalda ja mõrvu juhtub iga päev. Samas unustas ta mainida, et kelle tõttu see vaenus tegelikult alguse sai.

24.08.1533 teatas Osilia Rüütelkonna üks eestvedajatest Georg von Ungern Pürkelist markkrahv Wilhelmi vennale hertsog Albrechtile, et piiskop Reinhold pani maal toime röövimisi, mõrvu ja süütamisi, eriti oma foogti kaudu Arensburgis. Ta lubas olla truu markkrahv Wilhelmile ning soovitas end ja oma perekonda hertsogi kaitse alla. Nähtavasti mõistis von Ungern, et seda madinat Wilhelm ei võida.

1533. aasta suvel toimunud rüüsteretkede tagajärjel said Buxhoevedeni vastased Läänemaal üpris tugevalt kannatada: Virtsus hävitati Uexküllide linnus, maha põletati Vana-Pärnu linn ja Audru mõis ning rüüstati mitmete aadlike ja toomhärade mõisad. Vana-Pärnu põletamise käigus rüüstati sinna maetud Osilia

varasema piiskopi Heinrichi haud ja oli toimunud kirikurööv.

02.11.1533 koostati pärast suuremat koosolekut Lihula nunnakloostri ruumides 24.10.1533 juhendid Georg von Unger-nile Pürkelist, Anton Leckowile ja Johann Wustile, et võidelda markkrahv Wilhelmi nimel oma võitlust piiskop Reinholdi vastu paavsti keiserlikus ja kuninglikus kohtus ning keiserlikus kambrikohtus. Anton Leckow oli markkrahv Wilhelmi sekretär.

24.11.1533 ähvardasid Taani Kuningriigi raad ja seisused Tallinna ja Tartu linna väinade sulgemisega, kuna nad osutavad abi piiskop Reinhold Buxhowdenile markkrahv Wilhelmi vastu. Samas kirjutati ka Riia linnale ja peapiiskopkonna seisustele ning kutsuti neid markkrahv Wilhelmi edasi abistama.

Paavst käskis Riia peapiiskoppi ja meistrit Liivimaal oma kirjas 1534.a. algul kutsuda piiskop Reinhold Buxhöwdeni vastaseid austust avaldama ja keeldumise korral neid teatud karistusi kandma.

31.01.1534–13.02.1534 Viljandis toimunud Maapäeval jagu-nesid algul kohalolijad kahte leeri. Ühed toetasid Wilhelmit ja teised Reinholdi. Maapäeva käigus aga koostati nn. Viljandi liit, millega toetati Reinholdi ja nõuti Wilhelmit lõpetama tüli. Wilhelm aga ei teinud seda.

20.02.1534 kutsusid Riia peapiiskop, Tartu, Tallinna ja Kura-maa piiskopid ning ordumeister koos Liivimaa Maapäevaga markkrahv Wilhelmi taastama oma valdused ja piiskop Reinhold von Oeselile tekitatud kahju kompenseerima ning seejärel tema vastu kohtuasja seaduslikult läbi viima. Nähtavasti enam ei usutud Wilhelmi sõjalisel võitu ja välised tegurid olid samuti Reinholdi poolel.

21.02.1534 koostas roomlaste kuningas Karl V keiserliku mandaadi, mis anti Osilia kapiitli ja rüütelkonna palvel mõle-male sõdivale poolele, nimelt koadjuutor markkrahv Wilhelmile ja piiskop Reinhold Buxhöwdenile, milles neil ja nende toeta-jatel on karistuse (trahvi) ähvardusel keelatud sõjategevust jät-kata.

28.04.1534 palus markkrahv Wilhelm Tallinna linna, et need ei lubaks mitte kunagi oma vastasel Reinhold Buxhöwedenil peatada oma plaani arreteerida vili, mille Osilia rüütelkond ja

kapiitel Tallinnasse hoiule andsid.

Wilhelm proovis aga ikka veel tagandada piiskop Reinholdi. Saksa kuningas Ferdinand teatas, et tema annab piiskopiregaaliad Wilhelmile alles pärast seda kui von Ungern on saanud paavsti kinnituse. Paavst keeldus aga Wilhelmile toetust andmast, sest oli andnud toetuse Buxhövdenile, Wilhelmil polnud aga kiriklikku pühitsust ja ta oli vaadetelt selgelt protestantlik. Georg (Jürgen) von Ungern käiski nii kuningas Ferdinandi kui ka paavsti jutul. Toetust aga ei saanud. Olles tagasiteel Liivimaale, tabas Ungernit aga palavikuhaigus ning ta suri Veneetsia lähedal Paduas. Järgnevalt varises mõjukaimast liitlasest ilma jäänud Wilhelmi võim Läänemaal üsna kiiresti kokku. Samal aastal asusid Reinhold von Buxhövdeni poolele nii keiserlik kammerkohus kui ka ordumeister Wolter von Plettenberg.

Vahepeal aktiveerus ordu, sest ka tema valdused Saaremaal ehk peamiselt Maasilinna ordulinnus olid ohus. Samas polnud Reinholdil abi saamiseks ja oma sõjaliste jõudude ülalpidamiseks piisavalt vahendeid ja sedasi plaanis ta pantida Kuressaare ordule. Nähtavasti kuulusid Reinholdi vägede hulka ka orduväed ja sealhulgas Maasilinna rüütlid.

1534. aastal toimus Buxhoevedeni ja markkrahv Wilhelmi leeride vahel peamiselt propagandasõda, mille ajal esimesel õnnestus saavutada Liivimaa ülejäänud poliitiliste jõudude toetus, samas kui teine ei suutnud konfliktis piisaval määral ära kasutada oma mõjuvõimsaid sugulasi: Preisimaa hertsogist venda Albrechti, Poola kuningast onu Zygmunt I ega vennanaise Taani kuningast venda Christian III. 1534. aasta septembris tungisid Buxhoevedeni väed taas Läänemaale. 13.09.1534 anti hertsog Albertile teada, et Reinhold on vallutanud Virtsu linnuse, ähvardas vallutada Haapsalu ja suurem osa Läänemaa aadlikest on Wilhelmi hüljanud. Wilhelm palus peatada Maasilinna (Soneburgi) varustamist, sest sealne ordufoogt oli Reinholdiga tihedas liidus. Selle sissetungi ajal tapeti toomdekaan Johann Lode ning tolle nõbu Otto ning markkrahv Wilhelm pidas aga paremaks lahkuda Riia peapiiskopkonda. 30.09.1534 on Haapsalus koostatud dokument, kus väidetakse, et markkrahv Wilhelm evakueerib Osilia kapiitli ja rüütelkonna palvel Haapsalu

ja Lode linnused Läänemaal ning taastab allesjäänud stifti ehted, jättes endale õigused piiskopkonnale.

Buxhoevedeni vastaste ja samas Wilhelmile lojaalsete nimekiri leidub septembris 1534 Wilhelmi enda poolt Haapsalus koostatud dokumendist. Osad tema toetajad olid selleks ajaks juba surma saanud. Nimekirjas olid Osilia kiriku dekaan Johan Lode, Osilia toomhärja Karl Uexküll vanem, Heinrich Uexküll, Osilia toomhärja Johann Fahrensbach., Otto Uexküll Vigalast, Helmoltz Schwartzhoff, Johann Fahrensbach Uuglast, Clawes von Ungern, Peter Hoesden (Hösen), Johann ja Kersten Dipfer, Reinhold von Ungern, Reinhold Sasse, Georg Tödwen, Jürgen Live.

25.09.1534 suri paavst Clemens VII, kellel oli keskne osa Saare-Lääne vaenuse tekkimisel ja ka toimumisel. Kui paavsti määrus Reinholdi piiskopiks edutamise kohta oleks jõudnud pisut varem Osilia piiskopkonda või vähemalt Liivimaale, poleks arvatavasti vaenus alanudki. Seejärel oli Clemens VII vahepeal toetamas Wilhelmit ning siis jälle muutis oma toetuse tagasi Reinholdile.

07.10.1534 teatas Wilhelm oma vennale Albrechtile, et tema vastase Reinhold Buxhōwdeni rünnak septembrikuus oli sundinud teda Osilia stiftist lahkuma ning, et ta andis järele kapiitli ja rüütlite tungivale palvele vabastada nad vandest ja vabastada alalised majad. Kõigepealt olevat Buxhoevedeni vägi vallutanud Virtsu linnuse, mis olevat tugev nagu neile varem teatati. Seejärel saabusid vaenlased Lihulasse, Koongasse, Audrusse ning lõpuks Vana-Pärnusse.

24.10.1534 tühistasid Haapsalus mõned Osilia kapiitli liikmed Riia koadjuutori, Brandenburgi markkrahv Wilhelmi, valimise Osilia piiskopiks seaduslikult valitud Reinhold von Buxhōwdeni asemel, mis oli neile peale surutud Georg von Ungerni ja tema järgijate mässu tõttu 1532. aastal. Sellel dokumendil olid kirjas kantor Karolus (Karl) Uexküll, Heinrich Uexküll, skolasitik Johannes Pulk ja kanoonik Johannes Fahrensbach. Vaenuse algatajaks ja peamiseks juhiks nimetati siin Georg von Ungerni. Tema suuremate abilistena olid kirjas lossidroost Reinhold Sasse ja Läänemaa stiftifoogt Nicolaus Hastver.

Detsembri alguses 1534 vandusid nii kapiitel kui ka Läänemaa rüütelkond Haapsalus Reinholdile truudust.

08.11.1534 teatas markkrahv Wilhelm oma vennale Albrechtile, et Otto ja Johann Loded on tapetud. Georg von Ungerni ja Klaus (Nicolaus) Hastveri varad Osilia piiskopkonnas konfiskeeriti ja neid nõudis 27.01.1535 tagasi Riia peapiiskop. Tuleb mäletada, et Georg von Ungern oli selleks ajaks juba surnud.

12.03.1535 protestis markkrahv keiserliku mandaadi vastu, mille järgi Wilhelm oleks pidanud Osilia piiskopkonda taastama.

Osa Buxhoevedeni vastaseid pages koos Wilhelmiga, teised kindlustasid endid Otto von Uexküllil juhtimisel Vigala linnuses. Viimane alistus Buxhoevedenile alles 1535. aasta suvel, kui piiskop lubas sinna varjunutele vaba lahkumist, ent nad seejärel ikkagi vangistas. Vigala piiramine kestis aprillist 1535 kuni 04.07.1535 ja seda osaliselt tulemusteta lõppenud Volmari Maa-päeva tõttu. Virtsu linnus hävitati.

Saare-Lääne vaenuse lõpuks on üldiselt loetud Volmari kokkulepet 27–29.07.1536, kui markkrahv Wilhelm loobus lõplikult Osilia piiskopitooli taotlemisest. Samal ajal pandi vaenuse põhisüü Läänemaa aadlikele, kes pidid maksma suuri trahvirahasid:

- aadelkond tervikuna markkrahv Wilhelmile hüvituseks 25000 Riia marka;
- 1534. aastal surnud Georg von Ungerni pärijad, Reinhold von Ungern ja Klaus Hastfer igaüks piiskop Buxhoevedenile 3000 marka aastas nelja aasta jooksul;
- Otto von Uexküll ja Johann Fahrensbach (Varensbeck) kumbki piiskopile 2000 marka aastas nelja aasta jooksul;
- Vigalas sissepiiratud aadlikud piiskopile ühekordselt 4000 marka.

Pole küll täpselt teada, kui suures ulatuses tasusid aadlikud trahvirahasid Buxhoevedenile, ent markkrahv Wilhelmile ei suutnud nad maksta rohkem kui 9000 marka, põhjendades seda oma äärmise varandusliku laostumisega.

Volmaris toimunud kohtupäevadel jäid sedasi vaenuse põhisüüdlasteks Läänemaa aadlikud, kes vihastasid vahekohtunikud

oma trotsliku käitumise ja kõiges Reinholdi süüdistamisega välja. Volmari arbitraazikohtu otsuse Osilia piiskopi ja koadjuutor Wilhelmi pretensiooniasja lahendamiseks olid oma pitseriga kinnitanud Riia vanempiiskop Thomas, Tartu piiskop Johannes ja ordumeister Hermann von Bruggeney.

Volmari kokkulepe 1536.

Saare-Lääne vaenuse lõppemine Buxhoevedeni võiduga ei toonud kaasa olulisi tagajärgi mitte ainult Läänemaa, vaid terve Liivimaa poliitikas, kuna markkrahv Wilhelmi positsioonide kokkuvarisemine andis järsuloomulisele Liivimaa ordumeistrile Hermann von Brüggeneile (võimul 1535–49) võimaluse õiendada arved Wilhelmi ja tema Preisimaa hertsogist venna toetajatega, kellest üks mõjukamaid, Kuramaa orduvasall Dietrich Butler suri vangistuses, ehkki tema vabastamist taotlesid mitmed välismaised jõud, eriti Taani kuningakoda. Aga ka Reinhold von Buxhoeveden karistas oma vastaseid küllaltki karmilt, näiteks Otto von Uexküll veetis tõenäoliselt kuus aastat (1535–

1541) vangistuses.

Kuid nii Osilia piiskopile, Liivimaa ordumeistrile kui ka viimase liitlasele, Tartu piiskopile Johannes Beyle (võimul 1528–43) valmistasid tõsist peavalu need aadlikud, kes olid koos markkrahv Wilhelmiga Läänemaalt 1534. aastal lahkunud ja järgmistel aastatel Rootsi ja Taani kuninga ning Preisimaa hertsogi teenistusse asunud. Nendest silmapaistvamateks saab lugeda kolme: juba eelpool mainitud Asmus Heintzi ja Valentin Bulgrini (Jochim Bilgrin, Joachim Bulgrin) ning Buxhoevedeniga 1534. aastal tülili läinud Reinhold Sachset (ka Sasse, Sass, Sachs). Neile lisandusid aga veel Tartu piiskopiga ühe kohtuprotsessi pärast vastuolusse sattunud vennad Georg ja Andreas Taube (ka Tuve) ning Georg Maydell (ka Meydell, Maidel). Arvestades nende võitluskaaslaste, eriti Dietrich Butleri kohtlemist Liivimaal, ei soovinud nad ka siis naasta ja lepitust otsida, kui neile alates 1536. aasta juulist korduvalt turvet ning õiglast kohtupidamist pakuti. Nende aadlimeeste juhiks tõusis Reinhold Sasse (Sachse).

Tema isiklik tüli oma nimekaimust Osilia piiskopi Reinhold von Buxhoevedeniga algas 1534. aasta alguses, kui Buxhoeveden süüdistas Sachset Haapsalu andmises markkrahv Wilhelmile 1532. aasta sügisel. Seega oli Sachse droosti ametikohal tõenäoliselt olnud juba siis. 1537. aastast pärinevas vastuses piiskopile väitis Sachse aga, et ta ei loovutanud Haapsalu mitte Wilhelmile, vaid piiskopkonna kapiitlile ja rüütelkonnale ehk stifti seisustele, kelle ja mitte Buxhoevedeni või Wilhelmi hüvanguks olevat ta eestkätt linnust valitsenud. Lisaks ütles ta, et 1532. aastal polnud mingit võimalust linnuse loovutamist vältida. Piiskopile heitis ta ette ka seda, et sellise laimu tõttu olevat ta kaotanud oma hea nime nii Liivimaal kui ka Pühas Rooma Riigis ja pidanud Liivimaalt lahkuma ning nõudis, et piiskop talle kõik seetõttu tekkinud kahjud hüvitaks. Ta palus ka hertsog Albrechtilt endale kaitset, mille ta ka sai.

Samal ajal ringlesid Liivimaal kuulujutud, et Sachse kavatseb Buxhoevedeni vastu ette võtta mingisuguse sõjalise aktsiooni, kuna ta ei ole õiguslikul teel hüvitust saanud. Seetõttu pakkus ordumeister Brüggenei talle ja tema kaaslastele laialdasemat

turvet ja lubas veel kord, et ta saab oma pretensioonid õiglase ja erapooletu kohtu ette tuua. 21.04.1537 paluski Liivimaa ordumeister Hermann von Brüggeneý Preisimaa hertsogil markkrahv Albrechtil peatada tema teenistusse astunud Reinhold Sachse (Sass) ja Asmus Hintze väed ja mitte alगतada mingeid samme Osilia piiskopi vastu. Sachse ja tema saatusekaaslased eelistasid siis välismaale jääda ning esitasid 1537. aasta teisel poolel Taani kuningale kaebuse, et Liivimaal rõhutakse kogu aadelkonda, mistõttu neil ei ole võimalik seal õiglasele kohtupidamisele loota, ning palusid nii kuningalt kui ka Preisimaa hertsogilt igakülgset kaitset.

1539. aasta lõpus jõuti Liivimaa maaisandate ja välismaale pagened aadlike vahel kokkuleppele, et nad naasevad Liivimaale. Võimalik, et see oli seotud markkrahv Wilhelmi tõusmisega Riia peapiiskopi kohale sama aasta augustis, kuna nüüd võisid aadlimehed loota autoriteetse kaitsja peale. Kuid Sachse saabus Liivimaale vaid korra ja pöördus ilmselt vangistust kartes Preisimaale tagasi. Seejärel tekkis Liivimaal tõsine kartus, et Sachse võib koos välisjõududega korraldada Osilia piiskopkonna vastase sõjalise rünnaku ning põhjendusega, et Buxhoevedenil on Kuressaare linnuses liialt vähe mehi ja moona, võttis ordu selle Tartu piiskopi vahendusel 1540. aasta märtsis enda kontrolli alla, lubades seda enda käes hoida mihkklipäevani või konflikti lahenemiseni. Peapiiskop Wilhelm polnud toiminuga sugugi rahul ja kartis ilmselt põhjendatult ordu mõjuvõimu kasvu ja enda oma vähenemist.

1540. aasta juunis tungiski Sachse (Reinhold Sasse) Läänemaale ja rüüstas Buxhoevedeni teatel nii Varbla mõisa ümbrust kui ka Vormsit ning vangistas Varblas Läänemaa stiftifoogti Johann Soie, kelle ta Preisimaale kaasa viis. Selline teguviis jahmatas kõiki Liivimaa maaisandaid, ka Sachse suhtes soodsalt meelestatud peapiiskoppi ning 1540. aasta augustis pöördusid tema, ordumeister ja Tartu piiskop Preisimaa hertsogi poole palvega võimaldada Sachsel Liivimaale tulla, kus ta saaks oma tüli piiskopiga lõpetatud; kui ta aga sellega ei nõustu, ei tohiks hertsog talle enam varjupaika anda, vaid peaks kogu maa tema ees sulgema. Sachse ja tema kaaslased naasidki sama aasta

sügisel Liivimaale, kuid läbirääkimised temaga venisid siiski pikale ja ordu otsustas Kuressaare linnuse ka pärast mihkclipäeva enda kontrolli alla jätta.

Osilia piiskop ja seisused jõudsid Sachsega kompromissini 1541. aasta märtsis Haapsalus, kus ordu, Riia peapiiskopi ja Tartu piiskopi esindajate juuresolekul sõlmiti nende vahel leping, millega Sachse sai hulga hüvitusi:

- kapiitlilt ja rüütelkonnalt kummaltki 10 lasti ehk sälitist (arvatavasti u 40 860 liitrit) vilja;
- Läänemaa rüütelkonnalt 1000 marka kahjutasu ning lubaduse nelja aasta jooksul anda 1000 marga ulatuses intressita laenu, mille Sachse kohustus seejärel 100 marga kaupa aastas tagasi maksuma;
- varem tema vennale kuulunud pärusvalduse (töenäoliselt Sassi mõisa) suhtes pidi otsustatama, kas anda see tema kätte või mitte;
- temale ja ta kaaslastele kindlustati 16-margane nädalane sissetulek (paraku jääb ebaselgeks, kui pikaks ajaks);
- kahju, mille Sachse Soiedele tegi, pidi hüvitama piiskop.

Hoolimata sellest, et Sachse saavutas oma tahtmise, ei tegutsenud ta edaspidi mitte Osilia piiskopkonnas, vaid Riia peapiiskopkonnas Turaida linnusepealikuna (teda on selles ametis mainitud 1548. ja 1550. aastal), samuti läänistati talle sealsamas maad. 1560. aastal langes Sachse Härgmäe lahingus venelaste kätte vangi ning ta hukati Moskvas.

Reinhold von Buxhoevedeni piiskopikohalt tagandamine

Reinhold Sassega (Sachsega) kompromissi saavutamine 1541. aasta kevadel ei kaotanud siiski sisepingeid piiskopkonnas. Piiskop Buxhoeveden sattus oma kapiitli ja rüütelkonnaga taas vastuollu ja lahkus varsti pärast Sachsega lepingu sõlmimist, tõenäoliselt 1541. aasta mai alguses, Haapsalust ning siirdus Kuressaarde, mis oli endiselt ordu valduses. Seal võtsid orduteenrid ta ootamatult vangi. Esmapilgul tundub asjaolude selline kulg arusaamatu, sest varem olid Buxhoeveden ja ordu

tegutsenud liitlastena, pealegi oli just lahendatud pingeline vastasseis Sachsega. Buxhoevedeni vangistamine tekitas Liivi-maal suurt ärevust ning selle põhjustest ja toimumisviisist läks liikvele korraga mitu versiooni. Ka Riia peapiiskop Wilhelmile jäid need asjaolud esialgu tumedaks, mistõttu ta kirjutas nii Tartu piiskopile kui ka ordumeistrile ning nõudis toimunu selgitamist, samuti saatis ta oma saadikud vangistatud piiskopi juurde. Buxhoeveden jutustas Wilhelmi saadikutele, et ta olevat saabunud Kuressaare lähistele, siis aga kavatsenud minna Abruka saarele jahile, kuid enne paati astumist meelitanud orduteenrid teda Kuressaarde naasma, seejärel aga võetud ta seal ootamatult kinni. Peapiiskop Wilhelm oletas, et tõenäoliselt oli juhtunu taga see, et Buxhoeveden oli püüdnud linnust enda kontrolli alla tagasi saada.

Ordumeister ja Tartu piiskop vastasid aga, et piiskopi vangistamise peamised põhjused olid piiskopi uued vastuolud oma seisustega. Nimelt olevat Buxhoeveden keeldunud täitmast Sachsega sõlmitud lepingut ning sõimanud oma toomkapiitlit ja vasalle kelmideks, pahasoovijateks ja reeturiteks. Tema vangistamise otsene ajend olevat olnud aga see, et ta võttis salaja Haapsalust kaasa toomkiriku hõbevara, piiskoplikud privileegid ja pitsatid ning olevat soovinud neid Preisimaa hertsogi juurde saata. Samuti olevat piiskop langenud joomatõve ohvriks, nõnda et ta ei olevat enam suutnud sõlmitud kokkuleppeid pidada ning muutunud endale ja teistele ohtlikuks. Seetõttu olevat Osilia seisused ise palunud koadjuutoriks Kuramaa piiskopi Johann Münchhauseni (ka Mönnikhusen). Samuti toonitas ordumeister, et Buxhoevedeni juttu Wilhelmi saadikutele polevat mõtet uskuda, kuna ta rääkivat ühel päeval üht ja järgmisel teist juttu.

Piiskopi vangistamisele järgnes sama aasta juuli alguses ordu, Tartu piiskopi ja peapiiskop Wilhelmi saadikute osavõtul toimunud Buxhoevedeni ja Münchhauseni kokkusaamine Haapsalus, kus 15. juulil otsustati, et Münchhausen tõuseb Osilia koadjuutorina piiskopkonna tegelikuks valitsejaks. Buxhoeveden loobub igasugusest osalusest piiskopkonna juhtimises ning saab elatiseks Koluvere linnuse ja aastase sissetuleku 20 lasti ehk sälitist (u. 61 000 liitrit) vilja ja 1000 marka.

Ka võimust loobumise järel jäi Buxhoeveden küllaltki tegusaks: ehkki 1543. aastal teatas peapiiskop Wilhelm kuulujutust, et endine piiskop oli muutunud niivõrd nõrgamõistuslikuks, et teda tuli kinni hoida, reisis ta 1546. aastal Rooma, osales 1550. aastatel Läänemaal piiritülide lahendamisel ning suri alles 1557. aasta mai alguses üsna kõrges eas.

Ent kuidas ikkagi Buxhoevedeni vangistamise ja tagandamisega seotud asjaolusid hinnata? Tundub, et palju sellest, mida ordumeister ja Tartu piiskop tema vastu välja tõid, võib tõele vastata: tal ilmselt olid alkoholiprobleemid ja võib arvata, et ta võis otsida ka võimalust, kuidas Reinhold Sachsega sõlmitud, teda alandavat lepingut mitte täita. Olukorra tegi tema jaoks äärmiselt raskeks ja ohtlikuks aga see, et piiskopkond oli jätkuvalt suurtes võlgades, Läänemaa seisused olid taas tema vastu ning Kuressaare linnus, mis talle Saare-Lääne vaenuse ajal varjupaigaks oli olnud, oli ordu valduses. Nõnda on usutav, et ta tõepoolest püüdis linnust enda võimu alla tagasi saada, ent ordu otsustas, et ei saa riskida uue vaenuse puhkemisega, ning võttis tülika piiskopi vahi alla. Samuti näib, et tema väljavahetamist selgelt ordu leeris oleva Kuramaa piiskopi vastu olid ordumeister ja Tartu piiskop plaanitsenud juba hiljemalt 1540. aasta sügisest. Arvatavasti võisid ordumeister ja Tartu piiskop loota ka sellele, et Buxhoevedeni tagandamine nõrgendab neile vastumeelse, maist juulini 1541 toimunud Buxhoevedeni küsimuse lahendamisel tegelikult kõrvalvaatajaks jäetud Riia peapiiskopi positsioone. Osilia piiskopkonna seisuste meelest oli aga arvatavasti kõige olulisem piiskopkonna poliitilise ja majandusliku olukorra stabiliseerimine, millega Münchenhausen ka hakkama sai. Tuleb veel lisada, et Reinhold von Buxhoeveden võitis Saare-Lääne vaenuse tänu ordu ja Tartu piiskopi toetusele ja kaotas hiljem oma piiskopiameti nendesamade jõudude sekku-mise tõttu.

Kui nüüd tagasi tulla 25.11.1532 koostatud markkrahv Wilhelmi valimisakti juurde, siis sellele allkirja andnutest said mitmed surma: Michael Gralow 1533, Johann Lode 1534, Johann Pulk 1535. Vana-Pärnu põletati maha, Virtsu linnus sai viga ja taastamist ei lubatud, Johann von Fahrensbach pidi nelja aasta

jooksul iga aasta maksma 2000 marka piiskop Reinholdile.

02.06.1543 Haapsalus toimunud vasallidepäeval (meespäev) andsid vande kaksteist stiftinõukogu liiget. Sinna kuulusid neli toomhärrat ja kaheksa vasalli. Nimeliselt toomhärрад: praost Ampten, dekaan Johan Wetberg, Diderich von Gilsen ja Arnoldus Vietinghof. Vasallidest andsid vande: Otto Uxkull Vigalast, Brun Drolshagen, Johan Fahrensbach Uuglast, stiftifoogt Wolmar Treiden, Johann Titfer, Johan Uxkull, Diderich Fahrensbach Haimrest ja Clawes Aderkas.

1546 augustis toimus Volmaris Maapäev, kus Liivimaa piiskopid loobusid ordu ülemvõimust. Tartu, Tallinna ja Osilia piiskopid keeldusid seda hiljem tühistamast ehk 1556.

1552 laastas piiskopkonda katk. Teada on, et Kuramaal laastas katk aastatel 1546–1551.

1552. aasta katku mälestusplaat Haapsalus.

04.06.1554 andis piiskop Johannes välja nn. üldise mandaadi nii Osilia kui Kuramaa kohta. Sealhulgas tegi ta ettekirjutised piiskopkonna ametnike rõivaste kohta.

09.03.1555 avaldasid piiskop Johannese suhtes rahulolematust Osilia vasallid ehk rüütelkond. Peamised puudused olid siinkohal järgmised:

- Piiskop ei hoolitse piisavalt kirikuasjade eest. Kihelkonnakirikud on halvasti varustatud pastoritega ning kirikuhooned ja pühitsemised on halvasti hooldatud, las ta hoolitseb mõlema eest;
- Piiskop kutsub vasalli- ehk meespäevi kokku seisustega arvestamata.
- Piiskop valitseb omavoliliselt, eriti majandusasjades.

Piiskop vastas neile järgnevalt:

- Ta püüab kirikutesse saada katoliiklastest preestreid, ent neid hankida on keerukas, ehkki laseb neid Saksamaalt taga otsida.
- Enda arvates pole ta vasalli- või muid kohtupäevi ilma kapiitli ja nõunike nõusolekuta kokku kutsunud.
- Stifti edukalt majandades on ta kaotanud selle 20000-taalrise võla, mis on olnud kogu piiskopkonna ühistes huvides.

20.06.1557 kinnitas piiskop Johannes von Münchhausen Riia õiguse kasutamise õigusmõistmisel Piltenes. Vastavas Arensburgis kinnitatud dokumendis viidati sellele, et samasugust seadust kasutatakse ka teistes samalaadsetes kohtades nagu Hasenpot (Aizpute), Goldingen (Kuldiga) ja Windau (Ventspils). Määratleti aruandluse ja töö korralduse reeglid. Kohtutäituri tööajaks määrati kolm aastat ning määrati ka kohtutulude jagamise reeglid. Pool läks kogukonna hüvanguks, neljandik piiskopi nimel kohtus istuvale kammerhärrale ja samapalju linnapeale.

Osilia piiskopkond müüdi Taani kuningale

14.04.1559 koostas Osilia piiskop Johann von Münchhauseni volikirja oma vennale, Läänemaa stiftifoogtile Christoph von Münchhausenile Osilia piiskopkonna võõrandamiseks Taani kuninga kätte.

Läbirääkimised Taani kuningakojaga algasid 12.06.1559. 26.09.1559 allkirjastatigi leping Taani kuninga Fredrik II ja Christoph von Münchhauseni vahel. Frederik oli kuningaks kroonitud 20.08.1559. 16.10.1559 koostati volikiri Taani kuningale Osilia kapiitli ja rüütelkonna poolt, et too saab endale võimu Osilias, kusjuures kõik jääksid oma vanade privileegide, põhikirjade, pitsatite, tavade juurde. Taani lubas aga kaitsta piiskopkonda välisvaenlaste, sealhulgas moskoviitide, rünnakute eest. Seega läks Osilia piiskopkond Taani kuninga kaitse alla ja Taani kuningas sai õiguse sinna piiskoppe määrata. Seejärel nõustus piiskop Johannes oma ametikohast loobuma. 09.12.1559 teatas Taani kuningas Frederik II markkrahv Wilhelmile, et tema vend Magnuse nõusolekul on Osilia piiskopkond tema poolt vastu võetud. See oli viimane dokument, kus Münchhausenit mainiti Osilia ja Kuramaa piiskopina.

Sellest hetkest alates lõpetas Osilia piiskopkond kui iseseisev üksus eksisteerimise. Taani kuningas andis piiskopkonna oma vennale Magnusele, kes saabus Liivimaale 1560. aasta kevadel ning võttis piiskopkonna üle. Piiskopkonna müügi suurim põhjus oli aastal 1558 alanud Venemaa ja Liivimaa sõda ehk Liivi sõda. Münchhausen sai väga hästi aru, et tema moskoviitidele vastu ei saa ning lootis, et Taani suudab Venemaa vallutustele vastu seista. Sõda kestis aastani 1583 ja lõppes sellega, et Saaremaa ning Muhu jäid Taani valdusteks, Hiiumaa ja Põhja-Eesti Rootsi kuninga alluvusse ning Tartu piiskopkonna alad ning Vana-Liivimaa läksid Venemaa võimu alla.

Osilia valitsejad

Feodaalriigi Osilia kõrgeim valitseja oli piiskop, kelle kinnitas ametisse Rooma paavst. Seega oli tegemist kirikliku valitsejaga. Kõige tähtsamat ilmalikku võimukandjat piiskopkonnas nimetati stiftifoogtikis ja nendest on jutt omaette peatükis. Esimene Osilia piiskop Gottfried määras piiskopkonna foogtikis (stiftifoogtikis) piirkonna suurima maavaldaja Lodede perekonna pealiku Johannes de Lode. Pärast piiskop Gottfriedi surma 1234 kinnitati ametisse uus piiskop Heinrich I. Stiftifoogt Johannes de Lode pojad aga ei olnud nõus uue maahärra võimule alluma, millest tekkis suur tüli, ja selle lahendamiseks palus paavsti legaat abi Liivi ordult. Hiljem oli Osilias kaks stifti ehk foogtkonda: Saarema stift ja Läänemaa stift.

Enne Osilia piiskopkonna loomist valitses nendel aladel Eestimaa ehk Lihula piiskop.

Osilia piiskopi (Episcopus Osiliensis) ametikoha pärast tülitseti päris korralikult. Tekkisid piiskopkonna sisesed tülid ja koguni kodusõjad. Väidetakse, et Osilia piiskop oli Liivimaa rikkaim inimene.

Eestimaa ja Lihula piiskopid

Fulco

Nagu piiskopkonna algust kirjeldavas osas on juba mainitud, määras Taani kuningas aastal 1165 (mõningatel andmetel aastal 1167) esimeseks Eestimaa piiskopiks benediktiini munga Fulco. Ametisse pühitses teda aga Lundi peapiiskop Eskil, kes tollal ise elas Prantsusmaal Clairvauxis, et olla maapaos oleva paavsti Aleksander III läheduses. Soovituskirja Fulco kohta saatis Lundi peapiiskopile Eskilile Lõuna-Prantsusmaa La Celle abt Peter. Väidetakse, et Fulco külastas Eestit 1169. Abt Peter teatas u.

Märkus: Piiskoppide peatükke tuleks lugeda koos piiskopkonna ajaloo peatükkidega, sest need täiendavad teineteist ning sama jutu esitamist kahes erinevas peatükis siinkohal pole mõtet.

1170 Rootsi kuningale, et munk Fulco on nimetatud Eestimaa piiskopiks. Abt Peter kirjeldas Fulcot mungana, kes oli kasvatatud kloostrireligioonis ja kes on tõusnud preesterluse kõrgemale astmele. 1171. aastal määras paavst Alexander III Fulco abiliseks munk Nicolause ja üheskoos olevat nad Eesti külastanud veel aastal 1178. Nicolaus oli paavst Alexander III kirja põhjal otsustades Eesti põliselanik. Palju muud nende tegevusest aga teada polegi. On arvatud, et Fulcost tuli Soome piiskop nimega Folquinus (Folkvinus), kes olevat olnud veel elus aastal 1198. Siin võib tegemist olla ka vaid arvamusega. Pikem jutt Fulcost leidub käesoleva raamatusarja kolmandast osast.

Theoderich

Tegemist on Põhjamaade ristsõja ühe juhtivama tegelasega, kes tegutses Liivimaal 32 aastat. Temast tuli Mõõgavendade ordu rajaja ja Eestimaa piiskop. Tema oli üks nendest, kes nõutas paavsti alustama ristsõda Liivimaal. Arvatakse, et ta oli liivlaste ühe olulisema vanema Kaupo ristija ja tolle hilisem ideoloogiline mõjutaja. Teda on mainitud mitmel korral Henriku Liivimaa kroonikas. Tegemist oli üsna sõjaka piiskopiga.

Kirjanduses võib tema nime lugeda mitmel moel: Theodorich, Theodericus, Theodoricus, Dietrich von Thorreide, Diedrich von Estland, Teodoric de Treyden, Tidericus jne.

Arvatakse, et Theoderich sündis umbes aastail 1150–1160. Aastal 1184 saabus liivimaale augustiinlaste mungaordu liige Meinhard, kellest tuli esimene saksa misjonär Liivimaal ja esimene Ürsküla piiskop. Kaks aastat hiljem (1186) Ürsküla piiskopkond loodigi ja aastast 1187 alates tegutses Meinhardi abilisena Koiva liivlaste aladel (Turaidas) tsistertslaste ordu liige Theoderich. Paavst kinnitas Meinhardi Ürsküla piiskopiks 01.10.1188. Misjonärina Turaidas (tänapäevane Sigulda) tegutsenud Theoderich ja Ürsküla piiskopina tegutsenud Meinhard sattusid kohalike elanike pettuste ohvriks ja neid süüdistati erinevates pattudes ning Meinhardi prooviti isegi tappa. Meinhardi abilisel Theoderichil, kes alates aastast 1191 oli tegutsenud Turaidas preestrina, õnnestus liivlaste käest pääseda ja ta läks aastal 1195 Rooma paavstile Liivimaal olevat rasket

olukorda kurtma. Paavst Coelestinus III lubaski indulgentse kõigile, kes lähevad Liivimaa kristlasi kaitsma. Ennem ristsõdade algust aga piiskop Meinhard suri (oktoobris 1196). Järgmine Üksküla piiskop Berthold kaua oma ametit pidada ei saanud, sest juba 24.07.1198 ta tapeti liivlaste poolt lahingus hilisema Riia linna asukohas. Järgmise aasta algul pühitseti uueks Üksküla piiskopiks Albert von Buxhövdn. Tundub, et piiskop Albert usaldas Turaida preestrit Theoderichut ja kuna too juba Roomas käinud oli, siis saatis piiskop Albert aastal 1200 Theoderichi järjekordselt Rooma paavsti jutule, et saada toetust ristsõjale Liivimaal. Sellise toetusega Theoderich Roomast tagasi tuligi. Theoderichi ettepanekul keelas paavst igasuguse kauplemise Zemgale sadamate kaudu. 1201 asutas piiskop Albert Riia linna ja viis piiskopkonna keskuse Ükskülast Riiga. Sedasi tuligi Albertist Riia piiskop ehk Liivimaa piiskop ja sedakaudu oli piiskop Albert ka Eestimaa alade valitseja.

Aastal 1202 oli preester Theoderich asutamas sõjalist ordu nimega Kristuse Sõjateenistuse Vennad, ladina keeles *Fratres Militiae Christi*, mida tuntakse peamiselt nimega Mõõgavendade ordu ja mis eksisteeris aastani 1237. Teistel andmetel moodustas Mõõgavendade ordu Riia piiskop Albert von Buxhövdn. Oli kuidas oli, aga alles 1204. aastal allutati ordu piiskop Albertile ja seda kasutati peamiselt Liivimaa alistamiseks ehk hõlbustamiseks paganlike liivlaste, latgalite ja eestlaste alistamist.

Aastal 1203 sai Theoderich Dünamünde tsistertslaste kloostris (Daugavgrīva) esimeseks abtiks. Seda võib selgelt nimetada edutamiseks. Samal aastal külastas Theoderich koos liivlaste vanema Kaupoga Roomas paavsti Innocentius III. Paavst andis Kaupole tervitussuudluse, tundis huvi Liivimaad ümbritsetavate rahvaste kohta ning saatis Theoderichiga piiskop Albertile paavst Gregoriuse poolt kirjutatud piibli.

Uutele vallutatud aladele vajati valitsejaid ja sedasi loodi 1211. aastal Riia piiskopi Alberti poolt Lihula piiskopi, sedasi kogu Eestimaa piiskopi, ametikoht ja esimeseks piiskopiks määras ta oma liitlase Daugavgrīva kloostris abti Theoderichi. Kuna Riia piiskopil sel ajal kontroll Eestimaa, sh piiskopkonna keskuseks kavandatud Lihula üle veel puudus, siis uus piiskop

reaalselt ametisse asuda ei saanud. Piiskop Albert nimetas Theoderichi Lihula ja Eestimaa piiskopiks paavstilt saadud volituste alusel

1212 võttis Theoderich osa sõjakäigust eesti aladele ja osales Läti alade kolmepoolsel jagamisel Riias. Aasta 1213 lõpul alustas Theoderich kui Eestimaa piiskop oma poliitilise sõltuvuse vähendamisega Liivimaa piiskopist. Ta saavutas selle, et 30.10.2013 palus paavst Innocentius III Münsteri piiskoppi toetada Eesti piiskopi visiiti ja palus viimatimainitud kaitsta. Samas soovitas paavst oma kirjas kõiki Saksimaa usklikke ja valitsejaid toetama ja aitama Eestimaa piiskoppi. Päev hiljem kinnitas Innocentius III Eestimaa piiskopi ordineerimise ning manitses Mõõgavendade Ordut, et nad ei oleks koormaks Eestimaa piiskopile. Siit võiks järeldada, et Theoderich käis aasta 1213 lõpul Roomas, aga selgeid dokumente selle kohta ei ole.

Oma poliitilise tegevuse tulemusena sai Theoderich 02.11.1213 paavst Innocentius III-lt vabastuse Riia piiskopi võimu alt ning teatas, et sellest hetkest alates kuulub Eestimaa piiskop paavsti jurisdiktsiooni alla. Suhted Riia ja Eestimaa piiskopide vahel olid vähemalt esialgu rahumeelsed. Näiteks käisid need kaks piiskoppi aasta 1215 lõpul Roomas toimunud IV Lateraani oikumeenilisel kirikukogul, mis algas novembris 1215. See reis Rooma oli Theoderichile juba vähemalt neljas.

Albert oli Rooma läinud juba varem. Theoderich lahkus Riist juunikuul 1215, et Roomas toimuval kontsiilist osa võtta. Minda laevaga ja reisiseltskonda kuulusid Ratzeburgi piiskop Philipp ja ka kroonik Liivimaa Henrik. Kehva ilma tõttu sattuti Saaremaal tormivarju, kus toimus lahing Saaremaa uue sadama lähistel, millest reisiseltskond pääses eluga. Kontsiililt naasesid Theoderich ja Albert alles 2016 aprillis-mais.

Isegi ordu abiga ei suutnud Eestimaa piiskop Theoderich kogu Eestimaad valitseda. Sedasi otsiti liitlasi ja lepiti kokku naabritega koostöö asjus.

1218. aastal toimunud kohtumisel Taani kuninga Valdemar II-ga osales ka Theoderich. Taani kuningas lubas järgmisel aastal sõjaväega Eestimaale minna. Sellest saati hoidis Theoderich oma suunda Taani kuninga poole.

Taani kuningas Valdemar II lubaski sõjaväega Eestimaale minna. Selleks sai ta ka paavstilt loa liita vallutatud alad Taani riigi ja kirikuga. Taani kuningas saabuski tänapäevase Tallinna kohal Revalasse 1219. aasta varasuvel ja sai enda kätte Lindanise linnuse (Toompea). Seal olnud linnus lammutati ja asutati ehitama uut. Taani kuninga poolel osales sealses tegevuses ka Theoderich. Juunikuu keskel aga ründasid eestlased taanlasi. Rünaku algus oli eestlastele edukas ja tapeti palju taanlasi. Eestlastel õnnestus jõuda telgini, kus arvati viibivat Taani kuningat ja surmati seal olnud Eestimaa piiskop Theoderich. Legendi järgi olevat Theoderich end ise kuningas Valdemari mantlisse riietanud ja nii kuninga eest oma elu andnud. Theoderichi surma-ajaks on kirjas 15.06.1219.

Hermann von Buxhövden

Pärast Eestimaa piiskopi (Lihula piiskopi) Theoderichi langemist Lindanise lahingus määras Liivimaa piiskop Albert von Buxhövden uueks Eestimaa piiskopiks oma venna Hermann von Buxhövdeni (Hermann von Apeldren). Selleks oli kaks selget põhjust. Kuus aastat varem oli tollane Eestimaa piiskop Theoderich saanud endale sõltumatuse Riia piiskopist. Nüüd lootis Albert enda lähisugulase ametissemääramise kaudu saada tagasi kontrolli Eestimaa üle. Teiseks oluliseks põhjuseks oli, et Taani kuningas Valdemar II pidas pärast edukat aktsiooni 1219. aastal Revala alasid oma valdusteks, määras sinna piiskopi ning asehalduri. Samuti kontrollis Taani seejärel ristikäiku Virumaal, Harjumaal ning Järvamaal. Seega kaotas Albert kontrolli osa Eestimaa üle.

Piiskopiks määramise hetkel oli Hermann Saksamaal Bremeni lähedal asuva Püha Pauluse kloostri abtiks ja sai oma ametissemääramisest teada alles 1220. aasta algul. Seejärel astus Hermann Magdeburgi peapiiskopi ette, kes Hermanni siis Eestimaa piiskopiks pühitses. Kui siis Taani kuningas asjast teada sai, takistas too Eestimaa piiskopiks pühitsetud Hermann Eestimaale mine-mast. Piiskop Hermann käis küll Taani kuninga jutul ja lubas talle ustav olla, aga Eestimaale reisimine õnnestus tal alles neli

aastat hiljem. Paavsti olukord ei olnud Liivimaa ja Eestimaa küsimustes lihtne. Ta soovis nähtavasti enda kontrolli all pidada kõiki neid alasid ja samas vältida tülisid. Sedasi kinnitas paavst Taani kuninga eestkostel Revala piiskopiks (episcopus Revaliensi) Wesselini (19.03.1220). Kuu aega hiljem 18.04.1220 pööras paavst Honorius III uuesti tähelepanu Eestimaa aladele ja andis välja bulla, milles kinnitas oma toetust Lihula piiskopile Hermannile (Lealensi episcopo) ja lubas ta võtta oma kaitse alla. Samal päeval andis paavst välja bulla, milles kutsus Taani kuningat, Liivimaa, Seelide ja Lihula piiskoppe ning vaimulikke jätkama usuõpetust kohalikele paganatele. Oma kolmandas samal päeval välja antud bullas kutsus paavst Honorius III Liivimaa, Seloonia ja Lihula piiskoppe tõhustama oma tegevust. Ta väitis, et kuigi barbarite usku käänamiseks on liialt vähe vaimulikke, tuleks religioossete tsitserlaste munkasid aidata oma missiooni täitmisel ja lubas neile eeliseid ehk prelaate. Siis sekkusid Eestimaa jagamisele veel rootslased. Vaatamata paavsti poolt antud toetusele Eestimaa piiskopile, saabus Lihulasse Rootsi kuningas oma kaaskonnaga ja hõivas sealse linnuse. Arvatavasti oli Rootsi kuningal selliseks tegevuseks kokkulepe Taani kuningaga. Augustis aga ründasid linnust saarlased ning tapsid

hulgaliselt rootslasi. Kuna Lihula oli osutunud piiskopile ebasobivaks, siis otsustati leida uus kants piiskopile. Selleks valiti alguseks Kullamaa, kuhu otsustati ehitada uus linnus. 1222. aastal proovisid taanlased järjekordselt enda alluvusse saada Saaremaad ja kuningas Valdemar organiseeriski sõjaretke sinna. Taani kuningat külastasid Saaremaal ka Riia piiskop Albert, ordu vanem Volquin ja Albert ning Hermann von Buxhövdeni vend Theoderic. Viimatimainitu jäi pärast kohtumist ja läbirääkimisi Saaremaale taanlaste juurde. Siis ründasid saarlased taanlasi ning lõpuks jäi Theoderic kaheksa pantvangi hulgas Saaremaale. Järgmisel aastal eestlaste ülestõusu mahasurumise käigus läks Eestimaa piiskopi residentsiks plaanitud Castrum Goldenbeke (Kullamaa) Mõõgavendade ordu võimu alla. Samal ajal vangistati Taani kuningas Valdemar II ning alles siis andis too nõusoleku Eestimaa piiskopi ametisse astumiseks. Nähtavasti olid tema ambitsioonid Eestimaa vallutamiseks tunduvalt vähenenud. Paavst Honorius III püüdis olukorda Liivimaal järjekordselt rahustada ning saatis 23.12.1223 kirja Seloonia ja Lihula piiskoppidele, milles kutsus neid üles väärikalt kasutama kiriku palveid ja vältima tülisid.

Alles pärast seda võis Eestimaa (Lihula) piiskop Hermann tulla oma valitsevatele aladele. Aprillis 1224 saabuski Hermann Riiga ning 22.07.1224 määras Riia piiskop Albert oma venna Hermanni Lihula piiskopiks ja seda siis juba teist korda. Tollest päevast säilinud ürikust võib järeldada järgmist. Riia piiskop Albert määras oma venna isand Hermann, Bremeni St. Pauli abti, Lihula piiskopiks tiitliga Eestimaa piiskop. Samas määras ta ka valitsemisala: Osiliale lisaks veel Sakala, Nurmekund, Moke, Ugenois, Soboliz, Waigele. (Sakala, Nurmekund, Möhu, Ugandi, Soopoolitse, Vaiga). Nimekirjast puudusid Jogentagana ja Alempois. Jogentagana alasid peetakse algselt kuuluvana Ugandi muinasmaakonna koosseisu. Alempois oli nähtavasti siis Taani valdus (pärast 1219). Oma valitsemiskoha sai piiskop Hermann valida ise. Eelmise piiskopi Theoderichi olid tapnud paganad 1219 ja Lihula linnuse hävitanud paganad 1220. Tunnistajatena oma venna ametimääramise juures olid: Riia püha Maria konvendist Iohannes, vend Albero Dünamundest koos vendadega, magister Volquin, Rotmarus Saksamaalt, Thomas Lüneburgi alam Saksamaalt; Liivimaa vasallid Burchard Kokenesest (Läti), Daniel Linewardist (Taniel de Lineward), Ükskülast Conradus, kellest tuli Ueksküllide esiisa; Johannes de Dolen, keda on mainitud juba 20.10.1210; palverändurid Frethehelmus de Poch, Theodericus de Escerde, Henricus de Lit (Läti Henrik), Johannes de Bekeshovede, Engelbertus de Tisenhausen, Jacobus de Urbe; linnakodanikud: advokaat Luderus, Bernardus de Deventere, Albertus Utnorthing ja mitmed teised.

Päev hiljem (23.07.1224) ordineeriti piiskop Hermann ja toimusid Riias läbirääkimised maade jagamise kohta ordu ja Riia piiskopiga ning nende tulemusena andis eelmisel päeval piiskopiks määratud Hermann osa maadest Mõõgavendade Ordule. Need maad olid Sakala, Nurmekund, Möhu ja pool Vaigast. See maade eraldamine pidi olema ajutine. Dokumendis endas on kuupäevaks määratud 10.08.1224.

Ja veel päev hiljem (24.7.1224) kinnitas Riia piiskop Albert Lihula piiskopiks valitud Hermann, maadejaotuse. Kui päev varem kirja pandud dokumendis polnud mainitud, et Ugandi läheb ordule, siis nüüd oli see sedasi ära toodud. Hermannile jäid

siis Soontagana, Lihula, Hanila, Kotze ja Ridala ning ülejäänud Läänemaa maad merel vastavalt nende piiride pikkusele ja laiusele. Saaremaad ja Hiiumaad siin mainitud polnud. Lisaks olid härja Hermannii piiskopiameti piirid järgmised: Ugandi, Waigele, Soboliz, Sakala, Nurmegund, Mõhu. Selles nimekirjas aga oli siis jälle Ugandi.

Sedasi tuli Lihula piiskopiks määratud Hermannile otsekohe loobuda suurtest Eestimaa aladest Mõõgavendade ordu kasuks. Ümberjaotuste ja Tarbatu (Tartu) lahingu tulemusena sõlmiti saarlaste ning riialaste vahel rahu. Riia piiskopi ja Lihula piiskopi vend Theoderic vabastati saarlaste poolt pantvangist.

Seejärel sekkusid võimuvõitlusesse Eestimaa aladel välisvõimud. 01.12.1224 andis Rooma kuningas Heinrich (tegelikult Saksa kuningas Heinrich VII) regaaliad Liivimaa piiskopile Albertile. Piiskop Albertile antud regaaliad sisaldasid õigust jagada võimu ja maid Liivimaa, Läti, Lihula ja Läänemaa aladel. Samuti võis Albert vermida münte. Talle anti ka luba anda kohalikele omavalitsustele vabadusi. Kuningas Heinrich VII lubas oma toetuse Alberti valitsemisele. Seejärel sekkus maade- ja võimujagamisse Modena piiskop Wilhelm, kes 31.12.1224 paavsti poolt Liivimaale legaadiks määrati. Viidates esimese Lihula piiskopi Theoderichi mälestusele ja iseseisvusele Riia piiskopist lubas 08.01.1225 Wilhelm Lihula piiskopkonna ümbernimetamist Tartu piiskopkonnaks.

Kuna piiskop Hermann oli passiivne ja keerulises olukorras teatavasti midagi erilist ära ei teinud siis tahtis Riia piiskop Albert 22.04.1225 saadetud kirjas, et tema vennast Lihula piiskop ehitaks oma aladele vähemalt kabeli. Augustis 1225 pani Liivimaale saabunud Modena piiskop Wilhelm kahtluse alla aasta varem piiskop Hermannii poolt ordule antud maa-alade lepingu kehtivuse. Ta kuulas ära mõlemad osapooled. Kogu tegevuse eesmärgiks on lõpetada Lihula piiskopi ja Mõõgavendade Ordu meistri Volquini vaheline tüli. Ja üsna pea ta need maadejagamise lepingud kehtetuks tunnistaski. Aga ega Wilhelmilgi lihtne polnud, mistõttu käskis 19.11.1225 paavst Honorius III piiskoppidel (Liivimaa ja Lihula) toetada Modena Wilhelmi tegevust ristiusu levitamisel.

Piiskop Hermann aga kabelit ehitama ei hakanud vaid alustas esimese kivilinnuse ehitamist Otepääle ja seda juba aastal 1224. Samal aastal külastas Otepääd legaat Wilhelm, kes märkis seal tugeva linnuse ja kahe kiriku olemasolu. Tollal nimetati Hermannii nii Tarbatu (Tartu) kui ka Lihula piiskopiks.

Kuigi Hermann von Büxhövden oli esialgu kuulutatud Lihula piiskopiks juba 1219, ordineeritud 23.07.1224, siis alles 10.12.1226 kinnitas paavst Honorius III Lihula piiskop Hermannii ordineerimise ja seda alles siis kui Hermann oli Tartu piiskop. See fakt toob selgelt esile asjaolu, et tülid ordu, Riia piiskopi, Modena Wilhelmi ja Lihula piiskopi vahel olid päris tõsised. Enne seda (7.05.1226) oli Modena Wilhelm tühistanud Lihula piiskopi ja ordu vahelise maadejagamise lepingu vähemalt Sakala ja Ugandi osas.

Aastast 1226 edasi Hermann enam Lihula aladega ei tegelenud kuigi teda mainitakse dokumentides veelgi kui „Lealensis episcopus“. Esimese Tartu piiskopina kasutas Hermann oma võimu kindlustamiseks sugulus- ja hõimlussidemeid läänistades enda valduses olnud piiskopkonna maad lähisugulastele: Ugandi maakonna keskne kihelkond Otepää läks Hermannii vennale Theoderich de Ropale, Puhja anti Hermannii õemehele Engelbert von Thysenhusenile. Tarbatu kihelkonna aga jättis piiskop endale ja toomkapiitlile. Oma venna Rothmar von Buxhövdeni seadis Hermann Tartusse toompraostiks ja annetas toomkapiitli ülalpidamiseks 24 küla.

Kuna taanlased kuulusid Lübecki linna haldusesse, siis palusid aastal 1227 Liivimaa piiskop Albert, ordumeister Volquin, Riia kodanikud ja teised Liivimaa sakslased Taani kuningat sõlmima rahu tekkinud tülis. Paluti sõlmida vastav leping. Osiillased olid lubanud omakorda oma kirjas alluda liivlastele.

05.04.1242 Peipsi järve jääl toimunud Jäälahingus Novgorodi sõdalaste vastu oli Liivi ordu ja Tartu piiskopkonna vägede üheks formaalseks juhiks Hermann von Büxhövden. Ise ta kõrge ead tõttu vaevalt, et lahingutegevuses osales. Hermannii sünniajaks on arvatud 1163. aasta ja seega oli ta lahingu ajal juba pea et 80-aastane. Liivi ordu poolt juhatas vägesid Andreas de Velven (osales aastal 1240 Aleksander Nevskiga rahulepingu sõlmimi-

sel) ja Jäälahing lõppes novgorodlaste võiduga.

Piiskop Hermann jäi aastal 1245 pimedaks, loobus piiskopi-ametist 1247 ja veetis oma viimased eluaastad Kärkna kloostriis, kus ta suri ajavahemikul 1248–1254.

Osilia piiskopid

Gottfried

Osilia esimeseks piiskopiks sai senine Dünamünde tsistertslaste kloostri abt **Gottfried**, keda on mainitud ka nimega Godefridus. Dünamünde abtina olevat Gottfried tegutsenud 1211–1227. Enne seda oli Gottfried olnud veel tsistertslaste ordu mungana kloostri prior ehk abti asetäitja Saksamaal (Naumburgi lähedal Himmelspfortes).

Aastavahetusel 1215–1216 korraldasid orduvennad sõjakäigu Soontaganasse. Pärast lahinguid ja piiramist andsid kohalikud alla ja nende juurde linnusesse preester Gottfried, kes suure tõenäosusega tuli hiljem Osilia piiskop.

Piiskopiks valis teda Riia piiskop Albert von Buxhövdeni paavsti poolt antud volituste alusel hiljemalt juunis 1228, teistel andmetel juba aasta varem ehk 1227 kohe pärast Saaremaa alistumist. Paavst olevat lubanud uut piiskopi pühitseda vaid kahe-kolme teise piiskopi kaasamisel.

Kirjanduses on määratletud Gottfriedi valitusajaks ka aastad 1224–1228.^{121,597} Nähtavasti on siin aluseks võetud asjaolu, et senine Lihula piiskop Hermann ordineeriti Tartu piiskopiks ja Liivimaa piiskop Albert sai õiguse Liivimaal piiskoppe ordineerida. Samas jäi Läänemaa siiski Hermannii alluvusse ja seetõttu pole põhjust Gottfriedi piiskopina mainida. On tõsi, et Saaremaa ja Hiiumaa Hermannii valduste hulka ei kuulunud. Veel edaspidi nimetati Hermannii Lihula piiskopiks, sest ametlikku uut paika pandud ei olnud. Gottfriedi nimelist piiskoppi aga aastatel 1224–1227 dokumentidest ei ole leidunud.

Osa piiskopkonna maadest läänistas Gottfried üsna pea pärast ametisse määramist, juba 29.06.1228, Mõõgavendade ordule

(hilisem Liivi ordu), säilitades neil maadel vaimulikud õigused. Ordu kätte läks kolmandik saartest (Saaremaast, Hiiumaast ja kogu Muhu saar) ja seda igaveseks ajaks. Ordule maade andmist põhjendati piiskopkonna maade kaitsmisega ordu poolt võimalike vaenlaste rünnakute vastu. Vaimulikes küsimustes pidid ordu ja ordule kuuluvad alad kuuletuma piiskopile. Vastutasuks lubas ordu kaks korda aastas piiskopile 12 hobust oma kirikute visitatsioonide jaoks. Piiskopil endal sõjaväge polnud.

Modena Wilhelm on väitnud, et Gottfriedi maadejagamised olid vastuolus Jumala ja kõigi maiste ja vaimsete õigustega. Ta olevat elanud Lihulas, Saaremaal ta ei käinud. Ametisse määras ta üleliigseid kanoonikuid, kes pidid saama 10 marga suuruse sissetuleku, kuid ta ei täpsustanud, kust see sissetulek tuleb. Katedraali ehitamisega ta ei alustanudki.

Piiskopkond ise kuulutati välja Saksamaa kuningriigi kaas-kuninga Heinrich VII käsul Würzburgis pisut hiljem ehk 01.10.1228. „*Tema valitsuspiiridesse kuulub viis kihelkonda Osiliast (Saaremaalt), seitse Maritimast (Läänemaalt) ja mahajäetud saar, mida kutsutakse Dageida (Hiiumaa) ning muud külgnevad saared. Neile antakse Liivimaa piiskopkonnaga (Livonienses episcopi) võrdselt terviklikkus, seadused ja kuninglikud õigused.*“

Juba mõni kuu hiljem jättis Gottfried piiskopkonna maha ja pärast regaaliate saamist Saksamaal oma piiskopkonda enam tagasi ei läinudki.

26.07.1229 olevat teda nimetatud juba endiseks piiskopiks. Elus oli ta veel aastal 1257 ja teenis abipiiskopina Saksamaal. Sellest teatas Kölni peapiiskop Conrad kui Burtscheidi tsistertslaste kloostrikiriku altarit sisse pühitseti. Sedasi jäi piiskopkond ilma piiskopita mitmeks aastaks. Kas tegelikult 26.07.1229 ikka nimetati Gottfriedi endiseks piiskopiks, pole päris kindel. Nimelt siis käis Gottfriedi sündikus (piiskopi ametnik ehk hilisemas mõistes stiftifoogt) Johannes von Lude (Johannes de Lode) Dünamündes nurisemas, et piiskop olevat neile lubanud piiskopkonnast kaks küla ja 5 aakrit maad talu (alloodi) ehitamiseks. Sellel lubadus oli antud Dünamünde kloostri mitme tunnistaja kohalolekul. Neile anti võimalus ise

valida need lubatud külad. Piiskopi käsu peale olevat mungad esitlenud Läänemaa aladel vendadele Hermann ja Johannes de Lodele külasid. Lõpuks olevat nad jõudnud Quevele ja Vendecole küladesse, kus neile oli teatatud, et paremaid külasid enam pole. Tegemist olevat olnud aga kehvade kohtadega ja et Gottfriedi headus ei täitnud nende lootuseid. Siit jutust võib vaid järeldada, et Gottfried enam piiskopkonnas polnud. Kus olid külad Quevele ja Vendecole, pole esialgu teada.

Pärast Riia piiskop Alberti surma 17.01.1229 puudus Liivimaal kiriklik pea. Tartu piiskop Hermann ja Osilia piiskop Gottfried eelistasid viibida Saksamaal. Seega polnud Liivimaal ühtki piiskoppi. Sedasi haaras juhtimise endale Liivimaal tegutsenud üliaktiivne tsistertslasest paavsti esindaja (legaat) **Auline'i Baudouin** (Alna Balduin). 1232. aasta alguseks oli temast saanud Kuramaa, Zemgale, Osilia, Järva- ja Virumaa ainuvalitseja. Paavst Gregoriuse IX arvates oli just Baudouin see karjane, kes Liivimaa kirikule uue hingamise andis ja paganarahvad usu juurde tõi. Baudoin püüdis moodustada Liivimaast paavsti vasallriiki, mis lõppes nurjumisega pärast lahingut Tallinna Toompea lossiplatsil 1233. Piiskop kutsus Baudouin Rooma tagasi ja ta suri 1243.

Alna Balduini tegutsemise ajal Liivimaal, täpsemalt 04.01.1230, kinnitas paavst Gregorius IX Lihula piiskopi ja Kristuse vendade ordu vahelise lepingu maade jagamise kohta. Mainitud olid Sakala, Nurmekund, Mõhu, Ugandi, Soopoolitse, Vaiga. Järgmisel aastal (09.08.1231) määras uus Riia piiskop Nicolaus von Nauen, et nüüdsest kuulus Riia kodanikele kolmandik Osiliast, Kuramaast ja Semgalliast. Sellised määrused tõestavad, et Osilia aladel õige valitseja hetkel puudus ja juhust kasutades proovisid ümberkaudsete alade valitsejad (Riia piiskop ja ordu) maid ümber jagada. 08.09.1232 kohustas paavst Gregorius IX Mõõgavendade ordu kaitsma Osilia piiskopkonda ja taastada kiriku maine sealsetel aladel. Selleks oli kindlasti põhjust. Samal päeval keelas paavst ka tuleproovi tegemise usutunnistuse vastuvõtnutele (vastristitutele) ning vastristitute tagakiusamise. Kuna sel hetkel Osilial teadaolevat piiskoppi polnud, siis jääb arusaamatuks, et kes oli see Osilia piiskop,

kellele paavst kirja oli saatnud. Kas see kiri oli adresseeritud kaebuse põhjal Gottfriedile, Balduinile või hoopis kellegile kolmandale isikule, pole seega teada. Suurima tõenäosusega tituleeris paavst Gregorius IX Osilia piiskopina siiski Alna Balduini.

On aga teada, et Balduini sõjaka tegevuse tagajärjel laastati vastastikku linnuseid. Mõõgavendade ordu lõi tagasi Balduini vasallide rünnaku Tallinna Toompea lossi vallutamisel 1233. Samal ajal hävitasid Mõõgavendade ordu väed Balduiniga sõjategevuse käigus kas siis aastal 1233 või 1234 algul Goldenboret'i (Goldenbeck Kullamaal) ja Agnileti (Agelinde ehk Äntu) linnused. Need jäeti maha ja veel aastal 1236 nurises paavst Gregorius IX, et miks neid linnuseid taastatud poldud. Siit sündmustest pärineb ka hilisem konflikt de Lodedega, kellele Goldenbeck kuulus.

Kuna Balduini ajal valitses Liivimaal kaos ja et saavutada rahu Liivimaal, asendas paavst Balduini oma legaadina järjekordselt Modena Wilhelmi (Bulla 21.02.1234). Uue Osilia piiskopi ametisse määramine venis, sest tegeleti ristisõjaga Soomes ja sisemiste lahkhelidega Eestimaal ning Liivimaal.

Heinrich I

10.09.1234 määras paavsti uus legaat Modena Wilhelm ametisse uue Osilia piiskopi **Heinrich I**. Riias koostatud dokumendi alusel määras Wilhelm Osilia piiskopiks vend Henricu ja määratles ka tema valdused. Piirid määrati järgnevalt. Pärnu jõe (kirjas Emihoch) suudmest Pala jõeni (niren), mis liitub eelpool mainitud jõega. Kas Pala jõe puhul on tegemist tänapäevase Navesti jõega, pole siin päris selge (Tori-Jõesuu). Põhjapiiriks oli Vihterpalu jõgi. Piiskopi alluvusse kuulusid Läänemaa, kõik saared (Saaremaa, Muhu ja Hiiumaa) ja siis Läänemaa kuni Revaliani. Selline läänistus kattus 1228 antud läänistusega ja ainsaks erinevuseks oli lõuna- ja kagupiiri täpsustus.

10.11.1234 tühistas Wilhelm eelmise piiskopi poolt tehtud läänistused. Sellest võib järeldada, et Gottfried lahkus piiskop-

konnast lahkkelide ja soosingu kaotamise tõttu. Pärast uue piiskopi Heinrichi ametissemääramist oli leitud endise piiskopi Gottfriedi pitseriga dokument, millega rikkad kanoonikud andsid Gottfriedile 10 marka võlga et remontida ja ehitada katedraali. Ehitustegevust aga ei toimunud ja piiskopi “kamber” lagunes. Nüüd paar kuud uue piiskopi määramisest eelmise piiskopi alatult omistatud varad konfiskeeriti. Osa varadest ja hõbedast viis endine piiskop alatult minema või müüs. Selline tegevus on vastuolus kiriklike põhimõtetega. Tühistati Gottfriedi läänistused. Uuele piiskopile anti õigus ehitada katedraal ja samas anti samad volitused kui eelmisele piiskopile ning kirjutati ette, et kiriku vastane umbusaldus tuleb kaotada.

Heinrich I oli dominiiklane ja paavstide soosik. 20.11.1234, kuu aega pärast ametisse määramist kinnitas paavst Gregorius IX, et Osilia kuulub paavstliku ülemvõimu alla. Vaatamata sellele jagasid 20.12.1234 Saaremaa maid Riia peapiiskop Nicolaus von Nauen, ordumeister Volquin, Riia raad ja Riia kodanikud. Sellega kordasid need juba 1231 esitatud nõudmisi naaberaladele ja sedasi vajas Osilia piiskop väga tõsiselt paavsti tuge.

23–24.03.1235 viibis Heinrich I Riias ja käis läbirääkimisi Saaremaa ja Muhu jagamise asjus. Edu aga ta seal ei saavutanud ja tüli jätkus. Osa piiskopkonna maadest olevat varasem piiskop Gottfried juba varem läänistanud Mõõgavendade ordule (hilisem Liivi ordu), säilitades neil maadel vaimulikud õigused. Ordu kätte läks Muhu saar, Põide alad ja 300 adramaad Kihelkonnast. Seda siis Heinrich Riias käies 24.03.1235 lõpuks kinnitaski. Aga juba 04.05.1235 saatis Modena Wilhelm tänukirja Riia peapiiskopile, ordumeistrile ja raele, milles tänas neid, et need olid vabatahtlikult loobunud poolest endale kuulutatud maadest Osilia aladest. Seega jäi riigalaste kätte ikkagi kuuendik Saaremaast. Aga seegi tagasisaadud maa oli oluline Osilia piiskopkonna alulepanekul. Samas kirjutas soovis Wilhelm, et tülid lõpeks. Samalaadse kirja oli Wilhelm saatnud Riia kodanikele 7.04.1235.

Septembris 1235 viibis piiskop Heinrich kuurias.

Kuid Heinrich I olukord maade jagamise seoses ei paranenud. Nimelt näitab seda Modena Wilhelmi kiri paavst Gregorius IX-le 23.02.1236, kus palutakse, et Tallinn, Harjumaa, Virumaa ja

Järvamaa toetaks Osilia piiskoppi riigalaste vastu. Järgmisel päeval nõudis paavst legaadi vahendusel, et riigalased tagastaks Osilia aladelt omistatud maad. Nähtavasti maid ei tagastatud, sest selle juurde tuldi tagasi veel aastaid hiljem.

Aastal 1236 olevat piiskop Heinrich I Saaremaal isiklikult näinud vaimulike tapmist ja ise napilt eluga pääsenud.

Probleeme oli piiskop Heinrichil ka vendade Lodedega, kes oma kangekaelsuse ja jonniga olid silmatikuks nii Osilia piiskopile kui Riia ordumeistrile. Neid ähvardati maade ja varade äravõtmise ning ekskommunikatsiooniga ja nõuti allumist piiskopile (28.01.1238). Vennad Odewardus ja Heinrich de Loded olid maaisandad Koluvere aladel. See legaat Wilhelmi õhutusel koostatud ordu ja piiskopi vaheline leping viis selleni, et vennad Loded põgenesid Koluverest Tallinnasse taanlaste valdustesse.

Järgmisel päeval (29.01.1238) allkirjastati Riias aga leping, mis võttis järjekordselt maid Osilia piiskopi käest. Modena Wilhelm, viidates sellele, et Osilia piiskop polnud oma ristiusu levitamisega hakkama saanud ja tema vasallid ebaõiglust kasutanud, siis otsustas too oma võimu tugevdamiseks (kohaloleku tagamiseks) ja samas piiskopi vasallide turvalisuse lisamiseks Osilia aladel anda asukoht aasta varem Mõõgavendade ordu asemel loodud Jeruusalemma Saksa Maja Püha Maarja hospitalile Liivimaal ehk lühemalt Liivi ordule. Selleks asukohaks oli Wilhelm välja valinud Lihula ja selle linnuse nimega Stenborch. Ordule pidi piiskop Heinrich andma neljandiku Läänemaa (Maritima) rannikualadest ja 50 adramaad Läänemaast, et ordu võiks end ülal pidada. Vaimne võim nendel aladel jäi piiskopile. Sellele lisaks määrati 300 adramaad piiskopi valdustest, et koguda varasid järgmise kolme aasta jooksul ehitatava ordu ja piiskopi ühise linnuse jaoks. Neljandik Muhu saare maadest ja küladest, mis oli ordule läänistatud juba 1228, lubati vähemalt ajutiselt piiskopile (hiljem pidavat neid maid veel uuesti jaotama). Linnuse (lossi) ehitamise ja ülalpidamise kulud pidid ordu ja piiskopi vahel pooleks minema ja seda ilma riidudeta. Linnuse õu ja nähtavasti ka eelõu pidavat minema ordu kätte. Linnuse väravatorn pidavat minema piiskopile aga nii, et ordul oleks vaba läbipääs. Kümne aasta pärast pidavat selline jagamine

lõppema.

Heinrich I kirjutas 28.02.1238 kirja, kus pani kirja kuu aega varem orduga koostatud lepingu sisu kohta piiskopkonna maa-alade loovutamise osas vastutasuks ühise Lihula linnuse ehitamise eest. Kokkuleppe põhjuseks oli märgitud, et ordu võiks sedasi piiskopkonda kaitsta nii siseste kui väliste vaenlaste eest. Samuti oli ordu lubanud piiskopi meestele sõjalist väljaõpet.

07.06.1238 sõlmisid Taanis kohalik kuningas Valdemar II ja vastloodud Liivimaa ordu ordumeistri Hermann Balke lepingu, mida tuntakse ka Stensby (Stenby) lepingu nime all. Leping eesmärgiks oli lõpetada tüli Eestimaa alade pärast Taani, Liivi ordu eelkäija Mõõgavendade ordu ja Riia piiskopi vahel. Taani sai lepingu alusel endale Põhja-Eesti alad. Samas lubas Taani kuningas, et ei ründa enam Saaremaad ja Läänemaad.

Piiskop Heinrichi kohta on vähe teada ajast, mil ehitati Lihula linnust. Probleeme aga tekkis piiskopi maade pärast juurde. 1240 kinnitas paavst Gregorius IX miskipärast Riia toomkapiitli õiguseid ja sealhulgas õigust kümnisele Cotze ja Zworbe aladel Läänemaal. Nähtavasti on tegemist Karuse ja Pärnu-Jaagupi aladega, milliseid tuntakse ka nimedega Kotsu ja Corbe (Kõrve). Pisut arusaamatust tekitavad samas kirjas Tamegare maade ja veskite määratlus Osmesare saarelt. Kas tegemist on Osmussaarega, pole päris selge. Nähtavasti on tegemist saare Lätis Riia

aladel. Samuti pole esialgu arusaadav, et millise saarega on tegemist kui selle nimeks oli kirjas Lapidea. Paavst Gregorius IX oli ise sel hetkel suhteliselt vana (umbes 70–80 aastane) ja suri järgmisel suvel.

1241. aastal Riias koostatud leppega Liivi orduga sekkus Osilia Piiskop Heinrich aga suuremasse poliitikasse. Aasta varem oli ordu sõlminud rahu Novgorodi vürsti Aleksander Jaroslavitsiga, kelle juhtimisel olid võidetud Neeva lahingu 15.07.1240. Siit sai vürst Aleksander ka endale nime Aleksander Nevski. Siis aga läks Aleksander Nevski tülli Novgorodi vürstiriigi bojaaridega, kes olid algselt noore 20-aastase Aleksanderi valinud sõjapealikuks. Nimelt nõudis Aleksander Nevski pärast oma edu rootslaste vastu Neeva lahingus endale ainuvõimu vürstiriigis. Tüli tulemusena aeti Aleksander Novgorodist minema. Nähtavasti innustunena segastest aegadest Novgorodi vürstiriigis

koostasid Osilia piiskop Heinrich ja Liivi ordu 13.04.1241 kokkuleppe roomakatoliku kiriku mõjusfääri laiendamiseks ida suunas. Selles leppes plaaniti oma mõjusfääri laiendamist „Watlande, Nove, Ingriae et Carelae“ aladele. Siin on tegemist Vadjamaa, Novgorodi, Ingerimaa ja Karjala aladega. Tegemist on ühe vanima dokumendiga, kus Karjala nime mainitud on. Seda piiskopi ja ordu vahelist lepet on hinnatud ajaloolaste poolt kui sõja kuulutust Novgorodi vürstiriigile. Täpselt pole teada, et kui palju sellel leppel oli mõju sellele, et Aleksander Nevski kutsuti 1241. aastal tagasi Novgorodi valitsema. Pärast edukat sõjaretke Liivi ordu toetusel ordumeelsete vene soost Pihkva valitsejaid toetavate vägede vastu tegid 1242. aasta algul Aleksander Nevski eelväed sõjaretke Tartu piiskopkonna maadele, kus rüüstati ja okupeeriti Tartumaad. Novgorodlaste eelvägi aga purustati orduvägede poolt. Kogu operatsiooni lõpptulemuseks oli Jäälahing 05.04.1242, mille novgorodlased võitsid. Sellega lõppes ka ordu ja Osilia piiskop Heinrichi ambitsioonikas plaan mõjusfääri laiendamiseks ida suunas.

1241 augustis viibis Heinrich Saksamaal Reinimaal, kus raskelt haige Trieri peapiiskop Theoderich von Wied (suri 1242) palus teda õnnistada sisse paar kirikut ja üldse hoida peapiiskopi asemel asju. Sedasi pühitses ta sisse Püha Peetruse kiriku ja selle altari Sinzigis (15.08.1241) ning seejärel Koblenzi Beatusberge kloostri kiriku (22.08.1241), sest peapiiskop ei jaksanud mäe otsa ise minna.

Aastal 1241 koostati lepe ordu ja saarlaste ning läänemaalaste vahel. Selle allakirjutamisel nähtavasti piiskop Heinrich ise ei osalenud, sest oli ise „reisil Apostliku tooli juurde“ ehk Rooma. Temale saadeti Liivimaa ordu maameistri (viitsemeistri) Andreas de Velveni poolt kiri, mis sisaldabki kogu lepingu sisu. Ise seda dokumenti õigeks lepinguks lugeda ei saa. Tegemist oli rohkem ühepoolsete ettekirjutustega ordu poolt. Mõneks ajaks aga rahu saadi.

1242 oli Osilia piiskopil Heinrichil jälle põhjust protestida ordu tegevuse vastu. Osa ordule loovutatud maadest, mida kasutati andamite kogumiseks ühise lossi ehitamiseks Lihulas, pidavat tagastatama. Ordu aga olevat endale võtnud veel Lääne-

maalt Kotsu maadelt (Karuse) Sorve alad. Lihula lossi ees olev Lihula küla anti ordu valdusteks. Pole ime, et Heinrichi suhted olid läinud sassi orduga ning see seletab ka tema edaspidiseid otsuseid.

01.10.1243 kohtusid Riias kohalik peapiiskop Nicolaus von Nauen, Tartu piiskop Hermann von Buxhövdn (Hermannus), Osilia piiskop Heinrich (Henricus) ja Liivi ordu viitsemeister Andreas de Velven. Nähtavasti arutati olukorda Liivimaal ja siis koostatud dokumendist võib järeldada, et tülid ja lahkarvamused olid päris suured ning süüdistatakse pidevalt vastastikku. Püüti leida kompromissi ja tihendada koostööd. Plaanis oli moodustada kaitseliit. Üheks kokkusaamise aluseks oli selge arusaamine, et kolm kohale saabunud piiskoppi on omavahel võrdsed ning neist kõrgemal asub vaid paavst.

Seda koostööd aga nähtavasti ei saavutatud. 07.03.1245 saatis paavst Innocentius IV kirja Riia, Tartu ja Osilia piiskoppidele, millega kutsus neid abistama ordu kõigil võimalikel viisidel.

Septembris 1245 pani paavst Innocentius IV kolme järjestikuse päeva jooksul kirja kolm bullat, mis puudutasid ka Osilia olukorda. Nähtavasti oli olukord väga keeruline ja paha ning pole võimatu, et keegi Osiliast külastas Roomat. 03.09.1245 andis paavst välja bulla, milles manitses sakslasi, et nad võitleksid Liivimaal paganatega, kuid kaitsku vastristituid paganate tülitamise eest, mille eest nad saavad makse ja omavad lääne. Paavst rõhutas, et nad peavad paganate vastu võitlema, kuid suhtuma vastristitutesse hoolivamalt ega mitte rõhuma neid koormistega (viitas ahnusele). Paavst manitses, et vasallid olgu rahul sellega, mida neil on õigus saada ega nõudku rohkemat. Samas kutsus ta Osilia piiskoppi kuulekalt jälgima paavsti bullasid. 04.09.1245 võttis paavst Innocentius IV piiskop Heinrich I ja Osilia oma kaitse alla. Järgmisel päeval kohustas paavst Riia ja Tartu piiskoppe kaitsma Osiliat ja teatas nendele, et on võtnud Osilia piiskopi ja tolle kiriku enda kaitse alla.

Aga ega tülid kuhugi kadunud. 03.10.1245 pidi paavst välja andma bulla kus nõudis Osilia piiskopi valitsusõiguste piiramise lõpetamist. Teisti öeldes keelas Osilia piiskopile interdikti kehtestamise.

05.10.1248 andis paavst Innocentius IV välja bulla, milles Osilia piiskop Henrichi raporti kohaselt on Liivimaal inimesi, kes pakuvad paganatele relvi, rauda, puittooteid, hobuseid, toitu jne. Paavst Innocentius IV sätestas, et tuli takistada Liivimaal paganatele relvade, hobuste, raua ja puidu tarnimine. Ta ähvardas katoliiklasi paganate varustamise eest ekskommunikatsiooniga.

Piiskop Heinrichil aga selle bulla avaldamisega ja täitmisega nähtavasti kiire polnud, sest ta avaldas selle alles 12.09.1249. Riias.

14.03.1251 kinnitas paavst Innocentius IV oma esindaja kardinal Pierre de Colmieu ja legaat Modena Wilhelmi (Wilhelm Sabinensi) teostatud kirikureformi Riias, Semgallias ja Kuramaal. Paavst juhendas Osila piiskoppi seda kirikureformi jälgima.

Juulikuus 1251 palus paavst Tartu ja Osilia piiskoppe aitama Leedu suurvürsti Mindaugast kristluse levitamisel ja teatas et võtab tolle paavstliku kaitse alla.

08.08.1251 sai Osilia piiskop Heinrich häid uudiseid. Aasta varem Taani ja Slaavi kuningaks tõusnud Abel loobus nõuetest Saaremaale ja Läänemaale. Tema eellased Valdemar II ja Erik IV olid proovinud Eestimaad, sh. Saaremaad ja Läänemaad, enda kätte saada juba aastast 1206. Nüüd lõpuks Taanimaal Nyborgis, mitme austatud isiku (nt. Lundi peapiiskop Uffonis ehk Uffe Thrugotsen jt.) juuresolekul pitseeris ta oma loobumiskirja.

Teine hea uudis oli paavst Innocentius IV poolt Saaremaa ja Läänemaa piiskopkonna kinnitamine 1251. aastal. Selle oli juba varem kinnitanud Sabina piiskop (Modena Wilhelm). Aga nähtavasti soovis paavst sellega anda oma toetust Osilia piiskopile Heinrichile.

Kuna piiskop Heinrichile ei meeldinud kooselu orduga Lihulas ja sinna rajatud ühises linnuses ning jätkuvad tülid maade jagamise pärast orduga, otsustas ta aastal 1251 ehitada üles uue pealinna Peronas ehk Vana-Pärnus. Sinna pidi tulema peakirik ehk katedraal ja linnus. Seal pidi tegutsema kapiitel ning sellest pidi tulema koht, kus õpetatakse uusi usutegelasi. Selleks kirjutas Heinrich pikad seletused elukorraldusest, kiriku sissetulekutes (prebendidest) ja muust sellega liituvast. Tol ajal kulges piiskopkonna piir Pärnu jõe suudmest ülavoolu suunas ja vastaskaldale

veel Uus-Pärnu linna ehitatud polnud, sest selle ehitamisega alustati alles aastal 1265.

19.04.1252 tegeles piiskop Heinrich Goldingeni maade jagamisega Kuramaal, sest oli ta ju aasta varem paavstilt saanud patrooniõiguse Kuramaa kirikute üle.

04.04.1253 mainitakse Osilia piiskoppi Heinrichit Kuramaa ja ordu vaheliste maade jagamise dokumendis. Kuramaa piiskopiks oli tollal Heinrich von Lützelburg. Seda maadejagamist olid kinnitamas veel mitmed teised kohalikud võimumehed.

24.08.1253 kinnitas uus Riia peapiiskop Albert Suerbeer (Liivimaa, Eestimaa ja Preisimaa peapiiskop), et Peronas (Vana-Pärnu) on ehitatud katedraal ja tegutseb piiskopkonna kapiitel. Seega kahe aastaga oli piiskop Heinrichi algatatud projekt Peronas tõhusalt edenenud.

1254. aastal käis piiskop Heinrich Saksamaal Frankfurdis ja õnnistas seal aasta varem ehitatud püha neitsi Maarja kiriku almust. Piiskopi välissuhted jätkusid ka 1255. aastal kui ta külastas Saksamaal Wetzlari lähedal asuvat Aldinburgi nunna-kloostrit ja soovitas seal ehitada kiriku.

20.03.1254 leppisid Osilia piiskop Heinrich ja Liivimaa ordu kõrgmeistri asetäitja (vices gerentem magistri generalis) Eberhard von Sayniga (Everhardus de Seyne) kokku Osilia alade maade ümberjagamises Liivi orduga. Muhu saar, mis kuulus varem täielikult ordule, anti piiskopile. Ordule jäi sealt siiski 50 adramaad. Muhu saare kompensatsiooniks anti ordule neljandik Hiiumaast. Seega jagati Hiiumaa pooleks ordu ja piiskopi vahel. Kihelkonna maad Saaremaal jagati omavahel pooleks. Varem olid need üksnes ordu valduses. Karja alade kaks küla jäid ordule. Mainitud on ka saar nimega Saast, mida tänapäeval teame Saastna poolsaarena. Sellega kompenseeriti Lihula lossi ees olevat ala, mis varem kuulus ordule. Sadamad pidid jääma vabaks ja tasuta kasutamiseks mõlemale osapoolle. See Riias koostatud dokument on pisut ebatäpne ja jagatud maade piirid tegelikult määramata.

Paar kuud hiljem (13.05.1254) pandi kirja eelpoolmainitud leppe täpsem sisu. Seda tehti nähtavasti piiskop Heinrichi

eesistumisel ja seletuskirja koostamisel olid kohal mitmed ümbruskonna võimumehed Tallinnast, Dünamündest, Viljandist, Lihulast ja kohalikust piiskopkonnast. Selle kättesaadava dokumendi olulisus on suur, sest mainitakse mitmeid kohanimesid, sadamate nimesid ja ametnike tiitleid. Piiskop ise nimetab ennast Saaremaa ja Läänemaa piiskopiks. Praosti nimetatakse aga *praepositus Peronesis*. Kirjas on ka „Peronesis ecclesia“ ehk sellest võib järeldada, et kirik oli selleks ajaks tõepoolest Vana-Pärnus olemas.

Kui paavst Innocentius IV laiendas 1254. aastal Liivi ordu õigusi seelimaal (Selonis) ja kinnitas 20.09.1254 Kuramaa piiskopkonna alade jaotamise Kuramaa piiskopi ja Saksa ordu vahel, siis nähtavasti tundsid Vana-Liivimaa alade piiskopid oma olukorda problemaatilisena. Kuramaa maid jagati juba 04.04.1253 ja selles protsessis osales ka Osilia piiskop Heinrich. Kui paavst Innocentius IV 07.12.1254 suri, kogunesid 12.12.1254 Riia, Osilia ja Kuramaa piiskopid. Arutati olukorda piiskopkondade ja ordu vahel. Piiskopid olid kogunenud 06.12.1254 Seloniensisse kohtuma suurmeistritega. Tülid piiskoppide ja ordu vahel aga ei lõppenud ja uus paavst Aleksander IV võttis 31.03.1255 Riia peapiiskopkonna paavstliku kaitse alla ning määras piiskop-konna valdused.

Aastal 1255 viibis piiskop Heinrich uuesti Trieris, kus ta oli käinud ka 1241. Samas käis ta ka Wetzlari lähedal Aldinburgi kloosttris, kus ta andis välja loa kiriku ehitamiseks ja palus toetust selle ehitamiseks. Tasub tähele panna, et piiskop oli Saksamaal nii 1241 kui ka 1255 kui toimusid mässud Saaremaal ning koostati lepingud kohalike elanike ja võõrvallutajate vahel.

Aastal 1256 külastas piiskop Heinrich Saksamaal Lübeckit. Selle tulemusena andis ta välja käsu kaitsta piiskopkonna aladel merehätta jäänud kaupmehi. Seda kaupmeeste suurte teenete eest piiskopkonna loomisel. Keelati julm kaupmeeste laevade meeskondade kiusamine. Laevahukku sattunud laeva ja lasti ei tohtinud keegi puudutada aasta ja üks päev. Kui omanik selle ajaga välja ilmus tuli see talle tagastada. Samuti anti laevade kaupmeestele õigus remontida laevahuku tagajärel kannatada saanud laevu ja selleks vajaliku puidu hankimist ilma maksudeta.

Selle käsu vastu eksinuid ootas ees Jumala viha pattude eest ja kirikust väljaheitmine.

1258 tuli järjekordselt esile tüli Riia linnaga Saaremaal olevate maade pärast, millised olevat läinud Riia linna valdusteks legaati Wilhelmi ajal. Riia linna kätte läinud Saaremaa alade saatust arutas koguni paavst Aleksander IV, kes 14.03.1258 kuulas ära Dünamünde kloostri abti ja veel tunnistajaid.

06.01.1259 külastas piiskop Heinrich I järjekordselt Saksamaad, kus pühitses sisse altari Weingarteni kloostris.

13.01.1260 teatas paavst Aleksander IV, et piiskopkonda tuleb nimetada Osiliaks, mitte Peronesis. Seega sai ka Heinrich endale lõpliku tiitli – Osilia piiskop. Piiskopkonna nimi tulenes loomulikult Saaremaa nimest Öesel, aga see ei tähendanud, et tegemist oleks olnud vaid Saaremaa piiskopiga.

Väidetakse, et 1260.a. kinnitas paavst Aleksander IV Heinrich I uute valdustena Audru, Koonga ja Vana-Pärnu alad. Millisest dokumendis sellest lugeda võiks, pole selge. Teada on, et paavst andis oma kirjas (bullas) piiskopkonnale privileegid. Sealhulgas kinnitati piiskopkonnale 240 adramaad ümbruskonnast ja 60 adramaad Korbe (Corbe ehk Kõrve) aladelt. Kohanimesid ei mainitud.

Heinrich suri 10.03.1260. Seega oli ta Osilia piiskopiks veerand sajandit, 1234–1260. Ta maeti Perona (Vana-Pärnu) toomkirikusse. Aastal 1533 rüüstati Saare-Lääne vaenuse käigus tema haud. On olemas ka arvamus, et Heinrich suri vägivaldse surma tagajärjel, mis oli seotud Saaremaal tekkinud mässu mahasurumisega. Siis aeti uued isandad saarlaste poolt Saaremaalt ära. On teada, et piiskop Heinrichi ümbermatmist arutati Osilia kapiitli poolt.

Kokkuvõtteks võib piiskop Heinrich I kohta öelda, et oma pika ja raske valitsemisajaga suutis ta teha palju. Tema ajal ehitati üheskoos orduga Lihula kivilinnus ja hiljem siirdati piiskopkonna pealinn Lihulast Vana-Pärnusse, kuhu ehitati katedraal ning linnus. Ta seisis tublisti piiskopkonna maade säilitamise eest ordu ja Riia linna vastu. Vähemalt ühe korra käis ta Roomas ning pühitses sisse kirikuid Saksamaal. Ta proovis laiendada katoliku kiriku mõjusfääri idasuunas, aga siin ta ebaõnnestus.

Tuleb veel märkida, et piiskop Heinrichi ajal toimus aktiivne kirikute ehitamine. Perona toomkirikule lisaks valmisid Lihula Eliisabethi kirik, Püha, Karja ja Kärla kirikute esimesed variandid, Kihelkonna kirik, Käina kirik, Lääne-Nigula uus kirik, ning Karuse kirik. Ehitati ka Pühalepa kirik ja seejärel veel Heinrichi valitsemise ajal ka teine kirik esimese asemele.

Hermann I von Buxhoeveden

Hermann I von Buxhoeveden (1230–1285) oli Osilia piiskopiks 1262–1285. Hermann I oli pärit samast suguvõsast kui varem Lihula piiskopina tegutsenud Hermann von Buxhoeveden. Mõningates allikates on seetõttu tema järjekorranumbriks II. Piiskopiks sai ta suhteliselt noorena ehk 32-aastasena.

Hermann tõusis piiskopiks ajal kui piiskopkond oli Saaremaal toimunud talupoegade mässu tõttu kõvasti räsitud. Täpset ametisse määramise aega teada tema puhul teada ei ole, aga arvatakse, et toimus see 1262. aasta algul. Mässu tagajärgede likvideerimine võttis aega ning sedasi sõitis ta Saksamaale ametisse pühitsemise eesmärgil alles suve lõpupoole.

Piiskop Hermann I pühitseti ametisse 20.08.1262 Lübeckis. Järgmisel päeval kinnitas Hermann Lübeckis olles oma eellase piiskop Heinrichi 1256. aastal antud privileege kaupmeestele juhuks kui nood satuvad lauvahukku ja kaupmeestele anti luba vabalt seilata. Nähtavasti olid laevahukku sattunud kaupmeeste laevade rüüstamine jätkunud keelust hoolimata. Veel kaks päeva hiljem (23.08.1262) oli piiskop Hermann Lübeckis tunnistajana maade müümise asjus.

Nähtavasti septembrikuus 1262 loobus piiskop Hermann Kihelkonna kiriku patrooni seisusest. Ordule kuuluval maal polnud lihtsalt võimalik tegutseda.

Hermanni valitsusaja algul oli Osilia pealinnaks Perona (Vana-Pärnu), mille aga leedulased hävitasid 02.02.1263. On teada, et Leedu suunas rüüsteretkelt naasvat leedukate väge tõkestasid Sigulda orduvennad ja riialased Väinasuu (Daugavgriva) kloostri juures. Keskööl kuuvalguses peeti samas lahing maha. Leedukaid juhtis vürst Treniota. Rüninati leedulaste laagrit

kloostri kõrval ja lahingus hukkus 9 orduvenda. Leedulased küll pääsesid, kuid olid sunnitud taganema Leedusse vürsti Mindaugase linnusesse. Vana-Pärnu hävingu järel viidi Osilia pealinn üle Haapsalusse, kus Hermann I aastal 1279 kuulutas välja linna. Enne seda aga nähtavasti probleemid orduga jätkusid, sest 28.05.1266 käskis paavst Clement IV ordu kaitsma Osilia piiskoppi ja piiskopkonda. Samas kinnitas paavst ordu ettepanekul ja Modena Williami heakskiidul piiskop Hermannilepingud orduga.

Aastal 1268 võttis piiskop Hermann koos oma saatjaskonna ja talupoegadega osa ordu sõjakäigust Izborski ja Pihkva venelaste vastu. Nähtavasti osalesid nad Rakvere lahingus.

Piiskop Hermann määras aastal 1268 ordule veel lisaks seitsme adramaa võrra maid.

Piiskop Hermann olevat osalenud 16.02.1270 lahingus Saaremaa kaudu mandrile tunginud leedulaste vastu ja saanud seal haavata. Tema haavad polnud ilmselt eluohtlikud, sest ta jätkas piiskopiametis veel palju aastaid.

Piiskop Hermannist on teated ka aastast 1274, kui ta võttis osa Lyoni kirikukogust. Seal andis ta 24.05.1274 välja indulgentsi Regensburgi katedraali kasuks.

Järgnevalt osales ta Liivimaa kaubanduspoliitika suunamises. 1277. aasta kevadel võttis ta osa Liivimaa maaisandate nõupidamisest Riias. Selle nõupidamise otsuses kutsuti kõiki Läänemere kaupmehi üles tooma Venemaalt oma laoplatsid üle Liivi- ja Eestimaale. Kaupmehi hirmutati hädaohtudega, mis Novgorodi või mööda Väinat ülessõitjaid ähvardavat. Selle otsusega haakub sisuliselt privileeg, mille ordumeister Ernst von Rassburg, Riia peapiiskop Johannes ning piiskop Hermann andsid 29.03.1277 Läänemere kaupmeestele. Neile lubati mitmesuguseid kaugeleulatuvaid vabadusi: tolli- ja rannaõiguse vabadust; sadamate, karjamaade ja rannariba kasutamise vabadust; kütteks ja laeva-paranduseks puude võtmise vabadust ja oma kohtupidamise õigust.

04.02.1278 andsid Liivimaa piiskopid ja ordu välja ühise dokumendi, millega võtsid endale kohustuse teostada Liivimaal kaubareiside lõpetamist Venemaale. Sellele dokumendile koosta-

mise ajal Osilia piiskop pitsatit ei pannud ja tegi seda hiljem. Samas tänati Lübecki elanikke ja kõiki Läänemerel sõitvaid kaupmehi, kes nõustusid lõpetama kauplemise venelastega.

1279 avaldas piiskop Hermann (Hermannus) Haapsalu linna asutamisdokumendi.

Aastal 1284 väljastas piiskop Hermann üriku piiskopkonna mandriosa talupoegade koormiste kohta. See puudutas kümnist ja kõiki makse, mida ristiusu vastuvõtnutele kuulub.

Kusagil aastatel 1282–1285 määrati nähtavasti piiskop Hermanni ärgitusel Taani valduste (Harjumaa) ja Osilia piiskopkonna vaheline piir. Selle dokumendi tähendus oli suur, sest sama piiri on kasutatud Eestimaa haldusjaotuses aastasadu. Sellega seoses on mainitud, et piiskop Hermanni nimetatakse Lihula kloostri asutajaks. Siin võib küll olla tegemist arusaamatusega, sest arvatakse, et kloostri asutajaks oli Lihula piiskop Hermann juba kuuskümmend aastat varem.

Aastal 1285 taotles piiskop Hermann Lübecki raelt 04.12.1285 surnud Tartu piiskopi Friedrich von Haseldorfi päranduse tagastamist jutlustajavendadele ja Tallinna nunnakloostri.

Millal täpselt piiskop Hermann suri või piiskopkonnast lahkus, teada pole. On väidetud, et ta suri Arensburgis (Kuressaares) aastal 1285. Arvatakse, et just tema valitsusajal hakati ehitama Kuressaare linnust. Viimased andmed piiskop Hermanni kohta on aastast 1285, kui paavst Honorius IV saatis 05.12.1285 kirja Osilia piiskopile, praostile ja dekaanile. Nähtavasti oli siis piiskop Hermann veel oma ametis. Seda võib ka järeldada Tartu piiskopi päranduse kirjast, mis oli kirjutatud pärast tolle surma 04.12.1285.

Heinrich II

Järgmise Osilia piiskopi **Heinrich II** kohta on andmeid vähe. Arvatakse, et temast tuli piiskop kohe pärast Hermann I surma 1285. Kindlalt on vaid teada, et teda on mainitud Lihula piiskopina Kuramaa piiskopi Edmund von Werthi kirjas 10.05.1290. Teada on ka see, et aastal 1292 andis Heinrich II mõõndusi Liivi ordule loovutades ordule maatükke Pärnu jõe äärest. Seda maadejagamise ja üleandmise lepingut ordule seletas piiskop Heinrich II 30.04.1293.

Juba järgmisel aastal ta suri. Täpne surma aeg pole teada, aga 1294 olevat olnud võimul juba teine piiskop.

Jacob I

Järgmise Osilia piiskopina on mõningates allikates kirjas **Jacob I**, kes olevat sellel ametikohal olnud vaid aastal 1294. Selle kohta on tõestusena tollal välja antud Haapsalu linna linnaõigus ja selle väljaandjaks piiskopkonna piiskop Jacobus. On ka väidetud, et Jacob I oli sama kui enamustes allikates järgmise piiskopina esitatud Konrad I. Seega võib piiskop Jacob I olemasolus isegi kahelda ja võib arvata, et tegemist on kirjaveaga või on siis isegi aastaarv 1294 vale.

Konrad I

Piiskop Jacob I-le järgnes **Konrad I**, kes pidas seda ametit aastatel 1294–1307 või teistel andmetel 1297–1310. Tema pitser on lisatud teiste hulgas 17.08.1297 Tartu piiskopi ja ordu vahelisele leplinge. Selleks ajaks oli ordu ja piiskopkonna vahel tekkinud tüli ning enne juunit 1298 vallutasid ordu väed Saaremaa ja Haapsalu ning piirasid Lihulat, kus piiskop viibis. Lõpuks andis piiskop Konrad alla ja ta asendati Johannes Uexkülliga. Konrad pidi ära andma oma varandused ja valdused ning piiskopivolitused ning ei tohtinud selle peale kaevata. Ta pidi elama piiskopkonna aladel. Nähtavasti oli ta „asumiselt“ vabamenud juba 1299. Tüli prooviti lahendada Riia peapiiskopi vahendusel (1302). Lõpuks aga tekkis hoopis tüli Riia piiskopkonna ja Osilia vahel (1304) kui loodi Riia linna vastane kaitseliit. 23.02.1305 tapeti Riia toomkirikus Konradi vennapoeg, kes oli Riia toompraost Wedekin ja sellest tuli jälle tüli ning selle kohta saatis Konrad kirja 23.03.1306. 25.03.1306 lubas Konrad I Riia peapiiskopi vahendusel leppida Riia linnaga oma sugulase mõrva asjus. See leppimine kestis aga üle aasta. 01.05.1307 suutis Konrad I Riia linnaga ära leppida ja selle kohta koostati Lihula lossis koguni leping.

29.11.1304 (või siis 29.11.1306) allkirjastas piiskop Konrad Paides Stensby lepingu, mis oli koostatud juba 07.06.1238.

Hartung

Aastast 1310 kuni oma surmani 1321 oli Osilia piiskopiks **Hartung**, keda 16.06.1302 oli mainitud Osilia kanoonikuna ja 1309 Osilia toomhärana. Tülid Riia linnaga jätkusid. Hartung ise oli see, kes aastal 1309 tühistas aastal 1231 Riia linnale antud privileege Osilia piiskopkonna maade asjus. Tuleb meeles pidada, et samal ajal jätkus Liivimaa kodusõda. Mitmes dokumendis on tema nimeks kirjutatud Hartwig, pitseritel Garttunghi.

Millal Hartungist tuli Osilia piiskop, pole täpselt teada. Ametis oli ta aga olnud juba ajavahemikul 15.06.1310–15.06.1311.

27.02.1312 sõlmis ta lepingu Riia linna vahel Riia toompraosti Wedekini, Riia kanooniku Henriku ja nii mõne muu linnategelase mõrvamise kohta 23.02.1305 Riias kirikus, kus otsustati mälestada hukkunuid altari püstitamise ja jutlusega. Riia peapiiskop määras hüvitise, mida Riia linn peaks selle juhtumi tõttu maksma.

15.05.1313 oli ta Harjumaal tänapäevases Anija vallas Ravila mõisas (tollal Wosele), kus kohtus Liivimaa ja Eestimaa maa-

Piiskop Hartung (1310-1321) pitsatid. Parempoolne 1319. Brotze.

päeva raames Tallinna piiskopi Heinrichi ja teiste oluliste isikutega ning kokkuvõttes saatsid nad manitsused Saksa Ordule ja Riia linnale, et nad oma vaenuse lõpetaks.

1316 osales Pärnus toimunud Liivimaa ja Eestimaa Maapäevadel.

15.06.1319 oli Hartung Lihulas dokumenteerimas lepitust Riia linnaga, mis oli jätkuks lepitusele aastast 1312.

23.08.1320 saatis ta skolastik Gottfried von Memeli paavsti juurde saadikuks seoses Liivi ordu liikmete jõhkra käitumisega piiskopkonnas.

Hartung suri 23.03.1321. Säilunud on tema hauplaat. Pikkus 2,7 m ja laius 1,65 m. Valmistatud on see Kaarma dolomiidist Saaremaalt. Algselt maeti Hartung Haapsalu toomkirikusse. Hauaplaadilt leidub tekst: *A MCCC / xxi m[ar]cii die v[ig]es tert]io obi[it] do[m] / h[a]rtu[ng] venerabil p[at]er] / [hu]i[us] o[s]i[us] i[us] ecclie epus ac dom] / [ora pr]o eo. Mis tõlkena oleks: 1321. aasta 23. märtsil suri isand Hartung, auväärne isa, Osilensise kiriku piiskop ja isand. Palu[ge] tema eest.*

Hartungi hauaplaat Tartu ülikooli usuteaduskonna muuseumis 1927.

Jacob II

Enne Osilia piiskopiks saamist oli ta Tartu piiskopkonna toomhärja ja skolastik ja seda vähemalt aastast 1312. Jacob vannutati pärast eelmise piiskopi Hartungi surma paavst Johannes XXII poolt Avignonis piiskopiks 03.03.1322.

Paavst nägi, et Jacobil on kõik selle ameti jaoks vajalikud omadused: teaduslik haridus, sõnaosavus, hea käitumine, küpsus kohtuotsuste üle vaimulikes ja ilmalikes küsimustes. Ta pühitseti piiskopiks 14.03.1322 kardinali ja Porto piiskopi Berengariuse poolt ning andis tavapärase vande alluda paavstile, lubas külastada teatud arvu aastate pärast apostlite haudu jne. Samal päeval õhutas paavst teda oma kirikusse minema.

Et lõplikult piiskop Jacobit oma piiskopkonda saata, suutis paavst piiskoppi sundida 24.03.1322 lubama maksta teenustasu piiskopiks oleku eest 1300 kuldfloriini, millest pool tuli ära tasuda järgmise aasta ülestõusmispühaks ehk lihavõttepühaks ja teine pool teiseks ülestõusmispühaks. Sellele lisaks pidi ta veel maksma tavapärase teenusmaksu. Kardinalid pandi maksukorralduste täitmist kontrollima ja 25 kardinali vahel see raha jaota-

Piiskop Jacob II pitsatid. Parempoolne 1330.

taksegi. Sissekanne esimese osa *servitium communis* ehk 250 floriini maksmise kohta tehtigi Avignonis 21–29.03.1323 ja see jagati siis 25 kardinali vahel. Tegelikult jagati see raha lõpuks 24 kardinali vahel, sest kardinal Guillemmo de Mandagotusele siin raha ei antud. Nüüd tuleb aga tähele panna, et 250 kuldfloriini on palju vähem kui lubatud 650 kuldfloriini. Sedasi pandigi talle paavsti laekuri poolt Marsseille piiskopi juuresolekul kohustus maksta puudu jäänud osa maksudest, nii ühisteenistuse maks (*communis servicii*) kui ka pereteenistumaks (*servitia minuta*), enne 24. juunit. *Servitia minuta* tähendas siin poolt esimese valitsusaasta eeldatavast kasumist ja selle määras 13. sajandil paavst uutele piiskoppidele. Pereteenistust pidi ta maksma 5 osa, aga 4 osa jäi Jacob veel võlgu. Ja kui siis piiskop Jacob oma makse tähtajaks ära ei maksa, kohaldatakse temale karistusi, milliseid ta end lubaduse andmise ajal vabatahtlikult sidus. Aga ega piiskop Jacob maksmisega kiirustanud. 75 kuldfloriini maksis ta ära alles 11.08.1323. Samas maksis ta ära ka 58 kuldfloriini *servitia minuta* eest. Ta vabastati ka ekskommunikatsiooni-, tingimis- ja keelamisotsustest ning vaelevande andmise kuriteost, kui oli teada, et ta on võib-olla tema nimel midagi pettuse ohvriks olnud ja seetõttu ta ei maksnud eelnimetatud raha talle kehtestatud tähtajal. Kõik need maksmised toimusid Avignonis Osilia piiskopi prokuristi kanooniku magister Johannis de Montelongo käte kaudu. 03.11.1323 pandi kirja memorandum piiskop Jacobilt saadud rahade jagamise kohta Avignonis. Võlgu olnud *Communis servicii* esimese poole maksis ta lõpuks ära 05.04.1324. Selle 325 kuldfloriini jagamine 25 kardinali ja siis veel kolme paavsti teenistuses olnud isanda vahel toimus 12.04.1324. Sedasi hilines piiskop Jacobi maks koguni aasta võrra ja veelgi oli pool vajalikust maksust ehk 650 kuldfloriini maksmata. Koos selle maksega tasus 05.04.1324 Jacob ära ka viimase osa *servitia minuta* ehk *servitia familie* osast ehk 13 kuldfloriini. 11.04.1324 Avignoni kammerhärja sissekandes on aga kirjas, et ta maksis siis ära neljakordse summa ehk 52 kuldfloriini. Nähtavasti jäi Jacob II teine pool *Communis servicii* koguni maksmata või siis vähemalt see fakt ei selgu kättesaadavatest dokumentidest.

Oma piiskopkonda ta paavsti õhutusel ja suurte rahamaksude määramise tõttu seejärel läkski. Kohe alguses tehti talle nähtavasti ettepanek suurendada kanoonikute arvu Osilia kapiitlis. Sellele oli ta vastu. 30.04.1323 kapiitlile, dekaanile, praostile ning kogu Osilia kirikule Haapsalus koostatud kirjas oli ta seisukohal, et olemasolevat põhikirja ta muuta ei kavatse. Ja kui uusi kanoonikuid tulekski, siis uued kanoonikud ei tohiks saada mingit hääleõigust ei kapiitlis ega valimistel.

25.05.1323 oli piiskop kinnitamas Haapsalu linna piire. 10.08.1323 käis ta koos toomhärja Ludolfiga Wittenhovenist (de Alba Curia) Lätis Ermese (Hargmäe) ordulinnuses Eesti ja Liivimaa seisuste kogunemisel. Novembris 1323 osales Jacob Pärnus toimunud Eesti ja Liivimaa seisuste kogunemisel. 25.03.1325 saatis paavsti kammerteener Gaspertus piiskop Jacobile kohustuse külastada apostellikku tooli iga kolme aasta tagant. Seni oli kolme aasta jooksul seda usinalt teinud piiskopi prokuraator, Osilia kanoonik, magister Johannes de Montelongo.

02.10.1323 koostati ja allkirjastati teiste ümbruskonna piiskopkondade ning ordu esindajatega Vilniuses leping Leedu kuninga Gediminasega. Kuulutati välja järjekordne rahu. Osilia piiskop Jacob koos oma kapiitli ning Riia ja Tartu linna esindajatega nõudsid lepingu täitmist. Riia peapiiskop Friedrich von Pernstein oli aga lepingu vastu. Sedasi tekkis piiskop Jacobil tüli Riia peapiiskopiga juba 1324–1325.

Aastal 1326 puhkes piiskop Jacobil järjekordne tüli Riia peapiiskop Friedrich von Pernsteiniga, kes pani ordu kirikuvande alla ja sattus ise sedasi tülide tõttu olukorda, kus pidi oma elu lõpuni eksiilis elema. Sedasi juhtiski Riia peapiiskopkonda asendajana ehk vikaarina Jacob II ja resideerus sedasi ise Riias. 04.03.1327 prooviti Lihulas Osilia ja Tartu piiskoppide kokkusaamisel lahendada Maritimas ehk Läänemaal tekkinud tüli merenduse ja kaubanduse asjus. Samal aastal leppisid piiskop Jacob ja Liivi ordumeister Reimar Hahn kokku, et annavad omavaheliste vaidluste lahendamise Tartu piiskopile. Probleemiks oli Läänemaal vabaks jäänud läänide (neljandik Läänemaast) omandus. 24.02.1328 kohtus Jacob Lihula lossis uuesti Tartu piiskopi Engelbertusega (Egelbert von Dolen). Teemaks

oli jälle küsimus küladest Läänemaal. Olukord lahenes 15.06.1328 koostatud lepinguga. Samas otsustati vahepeal ordule kuulunud neljandik piiskopi maadest piiskopile tagastada ja ordu pidi aitama piiskopile linnuse ehitamisel. Tartu piiskop tõstis esile ka intsidendi tema sulase Bernard Sampese Lihula lossis haavamise ja piitsutamise ümber. Ta avaldas lootust, et ordumeister ja orduvennad annavad mingi kompensatsiooni Bernardole ja tema sõpradele nii, et nood ei peaks algatama hagi nii piiskopi kui tema kiriku vastu. Mis õieti seal Lihula lossis toimus, päris selge pole.

08.11.1328 saatis paavsti kammerteener Gaspertus Osilia piiskop Jacobile kirja, kus nägi ette, et ta peab sealpool mägesid külastama apostellikku tooli ja õukonda iga nelja aasta tagant. Varem oli nõutud külastamist iga kolme aasta tagant.

07.05.1330 saatis paavst kirja, kus palus ka Osilia piiskoppi aidata Riia kirikut tülide käigus tekkinud kahjude kompenseerimisel. Väga hästi see tegevus ei läinud, sest uus paavst Benedictus XII tuletas 30.04.1336 saadetud kirjas meelde eelmise paavsti määrust ja nõudis selle täitmist.

Jacob sai 30.04.1332 paavst Johannes XXII-lt privileege. Nimelt olevat paavstini jõudnud teadmine, et Curoniense, Sambiense, Culmense ja Pomezanien kirikud Rigensise provintsis juhtuvad nende endi pastorite poolt tühjaks jääma. Seda pettuste ja ebaselguste tõttu ametikohtade täitmisel ja valimistel. Nüüd andis paavst Osilia piiskopile õiguse vakantsed kohad täita.

Augustis 1332 osales ta Tallinnas toimunud Liivimaa ja Eestimaa Maapäeval, kus arutati 21.08.1332 surnud Taani kuninga Cristoph II surma järel tekkinud vaidluseid Tallinna ja Narva losside üle. Jacob dokumenteeris need läbirääkimised 26.12.1332 Haapsalus.

Pisut hiljem, 06.02.1333 vabastas paavst piiskop Jacobi minemast Rooma palverännakule. Algselt oli piiskop Jacob lubanud, et kui temast tuleb piiskop, siis külastab ta paavstitooli iga nelja aasta tagant. Nüüd lubas paavst, et Jacob enam seal käima ei peaks - Osilia kirik asub paavstitoolist hästi kaugel, ohud on nii merel kui maismaal ja sellele lisaks araablaste poolt

tekitatud ohud. Reis kestaks 5–6 kuud ja oleks seotud ohtudega.

Jacob ja kolm Saaremaa toomhärat tunnistasid 26.12.1333 Taani kuningliku nõukogu ja kaupmees Marquardi vahelist kokkulepet rukki kvantiteedi osas. Samal päeval kinnitas Jacob kokkulepe Tallinna piiskopi Olav von Roskilde ja Eestimaa vasallide vahel.

05.09.1334 dokumenteeris piiskop Jacob Peronas rüütel Marquard Breyde'i poolt Eestimaal Taani kuningale kuulunud losside loovutamise Taani kuninga nimel Saksa ordule.

15.06.1336 viibis piiskop Jacob nähtavasti Lübeckis, kes osales vestluses ja olukorra lahendamises, millega olid seotud vennad Bertram ja Hermann Friso. Kas Jacob enam piiskopkonda Lübeckist tagasi tuligi, pole teada, sest Jacob suri 1337 Lübeckis. Tõenäoliselt leidis ta oma haua frantsiskaanlaste Katariina kirikust, kus vanal seinamaalil on siiani tema figuur täis piiskopi-regaaliaid. Ligi kolme meetrine fresko pärineb umbes 1365. aastast. Sellel kujutatakse kolmikkaare all seismas kolme vaimulikurüü meest, kellest vasakpoolne hoiab piiskopimitrat käes,

Seinamaal Osilia piiskopist Jacob ja tema hauaplaat.

teised kaks aga peas. Kõigil kolmel on käes karjasekepp. Vasakpoolne on Tallinna piiskopiks valitud Johannes, kes suri 1320, keskel seisab Schleswigi piiskop Helenbert Visbeke, kes suri 1343 ja paremal seisab Osilia piiskop Jacob. Tema kujutisest allpool seisab tekst, milles on kirjas piiskopi nimi Jacob, surma-aasta 1337 ja et ta oli Osilia piiskop.

Samas leidub kiriku ülemise koori põrandast piiskop Jacobi hauaplaat. Väidetavasti pole Jacobi maised jäänused maetud hauaplaadi alla, vaid müüritud hoopis kooriseina, kus on asunud relikviaar pühaku(te) säilmetega. Teadaolevalt pole hauaplaati kiriku restaureerimiste käigus eemaldatud, mistõttu pole ka kontrollitud, kas selle alune on tõesti tühi.

Kui tulla tagasi piiskop Jacob algusaegade juurde, siis oli ta teadaolevalt esimene Osilia piiskop, kes maksis kuuriale enda ametissekinnitamise maksuna (servitium communis) 1300 floriini. Sama suurt maksu, mis oli 500 floriini võrra suurem Riia peapiiskopi ametisse kinnitamise tasust ja ületas kaugelt teiste Liivimaa piiskoppide omi, tasusid ka järgnevad Osilia piiskopid vähemalt kuni 15. sajandini. Kuna servitium communis'e suurus oli tavaliselt 1/3 piiskopkonna aastasissetulekust, võiks Osilia sissetulekuid pidada äärmiselt suurteks.

Hermann II

Westfalenist pärit Hermann II Osenbrugge (Osnabrügge, de Osenbrucken). Õppis Bologna ülikoolis 1291. Kui see fakt paika peab, siis elas kõrge eani, sest oli Osilia piiskop 1338–1362. Enne seda oli ta Osilia kanoonik. Osilia piiskopiks määrati ta 23.02.1338 paavst Benedictus XII poolt. Teda olid toetanud nii Osilia vasallid kui ka Riia peapiiskop. 30.04.1338 vabastas paavst ta kohustusest käia Roomas palverännakul. Samalaadse vabastuse oli eelmine paavst andnud ka piiskop Hermannii eellasele piiskop Jacobile. Samas väitis paavst, et Osilia piiskop allub seaduse järgi Riia metropoliitpeapiiskopile.

Hermann II ametisoleku ajal toimus Jüriöö ülestõus. Piiskop ise jäi ülestõusu ajal maikuu 1343 Haapsalu lossi piiramisrõngasse ja pääses sealt piiramisrõngast tänu Tallinnast saabunud

orduvägedele. Piiskopilinnust piiranud Eestlased lihtsalt põgenesid ära. Piiskop ise kaotas ülestõusu tagajärjel paljugi oma mõjuvõimust ordule.

Pärast Jüriöö ülestõusu vaevas piiskopkona katk.

1356 oli tekkinud tüli Liivimaal piiskoppide ja ordu vahel, millesse sekkus ka paavst.

Aastal 1361 külastas Haapsalut Rootsi kuningas. Küllap ta kohtus ka Osilia piiskopiga.

Piiskop Hermann'i surmakuupäev pole teada, kuid 10.06.1362 oli ta veel elus.

Konrad II

Konrad II (Conradus II) oli Osilia piiskop 1363–1374. Piiskopiks kinnitati ta paavst Urbanus V poolt 24.07.1363. Enne seda oli ta olnud Osilia vikaar ja dekaan 1361–1363. Pisut imelikuna tundub asjaolu, et enne Konradi oli Osilia dekaaniks Ludolf de Flandria ja seda aastatel 1350–1361. Veel 15.09.1361 on Ludolfi maintud kui dekaan (domino). Seejärel olevat olnud dekaaniks Konrad. Kui siis Konrad valiti Osilia piiskopiks, sai Ludolf oma ameti tagasi. Konrad II (electus) soovitas 28.07.1363 paavst Urbanus V-le enda asemele sellel kohale uuesti Ludolfi Flandriast, kes selle tagajärjel sai endale prebende Osiliast, Soldiensist, Stettinist ja Püha Marie kirikust Weselis. Sellest tuligi hiljem piiskopkonnas palju tüli.

Nädal hiljem said Konrad II soovitusel Avignonis kapiitli liikmeteks kaplanid Hermann Vredebecke ja Petri de Waldele.

Ta andis 12.04.1364 igale Osiliat külastavale kaupmehele vabastuse tollimaksust ja rannaõigused. Seda tegi ta olles Lübeckis.

1366. aastal sai piiskop Konrad II paavstilt mandaadi Tartu presbüterile Jacobus Weltstedele Vana-Pärnu Tooma kirikus alatise vikaaria andmiseks.

30.07.1368 sõlmis ta liidu Rootsi kuninga Albrechtiga.

20.01.1369 pani ta Lihulas olles kirikuvande alla (ekskommunikatsioon) Gotfried Warendorpi, kes oli end nimetanud Tartu dekaaniks. Vastav otsus ehk kiri saadeti laiali suurele hulgale

piiskoppidest nii Liivimaal kui Saksamaal. Kiri ise põhineb dokumendil, mis saadeti piiskop Konradile 05.06.1366 paavsti kammerhärra poolt. Piiskopi enda saadetud kiri oli üsna kuri, kus hoiatati muuseas Warendorpiga kokku puutuvaid isikuid „et olgu nad ettevaatlikud, käskides neid mitte mingil viisil, ekskommunikatsiooni karistuse ohu all, et keegi neist ei peaks jagama nimetatud ekskommunitseeritavaga toitu, jooki. Temaga ei tohtinud rääkida, temalt ei tohtinud osta ega midagi talle müüa, küpsetada, jahvatada või anda talle tuld või vett”.

21.08.1370 saatis Paavsti Tooli komissar, kardinaalpreester Bernhard Osilia piiskopile käsu nõuda Saksa ordul tagastada Seloonia ja Olmia maad ja viljad.

Millal Konrad II suri, pole täpselt teada. Paavst Gregorius XI saatis Avignonist Osilia piiskopile korralduse 17.08.1374 (või 13.08.1374). Kas Konrad tollal elus oli, pole selge, aga järgmise piiskopi määras paavst ametisse juba 23.10.1374.

Kukruse mõisa ürikute ja pitserite kogust leidub Konrad II pitser aastast 1369. Pitseri väljal seisev piiskop, parem käsi tõstetud õnnistamiseks, vasakus käes sau; pea kohal tabernaaklis troonil istuv pühak; jalutsis vapikilbil Ristija Johannese kotkas, mis on tegelikult piiskopkonna vapilind kotkas. Pitseril on tekst:

SIGILLV . CONRADI .
DEI . GRA .- (EPI)
(E)CLESSIE OSILENSIS .

Heinrich III

Heinrich (u. 1300–10.03.1381) oli Osilia piiskop 1374–1381. Enne Osilia piiskopi ametit oli ta 1368–1374 Schleswigi piiskop nimega Heinrich II. Teistel andmetel määrati ta Schleswigi piiskopiks alles 30.01.1370 ja oli enne seda ajavahemikul 1368–1370 Bremeni praost. Schleswigi piiskopi ametis oli ta tugevasti võlastunud ja Osilia piiskopiks nimetamine oli tema jaoks omal moel pagendus. Osilia piiskopiks määrati ta 23.10.1374 paavst Gregorius XI poolt. Gregorius XI vastavat kirja lugedes võib järeldada, et tegemist polnud ametiredelil ülespoole liikumisega vaid puhtalt piiskopi üleviimisega ühest piiskopkonnast kaugele teise piiskopkonda. Määramise hetkel oli ta suhteliselt vana mees ehk 74-aastane.

Ega Heinrich III tegevusest enne tema surma palju teada pole. Maguelone'i piiskop Pierre de Vernols kirjutas piiskopile 16.04.1375 ja 30.9.1376. Arles'i peapiiskop Pierre de Murat de Cros kirjutas piiskopile 01.04.1376 ametissekinnitamise maksu (servitium communis) asjus ja Paavst Urbanus VI kirjutas 26.04.1380 Bremeni raele piiskop Heinrichi ametissekinnitamise maksu asjus, mille suurus oli nähtavasti 4620 floriini. Sellele lisaks oli ta võlgu Schleswigi ametimaksu 447 floriini ning veel 679 floriini Rootsi, Taani ja Norra valitsejatele. Heinrich III kirjutas 16.01.1380 ja 04.09.1380 Lihulast Tallinna raele Marquardt Crunbeke õigusrikkumise asjus.

Püüdes oma majanduslikku seisundit parandada, üritas piiskop oma uue diötseesi sissetulekuid enesele haarata. See aga loomulikult ei meeldinud piiskopkonna toomkapiitlile ja piiskopkonna aadlile ning oli sedas kogus ta endale mitmeid vaenlasi. Aastal 1381 piiskop suri ja sellega on seotud mitu versiooni.

- Kusagil pisut enne 05.07.1381 piiskop Heinrich III tapeti Kuressaare piiskopilinnuses. Osilia toomhärрад olid piiskopi vangistanud, seejärel kägistanud ja visanud laiba lossi šahti. Tema tapmises peeti vastutavana Osilia kanoonikut Hermann Bolnet, kelle üle peeti ka kohut. Bolnet siiski nähtavasti süüdi

ei mõistetud, sest aastal 1394 on teda mainitud kui Osilia praosti.

- Teise versiooni järgi võtsid neli toomhärrat ja mõned aadlimehed oma piiskopi Haapsalus vangi. Teda hoiti mõnda aega Koluveres ja viidi siis üle Kuressaarde. Seal leiti piiskop 10.03.1381 linnuse lampkastist surnuna.
- Kolmanda versiooni järgi piiskoppi ei kägistatud ega tapetud, vaid ta sai surma põgenemiskatsel kukkudes Kuressaare linnuse käimla latrinasse.

Osilia kanoonikud saatsid paavstile seletuse toiminust, mille põhjal võib teha kokkuvõtte toiminust.

Osilia piiskop Heinrich, kaheksakümneaastane ja vanadusest meeleheitel mees, võõrandas Osilia kiriku vara. Ta varastas piiskopkonna ehted ja rummi ning kavatses kirikulossid ja selle vara maha müüa. Ta ei kohaldanud privileege, võttis ära üürid ja jättis ametnike sissetulekuid maksmata ning ahistas teisi. Ta olevat vastu võtnud Osilia kapiitli poolt kirikust väljaaetud antipaavsti poolehoidjaid, sõi koos nendega ning korraldas oma erakabelis mässulistega missasid. Sellele lisaks võttis ta vastu võimalikult palju Rootsi kuningriigist saabunud ja mujalt maailmast mitmesuguseid ja häbematuid mässulisi. Kiriku võtmed oli ta sunniviisiliselt oma valdusesse haaranud. Kapiitel olevat kannatanud tema nõuannete pärast kaks aastat ja kanoonikud said endale vaid kurjuseid, mis läksid iga päevaga aina hullemaks. Kanoonikud kannatasid lõpmatu ja väljakannatamatu väsimuse ja väikese ahastuse all. Kanoonikud, kes mõistsid, et viivitamises peitub oht, lähenesid talle vajaliku austusega, paludes piiskoppi alandlikult, et kuna too valitses kirikut vanaduse tõttu kehvasti, annaks kapiitlil määrata talle abilised, kes tema asemel tegutseks kuni paavsti nõuannete saabumiseni. Neid asju kuuldes olevat piiskop täielikult hullunud vaimu ja kuratlikku vaimu ning väljastades oma suust, nagu me võime öelda, leeke, hüüdis oma tavapärasel türanlikul viisil: „Mitte mingil juhul, mitte mingil juhul! Mina kasutan oma tahet ilma teiega nõu pidamata ja riputan teid kõik võllapuu otsa!“ Lossid ja kõige muu aga käskis ta maha müüa ning sedasi ähvardas ka kanoo-

nikud salaja tappa.

Kui kapiitel oli neid asju kaalunud, palusid nad kahe päeva kaugusel asuvat Revalia Komtuuri alandlikult, et too tuleks eelnimetatud piiskopi teenijate raevu maha suruma, et vältida lossi ja lossihoovi mahapõletamist ning takistada kanoonikute tapmist. Komtuur, olles kuulnud sellist kahetsusväärset asja, et kanoonikute veri nii julmalt ja süütult ei hukkuks, rahu ja inimeste ja kiriku säilimise huvides, tuli neljandal päeval katedraali juurde. Aga ta taganes sellest eesmärgist ja naases koju, sest kartis Riia peapiiskopi sõdalaste saabumist. Komtuur ei olevat isegi piiskopiga suhelnud.

Seejärel õnnestus neljal toomhärral ja mõnel aadlimehel oma piiskop Haapsalus vangi võtta. Teda hoiti mõnda aega Koluveres ja viidi siis üle Arensburgi. Nimelt kardeti, et Riia peapiiskop tuleb oma vägedega mandril Osilia piiskoppi vabastama, aga Saaremaale ta nii kergelt ei läheks. Seal leiti piiskop Heirich 10.03.1381 linnuse lampkastist surnuna.

Sellegipoolest edastas Osilia kapiitel selle teo ja tõe sisaldava protokollid ja tõendid teatavatele agentidele, et toimetada need paavstile kohtumõistmiseks ja et Osilia kanoonikuid ei peetaks sõnakuulmatuteks ja mässumeelseteks. Väheste ressursside ja teede raskuste tõttu, mis olid tingitud peamistelt vaenudest piiskopi enda sugulastega, aga ka mõnede kanoonikute kõrge vanuse tõttu, vabandasid nad, et isiklikult paavsti ette ei tulnud.

Paavst Urbanus VI saatis 05.07.1381 Riia peapiiskopile Johannes von Zintenile kirja, milles andis talle ülesande uurida Osilia piiskopi Heinrich III surma asjaolusid. Kuidagi oli paavstile tulnud teadmine, et kuratliku vaimu poolt õhutatuna olevat Osilia kanoonik, nüüdseks presbüter (kogudusevanem) Hermannus Bolne koos mõne kaasosalisega olnud osalised piiskopi surmas. Nimelt olevat nood pühaduseteotuses ja reeturlikus ettevõtmises piiskopi vangistanud ning lõpuks ülbe ja julma kägistamise kaudu tapnud. Hermann Bolne ja teised tuli kutsuda kohtu ette ning kui nad osutuvad süüdlasteks, tuli neid karistada kanooniliste sanktsioonide kohaselt õiglaselt. Võimalike karistustena olid kirjas ka oma ametitoolilt vabastamine ja ekskommunitseerimine.

09.12.1381 saatis Riia peapiiskop Rauna piiskopilinnusest lõpuks kirja Osiliasse, millega käskis ülekuulamisele tulla Osilia kanoonikul Hermann Bolnel, keda süüdistati juba paavsti kirjas Osilia piiskopi Hermannii kägistamises. Nüüd oli tekkinud erakorraline olukord, kus paavst oli käskinud Riia peapiiskoppi uurida, mis juhtus Osilia piiskopiga ja seda olukorras, kus Osilia kapiitel oli kartnud Riia piiskoppi tulevat Osiliasse piiskop Hermannii vangistusest vabastama. Nähtavasti olid Riia peapiiskop ja Osilia piiskop Hermann kuidagi teineteisega seotud ja peapiiskop soosis miskipärast Osilia piiskoppi. Riia peapiiskopi poolt saadetud kirja lühikokkuvõte on järgmine:

Kiri oli pühendatud ümbruskonna piiskoppidele, kanoonikutele ja kirikutegelastele nii Riias, Tartus, Tallinnas, Kuramaal ja Osilias. Osiliast oli nimeliselt mainitud dekaani Lamberti, kanoonikuid Johannes Wytzendorpi ja magister Johannes Brunonist, Haapsalu preestrit Meinard Hapesellet ja Märjamaa preestrit Johannes Mekest. Ning nendele lisaks veel mainitakse nimed Henning Hamersleve, Hinric Dartzow, Theoderic Bomhoyer ja Hinric Veyterande

Teate, et oleme saanud kirjad kõige pühamast Kristuses, meie isast ja Issandast, paavst Urbanus VI-lt bulla, mille sisu Riia peapiiskop siis oli oma kirjale lisanud.

Seepärast kohustas peapiiskop juba eelpool mainitud Osilia ametnikke täita kuulekuse ja ekskommunikatsioonikaristuse ähvarduse all, mis on määratud neile ja kõigile neist kolme päeva jooksul kolmekordse ja kanoonilise hoiatusena täitma siinkirjutatud kõiki käske Jumala nimel. Ja kui nad keelduks või eiraks seda tõhusalt täitmast, nagu kästakse rangel käsul ja piisavate tõendite olemasolul tuua endist Osilia kirikukanoonikut Hermann Bolnet ülekuulamisele. Osilia katedraalkirikus tuli välja panna vastav kiri ning kinnitada sellest koopia kiriku ustele nii avalikult, et kellelgi ei tasuks teeselda teadmatust. Selle teate avaldamisest kahekümne neljandal päeval peab Hermann Bolne isiklikult ilmuma Turaida piiskopilinnusesse (laagrisse) kohtu ette. Tunnistajatena olid kohtusse kutsutud eelpoolmainitud kirikuametnikud. Ja juhul kui Hermann Bolne kohale ei ilmu, läheks peapiiskop siiski menetlusega edasi. Nõuetekohase täitmise märgiks pidid

Osilia ametnikud tagastama selle pitseeritud kirja koos oma pitseritega, täitmise päeva ja tunniga.

27.12.1381 teataski Haapsalu preester Meinhard Rodenborch Riia peapiiskopile, et on tolle käsu täitnud ning Bolne on isiklikult kinni peetud oma eluruumides õukonnas just evangelist Johannese päeval umbes kell kolm. Ja sellele arreteerimisele on mitu usaldusväärset tunnistajat. Samalaadse teate saatis Riia peapiiskopile samal päeval Märjamaa preester Johannes Mekes.

Kas Hermann Bolne karistada sai, pole teada. 30.09.1394 on Bremenis kirja pandud, et Bolne olevat olnud veel Osilia praost. Selgemini on oma rahulolematust Riia peapiiskopi kohtuotsustega välja kirjutanud Osilia kapiitli kanoonikud aastal 1382:

- *Riia peapiiskop väidab vastupidiselt kõigele tõele, et Osilia kanoonikud viisid piiskopi vanglasse, sidusid ta kinni ning lõpuks kägistasid ja tapsid ära.*
- *Peapiiskop ekskommunitseeris enda tehtud eeltöö tõttu need, keda ei olnud kohtusse välja kutsutud, keda ei olnud hoiatatud, kes polnud süüdi mõistetud, kes polnud üles tunnistatud.*
- *Ja mis veelgi hullem, peapiiskop jättis meid ilma meie hüvedest, kuigi tegelikult, mitte seaduse järgi, jättis ta meid ilma ja diskvalifitseeris neid saamast. Ta ei olnud ka võimaluste kahtlusest, sest nimetatud peapiiskop oli end eelnimetatud Osilia piiskopi Heinrichiga sidunud vastastikuse nõu ja abiga, vande ja vandenõu kaudu teatud teistega.*
- *Härira peapiiskop ise kaebas kaebuste ja vigastuste peale.*
- *Kahtlase kohtuniku ees kohtuvaidlusi pidada või kahtlustata-vaid kohtunike ette tuua on ohtlik.*
- *Relvastatud kätega, varjatud, reeturlike, vägivaldsete ja röövli-laadsete, salaja palgatud mõrvarite kaudu röövisid ja vallutasid nad katedraali territooriumi, lõhkusid lahti uksi ja lukke ning rüüstasid kõike.*
- *Piiskopi käsilased haarasid meie varud pühaduseteotusliku julgusega, võtsid need, lasid ja hõivasid ning hoidsid neid hõivatuna.*
- *Lõhkudes meie väravaid ja lukke ning võttes vägivaldselt meie võtmeid ära, rüüstasid nad neid tahtlikult.*
- *Ja mis on kohutav öelda, kuritegude ja püha seaduse täide-*

viijad panid meie korallmütsid, karusnahad, almused ja baretid selga (kanoonikute kostüümid) ning läksid koos nendega maskeeritult laagri väravaid (linnaväravaid) ja avalikke poode valvama, kogu vaimuliku riigi etteheiteks ja põlgutuseks.

- *Ja notar laulis seda, mis talle meeldis, ja vaikis sellest, mis talle ei meeldinud.*
- *Ja Riia piiskop kahjustas meid ülalnimetatud inimröövide ja mõrvarite poolt ülalmainitud vigastuste, vägivalla, röövimiste ja rüüstamistega üle 1000 floriini ulatuses.*
- *Mille järgimisega solvatakse Jumalat, koormatakse ligimest, rikutakse tõelist õiglust, põlatakse tohutult kanoonikuid ja seadusi, rikutakse õiget kohtuotsust, rünnatakse tõde, tallatakse jalge alla kiriklik vabadus ja mis veelgi hullem, eitatakse apostellikku võimu ja tehakse kõrvalekalle katoliku usu tõest.*
- *Muidugi väärrib uskumist, väga valus ja palju kordi juurutatud paljude inimeste teade, et Saksimaal ja mõnes teises osas kirjutati teatud järeleandamisvõtteid asju, mida tavaliselt nimetatakse seadusteks või Saksi peegliks. Mõned, nii aadlikud kui plebeid, keda leidub nende osade kohtunike ja elanike seas, kes hülgavad kaanonitest ja muudest pühadest kirjutistest ning põlgavad seadust ja tsiviilseadusi ja häid kombeid, järgisid neid ammusest aegadest ja hoiavad neid tänapäevani. Aga selle tulemusena solvatakse Jumalat, rõhutatakse ligimest.*

Juba augustis 1381 nõudis piiskop Heinrich III bioloogiline õde ja järgmine pärija Alheydis oma osa pärandusest. Nimelt saatis Hamburgi raad Tallinna raele kirja, kus teatas, et Hamburgi surnud kaaskodaniku Nicolaus Molenbrughe lesk proua Alheydis peaks endale saama vähemalt osa 700 Lübecki shillingist, mille piiskop Heinrich oli andnud Tallinna linnapeale (bürgermeister) Heinrich Krowelile ja see raha tuleks üle kanda Lübecki linna-
peale Jacob Plescowele.

13.02.1383 väideti, et Osilia piiskop Heinrich oli Bremeni linnale võlgu 3000 floriini ja seetõttu arreteeritakse temaga seotud kaup.

Piiskopkonnas puhkes piiskopi surma tõttu tüli ehk isegi kodusõda. Ühed kinnitasid, et piiskop mõrvati ja teised avaldasid arvamust, et elatunud mees hukkus põgenemiskatsel. Riia pea-

piiskop igatahes süüdistas juhtunud toomhärrasid, kes tegutsenud Liivi ordu õhutusel. Piiskopkonnas jätkusid kokkupõrked, mille käigus rüüstati ja põletati Haapsalut. Segadused kestsid mitu aastat. Tallinna sõdureid kasutades tungis Liivi ordu vägi piiskopkonda ja Osilia läks ordukontrolli alla.

Rooma paavst Urbanus VI esitas aastal 1381 oma piiskopikandidaadiks teoloog **Heinrich von Langensteini**. Too aga loobus kaheldava väärtusega pakkumisest ja eelistas sellele professuuri Viini ülikoolis.

Avignoni antipaavst Clement VII nimetas 1383. aastal uueks piiskopiks Kölni vaimuliku **Johannes Sluter de Hexi**. See nimetus osutus aga puht vormiliseks ja Sluterist piiskoppi ei tulnudki, piiskopkonda ta nähtavasti ei külastanud. Alles kaks aastat hiljem suudeti vakantne piiskopitool täita.

Winrich von Kniprode

Winrich von Kniprode oli Osilia piiskop aastatel 1385–1419. Kölni aadlik, kes oli samanimelise Saksa ordu kõrgmeisteri vennapoeg. Nimeks on olnud kirjas ka Werner. Kniprode õppis Bologna ülikoolis ja oli 1368 Bologna kanoonik. 1371 siirdus ta Lüttichisse. 1374 määrati ta Bologna prokuraatoriks, kuid ta siirdus Bolognale kehtestatud interdikti tõttu 1376 Orleansi. 24.10.1378 sai ta õigusteaduste alal litsentsiaadi kraadi. Sama aasta lõpus läks ta tagasi Bolognasse.

Nagu ülal mainitud, oli Winrich von Kniprode samanimeline onu Saksa ordu kõrgmeister, kes toetas vennapoega oma kahes kirjas paavst Urbanus VI-le. Kõigepealt proovis ta saada paavstilt toetust vennapoja doktoriõpinguteks Bolognia ülikoolis. See kiri oli kirjutatud suures joones järgnevalt:

Kristuses kõige pühamas isas, alandlikus ja pühendunud vennas Winricus Kniprodes jne. kõige alandlikuma soovitusel kummardus ta alandlikult teie õndsate jalge ette. Kõige õnnistatud isa! Vastavalt aus Winricus, mu venna poeg, tsiviilõiguse litsentsiaat, sain teada teiste usaldusväärsete inimeste aruandest, selgitan teile, kuidas ta oma tsiviilõiguse litsentsiaadis juhindub rangelt oma õpingutes Aurelianus (Bolognias), võib-olla põhi-

kirja järgi, nii et ta ei pruugi saada mujal doktorikraadi või isegi seda, et ta ei peaks töötama selle eesmärgi paavsti dispensatsiooni nimel, on ta seotud vandega. Seega, et mitte järgida mässu apostelliku toolile, mida nad praktiseerisid, keeldus ta õppimisest. Ma palun teid, et ta saaks omandada Bolognias tsiviilõiguse doktorikraadi. Teie jõuküllusest tulenev õnnistus on tema enda algatusel väärikas, et armulikult välja anda.

1378 vabanes aga Tartus Heinrich Velde surma tõttu piiskopi koht. Samal ajal tekkis tüli paavstitooli ümber, mida kutsutakse Suureks skismaks. Korraga oli siis võimul kaks paavsti. Roomas valitses Urbanus VI ja Avignonis antipaavst Clemens VII. Mõlemad proovisid siis võidu oma lemmikuid ja toetajaid erinevates piiskopkondades paika panna. Nii läks ka Tartu puhul. Tartu toomkapiitel oli valinud juba 1378 uueks piiskopiks toompraosti Albert Hechti ja antipaavst Clemens VII, kes valiti antipaavstiks 20.09.1378, oli ta kohe kinnitanud piiskopiks ja seda vaatamata sellele, et Urbanus VI ekskommunikeeris Clemens VII 29.11.1378. Hechtil oli olnud vastupaavst Clemens VII õpilane ning algul oli tal Liivi ordu tugi. Saksa ordu aga toetas paavsti Urbanus VI. 21.12.1378 saatis Urbanus VI käsu Liivimaa ordumeistrile, et skismaatiline Tartu piiskop Albert Hecht koos oma kaasosalistega arreteeritaks ja vangistataks ning teda tuleks nii kaua vangis hoida, kuni paavstilt tuleb mingeid muid korraldusi. Ise määras paavst Urbanus VI Tartu piiskopiks Dietrich Damerowi, kes aga seoses vastuoludega suutis piiskopkonda tulla alles 1387. aasta juulikuus. 25.08.1379 teatas Liivi ordu ordumeister paavstile, et Hecht oli suure rahasumma eest Tartust minema lubatud, aga aastani 1387 pidas ta ennast Tartu piiskopiks, elades ja tegutsedes Prantsusmaal vastupaavsti ametnikuna. Kuna 1379 aasta algul oli olukord Tartu piiskopi ametikoha ümber väga keeruline, siis kasutas Saksa ordu kõrgmeister Winrich von Kniprode järjekordselt onupojapolitiika vahendeid ja soovitas oma samanimelist vennapoega Tartu piiskopiks. Sedasi saatis kõrgmeister paavstile 1379. aastal järjekordse soovituskirja, kus soovitas Tartu piiskopiks tagandatud Albert Hechti asemel oma vennapoega Winrichi, kunstide litsensiaati. Kuna paavst oli Tartu piiskopi ametikoha täitnud,

siis Winrich von Kniprode seda endale ei saanud.

Pärast Osilia piiskopi Heinrich III õnnetut surma aastal 1381 oli Osilia kapiitli valik uueks piiskopiks olnud Osilia kanoonik Jacobus Hapezelle. Paavstil ja antipaavstil olid aga omad plaanid enda soosikute upitamiseks Osilia piiskopi ametikohale. Paavst Urbanus VI määras juba aastal 1381 Osilia piiskopiks enda toetaja Heinrich von Langensteini, aga tema loobus ja seda peamiselt seetõttu, et eelmine Osilia piiskop oli väidetavasti mõrvatud. Vastupaavst Clemens VII aga määras 16.12.1383 Osilia piiskopiks ordumeelse Joannes Sluteri. Selleks ajaks oli aga ordu leidnud piisavalt raha, et upitada oma kandidaat, varasema ordumeistri Winrich von Kniprode (suri 24.06.1382) samanimelise vennapoja Osilia proviisoriks ehk Osilia kiriku ajutiseks administraatoriks. Paavsti õnnistust tal veel polnud ja 15.11.1383 oli Kniprode kirjas kui äsja Liivimaale saabunud proviisor (ajutine kiriku administraator), kellele anti üle Osilia kiriku juhtimine. Mõned uurijad peavad seetõttu Winrich von Kniprode valitsusaja alguseks aastat 1383. Kuna von Langenstein loobus ja Sluter Osilia piiskopkonda kunagi ei ilmunud, nimetas paavst Urbanus VI ta lõpuks 28.03.1385 piiskopiks ja ta pühitseti piiskopiks Königsbergis 21.05.1385 Samlandi piiskopi Tilo Dietrich von Stobenhaini (Theoderichi) poolt.

Piiskop Kniprode pitsat 1383 ja pitsat ajast kui ta oli proviisor.

25.07.1387 Liivi seisuste päeval Valgas viibis ka Osilia piiskop Winrich, kus lõpuks lepitati ära Tartu piiskopi Dietrich Damerowiga ning sedasi sai Damerow oma piiskopkonna täies ulatuses valdusesse. Lepituse osapoolteks olid Osilia piiskop, Riia peapiiskop Johann von Zinten, ordumeister ning orduvennad. Nähtavasti oli see kokkulepe ise saavutatud juba 2.06.1387.

20.03.1389 viibis ta Haapsalu väikeses linnuses dokumentide allakirjutamisel. Tegemist oli juba 17.06.1376 Osilia praosti Johann Schutte poolt koosatud Tallinna piiskopi ja Padise kloostri abti vahelise vaidlusega karjatamisõigusest Sagentackeni jõe ääraes. 1390 läänistas Kniprode Saaremaal asunud Sääre rüütlimõisa Koreveri suguvõsale.

Teadagi on, et piiskop Kniprode viibis 1390 Lihulas, 1391 Haapsalus ja 1402–1419 Kuressaares. Kniprode toetas Riia peapiiskopi ja Liivi ordumeistri vahelises tülis viimast, sest oli Liivi ordu toetusel piiskopiks saanud.

1390 saatis piiskop Winrich Lihulast Tallinna raele kirja, kus nõuti piiskopkonna vasalli Nicholas de Lode ja tema kaaskondlase Tilo Houwempe mälestuseks Märjamaa kogudusekirikus peetava igavese missa korraldamiseks 8 marka aastarenti. Nimelt olevat Hinko Uexküll nad Märjamaal tapnud. Selle ettepanekuga olid piiskopi ette tulnud Bartholomaeus Velyn ning venad Nicholas ja Hermann, keda kutsuti Houwenpeks. Rahasumma 150 marka olid selleks välja pannud rüütel Christian Scherenbecke ja maamees Otto de Lode. Mõrvad ise toimusid aastal 1371 ja nüüd palus piiskop Winrich arestida vikaariakapital koos intressidega edasiste korraldusteni.

Kniprode andis 16.07.1391 Haapsalu elanikele privileege. Päris linnakodanike privileegidena seda dokumenti lugeda ei saa. Selle kirjutisega anti küll linnakodanikele õigus kalapüügiks, aga peamiselt olid esitatud privileegid toomhärjadele. Samas määrati ära, et kes kuritegude puhul kohut mõistab, kus kurjategijaid vanglas hoitakse ja millist linnaõigust kasutatakse.

12.03.1396 andis piiskop Winrich nõusoleku kolme küla müügiks Hinke Livele.

13.12.1398 andis ta läänikirja Jurside suguvõsale. Nimelt

andis ta kapiitli ja rae nõusolekul Valjala lähistel Jursi külas oleva adramaa, mille varasem omanik oli olnud Hans von Jurs, tema poegadele Hans ja Hinke von Jursidele.

10.08.1402 kinnitas Osilia piiskop Winrich Arensburgis kokkuleppe Lihula nunnakloostri ja Padise kloostri vaheliste tülide lõpetamiseks maade pärast.

1405 saadeti Wisbyst minoriitide kloostri vennad Liivimaale almust korjama. Neile anti kaasa aadressnimekiri isikutelt, kellelt seda almust paluda ja nende hulgas oli Osilia piiskop Winrich ning Soneburgi foogt (advocatus) Heinrich von Wytte.

02.11.1406 tunnistas Saksa Ordu kõrgmeister Conrad von Jungingen, et Osilia piiskop Winrich on ära maksnud Osilia elekti Jacob Hapezelle käsul ordult võetud laenu.

10.04.1407 sätestas ta Kaarma (Carmel) linnusevalli juures kalastusõiguse eranditult kirikuhärrade jaoks. Selle käsu kirjutas ta Arensburgi lossis.

Oma viimastel eluaastatel saatis piiskop Winrich mitmeid palvekirju. 28.01.1411 saatis Osilia piiskop Winrich Arensburgist kirja Tallinna raele seoses Tallinna kodaniku Michil Nötke nõudmistele oma teenri Hageni suhtes.

28.06.1411 teatas piiskop Winrich Tallinna raele, et tema riiki on ilmunud piraadid.

01.05.1411 soovis ta, et Tallinna raad aitaks tema teenrit Lambrecht van Velenit ja et Tallinna raad pikendaks preester Bertold Leppsile antud puhkust ühe aasta võrra ja hiljem uuesti 24.01.1418. Sellele lisaks palust ta 24.02.1418 kõrgmeistrit, et see lubaks vilja Danzigist Lübecki eksportida. 23.11.1418 kirjutas ta Tallinna raele oma teenijale Johann van der Wychile tehtud ülekohtust. 21.12.1418 palus Winrich Tallinna rael aidata teda Hans Wrede nõude lahendamisel. Kõik need kirjad olid saadetud Arensburgist.

Varbla mõisa alad läänistas ta oma õele.

Märtsis 1419 külastas Liivimaa maamarssal Gerhard Wrede Arensburgi. Selgus, et Osilia piiskop Winrich von Kniprode on raskelt haige ja ta proovis siiski piiskopiga vestelda ja pidi seda kohtumist ootama päevad ja ööd. 28.03.1419 teatas maamarssal Liivimaa ordumeistrile, et Osilia piiskop on viimastel jalgadel,

ehk suremas. Ja kohe läks spekulatsioonideks ja onupojapolitikaks. Juba enne piiskop Winrichi surma hakati paika panema uut Osilia piiskoppi. Nimelt saatis Liivimaa ordumeister (Liivi ordu maameister) Siegfried Lander von Sponheim kaks päeva hiljem (30.03.1419) kirja Saksa ordu kõrgmeistrile Michael Kuchmeister von Sternbergile palvega, et uueks Osilia piiskopiks saaks Liivi ordu maamarssali nõbu meister Johann Wrede. Loomulikult oli see proov veelgi tugevdada Liivi ordu kontrolli Liivimaa eri aladel. Johann Wredet oli proovitud aasta varem upitada vakantsele Riia peapiiskopi kohale, aga ka siin ei õnnestunud ordu plaanid. Uus Riia peapiiskop Johannes VI Ambundi tegi kõik, et ordumeistri plaanidele vastu seista ja kutsus selleks kokku Liivimaa maapäeva. Osilia piiskop Winrich suri aga alles kaheksa kuud hiljem ja Johann Wredest Osilia piiskoppi ei tulnud.

02.04.1419 saatis piiskop Winrich Tallinna raele palve kinni võtta tema endine droost Rubertus, kes olevat piiskopkonnast (stiftist) põgenenud. Väidetakse, et Kniprode ametisoleku ajal valmis Kuressaare linnus.

Kuigi Saksa ordu kõrgmeistrile soovitas Liivi ordu oma meest kandidaadiks Osilia piiskopi kohale, oli kõrgmeistril oma kandidaat samale ametikohale. Tema poolt paavstile (Martinus V) saadetud kirjas pakkus ta välja oma kandidaadina Warmiensi (Ermlandi) praosti Gasparise (Caspar Schuwenflug).

Piiskop Kniprode pitsatid. Parempoolne nn. salajane pitsat (secretu).

Piiskop Winrich von Kniprode suri ööl vastu 06.11.1419 Kuressaares (teistel andmetel 04.11.1419). Maapäeval 1424.a. jaanuaris on Winrichi surmapäevaks mainitud 24.11.1419.

Kokkuvõttes võib öelda, et piiskop Winrich von Kniprode tegutses Osilia piiskopina 34 aastat. Tema valitsusaeg oli suhteliselt rahulik ja tema tegevus tagasihoidlik. Winrichi ajal tekkis ja süvenes siiski onupoja-poliitika ning kirikutegelaste soosimine. Kirjakeel oli tal paljuski erinev tema eellastest ning järglastest ning ladina keelt ta praktiliselt kirjavahetuses ei kasutanud.

Caspar Schuwenflug

Caspar Schuwenflug, kes ise nimetas end Schuwempflug, oli Osilia piiskop 1420–1423. Schuwenflug oli pärit Warmiast Pasymist Poolamaalt. Ajavahemikul 1398–1416 oli ta notar. Augustis 1404 ja jaanuaris 1405 mainiti teda Padovas (Veneetsia lähedal). Õpinguid finantseeris Saksa ordu. 1405 sai temast arstiteaduste doktor. Alates 1410. aastast teenis ta kõrgmeistri diplomaadina. 1411–1416 oli ta Warmia kanoonik. 1416. aasta veebruaris reisis ta koos Toruni komtuuri Johann von Selbachi ja Elsassi maakomtuuri Markwart von Königseggiga kuningas Sigismundi kutsel Pariisi, kus kuningal õnnestus pikendada Saksa ordu vaherahu Poola ja Leeduga. Ta osales Konstanzi oikumeenilisel kirikukogul. 1418–1419 oli ta Warmia praost, seejärel Liivi ordu kõrgmeistri kaplan ja Fromborki (Frauenburg) toomhärja ja praost Poolas.

Schuwenflugi on mainitud 13.09.1414 Saksa ordu kõrgmeistri teates Liivi ordu maameistrile kui Saksa ordu saadikut oikumeenilisel kirikukogul. 1418 arutasid Schuwenflug ja Saksa ordu prokuraator paavsti juures Riia peapiiskopkonna omandi üle, millest Schuwenflug andis 13.05.1418 Saksa ordu kõrgmeistrile aru. 04.05.1418 esitles Schuwenflug end Gniewi (Mewe) komtuuri Johann von Zebachi juures. 13.05.1418 mainis Martinus V teda oma teates vaherahu sõlmimisest Saksa ordu ja Poola vahel.

19.07.1418 saatis Schuwenflug kõrgmeistrile oma soovituse.

Nimelt oli kõrgmeister saatnud Roomas tegutsevale orduprokuraatorile soovitus, et uueks Riia peapiiskopiks valitaks Caspar Schuwenpflug. Soovitus jäi pisut hiljaks, sest 11.07.1418 määras paavst peapiiskopiks Churi (Sveits) piiskopi Johannes Ambundi. Samas kirjaskirjast tegi orduprokuraator ettepaneku anda Caspar Schuwenpflugile Osilia piiskopkond ja viia vana piiskop Winrich von Kniprode eluaegse annuitediga pensionile.

Schuwenflug oli selgelt ordumeelne. Tema õpinguid oli finantseerinud ordu ja ta oli tegutsenud orduametnikuna. Ambundit toetas aga keiser ja see ordule ei meeldinud. 26.07.1418 saatis Schuwenflug meistrile oma tänukirja, milles tänas kõrgmeistrit lubaduse eest ühendada ta Osilia piiskopiks, seletas üksikasjalikult, kuidas Churi piiskop võttis vastu Riia peapiiskopkonna ja andis nõu, et Liivimaa ordumeister ei peaks talle stifti muul viisil üle andma kui pärast ordu harjumuse omaksvõtmist ja lubaduse andmist mitte avaldada austust Rooma keisrile, sest too ei peaks ordu üle valitsema.

Augustis 1418 soovitaski Saksa ordu kõrgmeister Michael Kuchmeister von Sternberg orduprokuraatori nõuandele tuginedes määrata paavstil Schuwenflug mõnele vakantseks jäävale ametikohale Preisimaal või Liivimaal. Juba enne eelmise Osilia piiskopi Winrich von Kniprode surma, 05.04.1419, saatis Saksa ordu kõrgmeister paavst Martinus V-le järjekordse kirja Caspar Schuwenflugi nimetamiseks Osilia piiskopiks. Kirjast jääb arusaamine, et praost Caspar ei olnud enam väga noor mees, aga ta olevat aus, ustav ja usule vankumatu. Tähele tuleks panna, et kirjast leidub ka lause: „quoad possessionem bonorum praefatae ecclesiae acquirendam perficiendum restaverit, toto posse unanimiter studebimus diligentissime et effectualiter procurare" ehk „Mis puudutab eelnimetatud kiriku varade valdamist, mis on veel lõpetamata, siis me püüame kogu oma jõuga seda hankida kõige usinamalt ja tõhusamalt." Siit võib mingil moel välja lugeda, et Osilia piiskopkond oli rikas piiskopkond.

Osilia kapiitli väljavalituks ehk elektiks Osilia piiskopi ametikohale oli aga aastast 1405 Osilia kanoonikuna tegutsenud Johannes Schutte.

03.01.1420 esitati Roomas Saksa ordu peaprokuraatorile

Rooma õukonnas Johannes Tirgarthile kirjad Caspar Schuwenpflugi kandidatuuri kohta vakantse Osilia piiskopi kohale. 08.01.1420 olevatki Caspar Schuwenpflug saanud õnnistuse Osilia piiskopi kohale. Samal päeval teatas otsustest Tirgarth oma kirjas, mis on aga pisut imelik. Nimelt püüdis ta esitada kõike nagu saladuskatte all toimununa ja suure teenena Caspari ees. Oma ametikoha eest pidi aga Caspar maksma suure summa raha ja see tuli üle kanda peaprokuraatorile. Kas see raha ka paavsti kassasse jõudis, jääb saladuskatte varju. Igatahes Tirgarth kirjutab järgmiselt: „*Aga Osilia kiriku maks, nagu ma aru saan, olgu teie isandale teadmiseks, on leitud ühest raamatust, mis ulatub tuhande kolmesaja floriinini, mille üle ma olen väga üllatunud. Raha palun teie aususe poolt minule üle kanda.*”

24.01.1420 teatas orduprokuraator Tirgarth ordu kõrgmeistrile Caspari ametisemääramisest.

07.03.1420 nõudis paavst Martinus V Liivi ordu maameistrit Siegfried Landerit, et ordu kaitseks Osiliat ning selle piiskoppi Casparit selle viibimisel Roomas. Kuni Caspari jõudmiseni oma piiskopkonda määrati tema asemel piiskopkonna ja selle losside valitsejateks prokuraatorid Johannes Namslawist ja Nicolaus Legenitzist. Haapsallu jõudis Schuwenflug alles sama aasta juuli alguses.

15.07.1420 saabus Caspar Haapsallu, kus võttis vastu rüütelkonna kollegiaalse austusavalduse ning kapiitel andis talle truudusvande.

Uus Osilia piiskop Caspar teatas 19.07.1420 kõrgmeistrile, et on Lihulasse elama asunud ja oma kapiitel ning vasallid on talle vande andnud. Samas palus ta luba osta Preisimaalt humalat ja halli riiet.

07.08.1420 kutsus Caspar Arensburgis kokku Osilia seisuste koosoleku ehk meespäeva. Arutlusel olid Wilhelm Fahrensbachi mahhinatsioonid. Samal päeval saatis ta Arensburgist Saksa ordu prokuraatori kaudu kirja Martinus V-le, milles kirjeldas oma valduste olukorda. Ta palus, et sellest kirjast ei räägitaks kellelegi teisele kui vaid paavstile. Nimeliselt mainis ta siin Hermann Dwergi (1380-1430), kes oli paavst Martinus V protonator. Palve mitte rääkida kirjast puudutas ka nimeliselt Arnold Datteleni, kes

oli Frauenburgi toompraost ja Ermlandi (Warmia) kanoonik ning tihedasti seotud Saksa ordu kõrgmeistriga. *Jumala armust võtsid mu kiriku kapiitel ja vasallid mind auväärset vastu ning sain raskusteta oma valdusse kogu kiriku enda vara. Kuid kahjuks ei leidnud ma siin kõike mitte niivõrd halvasti, vaid kõige halvemas järjekorras, mida juhtis minu eelkäija pikaajaline hooletus, kes oma füüsilise tervise tõttu eelistas anda kõik pigem oma sugulastele kui riigi valitsusele.* Kuigi piiskop Caspar Schuwenflug oli piiskopkonda saabunud kuu aega varem, oli tema hingeline maailma täielikult murdunud ja tahtis võimalikult kiiresti Osiliast ära. *Halasta mind, kui mu hing sinu peale loodab, et sa päästad mind selle surma lõksust. Ja kui vahepeal peaks Warmia kirik, mille jumal hoidku, tühjaks jääma, siis pidage mind meeles, härra, sest see vajab valitsemiseks kindlasti vähem hoolt ja see on minu kodumaal, kus ma saan hakkama.* Nii kirjutas Caspar meeletehes. Ta lubas maksata 1800 floriini kui Osiliast pääseb. Aga ega ta Osilia piiskopi ametist sedasi pääsenud. Caspar saatis veel samal päeval kirja ka paavstile, kus palus enda üleviimist mujale. Kirjade jõudmine paavstini aga venis.

Taani kuningas Erik teatas 25.09.1420, et võttis Schuwenflugi ja Osilia oma kaitse alla. Tähendab, et piiskopil oli kaitse alla võtmiseks mingi põhjus. Ja nähtavasti oli siingi tegemist Fahrensbachi ähvardustega.

Oktoobrikuus 1420 proovis piiskop osta ordu käest kolmandiku Lihula piirkonna aladest. Kas see õnnestus, pole teada. 13.10.1420 saatis ordumeister kõrgmeistrile kirja, kus pakkus välja, et millistel tingimustel võiks Osilia piiskopile taotletud Lihula kolmandiku osa ostu rahuldada.

Schuwenflug saatis 4.11.1420 kirjad paavstile, Poola kuningale ja Leedu suurvürstile vaherahu sõlmimise asjus ja jätkas sedasi oma varasemat rolli rahuvahendajana. Samal päeval oli ta Lihulasse kokku kutsunud Osilia seisuste nõupidamise ehk Meespäeva, kus arutati jälle Fahrensbachiga seotut, sest too ei olnud nõus tagasatama omastatud kirikuvara. Kuna aga kapiitel keeldus ilmalike tehingute lahkelsid kohtulikult lahendama, siis määras määras Caspar oma kirikust vikaarid ning läks Rooma õigust nõudma. 04.01.1421 saatis ordumeister kõrgmeistrile kirja

Osilia piiskopi plaanidest oma rüütelkonna vastu.

07.03.1421 oli Caspar juba Roomas, sest paavst Martin V nõudis ordumeistril Osilia piiskopkonna kaitsmist piiskop Caspari Rooma õukonnas viibimise ajal.

28.01.1422 ja 27.08.1422 ta nähtavasti piiskopkonnas ei viibinud, sest Maapäevadel esindati teda volitusega.

1421. aasta detsembri viimastel päevadel saatis Caspar Schuwenflug vähemalt kaks kirja Rooma lähedalt Montefiasconest. Ühes nendest selgitas ta ordu kõrgmeistrile üksikasjalikult kirikuvarade omastamist rüütel Wilhelm Fahrensbach'i poolt. Kas ta seejärel enam oma piiskopkonda naases, pole teada.

On arvamus, et need kirjad saadeti aasta 1422 detsembri lõpul, sest Caspar viitas Poolaga sõlmitud rahule, mis sõlmitigi aastal 1422.

1423 jätkus konflikt Fahrensbachiga ning Caspar saatis kõrgmeistrile energiat ja vaimu hingavas pikas kirjas kirjelduse „mõtliku julgusega“ Fahrensbach'i ja tema kaaslaste ohtlikku tegevust, kes tahtsid Taani kuningat isandaks tunnistada. Vastava kirja saatis ta 01.05.1423.

Caspar Schuwenflug suri 10.08.1423 Itaalias Montefiascones.

Pärast Schuwenflugi surma 14.09.1423 saatis orduprokuraator Johann Tiergart ordu kõrgmeistrile kirja, kus käsitles Schuwenflugi võlgu. Nimelt olevat too laenanud Tiergartilt kolm hobust ja telgi, aga oli tahtnud tagastada teisi hobuseid. Seetõttu ootas Tiergart, et ta saaks laenu tagasi rahana ehk 80 dukatit. Samas olid teised tegelased olnud võlgu Schuwenflugile.

Christian Kuband

Christian Kuband (Christianus Episcopus Osiliensis) oli Osilia piiskop 1423–1432. Dokumentides oli tema nimena kirjas ka Kubant, Cubant ja Cobant. Kutsuti ka nimega Kersten. Tõenäoliselt pärines ta Lääne Mecklenburgist, Põhja-Saksamaalt. Tema esivanemad olevat olnud Ratzeburgi piiskopkonna vaimulikud. 1396 ja paaril järgneval aastal oli ta piiskopi esindajana Rooma õukonnas. 1399 ühines premonstratensiaanlaste orduga, mis kujutab endast askeetlikest kommetest tuntud usulist rüütel-

konda ja mis loodi 11. sajandil Prantsusmaal Prémontré kloostri. 1408–1409 teatakse, et ta tegutses Rootsis. 1409. aastal valiti Kuband Poolas asuva Wroclawi (Breslau) Vincenti kloostri abtiks ja oli tegemises Pisa kuuriaga. Seejärel tuli temast Rooma San Alessio kloostri abt commendatario, kus ta töötas ka prokuristina Rooma heaks aastatel 1411–1412. Seal tutvus ta kardinal Oddone Colonnaga. 11.11.1417 valiti Oddone Colonna uueks Rooma Paavstiks ning ta võttis endale nimeks Martinus V. Sama aasta detsembris määras Martinus V Kubandi kaplaniks ja aastal 1423 enda pihhiaks.

Riia toomkapiitli ja Saksa ordu vahel oli tekkinud tüli varasema paavsti Bonifatius IX poolt aastatel 1394 ja 1397 langetatud otsuste tõttu. Riia toomkapiitel palus paavsti Martinus V neid otsuseid tühistada ja pisut hiljem palus ordumeister need otsused jätta tühistamata. Augustis, pärast piiskop Caspar Schuwenflugi surma teatas Taani kuningas Erik 15.08.1423 oma kirjas kõrgmeister Paul Rusdorfile, et on paavsti käsul võtnud Osilia uue piiskopi Christiani ja tema riigi enda kaitse alla ning nõudis temalt sama. Piiskopiks oli Kuband paavst Martinus V poolt määratud 10.08.1423. Oma pihhiisa Osilia piiskopiks määramise tulemusena tõusis aga korralik tüli.

Ordule see valik nähtavasti ei sobinud. Saksa ordu kõrgmeister Paul von Rusdorf saatis kirja paavstile ja palus, et too määraks Osilia piiskopiks ordule vastuvõetavama isiku.

31.10.1423 jõudsid teated Kubandi määramisest Malbroki (Marienburg). Vahepeal valis Osilia kapiitel piiskopiks Johannes I Schutte, kes olevat end isegi piiskopkonda sisse seadnud, kuna tal oli palju pooldajaid ja raha. Schutte oli elektiks ka eelmisel piiskopi valimisel ehk aastal 1419. 10.11.1423 teatas Saksa ordu kõrgmeister Paul von Rusdorf Liivi ordu maameistrile Siegfried Lander von Spanheimile, et mõni õpetatud Osilia kanoonik astuks kapiitli otsuse kaitseks välja ja juhul kui kapiitel apelleerib paavsti otsuse vastu, lubas Rooma siirduva saadiku varustada vastava nõude osas kirjaga. Seejuures kavatseti mõni ordumeelsem isik enne Kubandi ametissemääramise teate saabumist saata Rooma. Samal ajal olid Roomas Kuband ja Osilia piiskopi vasall Wilhelm Fahrensbach saavutanud teatud küsimustes üksmeele.

13.11.1423 teatas Rusdorf orduprokuraatorile, et Kuband on määratud piiskopiks, kuid asja oli vaja Roomas edasi ajada. Osilia piiskopiks valitud Johann Schutte (elekt) palus samal päeval oma kirjas Liivimaa ordumeistrilt kaitset ja soovitust kõrgmeistrile. Praost, dekaan ja kogu Osilia kiriku kapiitel palusid omakorda samal päeval saadetud kirjas Liivimaa ordumeistril toetada Tartu dekaani Johann Schutte valimist Osilia piiskopiks ja ka kõrgmeistril teha sama. 22.11.1423 teataski ordumeister kõrgmeistrile, et Osilia kapiitel on määranud piiskopiks Tartu dekaani Johann Schutte. Kohe samal päeval saadeti Saksa ordu kõrgmeistri käskjalg Rooma.

25.11.1423 teatas Rusdorf, et Kuband peaks varasema paavsti Bonifatius IX otsuse alusel võtma piiskopiks ametisse-pühitsemisel vastu Saksa ordu ordurüü ja paavstile antava vande läbi kohustuks mitte tegema oma ametiajal kahjulikke kokkuleppeid Saksa ordule või stiftile. Sedasi väljendas kõrgmeister oma heakskiitu kapiitli valimistele ja astus samme selle tunnustamiseks. Novembri lõpus 1423 saatis Rusdorf vastavasisulise kirja paavstile. 4. detsembril kohustas Rusdorf Liivi ordu mitte sekkuma Osilia piiskopkonna tülisse.

Kõrgmeister tunnistas Liivimaa ordumeistrile oma rahulolu seoses Johann Schutte kapiitli poolt Osilia piiskopiks valimisega, lubas seda jõuliselt toetada ja soovitas asjal lasta omasoodu minna.

Kõrgmeister pöördus Schutte jaoks toetuse saamiseks Heilbergi piiskopi poole. 13.12.1423 juhendas kõrgmeister Rooma ordu prokuraatorit, kuidas ta peaks ennetama Christian Kubandi kinnitamist Osilia piiskopiks elekt Johann Schutte kasuks. Aga paavst oli juba kolm kuud varem Kubandi määranud Osilia piiskopiks. Veel 12.01.1424 palus kõrgmeister Riia peapiiskoppi ja Tartu piiskoppi kinnitada Tartu dekaani Johann Schutte valimine Osilia piiskopiks.

Riia peapiiskop Johannes Ambundi saatis paavstile taas palvekirja, mille alusel Martinus V tühistas 22.12.1423 paavsti Bonifatius IX otsused Saksa ordu volituste kohta Riia peapiiskopkonnas, kuid jättis tühistamata otsuse, mille järgi pidid Riia peapiiskopkonna ametnikud kandma Saksa ordu ordurüüd (habitus).

Riia vaimulik Andreas Patkul palus 23.01.1424 paavsti, et paavst soosiks tema määramist Riia toomhäraks. Seejärel pühitses Kuband 02.02.1424 Rooma saabunud Andreas Patkuli paavsti käärkambris (*secreta capella*) preestriks ja andis talle Saksa ordu ordurüü. 05.02.1424 saatis Saksa ordu kõrgmeister paavstile Patkuli asjus palvekirja, mille soovis Patkuli määramise toomhäraks tühistada. Nüüd sai Liivi ordul villand ja ordu hakkas rüüstama Osilia maid.

14.02.1424 viibis ordumeister Siegfried Lander von Sponheim Riia peapiiskopi juures Rönneburgi (Rauna) lossis, kus kohtus Tartu piiskopi ja Osilia valitu Johannes Schuttega. Peapiiskop ja piiskop olid tungivalt palunud Schuttele valimistelt taanduda, kuna paavst andis kiriku Kubandile. Schutte olevat vastanud, et tema asi ei ole praegu sellega midagi ette võtta ja ta peab ootama, kuni tema saatkond on Rooma õukonnast naasnud ja siis vastavalt käituma. Peapiiskop oli arvanud, et isegi kui ta selle pärast puuakse või pussitatakse ja ta peaks kõik omanduse maha jätma, aitaks ta Kubandil Osilia kirikut omada. Samas vaimus oli rääkinud ka piiskop. Seega andsid Riia peapiiskop ja Tartu piiskop Schuttele selgelt mõista, et nemad sooviks Osilia piiskopina näha paavsti soosikut Kubandit. Neil oli ka arvamus, et Poola ja Taani kuningad toetaks Kubandit.

17.02.1424 teataski Liivimaa ordumeister kõrgmeistrile, et Riia peapiiskop ja Tartu piiskop soovivad kindlasti Kubandit Osilia piiskopkonda ja seetõttu on ta lasknud piiskopkonna ajutiselt okupeerida. Selleks saatis ta Osilia lossidesse 30 orduvenda ja teenijat.

Kõrgmeister nõustas siis 13.03.1424 Liivimaa ordumeistrit mitte ajama vägivaldliga Osilia elekti Johann Schutte asja. Kõrgmeister saatis enne 14.03.1424 Schutte toetamiseks kirja Rooma, soovitades Martinus V bulla täideviimisega venitada, kuni edasised teated Roomast saabuvad.

Kõrgmeister nõudis 18.05.1424, et Osilia kapiitel ja rüütelkond ei võtaks väljavalitud Johann Schutte asjus midagi ette enne, kui stifti saadikud on Roomast tagasi jõudnud. Kõrgmeister saatis ka kirja Riia peapiiskopile, kus palus Osilia elekti tõttu paavsti bullat veel mitte läbi viia, vaid oodata kuni uute juhiste

saabumiseni Roomast.

16.06.1424 suri Riia peapiiskop Johannes VI Ambundi ja seejärel valis kohalik kapiitel uue peapiiskopi. Selleks sai senine Riia toompraost Henning Scharpenberg. Juba 27.06.1424 juhtis Kuramaa piiskop kõrgmeisteri tähelepanu sellele, et toomkapiitli poolt Riia peapiiskopiks valitud toompraost on sakslane ja Kubandi sugulane.

04.07.1424 teatas ordu kõrgmeister Roomas tegutsevale ordu ülemprokuraatorile, et Osilia elekt Johann Schutte ajab oma asja Roomas kodust edasi, et saaks oma venda, Kuramaa piiskoppi, Gottchalk Schuttet upitada Riia peapiiskopiks ja seda nähtavasti enne kui paavst Scharpenbergi peapiiskopiks kinnitab. Selleks on eraldatud 4000 Ungari kuldnat.

25.07.1424 proovis kõrgmeister Paul von Rusdorf paavst Martinus V-dat mõjutada, et too määraks Riia peapiiskopiks Schutte sugulase Kuramaa piiskopi. Paavst aga seda ei teinud vaid määras 13.10.1424 uueks Riia peapiiskopiks Christian Kubandi sugulase Henning Scharpenbergi ja Gottchalk Schutte suri 17.11.1424. Riia peapiiskopi vahetus muutis olukorra.

Kõrgmeister saatis 29.08.1424 Liivi ordu maameistrile teate, et paavsti otsuse alusel tuleb Kubandit abistada ja Liivi ordu pidi Osilia piiskopkonna okupeerimise lõpetama. 09.09.1424 teatas Saksa ordu orduprokuraator Johann Tiergart, et paavsti juures arutati Osilia piiskopkonna küsimust. 15.12.1424 teatas Tiergart, et ei esitanud Roomas Osilia kapiitli palvet. 1425 oli Osilia kapiitel saatnud saadikuks Rooma toomhärja Johann Helwingi. Ordu hakkas toetama Kubandit ning Osilia okupeerimine lõpetati.

12.03.1425 oli Kuband veel Roomas.

18.08.1425 teatas Taani kuningas Erik, et võttis Kubandi ja Osilia Martinus V korralduse alusel oma kaitse alla. Kõigi nende sekelduste tõttu jõudis Kuband piiskopkonda alles kaks aastat pärast ametisse määramist oktoobris 1425, teistel andmetel juuni lõpul 1425.

13–18.01.1426 osales Kuband Valgas toimunud Maapäeval.

Nüüd aga tekkis Kubandil tüli varasema toetaja, Osilia foogti, Wilhelm Fahrensbachi tõttu. Nimelt olevat Kuband lubanud Fahrensbachile Varbla (Werpel) ja Märjamaa kihelkonnas asuva

Haimre mõisad (Heimar). Asi oli arutlusel Valga maapäeval, kus Fahrensbachil tuli valida Varbla ja Haimre vahel. Kuband lubas Fahrensbachile anda Haimre. 06.06.1426 saatis Kuband Tallinna raele Fahrensbachi asjus kirja. 1427 sai Fahrensbach endale Haimre. Oktoobris 1428 teatati, et Haimre ja Varbla ning Lääne-Nigula kihelkonnas (Pöna) asuvad Oru rüütlimõisa (Orenkas) ja Uugla (Udenküll) küla oli omandanud Caspar Schuwenflug, Kubandi eelkäija piiskopina, kes suri 1423.

Eestis viibis Kuband aastatel 1425–1429. 1426 suvel oli ta peamiselt viibinud Haapsalus ja seejärel Arensburgis. Ta taotles aastatel 1426 ja 1428 Roomalt Osilia piiskopkonnale kehtestatud maksude alandamist ning kehtestas maksud kõrtsidele. Kuband soovis Arenburgist saadetud kirjas Tallinnalt 28.08.1426 juurde

Piiskop Kubandi pitser aastast 1426

saada 4 meistrit ja 6 sulast, et viia lõpule ühe hoone ehitamine, millega oli alustatud Schuwenflugi ajal.

23.03.1427 saatis Osilia piiskop Christian kõrgmeistrile kirja, kus palus Kuramaa piiskoppi Johann Tiergarti, kes oli Kuramaa praosti ja kapiitliga kirikuvarade pärast tülli läinud, neid rohkem mitte tülitada. Nimelt olevat piiskop Johannes leidnud märkimisväärsel varandusel, mille tema eelkäija oli jätnud.

Siis aga tekkis Kubandil tüli Tallinna raega. Tallinna raad teatas 15.06.1427 Kubandile Osilia piiskopkonna ja Tallinna vahelise tüli asjus, et kuulduste järgi olevat Kuband süüdistanud Tallinnat paavsti juures. Kuband vastas 25. juunil, et need kuuldused on laim ja ta on Tallinnast hästi mõtelnud. 1. juulil teatas Tallinn Kubandi juurde saadetud 2 raehärrast ja ühtlasi kinnitati sõprust.

15.09.1427 saatis Kuband kirja ordu kõrgmeistrile: *Kõrgmeistri juhised Liivimaa ordumeistrile kaitsta Osilia kirikut ei õnnestunud vaatamata piiskopi korduvatele meeldetuletustele ja ordumeistri lubadusele neid täita. Augustis rüüstasid, põletasid ja röövisid kloostri kirikuid piraadid, kelle seas väidetavalt viibisid ka Wilhelm Fahrensbacki kaks poega. Usaldusväärse kuulujutu järgi olid endised ja praegused maamarssalid ning Viljandi komtuur andnud Fahrensbacki meestele abi ja praegune maamarssal ning komtuur laenanud talle piiskopi teadmata 1000 marka mitmel kiriku kinnistul. Palun vältida ordumeistri ja võimuesindajate sellist sekkumist kiriku õigustesse, et piiskop ei oleks sunnitud otsima kaitset välismaalt. Saadan koopiad mitmetest neid asju puudutavatest dokumentidest.*

31.10.1427 tuletas ordu kõrgmeister ordumeistrile meelde ordu kohustust kaitsta Osilia piiskoppi tema vaenlaste eest, kutsus teda üles olema piiskopiga kooskõlas ning juhtis tähelepanu ordu raskele olukorrale, kui piiskopile avaldataks survet otsida abi väljastpoolt riiki ja ütles talle enesekindlalt, et Osilia piiskopil on juba kavatsus riigist salaja Rooma kolida, sest paavst on temasse väga kiindunud ja tal on Roomas palju patroone.

Kuband saatis 13.11.1427 Tallinna raele palvekirja, milles soovis Tallinna kaupmehe Hans Droghe karistamist, kes oli Arensburgi kõrtsis teda ähvardanud ja solvanud.

1428. aasta algul toimunud provintsiaalsinoidil Riias oli kohal ka Osilia piiskop Kuband.

Tülid Kubandi ümber jätkusid ja 1429 siirdus Kuband Itaaliasse ja tagasi ei tulnudki. Aasta algul oli ta vähemalt aprillikuus veel Kuressaares. Teada on, et 11.06.1429 osales ta Nyköpingi konvendis kui vahendaja rahuõlmimisel Taani ja Holsteini vahel. Nyköpingis oli ta veel 17.06.1429. 01.07.1429 on teda mainitud olevat Kopenhaagenis, kus ta sättis koos Saksa ordu kõrgmeistri saadikute Johann Pomersheimiga ja Burchard von Guntersbergiga Nyköpingi rahuleppe punkte. 03.07.1429 kirjutati, et ta olevat teel Rooma. Sama aasta septembris olevat ta külastanud Hamburgi Saksamaal, kus talle 30.09.1429 teatati, et tema nõudmised Hamburgile ja teistele linnadele hüvitada talle kodanike ja palgasõdurite tekitatud kahju on lükatud tagasi, sest keegi polevat sealtkandist rüüstajaid varustanud. Saksa kuninga Sigismundi käest sai Kuband oma piiskopi regaaliad alles 22.12.1429 Bratislavas. Teistel andmetel 31.10.1429. Tasub meenutada, et piiskopiks määrati ta juba rohkem kui kuus aastat varem.

Ega nende regaaliade saamine ei olnudki nii selge. Neid tuli anuda kuningalt ja siis veel vanduda truudust kuningale.

Osiliensise piiskop Cristianus, meie armastatud vaga juht, lähenedes meie Kuningliku Majesteedi lähedale, anus meid alandliku palvega, niivõrd, kuivõrd kõik tema regaaliad või Osiliensise ja tema kiriku läänid oleks tema jaoks ja meie oleksime heameelega panustamas ja investeerimas samasse.

*...olles temalt esmalt saanud truuduse, allumise ja sõna-kuulelikkuse vande, mis on temalt ette nähtud järgmiste sõnade-
dega: Mina, Osiliensise piiskop Cristianus, vannun Jumala püha evangeeliumi juures, et sellest päevast olen ma ustav ja kuulekas teie kõige kuulsusrikkamale ja võitmatumale printsile ja isandale, isand Sigismundile, roomlaste kuningale, mu armuline isand, samuti kõigile Rooma keisritele või kuningatele, teie järglastele ja Püha Rooma impeeriumile kõigi inimeste vastu ja et ma ei anna kunagi abi ega nõu ega nõustu teie elu, isiku ja turvalisuse vastu ja au teile ja teie järeltulijatele ja pühale impeeriumile, ma ei nõustu reeturite ja mässuliste ja teie järglastega ega püha*

impeeriumi enda ja kõigi muude asjade ja üksikasjadega teie püha krooni suhtes ...

Samal päeval saatis Sigismund kirja paavstile Martinus V-le, et Kuband oli olnud sealsel riigipäeval ja esitab teda kui kuninga teatud taotluste esitajaks paavstile.

Samas kinnitas Rooma kuningas Sigismund Osilia piiskop Christianile ja tema kirikule kõik Rooma keisrite ja kuningate ning nende kodanike poolt antud õigused ja eelkõige õiguse kutsuda kiriku feodaale võitlema naabruses asuvate skismaatikute vastu.

Christian Cubandil oli ka teine probleem. Nimelt olevat Saksa ordu peaprokuraator soovitanud Kubandi teel Rooma mürgitada, aga piiskop oli sellest teada saanud. Seetõttu olevat Kuband koos kuningaga Viini reisinud, mitte otse Rooma..

Seejärel mainitakse teda 10.01.1430 viibinuna Viinis ning veebruaris 1430 saabus ta Rooma. Rooma oli ta reisinud kuningas Sigismundi saadikuna, mis pidi teda eeldavasti kaitsma edasiste mõrvakatsete eest. Kuband määrati veebruaris 1430 paavsti legaadiks Nürnbergi riigipäeval, kuid tema minek Saksamaale jäi ära, sest kogu sündmus siirdati hilisemaks ehk 23.04.1430.

Saksa ordu versiooni järgi soovis ta ordu aladele interdikti kehtestamise taotlemist või kavatses midagi halvemat ordu vastu. Seejuures taunis Saksa ordu kõrgmeister Rusdorf Taani kuningat, et see ei takistanud Kubandi lahkumist Taanist. Liivi ordu maameister teatas, et Osilia ametnikud Lorenz (Warner) ja Niclis soovivad teenida Liivi ordu ja Kubandit iseloomustati kui "umbrohu külvajat" Liivimaal. Vaatamata Kubandi lahkumisele Rooma, intriigid Liivimaal ei lõppenud. Aastal 1430 hõivas ordu jälle Osilia piiskopkonna, seda ühe piiskopikandidaadi Johannes Schutte toetuseks. Sellest teatas Viljandi komtuur 25.01.1430. Liivimaa ordumeister teatas 17.03.1430 oma kirjas Hansalinna-dele, et on Osilia piiskopi orduvastaste laimude tagajärjel võtnud Osilia piiskopkonna enda valdusesse ja palus selle aktsiooni vastu sõjategevust mitte sooritada. Seega sekkus Saksa ordu otseselt piiskopkonna siseasjadesse.

Kubandi tegevuse ja mõjutuse vastu võtsid oma kirjades sõna Pärnu kirikuisa Berthold Rückershusen ja orduprokuraator

Caspar Wandofen. Nii olid veel kaks kardinali ja ka teised soovitanud Kubandi hooplemised ja kõned jätta tähelepanuta, kuna ta oli kurikuulus mees. Paluti paavsti, et see keelaks Kubandil ordu kohta halvasti rääkida. Teati, et Kuband olevat tahtnud oma piiskopkonda vahetada teise vastu või siis loobuda piiskopkonnast iga-aastase toetuse saamisega. 08.02.1430 oli Caspar Wandofen arvamusel, et Kuband oli plaaninud anda piiskopkonna senise Riia toomkapiitli prokuraatori Johann von Löweni valduseks. Caspar Wandofen saatis orduprokuraatorile kirja 09.03.1430 ja väitis järjekordselt, et Kuband on süüdistanud mitmeid ordu härrasmehi ja ta siiski valetas selle kohta. Samal päeval oli Kuband sõitnud paavsti asjaajajana omal kulul Nürnbergi.

Ka Taani kuningas Erik ei suutnud vakka olla. Oli ta ju Osilia piiskopi ja piiskopkonna võtnud paavsti soovil enda kaitse alla. Oma kirjas paavstile 24.05.1430 teatas ta oma kuninganna surmast ja probleemidest Osilia piiskopkonnaga. Ordu oli piiskopkonna enda valdusesse haaranud, aga naise surm oli takistanud teda piiskopkonda kaitsmast ja nüüd on valmis Kubandit kaitsma.

Kuband ise osales 29.05.1430 kardinalide konsistooriumil, kus ta kaebas Saksa ordu peale, süüdistades ordu kavatsustes tema piiskopkonda vägisi okupeerida ja olevat temalt röövinnud 2 lossi.

Piiskop Kubandi pitser ja mälestusplaat, kus Kubandi tunnus.

04.06.1430 teatas Saksa ordu orduprokuraator Caspar Wandofen kõrgmeistrile, et paavst ei ole heaks kiitnud kohtukutset, mille ta piiskop Kubandi vastu ordu privileegide röövimise pärast taotles. Ja teatas ka seda, et kuidas ta vastab piiskopi süüdistustele paavsti konsistooriumis ordu vastu, et viimane röövis talt mõned heinamaad ja hiljuti kaks lossi ning rüütel Wilhelm Fahrensbach said kirikuvara oma valdusse.

13.06.1430 teatas orduprokuraator kõrgmeistrile, et oli proovinud paavsti ees õigustada Osilia piiskopkonna vallutamist. Ta väitis paavstile, et tegelikult tahtis Kuband oma lossid anda Taani kuningale. Ka paavst olevat oma kardinalidega selle asjaga tegelenud ja arvamusel, et Kuband oli lossid Taanile andnud ja piiskopkond oli paavstilt röövitud.

16.06.1430 oli koguni Kubandi vastane komisjon koostatud, et uurida Kubandi tegevust.

24.06.1430 olevat Arensburgi loss Osilia kapiitli poolt antud ordule kuni uue isanda ehk uue piiskopi saabumiseni.

06.08.1430 otsustas paavst lõpuks vastu hakata oma ristiisa poolt tekitatud tülidele ja saatis Saksa ordu peamehele kirja, kus käskis tal üle anda tema hõivatud Osilia lossid ja kloost-rivarad Tartu dekaanile Johann Schuttele ja Osilia kapiitlile, kes peaks neid kuni edasiste paavsti korraldusteni haldama, lepitama kahe kiriku röövimise eest ja tasuma, mis neilt ära võeti, vabastada vangistatud toomhärja Ludolf Grove, vabastada toomhärjad ja piiskopiteenrid neile pandud vandest ja garantiidest ning kõrvaldada takistused vabaks suhtlemiseks Roomaga.

Liivi ordu maameister Cisse von Rutenberg appelleeris 11.08.1430 paavsti otsuse vastu. Kuband saatis 23.09.1430 oma käskjalad Martinus V otsusega teele ja nõudis Saksa ordult Osilia piiskopkonna stifti loovutamist endale.

Samal ajal teatas ordu Taani kuningale, nagu oleks Kuband kavatsenud teha Liivimaa prelaatidele ettepanekut sõlmida Taani vastu liitu. Martinus V oli Kubandiga ühel meelel, mistõttu Saksa ordu sattus paavsti juures ebasoosingsusse. Martinus V andis Saksa ordule korralduse tagastada ordu poolt Osilia piiskopkonnas vallutatud mõisad Osilia piiskopile. Selle peale taotles Saksa ordu Kubandi üleviimist Ratzeburgi piiskopkonda, mida

aga ei tehtud. Aasta 1431 mais-juunis, pärast paavst Martinus V surma, proovis Tartu dekaan Johannes Schutte ise lisaks teistele Kubandile soovitada, et ta ise loobuks piiskopiametist Osilias Schutte kasuks, aga Schutte püüdlused veenda Kubanti oma piiskopkonna loovutamisele ebaõnnestusid. Selleks olevat Schutte aprillis 1431 koguni Rooma sõitnud. Kuband olevat väitnud, et piiskopitoolist ta ei loobu, sest piiskopi tool kaob vaid piiskopi surma tõttu. Saksa Ordu ülemprokuraator Caspar Wandofen saatis sellel teemal mitmeid kirju erinevatele juhtivatele isiksustele ja seda näiteks 20.06.1431.

Pärast paavst Martinus V surma (20.02.1431) oli Kuband 29.07.1431 palunud uuel paavstilt Eugenius IV-t restitutsiooni osas. Kuband sai piiskopkonnast aastarenti, kuid ta ei saanud Liivimaale tagasi minna.

Septembris 1431 liikusid ringi kirjad, kus väideti, et Kuband oli varastanud suure hulga raha, vangi võetud ja pidi kohtu ette astuma. 2000 dukati kautsioni eest oli ta aga enne kohut vahi alt vabastatud.

Christian Kuband suri 21.07.1432 Roomas. Ta maeti Saksa hospitali surnuaiale. Hiljem on ta maetud Santa Maria dell'Anima kirikusse nn. Kubandi kabelisse. Sealt leidub tema hauaplaat, millel Kubandi kujundi ülapoolel on kujutatud kolmeosaline sammastele toetuv varikatus, mida kasutati Roomas 14. sajandi lõpust alates kõrgemate vaimulike hauamonumentidel. Anu Mänd on hauaplaadi kohta kirjutanud järgmist:

Väidetavasti on see hauaplaat 1774. aastal eemaldatud.

Kubandi hauaplaat oli tehtud marmorist ja rikkalikult kaunistatud. Plaadi keskosas kujutati kadunukest piiskopirüüsi ja mitra peas, käed kehal ristamisi asetatud. Piiskopi pea kohal asus kolmeosaline baldahhiin, mille külgmiste kaarte all seisis kaks identset vappi härja ja samba kujutisega. Tegemist oli Kubandi vapiga: sama embleemi võib näha ka tema pitseril. On oletatud, et tegemist on nn kõneleva vapiga, kus oheliku otsas olev härg viitab Kubandi nimele (saksa keeles Kuh+Band) ja sammas tema patroonile Colonnale (Hilisem paavst Martinus V). Hauaplaadil kujutatud vappide kohal oli kujutatud piiskopimitrat koos selle külge kinnitatud paeltega. Seeläbi oli

Kubandi seisust rõhutatud topelt: nii kadunukuse pead ehtiva mitraga kui ka vappe krooniva ametitunnusega. Baldahhiini toetasid keerduvad külgsambad.

Plaadile tahatud teksti võib tõlkida järgnevalt "Siia on maetud auväärse isa Kristuses, isand Christianuse, Osiliensise piiskopi, õndsas mälestusega paavst Martinus V kunagise pihhiisa ja kaplani keha, surnud juulikuul 21. päeval Issanda aastal 1432, kelle hing puhaku pühas rahu koos pühakute ja Jumala valitutega. Aamen, aamen".

Temast on säilinud pitserid. Üks nendest oli salapitser aastast 1426, kus pitseri väljal vapikilbil perekonna vapp - samba külge paelaga seotud lehm, samba kohal kroon ja pitseril tekst „S : cristiani - episcopi - osiliensis".

Piiskop Kubandi Hauaplaat (hävunud) ja hiljem seinale kinnitatud mälestusplaat sama tekstiga. Piiskopkonna nimi on kirjutatud valesti.

Johannes I Schutte

Johannes I Schutte (Schutte) oli Osilia piiskop 1432–1438. Tema vend Gottschalk Schutte oli Kuramaa piiskop. Johannes Schutte õppis venna eeskujul 1394 Praha ülikoolis ja oli 1394 Prahast advokaadiks. Seejärel kanoonik Lübeckis. Osilia kanoonikuna tegutses ta juba aastast 1405 kui oli Põide kirikuhärraks aastatel 1404–1405. Ta oli elektiks piiskopi ametikohale 1419 ja 1423. 23.07.1417 – 1432 oli ta Tartu dekaan.

Kui Osilia piiskop Kniprode ööl vastu 6.11.1419 suri, siis hakati otsima uut piiskoppi. 14.11.1419 soovitas Liivimaa maamarssal uueks Osilia piiskopiks oma nõbu Henneke de Wredet. Osilia toomkapiitel aga valis 24.11.1419 piiskopikandidaadiks Tartu dekaani ning Osilia ja Lübecki kanooniku Johannes Schutte. See aga ei kõlvanud teistele (Saksa ordu kõrgmeister, Liivimaa ordumeister ja Liivimaa maamarssal) ja uueks piiskopiks sai Saksa ordu kõrgmeistri toetuse saanud Kaspar Schuwenpflug.

Schutte valiti Osilia kapiitli poolt piiskopiks jälle 1423 ja sellest tekkis suur tüli. 31.10.1423 saatis ordu kõrgmeister Marienburgist Kuramaa piiskopile kirja, kus teatas Osilia piiskopi Schuwenflugi surmast ja soovitas piiskopi venda pakkuda Osilia piiskopi kohale. Ta soovitas selleks saata kirjad paavstile ja kardinalidele. Paavst oli aga selleks ajaks piiskopiks määranud oma pihhiisa Christian Kubandi.

Veel 13.11.1423 saatis Johannes Schutte kui Osilia kapiitli elekt ja Tartu dekaan kirja Liivimaa ordumeistrile ning teatas, et oli täna kapiitli poolt valitud Osilia piiskopiks ning palus kõrgmeistri jaoks toetuskirju. Samal päeval saatis ka Osilia kapiitel kirja ordumeistrile toetuspalve saamiseks Tartu dekaani Johannes Schutte jaoks, kes oli samal päeval kapiitli poolt juba teist korda valitud Osilia piiskopiks. Ordumeister saatis need kirjad edasi Saksa ordu kõrgmeistrile, nagu palutud. Johannes Schutte olevat end isegi piiskopkonda sisse seadnud, kuna tal oli palju pooldajaid ja raha. Piiskoppi Schutttest siiski ei tulnud ja piiskopiks sai Kuband. Asjade käigust võib täpsemalt lugeda Kubandi peatükist. Tasub siiski meenutada, et Kuband saabus

Osiliasse 1425 ja lahkus Osiliast 1429 Itaaliasse ja tagasi enam ei tulnud.

06.08.1430 saatis paavst Martinus V pikema bulla seoses Osilias toimuvaga ja püüdis piiskopkonnas korda luua. Kiri oli ordu kõrgmeistrile ja Liivimaa ordumeistrile, samuti kogu ordule Preisi- ja Liivimaal. Varad ja kirikujuveelid, mis Osilia piiskopi Christiani Roomas viibimise ajal jõuga ära võeti, tuli anda üle Tartu dekaanile Johann Schuttele ja Osilia toomkapiitlile, kes peaks neid varasid paavsti nimel haldama, kuni uute korraldusteni. Vanglast tuli vabastada Osilia kanoonik, piiskopi vikaar Ludolf Grove ja mitte takistada selles küsimuses Rooma sõitjaid jne. Vastasel juhul määratakse neile ekskommunikatsioon, keeld ja muud karistused. Selle paavsti bulla ärasaatmise järel saabus Rooma käskjalg Osiliast, kelle uudisest sündis paavsti hilisem, ulatuslikum korraldus selles küsimuses.

14.09.1430 teatas Saksa ordu prokuraator Caspar Wandofen Schuttele, et tegi paavstile ettepaneku määrata Schutte Kubandi järeltulijaks, mis polnud paavstile meelepärane. Ordu aga viivitas Osilia haldamisest loobumisega. Veebruaris 1431 paavst Martinus V suri.

10.05.1431 teatas kõrgmeister, et Liivimaa ordumeister saatis Tartu dekaani Johann Schutte Rooma ning soovis, et Kuband astuks Schutte kasuks Osilia piiskopikohalt tagasi.

Uus paavst Eugenius IV kinnitas Schutte otsekohe pärast Kubandi surma 22.10.1432 piiskopiks. Johannes Schutte sai 26.12.1432 keiser Sigismundilt Sienas regaaliad. Sigismundile

ustavusvande andmine oli nähtavasti seotud Schutte vajadusega vabastada oma piiskopkond Saksa ordu okupatsioonist.

1433. aastal Liivimaale saabunud piiskopil õnnestuski orduga kokkuleppele jõuda. Tulles vastu Liivimaa meistri nõudmisele, loobus ta taotlemast ordu poolt okupatsiooni ajal piiskopkonnast kogutud tulusid ja saatis

paavsti kuuriasse kirja, milles palus kinnitust ordult stifti ülevõtmise kohta.

Kui jälgida kättesaadavaid arhiividokumente, siis mõnda aega piiskop Schuttel keerulisi probleeme lahendada vaja polnud. Peamiselt tegeles Johannes Schutte kohaliku tähtsusega probleemidega. Saatis kirju Tallinna raele pärandinõuete kohta, arestitud kariloomade asjus ning lasi kontrollida Haapsalu toomkirikule kuuluvat rahasummat. Tegevus puudutas pärandustega seotud

Piiskop Johannes I Schutte hauakivi Haapsalu lossist (hävinud).

küsimusi, kalanduse ja kaubandusega seotud konflikte. Kirju saatis ta Lihulast, Haapsalust ja Kuressaarest. 04.12.1435 käis ta Valga Maapäeval. Piiskopkonnas viibis ta teatavasti 13.01.1434 Kuressaares, 18.01.1434 Haapsalus, 16.06.1436 Kuressaares, 28.04.1437 Haapsalus ja 27.10.1437 Kuressaares. 1436 osales Schutte Riias provintsikonsiilium.

28.04.1437 teatas, et tema sulased peletasid Osmussaarelt minema mereröövlid ning kaks nendest vangistati.

25.07.1438 leppis ta kokku Saksa Ordu esindajatega Saaremaa valduste piiride asjus ja Karksi piirkonnast Läänemaale põgenenud inimeste osas.

Johannes Schutte suri 12.09.1438. Ta maeti nähtavasti Haapsalu lossikirikusse, sest tema seal asuvale hauakivile viidatakse hiljem. (LUB 9, 368).

Johannes II Creul

Johannes II Creul oli Osilia piiskop 1439–1457. Enda kohta kasutas ta nime Johannes Crewl. Sündis Gdanskis umbes 1400. Ta oli kohaliku juristi ning raehärra Peter Croweli poeg ja tal oli vähemalt kolm venda. Ühele vendadest, Anton Creulile (Krauwel), kes 1444. aastal õppis Bologna ülikoolis, palus kõrgmeister 20.05.1446 oma kirjas Roomas tegutsevalt ordu prokuraatorilt paavsti toetust Frauenburgi toomhärja kohale.

Creul oli Saksa ordu liige. Ta immatrikuleeriti 12.05.1420 Rostocki ülikoolis, kus ta sai 1422 baccalaureus artiumi kraadi. 1426 siirdus ta Bologna ülikooli. 04.11.1429 sai ta paavsti kuuria notariks ja hiljem apostellikuks notariks 20.12.1429. 16.10.1429 tuli temast Pommeri ülemdiakon ja seal oli ta teatavasti ka märtsis 1431. Novembris 1430 sai ta prebende Fromborkist ja benefiitse Roskildest. 17.06.1430 sai temast teatavasti Wroclawi kanoonik. 1433 tõusis ta oma sünnilinna Gdanski ülemdiakoniks ja tõi paavstilt kirja, mis vabastas Gdanski elanikud needusest. 1437–1444 oli Creul Saksa ordu prokuraator Roomas. Seejärel oli ta 1444–1449 oli ta Poolas Elbingi (Elblagi) preester.

Johannes Creul oli nähtavasti kõrgelt hinnatud paavsti ja ordu kõrgmeisteri poolt. 1437.a. saatis kõrgmeister paavstile kirja, et

kui oikumeeniline kirikukogu Ferraras toimuks ja sellele ilmuksid Kreeka keiser ja Konstantinoopoli patriarh, oleks ta andnud ordu prokurörile Johannes Creulile korralduse sellel osaleda tema ja ordu nimel.

24.08.1438 mainiti Creuli kui Baseli oikumeenilise kirikukogu poolt kinnitatud statuutide koopia edasitoimetajat.

Pool sajandit tülisid Osilia piiskopi ümber ja sekeldused piiskopi ametisse määramisega jätkusid. Enne kui paavst jõudis Roomas tegutsenud Creuli piiskopiks määrata, otsustas Osilia kapiitel jaanuaris 1439, et piiskopiks saab piiskopkonna senine rahandusametnik Ludolf Grove.

Roomas Saksa ordu prokuraatorina töödanud Creul teatas 19.05.1439 Saksa ordu kõrgmeistrile Paul von Rusdorfile oma ametissemääramisest ja palus abi oma ametikoha omandamiseks. Paavst Eugenius IV oli oma tahtest Creuli ametissemääramisest ordule teatanud juba 24.03.1439 ja olevat seda teinudki juba 20.03.1439. Creulil Osiliaga seni eriti pistmist polnud. Kuna sedasi oli Osilias kaks piiskoppi, hakkas Creul oma õigusi nõudma. Ta saatis Rooma 2000 kuldnat oma piiskopiks määramise eest. 15.06.1439 soovis ta lisaraha kõrgmeistrilt, kellelt ta palus 08.01.1440 ka Riia peapiiskoppi korrale kutsuda, sest too oli Osilia piiskopiks kinnitanud Ludolf Grove.

Creulil oli lähiümbruses ka teisi toetajaid. Tüli aga paisus. Väheste toetuse tõttu Creul piiskopkonnas ei käinudki. 09.01.1441 suri Saksa ordu kõrgmeister Paul von Rusdorf, kelle ülemprokuraatorina oli Creul Roomas tegutsenud. Sedasi kaotas Creul oma olulise toetaja. Siiski jätkas võitlust oma õiguse eest olla piiskop.

Creul olevat pühitsetud piiskopiametisse 17.11.1443 ja 19.11.1443 määras paavst Eugenius IV, et piiskoppi Johannes Creuli tuleb tema tegemistes igatmoodi aidata.

Aga ega Creulil kõik hästi läinud. Ordu kõrgmeister oli andnud Creulile, kes oli määratud Osilia piiskopiks, aga tegutses tollal Elbingi koguduse kiriku Commendatariusena, tema piiskopkonnale kuulunud asju. Need olevat olnud Culmis voodite all. Culmi preester ja nunnaklooster võtsid aga need enda valdusesse, teeseldes, et need on nende omand. Augustis 1445 nõuti siis nende asjade tagastamist.

Lõpuks sai Creulil “villand” ning ta teatas 25.04.1446 oma loobumisest Osilia piiskopi ametikohast. Vastutasuks pidi Grove talle maksma vähemalt 5000 ungari kuldnat ja 8 tätku. Teistel andmetel pidi maksma 6000 Rheinimaa kuldkuldnat. Grove pidi kahjutasu ära maksma kahes osas. Seda ta aga ei teinud.

17.05.1446 plaanis ordu kõrgmeister Creuli saata tagasi Rooma orduprokuraatoriks, aga seda ta lõpuks siiski ei teinud, sest 23.07.1446 teatas ta ordumeistrile, et saadab piiskop Johannes Creuli asemel Rooma ordu ülemprokuraatoriks Danzigi (Gdansk Poolas) preestri doktor Andreas Ruperti.

16.06.1446 oli Creul nõus piiskopkonnast loobuma 4000 dukati ja 8 täku eest.

16.07.1446 teatas Taani kuningas Christofer III, et võtab Grove ja piiskopkonna oma kaitse alla. Paavstile see ei meeldinud, ta käskis Creuli aidata ähvardades koguni Grovet kirikust välja heita.

On teada, et ajavahemikus 16.08.1445–08.04.1447 viibis Creul Poola aladel Elbingis, sest oli seal olnud preestriks. Saksa ordu ülemprokuraatori tiitel oli tal kaduma läinud, aga oma piiskopkonda ta kuue aasta jooksul jõudnud polnudki. 08.04.1447 teatati, et kuna Creul polnud ikka veel saanud oma Osilia piiskopkonda oma valdusse, siis anti talle Elbingi kihelkonnakirik. Nüüd oli tal oht Osilia piiskopkonnast ilma jääda, mistõttu pidi paavst teda veenma, et ta peaks piiskopkonda külastama iga poole aasta tagant, kuni piiskopkond vaikselt oma valdusse jõuab.

Aasta 1448 lõpul ja 1449 algul prooviti piiskopkonda Johannese alluvusse saada. Aktiivselt tegutses ordu kõrgmeister, kes 20.12.1448 kirjutas, et Osilia pealinn, preesterkond, rüütelkond ja meeskond on avaldanud austust Creulile, aga Ludolph hoiab end käes veelgi lossi Saaremaal ning taotleb Creuli-vastast toetust Rootsi kuningalt ja Brandenburgi markkrahvilt. 31.01.1449 nõudis Rooma kuningas, et Rootsi kuningas Karl aitaks Osilia piiskoppi ja Rooma impeeriumi printsi piiskopkonda vaikselt endale saada.

Creul sai tänu Saksa Ordu kõrgmeisteri aktiivsele kihutustööle palju toetajaid ning lõpuks ordu abil endale vallutatud Lode (Koluvere) lossi, millest tuli teade 26.02.1449.

Tülide lõpetamiseks sõlmis Grove 09.03.1449 Johannes Creuliga nn. Kuressaare rahulepingu ja andis 20.04.1449 Creulile üle Haapsalu. Paavst Nicolaus V tunnustas Kuressaares sõlmitud lepingut 01.12.1449, mille alusel Grove sai endale piiskopkonna hulka kuuluvad saared ja Creul Läänemaa. Grove oli lepingu järgi nn. vanem Osilia piiskop ja Creul noorem Osilia piiskop.

18.03.1449 palus Creul, et Elbingi kirik jäetakse temale ja samas tänas kõrgmeistrit pingutuste eest Osilia piiskopkonna probleemide lahendamisel.

Esmakordselt on Creuli mainitud piiskopkonna territooriumil olnuna 26.02.1449 ja seda Lode lossis. Tallinnas oli ta käinud 22.07.1448. 18.03.1449 oli ta Lihula lossis. 31.03.1453 saatis ta kirja Haapsalu lossist.

Creuli tegevus piiskopkonnas oli suhteliselt piiratud. Temal endal olid aga tülid päranduste pärast ning aastal 1453 tüli Tartu piiskopiga.

06.10.1455 saabus Danzigist kiri Lüneburgi, mille saatis Frauenburgi kanoonik Antonius Krowel. Kiri sisaldas nõudeid preester Peter Kroweli ja proua Stendelsche pärandvarale, kes surid Lüneburgis. Siit selgus, et Antonius Krowelil oli kaks venda Albrecht Krowel ja Osilia piiskop Johann Krowel (Johann Creul).

Johannes Creul suri enne 07.03.1457, nähtavasti Preisimaal. Aasta hiljem suri Grove. On ka väidetud, et piiskop Creul suri väljaspool Osilia piiskopkonda juba 23.09.1454 ja Grovest tuli kogu Osilia piiskop sellest hetkest edasi. Seda on aga raske uskuda, sest veebruaris 1456 Maapäeval oli ta Valgas samaaegselt Grovega. Seega suri ta ajavahemikul 20.02.1456–07.03.1457.

Ludolf Grove

Ludolf Grove oli Osilia piiskop ühtaega Johannes Creuliga 1449–1457 ja pärast Creuli surma lühikest aega ka üksi kuni oma surmani 11.03.1458. Osilia kapiitel oli teda valinud Osilia piiskopiks juba enne 15.01.1439 ja seetõttu võiks tema piiskopiameti algust lugeda ka sellest hetkest. Paavst teda piiskopiks esialgu ei kinnitanud, aga ta täitis piiskopi ülesandeid aastaid

enne kui piiskopkonna juhtimisest kahe peale koos Creuliga kokku lepidi.

Mõningates dokumentides antakse Ludolf Grove nimeks Ludolphus Groue. Oma valitsejapitsatil oli kirjas „Osilia kiriku piiskop Ludolphi“ – „Ludolphi episcopi ecclesie osiliensis“. Ta sündis Hannoveris umbes 1390. Teada on tema kaks venda, Johann ja Friedrich. Ta oli Lübecki dekaani Berthold Rike sugulane. Mitu aastat esindas ta Saksa ordu Roomas. Seejärel hakkas Grove oma püüdlusi tõusta võimuredelil ka ellu viima. 25.02.1422 oli ta Valjalas preestriks.

Esmakordselt mainitakse Ludolf Grovet Osilia toomhärana 12.09.1423 kui Saksa ordu ülemprokuraator Johann Tiergart nõudis Grovelt, et ta mõjutaks Osilia kapiitlit ja rüütleid apelleerima paavsti otsuse vastu määrata Osilia piiskopiks Kuband. Samalaadset paavsti otsuse vastu apelleerimist soovis Grovelt 10.11.1423 ordu kõrgmeister.

Aasta 1424 algul käis ta Osilia piiskopkonna kapiitli saadikuna koos teise kanooniku Peter Bliesega Roomas palumas paavstilt Johannes Schutte kinnitamist Osilia piiskopiks, selles aga ebaõnnestununa. 05.04.1424 taotles ta endale Osilia thesauruse prebende ja tema konkurendiks valimistel oli Osilia kanoonik Nikolaus Summer, kes selle koha endale ka sai. Seejärel käis ta aastal 1425 kohut tollesama Kuramaa preestri Nicolaus Sumbergiga (Nicolaus Summer) thesauruse ametiko-hale määramise asjus. 25.10.1426 sai ta endale lõpuks Osilia thesauruse prebendid. Vahepeal tegutses thesaurusena Nicolaus Veckevere.

Mille eest Ludolf Grove vangi määrati pole veel teada, aga 06.08.1430 nõudis paavst Martinus V toomhärna Grove vabastamist vangistusest ja nimetas teda ka kui piiskopi vikaar. 1426–1438 piiskopkonna rahandusametnik (Tressler ehk thesaurus) ja 1435 Saaremaa generaalvikaar.

03.06.1432 teatas orduprokuraator, et Johann Schutte saab Osilia paavstlikuks vikaariks ja tema abiliseks Osilia kanoonik Ludolf Grove.

1435–1438 viibis ta peamiselt väljaspool Osilia piiskopkonda esindades piiskoppi Valga maapäeval ja muudes organites. 1435

osales Grove Baseli kirikukogul. 18–25.02.1437 osales ta Riias provintsiaalkonsiilil.

02.10.1438 oli ta koos Osilia dekaani Walterus Remlyncrodega Valgas Maapäeval tiitliga Osilia thesaurus. Piiskop Johannes oli vahetult enne seda surnud.

25.07.1438 osales ordu ja piiskopkonna vaheliste piiride määramisel Saaremaal.

Pärast piiskop Johannes Schutte surma valiti Ludolf Grove Osilia piiskopkonna kapiitli poolt piiskopiks juba enne 15.01.1439, kuid paavst ei kinnitanud teda ametisse. Sama ametit nõudis endale 19.05.1439 ordumeelne Johannes Creul. Riia piiskop aga võttis kätte ja pühitses Grove piiskopi ametisse. 08.01.1440. Teda tunnistasid selles ametis ka Liivi ordu, Taani ja Rootsi kuningad. 08.01.1440 on ta kirjast kui piiskop ja Creulist kirjutatakse kui elekti ja ta saab erinevatelt tegelastelt toetust.

19.06.1439 näitas aktiivsust üles Saksa ordu Saksa meister Eberhard von Saunshaim. Ta pöördus Stralsundist Riia peapiiskopi, Tartu piiskopi, Tallinna piiskopi ja Osilia piiskopi Grove ning nende kapiitlite ja rüütelkonna poole palvega tunnustada uut Liivi ordu maameistrilt Heidenrich Vinke von Overbergi. Seega tunnistas ordu sellel hetkel Grovet piiskopina.

Lahkheli lahendamist Osilia piiskopi ametikoha ümber nõudis 02.12.1440 ka paavst Eugenius IV. Tüli lahendamine aga ei edenenud. 05.03.1441 mainitakse Ludolf Grovet Osilia piiskopina, kes resideerus Haapsalu lossis. 09.02.1442 teatakse teda olnud Arensburgis.

Saksa ordu kõrgmeister Konrad von Erlichshausen nõudis 29.03.1445 Liivi ordu maameistrilt Heidenreich Vinke von Overbergilt Grovega tekkinud tüli lahendamist ja nõudis mitte viivitada Creuli taotluste täitmisega.

Lõpuks teatas 25.04.1446 Creul oma loobumisest piiskopikohale. 22.06.1446 kinnitatigi Grove piiskopiks ja Creul lubas tingimuslikult teda mitte takistada. Tingimuseks oli, et Grove maksab Creulile kahjutasu 4000 ungari kuldnat ja 8 takku. Kahjutasu maksmisest Grove siiski viimasel hetkel loobus, sest Taani kuningas Christofer III võttis Grove ja piiskopkonna 16.07.1446 oma kaitse alla. 10.12.1446 andis paavst Eugenius

Piiskop Grove pitserid aastast 1441.

IV korralduse kaitsta tema poolt määratud piiskoppi.

Seejärel kohustas paavst Nicolaus V 24.05.1447 Riia peapiiskopkonna rüütelkondi abistama Creuli võitluses Grove vastu. Oli ju Creul ordumeelne.

08.10.1448 palus kõrgmeister, et Turu linna ja Rootsi armee kapten Gotlandil Magnus Green ei abistaks piiskoppi Ludolf Grovet.

Tüli lõpetamiseks kirjutasid tüli osapooled 09.03.1449 Kuressaares (Arensburgis) alla rahulepingule, mida tuntakse ka Kuressaare rahulepingu nime all. 20.04.1449 andiski Grove Creulile Haapsalu. Temale endale jäid Saaremaa ja Hiiumaa. Mõned kuud hiljem 01.12.1449 tunnustas seda lepingut ka paavst Nicolaus V ja vabastas Grove kiriklikest karistustest.

29.08.1453 leppis Grove kokku Soneburgi foogtiga Soneburgi foogtkonna maadelt Osilia stifti kolinud talupidajate asjus. Nood jäeti Grovele.

Teadu on Grove poolt antud läänistused. Fromhold Aderkasele

läänistas ta 05.03.1441 läänimaid Ridala kihelkonnas. Samuti tunnistas ta 16.08.1441, et Wilhelm Fahrensbach oli Hans Lyvele müünud maatüki. Konrad ja Nicolaus Uxküllile 13.05.1453 Vigala ja Aaspere mõisad. Hinrik Radele läänistas ta 24.04.1454 maad Karja kihelkonnas.

Aastal 1456 osales Grove Valga Maapäeval. 12–14.02.1457 esindas Osiliat Wolmari Maapäeval samuti piiskop Ludolf Grove.

Pärast Creuli surma valitses Grove Osiliat üksi ajavahemikul 07.03.1457 kuni 11.03.1458, mil ta suri.

Temast on säilinud mitu pitserit, aastatest 1441 ja 1457.

Ka Ludolf Grove testament on säilinud, mis oli koostatud 26.09.1451 Arensburgis. Testamenditäitureid oli kirjas mitu.

Piiskop Grove nn. salajane pitser aastast 1457.

Osilia piiskopkonnast olid kirjas toomhärra Ludolf Nagel, kelle onu Ludolf Grove oli. Sellele lisaks leidub nimekirjast Osilia piiskopkonna Kaarma (Carmel) kiriku plebaan Dethardum Bolting. Leidub ka teine ja uuem Grove testament ajast 20.02.1452, mis on koostatud Hannoveris.

Johann Vatelkanne

Johannes Vatelkanne esmamainimine on aastast 1430 kui majaomanik Riias. 28.05.1453 mainitakse Johann Vatelkannet kui Osilia kanoonikut. Pärast piiskop Ludolf Grove surma 11.03.1458 vakantseks jäänud ametikoha pärast tekkis järjekordne tüli. Kaks nädalat pärast eelmise piiskopi surma 24.03.1458 valis Osilia kapiitel (praost, dekaan ja viis kanoonikut) piiskopiks kohaliku toomhärra Johannes III Vatelkanne. Westfalenist pärit Vatelkanne oli sinnani olnud ka Tartu toomhärra. Tema vanemad olid olnud pärit Riias ja Johannese sündides kusagil kolmekümne aastased. 13.05.1458 teatas Taani kuningas Christian I paavstile soovist määrata Osilia piiskopiks paremini tuntud Jodokus Hoensteini. Seepeale läks Grove ajal nii Saaremaa kui Läänemaa stiftifoogtina tegutsenud Brun II von Wetberg juunikuus Rooma ja kohtus nähtavasti 12.07.1458 paavst Calixtus III-ga. Kas ta proovis seista Vatelkanne eest, sest Hoensteini toetati Osilia kapiitli tahte vastaselt või oli ta hoopiski seismas Hoensteini poolel, sest reisis koos Osilia dekaani Georg Hollandiga, kes oli peapiiskop Sylvesteri vennapoeg? Või proovis kuidagi ise piiskopiks saada? Tegelik põhjus jääb siin ebaselgeks kuid tundub et Wetberg oma ettevõtmises ebaõnnestus ja kadus seejärel poliitiliselt areenilt. Juba 24.07.1458 määras Calixtus III Osilia piiskopiks Jodokus Hoensteini, kes oli tegemises olnud Riia, Kuramaa ja Tallinna piiskoppide ametissemääramisega. Calixtus III ise suri üsna pea pärast Hoensteini ametissemääramist (06.08.1458). Tülid piiskopi määramise asjus vaid paisusid ja need jõudsid koguni Rooma. Vahepeal oli ametisse valitud uus paavst (Pius II), kes 23.12.1458 teatas, et Vatelkanne ametisse määramine ei olnud õiguspärane,

kuna seda ei teinud Rooma paavst. Paavst ähvardas Vatelkanne ja tema järgijaid koguni kirikust välja heita.

Taani kuningas Christian I saatis 1458 ja 1459 seoses Osilia piiskopkonnaga seotud probleemidega paavstile mitmeid kirju.

10.12.1459 on kirja pandud Treidenis (Turaida) toimunud Riia linna ja peapiiskopi läbirääkimiste dokumendina seletus Vatelkanne afäärist (lühendatult):

Riia läbirääkimised peapiiskopiga puudutasid Osilia piiskopkonna hõivamist, mille vastu oli seekord Riia linnal oma huvi. Piiskop Ludolf Grove suri 11. märtsil 1458. aastal. 24. märtsil valisid praost, dekaan (Gottschalk Uppemberge ja Ludolf Nagel) ja 5 kanoonikut piiskopiks Osilia kanooniku ja Taani kuninga Christiani kaplani Johann Vatelkanne Riiast. Valimised viidi läbi saarel ja valitu jäid esialgu Arensburgi, kust oli kontakt tema kaitsja, Taani kuningaga lihtsam.

Kuna kuningas Christian oli kohe kinni haaranud võimalusest sekkuda Liivimaa asjadesse ja toetanud jõuliselt Vatelkannet, nii nagu tema eelkäijad olid Osilia stifti tema kaitse alla võtnud ja Vatelkanne valimise heaks kiitnud, teeseldes, et Osilias valitud piiskopid esitati tavaliselt Taani kuningatele (mida Vatelkanne oli ilmselt ka teinud) ja otsis tema kinnitust Roomas. Tema käskjalad ning väljavalitute ja kapiitli prokuraatorid, praost ja dekaan ning kanoonik Markward Gruel, Riia vikaar Tidemann Bording ja Osilia kloostri vasall Konrad Üexküll suundusid sinna 1458. aasta mais Revali kaudu.

Kapiitlis pidi toona toimuma lõhenemine, sest Vatelkanne toetaja Ludolf Nagel esines ka Georg Hollandina Osilia dekaanina.

Elekt oli tihedalt seotud mitme Riia perekonnaga; Tema ema vend oli rittmeister Johann Treros, ta ise oli abielus kaudu suguluses Sassenbeke kodanike Arnt Schutte ja varalahkunud Hans Stenekeniga ning oli varem nautinud ka teda saatkondadena kasutanud ordumeistri usaldust ja ka ootust, kes juba 1453 oli öelnud, et Vatelkanne „võib olla Saksa ordule kasulik ja abiks”. Erilisi lootusi pandi tema tõusule Riia kaubandusringkondades. A. Schutte läks kohe Osilia juurde teda vaatama. Teine Riia kaupmees kirjutas tookord: Ärisõbrad: kui Vatelkanne on

paavsti poolt kinnitatud, oleks meil temas hea sõber „kiirete asjade jaoks”. Lihtsalt öelge see vaikselt ja mõelge, milliseid teenuseid ta saaks meile „kiirajades” teha ja kirjutage see mulle. Kuid Saksa ordu ei tunnistanud valikut, mis oli tema jaoks ebamugav.

Ilmselt tema õhutusel oli Osilia stifti hõivamise paavst juba piiskop Grove'i eluajal spetsiaalselt reserveeritud ja Saksa ordu oli esitanud piiskopiks tema Rooma prokuraatori, vend Jodokus Hohensteini, kelle jaoks Kuramaa piiskop ja Riia peapiiskop Sylvester tõusis ka püsti ehk toetasid. Ta oli teatanud, et Vatelkanne ja Osilia kapiitel olid valimiste ajal keelu all ja seetõttu olid valimised kehtetud.

Hohensteini kinnitamiseks läksid 1458. aasta juunis Rooma Osilia dekaan Georg Holland (Riia peapiiskopi Sylvesteri vennapoeg) ja stifti vasall Bruno Wetberg.

12. juulil 1458 oli paavst Kalixt III juba koos Osilia piiskopkonnaga välja kuulutanud Jodokuse. Pärast paavst Kalixti surma (6. augustil 1458) pöördusid Vatelkanne esindajad tulevase paavsti poole ning Pius II tellis asja uurima ka kardinali, kellele mõlemad pooled olid 1458. aasta septembris esitanud oma juriidilised dokumendid. Tema ettekande kohaselt kuulutas paavst 23. detsembril 1458 Vatelkanne valimised kehtetuks, kinnitas Hohensteini piiskopiks ning andis täideviimise ülesandeks Riia peapiiskopile, Kuramaa piiskopile ja ordumeistrile. Hohenstein pidi saama oma valdusse kiriku omandi ja paavst volitas eelpoolmainitud ametnikke karistada Vatelkannet ja tema järgijaid vaimsete karistustega.

Vastaspool aga pöördus Rooma katedraalipraost Uppemberge kaudu tulevase nõukogu poole. Hohensteini määramine Calixt III poolt sai tuntuks Liivimaal pärast 1458. aasta detsembri riigipäeva. Ordumeister avaldas väga heameelt, kuigi pidas Osilia kiriku kättesaamist väga keeruliseks, kuid lootis, et usinalt töötanud peapiiskopi abiga saab ta aidata prokuristil kirik enda valdusesse võtta.

Riia aga pettis tõsiselt kõigis oma lootustes Osiliale vastapiiskopi määramisest. Esialgu hilinenu volikogu delegatsioon püüdis ilmselt panna peapiiskoppi tegema otsust Vatelkanne

kasuks. Kuid Sylvesteri varasema ja hilisema käitumise põhjal ei saa kahelda, et ta asus ordukandidaadi Hoensteini poolele.

Pius II manitses 31.12.1459 Vatelkannet ja tema järgijaid, Vatelkanne pidi Osilia piiskopkonnast lahkuma, tema järgijad vabastati kirikuvandest. Paavst saatis Hoensteinile 23.08.1460 oma toetuskirja:

Ja nii kuuldes, et Vatelkanne, keda juhib enesekindlus ja jultumus, meelitas valede ja pahatahtlike kunstidega teatud vürstid enda poole, sai ta neilt võib-olla teatud kirju, mille soosinguga kavatseb ta oma mässu jätkata, ja hoida meie auväärt vend Jodocus, eelnimetatud piiskop, eemal oma kiriku viljade valdusest ja tajumisest, et meie apostliku kiriku au ja nimetatud piiskop Jodocuse õigluse nimel, kavatseme seda säilitada ka tema kirikus.

Seega kinnitas paavst Pius II veelkord Jodokus Hoensteini Osilia piiskopiks. Vatelkanne andis üle tema käes mandril olnud kaks lossi (Lihula ja Haapsalu) ning elas Arensburgi lossis. Hoenstein proovis Vatelkannega piiskopkonna valitsemises kokku leppida, aga see tal ebaõnnestus. Konflikt muutus vägivaldsemaks kui ordu proovis 1461 vägisi vallutada Lihula linnust ja Vatelkanne andis ilma lahinguta linnuse ordule. Aasta hiljem aga sai Vatelkanne Saksamaalt endale abiväge ning võitis Haapsalu rünnaku. Siis loobus Hoenstein ja oli nõus piiskopkonna loovutama aastapensioni vastu.

Aastal 1463 jõudsid lahkeli osapooled kokkuleppele, et Hoenstein rentis piiskopkonna Vatelkannele. Sedasi sai piiskopkonna tegelikuks valitsejaks Vatelkanne, Hoenstein jäi aga ametlikult piiskopiks. Oma pitsatil kasutas Vatelkanne enda kohta tiitlit Osilia piiskopkonna elekt, rõhutades asjaolu, et tema oli valitud piiskopi ametikohale. Kui lõpuks 1468. aastal Vatelkanne suri, sai Hoenstein piiskopkonda tulla ja valitsemise üle võtta.

Vatelkanne surm on peitunud saladusloori varju. Ta langes vangi ja suri peatselt. Mis tegelikult juhtus, pole täpselt teada. Kohalikud seisused olid vangistanud Vatelkanne kusagil maikuu 1468. 29.05.1468 palus Taani kuningas Christian Tallinna linna Vatelkanne vabastamise nimel tööd teha. Varsti pärast seda

Vatelkanne kadus. Pole võimatu, et Vatelkanne oli juba sellel hetkel surnud või koguni tapetud. Sellele viimasele viitab see, et Tallinnas oli kohtusse antud Ewert Hoppe ja Gherd van Elvrick, kes olevat Arensburgis Vatelkanne vastu vägivalda kasutanud. Osilia kapiitel oli aga arvamisel, et nende kahe mehe üle Tallinnas kohut ei tohiks pidada. Kirjades mainitakse veel teenrit Herman Rolandet ja Beatet, kes samuti olid vahistatud ja kaebasid varemmainitud teenrite peale. Intriigi oli segatud ka Hinrick Buxhöveden, kes tollal oli nii Saaremaa kui Läänemaa stifti-foogtik. 31.05.1469 Osilia kapiitli ja praosti poolt Tallinnasse saadetud kirjas mainiti, et Vatelkanne on aheldatud kettidesse ja ta tuleks sealt vabastada.

Piiskop Vatelkanne pitser kui elekt aastast 1461.

Jodokus Hoenstein

Jodokus Hoenstein (Hogenstein, Hohenstein), kes oli Osilia piiskop 1458–1471, oli osalenud juba eelmise Osilia piiskopi ametikohaga seotud tülide lahendamisel. Teda tuntakse ka ürikutes nime Jobst von Hohenstein ja Jodok Hogenstein nimede all. Pärit oli ta Poolast Gdanskist (Ort Danzig) ja ta sündis linnakodaniku lapsena aastal 1415. Aastal 1435 alustas ta õpinguid Rostocki ülikoolis ja seda nimega Judocus Hogenstein ning sai sealt bakalaureuse kraadi. Aastal 1441 immatrikuleeriti ta Leipzigi ülikooli ja sealt sai ta 31.12.1442 magistri kraadi. Ajavahemikus märts 1445 kuni 1447 oli ta ametnik Leipzigis. Seejärel alustas Saksa ordu liikmena juristiõpinguid Padova (Padua) ülikoolis. Ülikooli lõpetamisest teated puuduvad. Hoensteini on mainitud Saksa ordu ülemprokuraatorina 08.01.1448. 1448 andis Saksa ordu kõrgmeister Konrad von Erlichshausen Hoensteinile juhiseid Novgorodiga peetava sõja asjus ordule vajaliku toetuse otsimiseks. Sellele lisaks andis Saksa ordu kõrgmeister Hoensteinile 13.02.1448 juhiseid, kuidas saada Saksa ordule Roomas toetust tülis Riia peapiiskopiga ja nõudis talt, et ordu peaks jääma Riia isandaks.

Kõrgmeister teatas Hoensteinile 20.12.1448 Osilia piiskopkonna asjus, et see ei ohustaks Riia seonduvat probleemi ehk peapiiskopi ametissemääramist. Hoenstein pidi soovitama paavstil saata kirju Rootsi kuningale, Brandenburgi markkrahvidele ja Braunschweigi hertsogile. Kõrgmeister tegi talle 14.07.1449 Kuressaare rahulepingu osas korralduse, et saada lepingule paavstilt tunnustust ja alates 10. augustist otsiti paavstilt toetust Kuressaare lepingule.

Riia peapiiskopi ametissemääramisele lisaks oli aastal 1453 tal tegemist ka Kuramaa piiskopi ametissemääramisega, kus ta järjekordselt toetas ordu mõju kasvu Liivimaal.

1449 oli ta Roomas paavsti juures prokuraatorina, 1454 aga jälle ülemprokuraatorina (*Oberprokurator DO am Hofe zu Rom*).

14.06.1452 andis Hoenstein Saksa ordu kõrgmeistrile ülevaate oma sissetulekutest ja väljaminekutest viimase poolteise aasta jooksul ja kinnitas, et kui talle raha juurde ei saadeta, olevat ta

sunnitud Roomast pöörduma tagasi Liivimaale.

Hoensteini on mainitud 01.09.1454 Nicolaus V teates Poola kuningale Kazimierz IV. 30.04.1455 teatas ta Preisimaa seisuste suhetest orduga.

Ta määrati aastal 1456 Saksa ordu poolt akrediteeritud saadikuks Roomas. Hoensteini teener oli Kaspar Berg.

06.08.1453 palus Liivi ordu maameister paavsti kuulata Hoenstein ära Liivimaad puudutavates küsimustes.

Erinevatel ametikohtadel tegutsedes olid tal tihedad sidemed erinevate piiskoppide ja koguni paavstiga. Sedasi teda soovitatigi 12.07.1458 Osilia piiskopi vakantsele ametikohale ja 24.07.1458 määras paavst Hoensteini piiskopiks. Kaks nädalat hiljem paavst suri. Järgmine paavst teatas pisut hiljem 23.12.1458, et vaid Hoensteini ametisse määramine on õigusjärgne ning Johannes Vatelkanne oma ei ole.

31.12.1459 manitses paavst Vatelkannet ja tema järgijaid, mille tagajärjel pidi Vatelkanne piiskopkonnast lahkuma ja tema järgijad vabastati seejärel kirikuvandest.

12.06.1460 teatas Osilia piiskop Jodokus Hoenstein ordu kõrgmeistrile, et olles teel Preisimaale on teda vangistatud ja seejärel vabastatud.

23.08.1460 saatis paavst Pius II toetuskirja Hoensteinile. Kirjas endas on siiski mainitud kuupäeva 10.09.1460. Kiri ise oli lühidalt järgmine:

Rõõmsa mälestusega meie eelkäijast Calixtus III. Teatud väidetava Johannes Vatelkanne valimine Osiliensi kirikusse tühistati täielikult kohtulikult, kuna nimetatud kirik oli piiskop Jodocuse isikus vaba tema auväärsetest vendadest kardinalide puihas Rooma kirikus, kelle hulgas me olime sel ajal pidulikult nõu andnud, lõpuks samale eelkäijale, nagu isandale meeldis, olles keskelt üles tõstetud, asusime me jumaliku soosingu ja halastusega kõrgeima apostliameti tippu nagu eelpool öeldud ja meil oli hea meel seda teha.

Ja kuuldes, et Vatelkanne, keda juhtis enesekindlus ja jultumus, meelitas valede ja pahatahtlike kunstidega teatud vürste endale poolehoidu andma, sai ta neilt võib-olla teatud kirju, mille soosinguga ta kavatses oma mässu jätkata, ja hoida meie auväärt

vend Jodocus, eelnimetatud piiskop, eemal oma kiriku viljade valdusest ja tajumisest, meie apostliku kiriku au ja nimetatud piiskop Jodocuse õigluse nimel, kavatseme seda säilitada ka tema kirikus ning meenutades nimetatud kirju, olgu need millised tahes kui vihased ja tühised, me käsime.

02.02.1461 Pärnus toimunud Maapäeval otsustasid suveräänid, prelaadid, ordumeister ja tema valitsejad, et paavsti poolt määratud Osilia piiskoppi Jodokus Hoensteini tuleb aidata tema piiskopkonna ülevõtmisel. Samas tuli arvestada, et Taani kuningas Christian I toetas ja kaitses Vatelkanne.

Hoenstein sai tagasi Lihula ja Haapsalu lossid ning lubas 1461 tagasi maksta laenud prelaatidele ja ordule. Lihula loss tagastati 13.09.1461. Samas tundis Hoenstein juba ette, et asjad tema kasuks piiskopkonnas ei arene ning 29.06.1462 teatati, et soovis toetuse puudumise tõttu piiskopiametist lahkuda ja palus seetõttu pidada teda kasulikuks meheks ordu ülalpidamisel.

Siis tekkisidki sõjalised konfliktid, kus lõpuks jäi peale Vatelkanne. Tüli lahenes alles 06.02.1463 Hoensteini ja Vatelkanne vahelise kokkuleppega. Selle kokkuleppe kinnitasid 21.04.1463 Kuramaa piiskop ja ordumeister. Hoensteinist tuli piiskop ja Vatelkanne sai valuraha. 1463 sügisel siirdus Hoenstein Rooma.

18.09.1463 palus ordumeister kõrgmeistrilt abi, et Rooma sõitev Osilia piiskop Jodokus teataks seal pihkvalastega sõlmitud rahust.

22.12.1463 esitas Pomesania kiriku praost Memeli ja Preisi komtuuridele Osilia piiskoppi Jodokust Pomesania piiskopikandidaadiks.

22.06.1464 ja 15.07.1464 oli ta Kulmis. Aprill-mai 1465 oli ta Frauenburgis. 1465 ja 1466 nimetati teda kõrgmeistri kirjades kui orduprokuraatorit Roomas.

Pomesania toomkapiitli poolt paavstile saadetust kirjast 22.02.1466 selgub, et teel Rooma elas piiskop Hoenstein (Jobst) üle laevahuku ja pääses vaevu eluga.

04.02.1467 pakkus Hoenstein Vatelkannale õigust rentida piiskopkonda.

27.10.1467 teatas Samlandi toomkapiitel kardinalikolledžile,

et 90-aastane Samlandi piiskop Nicolaus on võtnud oma pojaks ordu prokuristi Osilia piiskopi Jobsti (Hoensteini) palvega, et paavst kiidaks heaks tema üleviimise Samlandi kirikusse.

Aasta hiljem Vatelkanne suri või tapeti.

Pärast Vatelkanne surma võis Hoenstein oma piiskopkonda saabuda ja Liivimaale saabuski ta 1468. Seejärel loobus ta ordurüü ja orduristi kandmisest. Oma valitsusaja lõpul püüdis ta endale ametijärglast leida, kuid ei konsulteerinud selleks teadaolevalt orduga.

04.06.1469 teatakse Hoensteini olnuna Kuressaares. 24.11.1469 lasi ta Haapsalus kopeerida Haapsalu linna asutamis-dokumendi aastast 1279. Hoenstein suri Haapsalus 17.01.1471. Ta maeti Haapsalu toomkirikusse 22.02.1471. Praeguseks leidub hauaplaat Tallinnast.

Piiskop Hoensteini pitser aastast 1469.

Peter von Wetberg

Peter von Wetberg (Wettberg, Wetberch), kes oli Osilia piiskop 1471–1491 sündis Saksamaal Hannoveri lähedal Wettbergenis. Tema täpne sünniaeg on teadmata ja arvatavasti sündis ta ajavahemikul 1410–1420. Tema isa oli Heinrich V von Wetberg ning tal oli vähemalt kolm venda: Brun, Jürgen (Georg) ja Heinrich. Esimesed teated on temast ajast kui ta 16.07.1439 immatrikuleeriti Rostocki ülikoolis (nimega Petrus Wedberch). Ülikooli lõpetamise kohta täpsed andmed puuduvad, aga novembris 1453 on ta jälle kirjas Rostocki ülikoolis ja väidetavalt sai ta lõpuks endale kanoonilise doktori kraadi aastal 1456. Ja selle nähtavasti Bologna ülikoolis. 12.08.1469 on teda mainitud kui *decretorum doctore*.

Doktorikraadist oli ka abi, sest aastaks 1456 oli Peter tõusnud Osilia kanoonikuks, seega ajal, mil vend Brun II oli stiftifoogtikas Saaremaal. Seejärel olevat Peter olnud 1456 ja 1457 Roomas tiitlitega Osilia skolastik ja kanoonik. Aastal 1459 oli kirjas, et Peter oli Osilia prokuraator. Veel aastal 1469 mainitakse teda kui Osilia toomhärat. Aasta hiljem, 24.06.1470, on aga teda mainitud kui Tallinna toomhärat.

Pärast Osilia piiskopi Jodokus Hoensteini surma 17.01.1471 hakati otsima uut piiskoppi Osilia piiskopkonnale. Esmakordselt kogunes Osilia kapiitel 08.02.1471 arutama ja ette valmistama uue piiskopi valimist. 10.02.1471 toimunud kapiitli istungil valitigi uueks Osilia piiskopiks Peter von Wetberg. Arvatavasti oma heade suhete tõttu Rooma suunas nimetas paavst Paulus II Peter von Wetbergi Osilia piiskopiks 17.06.1471. Paulus II ise suri kuu aega hiljem (26.07.1471) Roomas südamerabanduse tagajärjel. Sellel Rooma reisil oli kaasas veel hilisem Osilia piiskop Johannes Orgas. Piiskopiks ordineeriti Peter von Wetberg 07.07.1471 Bari peapiiskopi Šimun Vosići poolt. Tegevust piiskopina alustas aga alles 22.01.1472.

Üheks Peter von Wetbergi toetajaks oli Tartu piiskop Andreas Peper, kes saatis 23.02.1471 paavst Paulus II-le kirja, kus palus Osilia piiskopiks kinnitada Osilia kapiitli poolt piiskopiks valitud Peter von Wetbergi. *Tegemist olevat ausa ja heakskiidetud elu*

ja kuulsusega mehega, kes on sündinud suurest ja sõjalisest suguvõsast, suurepäraselt edendades Bologna õppetoolis uurimusi vaimsetes ja ajalistes küsimustes, olles kogenud suuri ja paljusid asju. Tal oli suurte isandate ja aadlike, sõdurite, kodanike ja teiste teda toetatud inimeste võimu ja sõprust.

Teine paavstile toetuskirja saatnu oli Riia peapiiskop Silvester Stodewescher. Tema poolt 28.02.1471 Paavst Paulus II-le saadetud kirjast selgub toimuva kronoloogia. Seal selgub ka, et paavstile toetuskirja saatmist oli peapiiskopile õhutanud Osilia kapiitel.

Teadagi on, et Peter Wetberg elas piiskopkonna aladel vahelduvalt Arensburgis ja Haapsalus. Ta oli tegev mitmete tülide lahendamiseks, kus osapooled olid kaupmehed, kiviraidurid, toomhärnad, Viiburi hauptmann ja paljud teised.

03.05.1473 määras Wetberg toompraosti kohast loobunud Brochard Trupenichti Osilia kanoonikuks.

20.08.1477 dokumenteeris Peter Wetberg tunnistajate ütlusi Hans Reuneli vaidluses Heinrich Buxhoevedeni vastu.

06.11.1478 mainiti teda Tallinnas seoses Kasti lossi valduste jagamisega.

Oma vennale Jürgenile läänistas ta aastatel 1473 ja 1479 maid Saaremaal, kes sai ka venna piiskopiks oleku ajal Läänemaa stiftifoogtiks.

19.01.1479 tegi paavst Sixtus IV Tallinna piiskopile Simon von der Borchile ülesandeks uurida ühe kingilt määratud intressi õiguspärasust, mille Riia raad Osilia piiskopile tegi.

Peter Wetberg oli Riia linnalt ära võtnud juba paarsada aastat vaidlusalusena olnud kuuendiku võrra Saaremaa maadest. 09.06.1480 olevat Tallinna piiskop Simon von der Borch nõudnud, et Peter Wetberg need ebaseaduslikult Riia käest äravõetud maad tagastaks.

1481–1483 oli ta seotud Osilia endise kanooniku, dekaani ja thesauruse Ludolf Nageli testamendi ümber tekkinud tüli lahendamiseks. Paavst nõudis 16.01.1481 Osilia piiskop Wetbergil Osilia toomhärna Ludolf Nageli testamendi kinnitamist.

Nähtavasti tülid Riia linnaga jätkusid. Samas on teada, et Saksa-Rooma keiser Friedrich III soovis 22.04.1481, et piiskop

toetaks Liivi ordu maameistrit Riia peapiiskopkonna regaalide saamisel ning Riia raad soovis 15.02.1482 piiskopilt toetust Liivi orduga seotud tüli lõpetamiseks. Seega päris vussis suhted Riia raega ei olnud.

Aastatel 1484-1486 oli piiskop Peter tegemises Riia peapiiskopi valimistega seoses ning Riia linna ja ordu vahel tekkinud tülide lahendamisega (22.08.1484 ja 14.03.1486). Sellel teisel korral ta ise lepingut ei teinud, vaid tema asemel saatis ta lepinguid koostama oma käskjalad.

01.11.1487 (25.10.1487) vabastas paavst Innocentius VIII piiskopi Peetruse (Peter Wetberg) kogu eluks Riia peapiiskopi Michael Hildebrandi ja tema järeltulijate jurisdiktsiooni ja ülemvõimu alt.

Piiskop Wetbergi pitser aastast 1472.

Peter juhtis piiskopkonda 20 aastat ja suri nähtavasti pisut enne 14.11.1491, sest siis alustas piiskopkonna toomkapiitel uue piiskopi valimisega. Ta suri ja maeti Arensburgi (Kuressaare). Peter von Wetbergi perekonnast midagi teada pole. Arvatavasti ta ei abiellunud kunagi.

Säilunud on tema väike pitser ehk salapitser aastast 1472, mille pitseri väljal tabernaakli all on apostel Johannes karikaga; jalutsis kõrvuti kaks vapikilpi: parempoolsel piiskopkonna vapp - kotkas; vasakpoolsel perekonna vapp - nahkhiir. Pitseril on tekst „Secretum + petri + - * -episcop + eccle + osilien”.

Piiskop Wetbergi pitser aastast 1486.

Johannes III Orgas

Johannes III Orgas (Johann Orges) oli Osilia piiskop 1492–1515. Ta sündis Riia peapiiskopkonna aladel. Millal Johannes sündis, pole täpselt teada. Kui aastal 1513 sai piiskop Johannes Orgase koadjuutoriks hilisem piiskop Johannes Kievel, siis sel puhul märgiti, et Johannes Orgas on üle 80 aasta vana. Tema surma järel, aastal 1515 koostas vana ja uut piiskoppi ülistava kirjutise toonane Osilia piiskopkonna kantsler Johann Lohmüller, kes väitis, et Orgas oli surnud 95-aastane. Sedasi võib Johannese sünniaeg olla ajavahemikus 1420–1433. Tema isa oli Jürgen Orgas ja tal oli vend Georg ning õde Katharina, viimane oli abielus Tile von Herzenradega

Johannes Orgas õppis esialgu Rostocki (Saksamaa) ülikoolis. 14.06.1451 on Rostocki Ülikooli matrikliteraamatusse kirja pandud kaks venda Riist: Georgius ja Iohannes Orges. Talve-semestril 1452/1453 said Johannes ja tema vend Georg filosoofia teaduskonnas bakalaureuse kraadi. 1460–1461 õppis ta Bologna ülikoolis, 1461 sai temast seal Saksa natsiooni (Saksa aladelt pärinevate üliõpilaste) prokuraator. 21.02.1463 sai ta Bologna ülikoolis litsentsiaadi, seejärel kanoonilise õiguse doktorikraadi (decretorum doctor). 21.10.1464 on teda mainitud kui vaimsete õiguste doktorit, aga tõendeid Johannese doktoriks saamise kohta pole leitud.

Aastast 1464 tegutses ta Riia peapiiskopkonna ofitsiaalina (kõrgametnik), Riia peapiiskopi Sylvester Stodewescheri ametnikuna ja seda nähtavasti aastani 1477. Teistel andmetel oli ta Riia ofitsiaal aastatel 1464–1466. Osilia toomhärana on teda esimest korda mainitud 1469 ja Tartu toomhärana 1470. 1471 käis ta koos Peter Wetbergiga Roomas, kus viimatimainitu sai endale Osilia piiskopi ametikoha. Juba aastal 1472 on Johannes Orgast mainitud Osilia piiskopkonna dekaanina ja sellel ametikohal mainitakse teda ka aastal 1478. Ta pidas nähtavasti mitut ametit samaaegselt. Kui ordu 1479. aastal Riia peapiiskopkonna vallutas ning puhkes aastatepikkune tüli nii Riia linna kui ka uue peapiiskopi Stefan Grubega, asus Orgas peapiiskopi teenistusse ja ta oli 1482–83 tema generaalvikaar ehk kohusetäitja. Augustis

1482 määrati ta Riia peapiiskopkonna vikaariks (asevalitseja) ja samas ametis oli ta veel järgmisel aastal. Aastal 1485 mainitakse teda Tartu piiskopkonna toomhärana ja seda seejärel veel aastatel 1486 ja 1489. Aastal 1489 mainitakse Orgast kui Osilia piiskopkonna ametnikku.

Kui 1491.a. novembris suri piiskop Peter Wetberg, valis kapiitel ajavahemikus 14–21.11.1491 Osilia kiriku dekaani Orgase piiskopiks ning erinevalt paari varasema piiskopiga oli kapiitli valikuga päri ka paavst. 08.12.1491 soovitas teda ka Riia peapiiskop Michael Hildebrand. Liivimaa ordu maamarssal teatas 18.12.1491 kõrgmeistrile vigadest, mis ilmnesid uue Osilia piiskopi valimistel. Sedasi soovitaski ordu kõrgmeister Hans von Tieffen 22.03.1492 paavst Innocentius VIII-le oma kaplanit Nicolaus Kreuderit Osilia piiskopi ametikohale. Orgas reisis ise Rooma, et endale paavsti kinnitust leida. Rooma paavst Inno-

Piiskopi Johannes Orgase vapp Kuressaare lossi kabelis.

centius VIII kinnitaski 26.03.1492 Johannes Orgase piiskopi ametisse nimega Johannes III ja ta ordineeriti piiskopiks Roomas 01.04.1492 Santa Maria dell'Anima kirikus, kuskohast leidub ka varasema piiskopi Kubandi mälestustahvel.

1495 keeldus Osilia piiskop Johannes koos Tartu piiskopiga andmast truudusevannet Riia peapiiskopile ja sellest tekkis suur tüli.

27.04.1496 kaebas Osilia piiskop Johannes, et ühelt tema inimeselt on Tallinnas varastatud mära.

1498 oli piiskopkonnas kehv viljasaak ja 1499 põud. Seepärast tellis ta 11.06.1499 usklikelt palvemissad koos neljakümnepäevase indulgentsiga.

1499.a. algas Kõpu tuletorni projekt koos Tallinna linnaga. 09-12.09.1499 käis piiskop Johannes Orgas Valgas Maapäeval.

29.06.1502 palus piiskop Johannes kõrgmeistrilt hertsog Friedrichilt abivägesid ja tuletas talle meelde abi, mida ta on saanud. Samal päeval palus ta kõrgmeistrilt Friedrichilt kokkulepet, mille kohaselt kantsler doktor Paul Watt loobuks igaaastase pensioni eest Tartu praosti kohast ja tema onu Otto Szoge, Osilia ja Tartu kanoonik, võiks praosti koha vastu võtta. Sellel ettepanekul oli ka arvatav tagamõte, sest Watt oli ordumeelne ja ordu-meelseid prooviti juhtivatelt kohtadelt Liivimaa piiskoppide poolt kõrvale tõrjuda.

22.03.1504 toimus Arensburgis Osilia meespäev.

1504–1505 tabas piiskopkonda katkulaine, mistõttu katkes ka Kõpu tuletorni ehitustegevus.

27.01.1506 saadetud kirjast selgub, et Wetbergi onu oli Dietrich Vietinghoff.

28.06.1506 osales Johannes Orgas Lemsalus (Limbazi) Prelaatidepäeval. Lemsalus oli ta ka 27.07.1506. 18-23.06.1508 viibis piiskop Wolmaris Maapäeval.

11.02.1507 tegelesid piiskop Johannes ja Osilia kapiitel Fromhold Aderkase venna laste ja Merten Titterveri tüliga risti ja õuduste väljakutsumise pärast.

15.06.1507 kinnitas piiskop Johannes ja Saksa ordu meister Wolter von Plettenberg Osilia piiskopkonna ja orduosa vahel toimunud piiriregulatsiooni.

07.07.1507 saatis piiskop Johannes kirja Rootsi seoses Rootsi immigrantide rünnakutega.

18–23.06.1508 viibis Osilia piiskop Johannes Wolmaris Maapäeval.

Augustis 1508 saadeti piiskop Johannesele Tallinnast kiri, kus väideti, et süüdistus Hiiumaale ehitatava tuletorni töölistele palkade maksmise võla kohta ei pea paika.

06.09.1508 viibis Johannes Orgas koos piiskopkonna läänimehe Jürgen Töddeveniga Kuramaal Hasenpothis (tänapäevase nimega Aizpute), et lahendada Kuramaa piiskopi territoriaalset tüli Goldingeni komandandiga. Veel 17.09.1508 viibisid Töddeven ja piiskop Johannes Kuramaal ja seekord on mainitud sealviibinuks ka Osilia ja Tartu toomhärja Gert (Gerhard) Metstake. Seekord koguneti Dondangeni lossi (tänapäeval Dundaga) sest piiskop oli nüüd palunud neil tõlgendada kohtuotsuses sisalduvat artiklit „kui Goldingeni komandör suudab aasta ja päeva jooksul pitserite ja kirjadega paremaid tõendeid esitada, peaks see talle kasuks tulema“.

Piiskopi Johannes Orgase pitser 1498.

30.10.1508 oli piiskopil jälle probleeme Rootsi elanikega.

27.02.1509 saatis piiskop Johannes Haapsalust paavst Julius II-le toetuskirja 18.02.1509 Riia peapiiskopiks valitud dekaan Jasper Linde määramiseks Riia peapiiskopi kohale paavstliku toetusega.

Seoses Hiiumaale ehitatava piilariga saadeti Tallinna ja Osilia piiskopi vahel mitu kirja.

Orgase ametisoleku ajal ehitati Käina ja Martna kivikirikud. Mõlemast kirikust leidub tema vapikivi.

Aastaks 1509 oli piiskop Johannes Orgas juba vana mees ja ei saanud nähtavasti oma ametis hästi hakkama. Siis taotles Osilia koadjuutori kohta Johannes Kievel (Kyvel). Seda ametit veel siis ta endale ei saanud. Koadjuutorina tegutses Kievel ajavahemikul 03.10.1513–19.03.1515.

02.08.1510 palus piiskop Johannes Orgas, et Tallinnast ei tulduks Märjamaale laadale, sest seal kandis möllab mingi epi-deemia.

Johannes Orgas suri vana mehena 19.03.1515 Haapsalus ja on maetud 22.03.1515 piiskopilinnuses asuvasse Maarja kabelisse, praegusesse ristimiskabelisse.

Piiskop Orgas lasi oma vapid üles seada Kuressaare linnusesse ning mitmesse piiskopkonna kihelkonnakirikusse.

*Piiskopi Johannes Orgase vapp Martna kiriku seinal
ja paremal salajane (Secretum) pitser aastast 1496.*

Piiskopi Johannes Orgase vapp Käina kiriku seinalt ja ja paremal vapp Kuressaare lossi Kabelist.

Johannes IV Kievel

Johannes IV Kievel (ka Johann Kyvel, Kivel) oli Osilia piiskop 1515–1527. Kievel sai juulis 1506 magistriks, seejärel oli ta kirjast kui Tartu piiskopkonna toomhärja ja seda kuni 1513. 27.07.1506 on teda mainitud kui Tartu ja Osilia toomhärja. Aastal 1509 oli ta endale taotlenud Osilia koadjuutorikohta. Aasta 1513 sügisel viibis Kievel Roomas, kus saavutas selle, et paavst Leo X kinnitas ta Osilia piiskopi koadjuutoriks. Põhjuseks toodi piiskop Johannes Orgase vanadusnõtrus. Siit ka arvatav põhjus, et hiljem lasi ta Kuressaare piiskopilinnusesse üles panna Leo X vapi. Koadjuutorina tegutses Kievel ajavahemikul 03.10.1513–19.03.1515. Koadjuutori kohta taotles ka tema konkurent Osilia dekaan Johannes von Wetberg, kes seda aga endale ei saanud. Kievelil olid nähtavasti head suhted kuurias, sest näiteks aastal 1519 tänas ta kardinali Lorenzo Puccit varasema toetuse eest koadjuutorikoha hankimisel.⁵⁸¹

Novembris 1513 valiti Kievel Tartu piiskopiks, aga Tartu piiskopina ta kunagi ei tegutsenud.

Osilia piiskopiks kinnitati Kievel juba neli päeva pärast piiskop Johannes Orgase surma 23.03.1515 ja pühitseti ametisse Riia peapiiskopi poolt 24.06.1515.

Järgnevalt toome siin ära piiskopi sekretäri Johannes Lohmülleri kirjelduse Johannes Kiveli piiskopiks saamisest 1515. aastal. Ladinakeelse dokumendi on eesti keelde tõlkinud ja kommenteerinud Tiina Kala.¹⁵⁰

Issanda aastal tuhat viissada viisteist, üheksateistkümnendal märtsil, kaheksanda tunni paiku pärast keskpäeva, lõpetas Haapsalu linnuses oma elupäevad auväärne isand Johannes de Orgis, Saare-Lääne piiskop, kelle hing puhaku Issandas. Sellesama kuu kahekümne teisel päeval sängitati ta piduliku matusetalitusega õndsas Maarja kabelis hauda ja tema hauamonumendi jaoks lasi auväärne isa Kristuses ja isand, isand Johannes Kivel, mainitud lahkunud piiskopi ametijärglane ja endine koadjuutor, apostelliku tooli kinnitatud, oma vääritul kantsleril Johannes Lohmülleril kirjutada [järgmise] epitaafi /-/ Pärast seda aga, märtsi kahekümne kolmandal päeval, saadeti kõrgestiaustatud isa Kristuses ja isand, isand Johannes Kivel auväärse kapiitli ja vasallide ning terve kogukonna poolt oma majast ristide ja lippudega pidulikult katedraalkirikusse ja võeti vastu tõeliseks ja seaduslikuks Saare-Lääne piiskopiks ning isandaks ja kuulutati sealsamas avalikult ambolt maha, määrati, seati ametisse ja aujärjele ning juhiti lõpuks sellest samast katedraalkirikust samasuguse pidulikkusega linnusesse tema kadetsejate alanduseks ja karistuseks ning anti kõigekülgselt tema käsutusse nii vaimulik kui ka ilmalik vara.

Kahekümnendal aprillil palusid kõik Läänemaa vasallid kõrgestiaustatud isandalt Johannes Kivelilt, Saare-Lääne piiskopkonna valitud ja kinnitatud isandalt, auväärse kapiitli juuresolekul oma feodi ja andsid seda vastu võttes kohase ustavuse ja kuulekuse vande.

Püha Risti päeval seadsid ja juhatasid teatud isandad kapiitlist ta pidulikult Koluvere lossi valdajaks.

Lõpuks kutsus auväärne isand Johannes Kivel, kellel ei olnud puudu midagi peale ametissepühitsemise armu, selleks, et seda vastu võtta, püha Johannese sünnimise päevaks esiteks auväärse

isa Kristuses ja isanda, isand Jasperuse, püha Riia metropoli-
taankiriku peapiiskopi, samuti auväärse isa Kristuses ja isanda,
isand Henricuse, Kuramaa piiskopi, ja samamoodi auväärse
isanda Kärkna abti ja auväärse isa isand Georgiuse, Padise abti,
ning samamoodi heldemeelse Pärnu komtuuri Symon de Red-
berchi, kes tuli isiklikult, ja samamoodi kutsus ta kõik oma ja iga
Liivimaa diötseesi [valitseja] sugulased, sõbrad, kaaskondlased
ja suurnikud, kes osalt tulid ise, osalt vabandasid end, saates
enda nimel kellegi oma lähikonnast. Nimelt saatis suursugune
isand Saksa Ordu meister Liivimaal auväärse isanda Hermannus
Runnenberchi, dekreetide doktori, oma kantsleri. Samuti tuli
auväärne ja suuremeelne isand Simon, Pärnu komtuur ja isand
ning Retthembergi krahv, rahvas ja kanoonikud igast Liivimaa
kirikust, niipalju rüütlikeisusest mehi, niipalju suurnikke üleüldse
igasugustest seisustest, kes sellesama pidustuse oma kohal-
olekuga tegid kuulsusrikkamaks ja vägevamaks ning omalt poolt
seda kuidagi ei rikkunud.

Pidustuse lähenedes sõitis auväärne isand Henricus,
Kuramaa ülempreester, Haapsallu sisse 50 ratsanikuga ja mitte
vähe pidulikult rüütatuna ning võeti vastu auväärse isanda
Johannes Kiveli ja tema kaaskonna poolt 22. juunikuul päeval.

Järgmisel päeval aga võtsid nii auväärne Kuramaa isand kui
ka auväärne Saare-Lääne isand kui ka auväärne Saare-Lääne
isand enne einet kumbki oma kaaskonnaga ja mõlema kiriku
suurnike ja vasallidega, keda oli üle saja, kõik ülimalt kirevalt
rüütatud, kaheksakümne ratsanikuga ühe miili kaugusel
Haapsalust auväärse isanda Riia peapiiskopi koos suurnike ja
teistega ning iseäranis tema kanoonikutega, keda oli arvult koos
isand peapiiskopi kaaskonnaga kakssada ratsanikku või enam,
kohase pidulikkusega ristide ja Saare-Lääne kapiitli ning kogu
kiriku lippudega vastu ja saatsid ühiselt linnusesse, millise
linnuse tornidelt ja müüridelt suurtükkide kõma ja paugutamine
kogu taeva ja kõik elemendid täitis, samamoodi tuubade ja
timpanite paljukordne puhumine meid rabas ja ülim imetus
sellise väljapaistva sissemarssimise üle meid täitis ja mehistas.

Sellele järgnenud päeval, pühapäeval, mil oli Püha Johannese
päev ja 24. Juuni, võttis auväärne Saare-Lääne isand auväärselt

isand Kuramaa piiskopilt ja Kärkna abtilt Haapsalu katedraalkirikus Jumala armust vastu oma pühitsemise pühima anni kõigi oma tublide heasoovijate rõõmuks ja eriliseks õnnitluseks tema auhiilguse täideviimise üle, kurjadele aga, kelle süüteod ta päevavalgele toob, ja ka nende mis tahes kaasosalistele ja pooldajatele igaveseks karistuseks ja solvanguks. Järgmisel päeval, mis oli sellesama kiriku pühitsemise päev, tõi ta nagu Jumalale meelepärane oma pontifikaadi esmaannid neile, kelle läbi ta selle [pühitsuse] vastu võttis, milleks annetati 32 tublit hobust lisaks kullale ja hõbedale, mida arvestati olevat pooleteise tuhande marga väärtuses.

Seda, millise rõõmukülluse, mitmekesisuse ja rahuga pühitseti ja viidi läbi ülipüha tseremoonia, ei jõua keegi küllalt imetleda.

Elagu niisiis auväärne isand Johannes Kivel, Saare-Lääne piiskop, minu leebeim ja tähelepanelikem isand, kes selliste auavaldustega nii kõrgele aujärjele on tõstetud, ja antagu talle aastaid sama palju kui Nestorile oma riigi üleüldiseks hüvanguks ja lohutuseks.

Täpsustuseks veel niipalju, et 10.06.1515 saatis Liivimaa ordu maameister Saksa ordu kõrgmeistrile Albrecht von Hohenzollernile ja teatas, et tema juurde saadetud trompetimängijad olid läinud Osilia piiskopi kroonimisele ja viibivad seetõttu 14 päeva kauem eemal.

On oletatud, et ta laskis 1517. aastal trükkida eestikeelse katoliikliku katekismuse ja seda pärast Martin Lutheri teeside

Piiskop Johannes IV Kieveli salajased (Secretum) pitserid aastast 1518.

Piiskop Johannes IV Kieveli pitser 1516-1525 ja paremal tema salajane (Secretum) pitser, mis on analoogne piiskop Orgase omaga.

avaldamist Saksamaal, millega algas kiriku reformatsioon. Ise jäi piiskop Johannes IV Kievel esialgu truuks katoliiklusele. Et Haapsalu toomkool ei suutnud katoliiklike vaimulike ettevalmistamise ülesannet piisavalt täita, püüdis Johannes IV Kievel rajada Vana-Pärnusse ülikooli tasemele lähenevat kõrgema kooli nn. ladinakooli. Õpetajaks kutsus ta Rostocki väljapaistva humanisti latinist Egbert Harlemi. Kuna kõrgema kooli avamine ei õnnestunud, siis asutas piiskop aastal 1523 stipendiumi, et saata Haapsalu toomkooli õpilasi Euroopa ülikoolidesse teadmisi täiendama.

07.06.1518 kutsus piiskop kokku Osilia Meespäeva.

12.08.1518 andis piiskop Johannes Kievel määruse, mis reguleeris kirikuhärrade ja nende jurisdiktsiooni alla kuuluvate kirikute vahelisi suhteid.

31.01.1519 toimus vahekohus piiskop Kieveli ja tema vasallide vahel. Piiskop Johannesel tekkis vastasseis oma piiskopkonna vasallidega, kes moodustasid Osilia Rüütelkonna ja nõudsid privileege.

30.06.1519 ja 24.10.1519 toimusid Haapsalus Osilia piiskopi ja Osilia rüütelkonna vahelised Meespäevad.

22.12.1520 toimus Osilia Meespäev Arensburgis (Kuressaares), kus piiskop esitas omad esildised rüütelkonnale.

Aastatel 1519–1522 jätkas Johannes IV Kievel oma eellase Johannes Orgase alustatud visitatsioon piiskopkonnas.

06.04.1523 palus Tallinna raad abi Osilia piiskopilt, kuna Tor Teldi laev jäi Hiiumaa lähedal jäässe kinni.

21.04.1522 saatis piiskop Johannes Kievel Haapsalust kirja Tartu ja Tallinna piiskopile Johann Blankenfeldile, kus väljendas nõrdimust Tartu rüütelkonna käitumise üle nende piiskopi vastu ning pakkus abi ja lohutust. Pisut seejärel saatis ta veel ühe kirja nõuannetega seoses rüütelkonna tegevusega oma isanda vastu.

08.03.1523 laenas piiskop maja, mis asus Lihulas, kloostri vastas mäel, auväärsel, heatahtlikule ja kallile ustavale Peter Uexküllile Werderist (Virtsust) tema ustava teenimise eest. Selle maja omanik oli oma eluajal õnnistatud Frythove ja see anti Uexküllile seda kõige vabamal viisil ja kujul.

Piiskop ei võtnud esialgu vasallide poolt loodud Osilia Rüütelkonna nõudmisi väga tõsiselt ning tuli süvenes. Seetõttu pidi tuli lahendamiseks isegi Liivimaa Ordumeister saatma rüütelkonnale ja Osilia piiskopile kirju.

Olgugi, et Johannes IV Kievel oli ise truu katoliiklusele, liitus enamik tema Läänemaa vasalle reformatsiooniga. Viimased sõlmisid 1522. aastal usuliidu ja ründasid piiskoppi järjest uute nõudmistega. 1524. aastal oli piiskop sunnitud neile järele andma. Luterlased said usuvabaduse, kohalik aadelkond sai sõnaõiguse piiskopi valimisel ja eesõiguse kapiitli liikmete valimisel. Pinged keskvoimu ja vasallide seas aga jätkusid ja pärast Johannes IV Kieveli surma vallandusid verise kodusõjana.

Piiskop Johannes IV Kieveli vapp Koluveres. Paremal pitser aastast 1524.

*Piiskop Johannes IV Kieveli vapp Haapsalu lossi värava kohal ja
Kuressaare lossi kabelis.*

Ta taotles maahärra võimu suurendamist, kuid selle taotluse nurjasid vasallid. 1524 andis ta vasallidele eesõiguskirja, milles piirati maahärra võimu.

21.04.1525 kutsus Riia peapiiskop Osilia piiskoppi prelaadi-päevale, mis pidavat toimuma Ronneburgis ja kuhu oli kutsutud ka rüütelkondade esindajad, aga Osilia piiskop põikles sellest kutsest kõrvale. Üheks ettekäändeks kokkusaamisest kõrvale hoida oli väidetav oht mereröövlite rünnakus piiskopkonnale.

02.06.1525 põikles Kievel minemast Wolmarisse Maapäevale.

Detsembris 1525 oli oht, et välisjõud tungivad Osilia aladele ja ordumeister lubas Osilia piiskoppi sel juhul toetada.

Johannes Kievel suri 22.04.1527 kell 6 õhtul ja ta maeti Haapsalus 24.04.1527 toomkiriku kooriossa.

Johannes IV Kieveli ametivapp ehib Haapsalu piiskopilinnuse peaväravat ja Kieveli perekonnavapp leidub Koluvere linnuse peavärava kõrvalt.

Georg von Tiesenhausen

Georg von Tiesenhausen oli Tallinna piiskop 1525–1530 ja Osilia piiskop 1528 (1527)–1530. Ta oli esimene Osilia piiskop, kes ametisse kinnitamiseks vajas kohaliku rüütelkonna tunnustust. Kuigi kapiitel valis Tiesenhauseni piiskopiks juba kaks

nädalat pärast eelmise piiskopi surma ja pool aastat hiljem sai ta riigivürsti ragaaliad, siis ametlikult piiskopiks tunnistati teda alles 1528 aasta veebruaris ehk veel neli kuud hiljem ning seda alles pärast rüütelkonna heakskiitu. Nimi on kirjutatud ka Jürgen.

Tiesenhausen oli Ergli (Erlaa) mõisniku Detlef von Tiesenhauseni poeg. Tema sünniaeg pole teada. Tiesenhausen oli pärit baltisaksa aadlisuguvõsast, kelle esivanemaks oli Henriku Liivimaa kroonikas mainitud piiskoppide Alberti ning Hermanni õemes. 14. sajandi algul elanud Johann von Tiesenhauseni kahest pojast põlvnesid suguvõsa peaharud. Tegemist oli rikka ja võimuka suguvõsaga, kellele kuulusid vasallilinnused ja mitu mõisa nii Eestis kui Lätis.

Piiskop Georg von Tiesenhauseni kingitud etikukivid Rostocki ülikooli peahoone siseõues. Stanislav Stepaško foto.

Püha Jüriga etikukivi ülaosa, kus on vapil kujutatud piiskopkonna (kotkas) ja Tallinna piiskopkonna (2 ladina risti) ja Tiesenhausenite embleemi (härn). Stanislav Stepaško foto.

24.11.1515 immatrikuleeriti Georg Rostocki ülikooli ja samas on mainitud, et ta on pärit Riia piiskopkonnast. Aprillis 1517 sai ta baccalaureus artiumi kraadi. Suhteliselt ruttu jõudis ta filosoofia teaduskonnas magistri kraadini, sest juba talvesemestril 1516/1517 leidub sellekohane märg.

Järgnevalt kokkuvõtte nendest teostest, mille on kirjutanud Anu Mänd.

Rostocki ülikoolis õppimist ja nähtavasti ka selle järeilmõju pidas Tiesenhausen oma elus väga olulisena. On osutatud, et Tiesenhausen oli ülikoolis õppimise ajal peatunud sealse piiskopi residentsis. Rostocki ülikooli peahoone siseõuest leiduvad piiskop Georg von Tiesenhauseni kingitud püha Jüri ja Neitsi Maarjat kujutavad etikukivid. Püha Jüri kujutise ülapoolelt leidub teose annetaja, Tallinna ja Osilia piiskopkonna piiskopi

Georg von Tiesenhauseni vapp.

Etikukivide pildiprogramm on tähendusrikas: püha Jüri oli mõistagi piiskop Georgi nimipühak ja seega tema isiklik kaitsepühak, Neitsi Maarja võib seal aga seista nii Liivimaa kui ka Tallinna piiskopkonna ja toomkiriku kaitsepühakuna. Jumalale emaga etikukivi ülaosas on kujutatud Ristija Johannest (Haapsalu toomkiriku üks kahest kaitsepühakust) ja apostel Andreast. Püha Jüri kohal asuv vapikilp on jaotatud kuueks väljaks. Kahel neist on kujutatud Osiliensise piiskopkonna embleemi – evangelist Johannese kotkast, kahel Tallinna piiskopkonna tunnust (ristamisi asetatud ladina ristid) ja kahel Tiesenhausenite vapitunnust – härja. See, et kujutatud on kahe piiskopkonna vappi, näitab, et etikukivid on tellitud ja valminud ajavahemikus 1529–1530, kui Tiesenhausenile kuulusid mõlemad ametipostid. Vapikilpi kroonivad piiskopi insiigniad: mitra, piiskopisau ja mõõk (viimased kaks osutavad vastavalt piiskopi vaimulikule ja ilmalikule võimule).

Väärrib tähelepanu, et nii etikukivil kui ka 1528. ja 1529. aastal loodud pitsritel on Osilia piiskopkonna embleemil heraldilises mõttes parem asukoht kui Tallinna omal. Ka pitsati legendis on esimesena nimetatud Osilia ja alles seejärel Tallinna kirikut. Kõik see näitab, et Georg pidas Osilia piiskopi ametikohta Tallinna omast tähtsamaks, mida see maavalduste, jõukuse ja mõjukuse poolest ju oligi.

Piiskop Tiesenhauseni pitser.

Piiskop Tiesenhauseni pitser: Osilia ja Tallinna piiskop.

05.03.1523 nimetati ta Osilia praostiks ja 17.03.1525 toompraostiks. 07.03.1525 kirjas on tema tiitliks juba siis antud Osilia toompraost. Samas valiti ta Tallinna piiskopiks. Lisaks sellele oli ta ka Tallinna toomhärja. Üsna pea piiskop Kieveli surma järel valiti ta 04.05.1527 Osilia piiskopiks. Kas ta just piiskop sellest hetkest siiski oli, pole päris selge. Nimelt kinnitas paavst teda 20.05.1527 Osilia piiskopkonna administraatoriks. Tallinna ja Osilia piiskopina sai ta riigivürsti regaaliad Saksa-Rooma keiser Karl V käest alles 30.10.1527. Läänemaa rüütelkond tunnistas Tiesenhausenit kui piiskoppi alles 04.02.1528. Seejuures laiendas ta märgatavalt oma vasallide privileege. Seejärel lasi ta koostada Osilia piiskopi surma korral rakenduvad valimise reeglid, viidates vajadusele vältida tulevikus hõõrumisi, mis Kieveli ametiajal piiskopkonnas aset leidsid. See dokument ei kirjelda aga enam mitte niivõrd uue roomakatoliku prelaadi kanoonilist ametiseseadmist, kuivõrd valitava ilmaliku vürsti võimuletuleku tingimusi. Sellega oli keskaegne kiriklik riigikorraldus Osilia piiskopkonnas lõplikult läbi.¹⁵⁰

09.08.1527 saatis Tiesenhausen kirja Tallinna raele seoses Kaarmal elanud Kerstynne Kruse pärandiga.

16.01.1528 sai piiskop Tiesenhausen Osilia dekaani Reinhold Buxhövdeni käest varasema piiskopi Johannes Kieveli pärandvara.

26.5.1528 käsitles piiskop Georg Fromhold Lode ja Otto

Uexkülli vahelist vaidlust Palli (Loodna) mõisa omandiõiguse asjus.

11.06.1530 kutsuti piiskop Georgi Wendenisse Maapäevale. Seal ta aga 03–15.07.1530 nähtavisti ise ei käinud. 30.07.1530 viibis piiskop Lihulas.

Georg von Tiesenhausen suri 02.10.1530 õhtul kella kaheksa paiku Kuressaares ja 08.10.1530 maeti Haapsalu toomkiriku kooriossa. Sama aasta 6. novembril andis paavst talle loa kanda korraga nii Osilia kui ka Tallinna piiskopi ametinimetust, teadmata, et ta oli juba surnud.

Reinhold von Buxhoeveden

Reinhold von Buxhoeveden oli Osilia piiskop 1530/1532–1541. Ta oli teine Buxhoevedenide soost Osilia piiskop.

01.09.1501 immatrikuleeriti Reinold Rostocki ülikooli ja oli märgitud, et ta on pärit Tartust. Samal päeval immatrikuleeriti samasse ülikooli Osiliast pärit Theodericus Varensbeke. Talvesemestril 1506/1507 jõudis ta bakalaureuse kraadini. Samas on matrikliteraamatus kirjas, et bakalaureuse kraadi sai ka Theodericus Byxhouede. Arvatavasti on siin tegemist mingi veaga. Talvesemestril 1508/1509 sai Rostocki ülikoolis filosoofia teaduskonnas magistrikraadi Arnoldus Byxhoueden. Buxhövedenide sugupuu uurijate arvates on ka siin tegemist veaga ja magistri kraadi sai siiski Reinhold. Sedasi sai Reinhold endale kanoonilise õiguse magistri ja magister artiumi kraadi.

Seejärel asus ta valmistuma vaimuliku karjääriks ning tal õnnestus siirduda vaimuliku kandidaadiajaks Rooma. Hiljemalt 1519. aastal oli ta Liivimaal tagasi, kus temast sai Tartu piiskopi ja tulevase Riia peapiiskopi Johannes Blankenfeldi lähemaid abilisi. 13.11.1519 sai ta Osilia piiskopkonna toomdekaaniks. Järgnevatel aastatel ei viibinud ta siiski mitte Lääne-Eestis, vaid läks hoopis Blankenfeldi saadikuna paavst Leo X juurde audientsile. 1520. aasta järel tegutses ta vaheldumisi Osilias ja Tartus. Aastal 1523 olevat ta olnud Osilia toomhärra. Pärast piiskop Georg von Tiesenhauseni surma (02.10.1530) valiti Buxhoeveden 18.10.1530 Osilia kapiitli ja rüütelkonna poolt

piiskopiks, sealjuures anti Läänemaa vasallide hulgast talle kaks vastuhäält. Keiser kinnitas uue piiskopi 1531. aasta detsembris, paavsti poolt tuli kinnitus aga alles 03.08.1532. Kuid enne, kui Liivimaal sellest teada saadi, puhkes Saare-Lääne vaenus. Piiskop Reinhold maksis ametikoha eest kuuriale vaid poole tavapärasest summast.

04.03.1532 viibis piiskop Reinhold Wolmaris Maapäeval. 14.06.1533 saatis paavst Clemens VII Osilia piiskop Reinholdile kirja seoses piiskopkonna tülidega.

Reinholdil tekkis tüli Läänemaale tunginud Riia peapiiskopi abilise Wilhelm von Hohenzollerniga, kes püüdis ise piiskopiau endale saada. Lõpuks õnnestus Buxhoevedenil vaenus võita, kuid see tõi kaasa tõsise rahalise puudujäägi ning tülid mõjukate

Piiskop Reinhold von Buxhövedeni vapp Koluvere linnuse seinal. Tänapäeval on seal esil koopia või on originaal tugevasti kannatada saanud.

vasallisuguvõsadega. Osilia kapiitel ja kohalik rüütelkond avaldasid Reinholdile truudust alles aasta 1534 lõpul.

Aastal 1534, esmaspäeval pärast Neitsi Maarja päeva (23.11.1534) vandusid ettenähtud vormis konsul Jasperus Sulen ja teised Haapsalu eeslinnade kodanikud, nimelt Lucas Molner, Paulus Priss, kullassepp Johannes, John Krumholt, Paulus ab Muncken, Jodocus Ledebur, Nicolaus Prusse, Nicolaus Holst, Augustinus Hentz, Mathias Sellsteker, Olaus sepp, Matz La[g?], Johannes Mey, Johannes Scherneweuer, Petrus kingsepp, Jacobus Oltholt, Bertolomeus kingsepp, Thomas rätsep, Mathias habemeajaja Junior, Olaus sepp, Lucas kingsepp, Laurentius Swartz, Burghardus maaler, Petrus voorimees, Hinricus de Ra[---], Andreas Worm, Paulus Henni, Jacobus kingsepp, Johannes peensepp, millega tahetakse olla ustav ja sõnakuulelik Osilia isandale. Tunnistajad Buxhoeueden Advocatus nimetatud Oziliensi kirikust, John Buxhoeueden Saaremaa foogt, Joachim Bruns (piiskopi sekretär), Johannes Dinckla, Ludovicus Sulen, Gerhard Tiesenhusen spetsiaalselt kutsusid ja määrasid tunnistajad. Arnold Vitingkhoff (toomhärra).

Arnold Vitingkhoff oli siin toomhärra, sündmuse ülestähendaja.

Piiskop Reinhold kinnitas varasemad vasallkonna privileegid alles aastal 1539 kui olukord oli tema jaoks juba väga kehv. Seetõttu jätkusid sisevastuolud piiskopkonnas ka 1540. aastatel. Vaenuse all mõeldakse siin nn. kodusõda ehk lihtsalt tüli, mille käigus nelja aasta jooksul hukkus mõnisada inimest, põletati maha Virtsu vasallilinnus ning järjekordselt Vana-Pärnu. Tüli lõppes Volmari lepinguga, mis allkirjastati 29.07.1536. Kohus

Piiskop Reinhold von Buxhoeuedeni pitsereid.

algas Volmaris 09.07.1536 ja Reinhold ise saabus kohale alles 20.07.1536.

01.07.1537 kinnitas ja laiendas ta Vana-Pärnu privileege nimetades ja piiritledes linnale jäetud maid.

Pärast vaenuse lõppu jäid piiskopile tülid omade vasallidega ning sõjategevusest tingitud suured võlad. Arensburgi lossis ta koguni vangistati. Buxhoeveden loobus ametist enne 13.07.1541. Sealjuures avaldas talle tugevat survet Liivi ordu. Buxhoevedenile anti elatiseks Koluvere piiskopilinnus, kus ta ka suri 02.05.1557.

Täpsemalt võib vaenuse kohta lugeda piiskopkonna eluloo peatükist.

Wilhelm von Hohenzollern

Wilhelm von Hohenzollern oli piiskopiks Saare-Lääne vaenuse ajal (1532–1536) ja võitles piiskop Buxhoevedeniga. Teda tuntakse mitme nime all: Wilhelm von Brandenburg, Wilhelm von Brandenburg-Ansbach, markkrahv Wilhelm ja veelgi pikema nimega nagu Wilhelm von Brandenburg-Ansbach-Kulmbach.

Wilhelm sündis 29.06.1498 Ansbachis Saksamaal. Ema poolt oli tema vanavanaisa Saksa kuningas Albrecht II (1397–1439) ja vanaisa Poola kuningas Kazimierz IV (1427–1492). Tema

eellaste hulgast leiduvad Habsburgid. Wilhelmi isa oli Ansbachi valitseja ja vend Preisimaa hertsog. Sugulaste hulgast leidis mõjukaid valitsejaid. Sedasi oli ka Wilhelmil noore mehana vaid üks suund ehk tõusta mingiks valitsejaks. Perekondd nägi aga Wilhelmile ette vaimuliku karjääri, mis Wilhelmile endale aga ei sobinud. Vaimulikus teda ei pühitsetud ja hiljem püüdis ta koguni Liivimaad sekulariseerida ehk ühiskondlikku elu usust eemaldada. Tema vend Albrecht von Hohenzollern, kes kandis ka markkrahvi tiitlit, oli aastatel 1511–1525 Saksa ordu kõrgmeister.

Kusagil 1520. aastate keskpaiku õnnestus Wilhelmil hankida endale Mainzi ja Kölni toomhärja kohad. Karjäärivõimalusi seal aga näha polnud ning otsingud suurema võimu järele jätkusid. Vend Albrecht proovis aastal 1525 Wilhelmist teha Masoovia hertsogi. See plaan aga ebaõnnestus.

Riia peapiiskopiks 1528. aastal valitud Thomas Schöning soovis taastada peapiiskopi sõltumatuse ordumeister Wolter von Plattenbergist. Wilhelmi vend Albrecht lubas siis Schöningile tuge paavstilt ja soovitas tal endale abiks võtta riigivürstist koadjuutor. Esialgu pakkus ta selleks välja kolm kandidaati ja nende hulgas Wilhelmi. Hiljem hakkas ta Albrecht Wilhelmit rohkem esile tõstma ja sedasi nõustus Thomas Schöning 1529. aasta septembris Wilhelmi endale koadjuutoriks (esindajaks ja järglaseks) võtma. Järgmisel aastal saabuski Wilhelm Liivimaale.

Wilhelm tundis, et kohalikud maaisandad ei soovi tema võimu kasvamist, kuid ei jättnud selle püüdlemist. Selleks tekkis talle äärmiselt soodne juhus, kuna tema nõunik ja Läänemaa üks rüütelkonna juhtidest Georg von Ungern läks koos teiste vasallidega piiskop Reinhold von Buxhoevedeniga tülli ning otsustas tolle asemel piiskopiks teha Wilhelmi.

1532. aasta aprillis külastas Wilhelm Haapsalus resideeruvaid mässulisi aadlikke ja asus koostama tegevuskava Osilia piiskopiks tõusmiseks. 12.11.1532 valisidki Läänemaa aadlikud ja osa toomkapiitlist Wilhelmi piiskopiks ning Wilhelm läkski Haapsallu. 18.11.1532 oli ta jõudnud Audrusse. 19.11.1532 soovis markkrahv Wilhelmile valimise puhul õnne ordumeister Walter von Plettenberg.

Haapsallu jõudis Wilhelm 21.11.1532. Selleks ajaks oli selge, et piiskop Reinhold oma ametist vabatahtlikult ei loobu. Kuressare foogt Gotthard von Gilsen oli koos Saaremaa aadlikega Reinholdile truuks jäänud. Nii jäigi esialgu Wilhelmile Osilia mandriosa ja saared jäid Buxhoevedenile. Siit algaski nn. Saare-Lääne vaenus, mis kestis aastani 1536.

Siit edasi proovis Wilhelm Osiliat sekuleerida ja muuta see ilmalikuks vürstiriigiks. Kohati kõneldi Wilhelmist kui „Liivimaa kuningast”. Vaenus kulges Wilhelmile algusest peale negatiivselt. Selgus, et paavst oli Reinhold von Buxhoevedeni juba 03.08.1532 piiskopiks kinnitanud ning Wilhelmi katsed seda tühistada ebaõnnestusid. Järgmisel kahel aastal rüüstasid Reinhold ja Wilhelm vastastikku võimu all olevaid alasid. Wilhelm lootis, et 01.04.1533 sõlmitud Võnnu liit Liivi ordu maameistri, maa-marssal Hermann von Büggenei ja Riia linna vahel annab talle toetust. Tegelikult tekkis tal aga vastasseis Pärnu ja Tallinna komtuuride ja Maasilinna foogtiga. Vähemalt vaenutsemise kõige kuumemal ajal 1533–1534 viibis markkrahv Wilhelm ise Haapsalus. 1534. aastal toimunud Viljandi maapäeval ühinesid Wilhelmi vastu kõik Liivimaa seisused ning Wilhelm oli sunnitud Haapsalust lahkuma. 09.07.1536 algas Volmaris kohtupäev, kus prooviti lahendada Saare-Lääne vaenuse poolt tekkinud tülisid. Markkrahv viibis Volmars algusest peale ja väidetavalt haigestunud piiskop Reinhold saabus alles 20.07.1536. 29.07.1536 lahendati olukord lõplikult Reinholdi kasuks. Wilhelm sai selle eest rahalise kompensatsiooni, aga piiskopiseisus oli läinud.

Hiljem läks Wilhelmil pisut paremini. Pärast Riia peapiiskopi Thomas Schöningi surma 1539. aastal sai Wilhelmist Riia peapiiskop. Suhted orduga olid tal aga kehvad. Wilhelm tegi koguni plaani sõtta astumiseks ordu vastu ja pärast lühikest sõjategevust Wilhelm vangistati. Siis sekkus asjade käiku aga Poola ja Wilhelm ennistati 1557. aastal piiskopiks.

Järgmisel aastal algas Liivi sõda. Oma positsioonide säilitamiseks alistus Wilhelm Poola kuningale. 1562. aasta lõpul Wilhelmi tervis halvenes ja 04.02.1563 ta suri Riias. Sedasi tuli Wilhelmist viimane Riia peapiiskop.

1535.a. saatis Wilhelmi haldusjuht Meinecke von Schierstedt

hertsog Albrechtile kirja, kus teatas muuhulgas, et Wilhelm olevat Haapsalus näinud Valget Daami.

Mida võib kokkuvõttes markkrahv Wilhelmi kohta väita? Tegemist oli kohe kindlasti Osilia piiskopkonna ajaloo suurima manipulaatori ja avantüristiga, kellel aga ei läinud Osilia piiskopiks saamine õnneks. Siiski oskas ta oma kaotused keerata endale kasulikult võitudeks.

Johannes von Münchhausen

Johannes von Münchhausen oli Kuramaa piiskop 1540–1560 ja Osilia piiskop 1542–1560. Tema vanemad olid Vörde droost Johann von Münchhausen ja Anna von Wettberg. Isapoolsed vanavanemad olid Ludolf von Münchhausen ja Katharina von dem Busche-Ippenburch. Münchhausen sündis Mindeni lähedal Saksamaal. Johannesel oli tädi Kuningunde ja teada on õde Anna ning vennad Christoph ja Ernst.

Umbes 1525. aastal Johannes von Münchhausenist Bremeni toomhärja. Ta oli Verdeni ja Osilia thesaurus (varahoidja) ja kanoonik ning Mindeni toomhärja. Ta valiti 1540 algul Kuramaa piiskopiks ja kinnitati ametisse 26.01.1541. Pool aastat hiljem 13.07.1541 sai ta Osilia administraatoriks. Ta kinnitati piiskopiks 04.03.1542 paavst Paulus III poolt ja teistel andmetel juba 09.01.1542. Aga veel palju hiljemgi kasutati tema kohta tiitlit – Kuramaa piiskop ja Osilia (stifti) administraator (nt. 08.08.1545, 24.05.1546, 01.10.1553).

Pärast Osilia administraatoriks kinnitamist Osilia kapiitli poolt kinnitas ta 24.07.1541 rüütliõiguse privileegid Läänemaal ja Saaremaal.

26.07.1541 kinnitas Münchhausen Haapsalu linna privileegid. Samad privileegid kinnitas 08.05.1594 kuningas Sigismund.

08–09.08.1541 soovitasid Tallinna ja Tartu piiskopid Münchhausenit Osilia piiskopiks ja saatsid vastava palvekirja paavstile, kus palusid paavsti kinnitust sellele. Pool aastat hiljem tuligi Münchhausenist Osilia piiskop. Oma valitsemisaega alustas ta aga juba pisut etterutates. 19.08.1541 kutsus ta kolmapäevaks 24.08.1541 Arensburgi piiskopkonna rüütelkonna temale austust

avaldama, rõõmsalt sööma ja jooma. Pidu jätkus veel järgmisel päeval ehk neljapäeval.

02.06.1543 osales ta Osilia meespäeval Haapsalus, kus vande andis kaheteistliikmeline stiftinõukogu.

01.02.1548 lahendas ta tüli Kiltsi mõisa pärast.

30.09.1551 võttis piiskop oma sekretärina teenistusse doktor Rembert Gilsheimi, 100 taalri, 1 koorma rukki, 1 koorma linnase, 2 rasvase härja, 10 lamba, 2 rasvase sea, 2 koorma kaera, 4 koorma heina eest aastas. Lisaks lubati talle puitu ja traditsiooniline kohturiietus kolmele inimesele. Doktorist sekretär teenis kaks aastat siiralt, ustavalt, oskuslikult, kõnekalt, suurtes ja väikestes asjades, riigi- ja meespäevadel, peapiiskoppide ja ordumeistrite juures käimisel ning piiskop oli temaga väga rahul ja talle meeldis ka joonistada. Tegemist oli õpetatud mehega, kelle mõistus pürgis veel kõrgemate asjade poole, protesteeris palavas tujus, et talle makstakse liiga kasinalt ja ta ei taha enam niimoodi teenida. Piiskop kuulas seda rahulikult ja võttis selle *ad notam* vastu. Kahe aasta pärast lahkuski sekretär piiskopi teenistusest.

Piiskop Johannes von Münchhauseni pitser 1543-1552.

Tal olevat olnud tegemist Lihula nunnade protestantliku meelsusega ja 1553 olevat ta korraldanud Osilia piiskopkonnas kirikuvisitatsiooni.

01.10.1553 osales ta Haapsalus õiguspõhiste Kärbla ja Taebla mõisade omanike vahel ja nende mõisade piiride määratluse ja seda koos Tallinna piiskopi ning Osilia praosti Friedrich vom Ampteni ning mitme teise ametnikuga.

17.01.1554 osales piiskop Johannes Wolmari Maapäeval.

04.06.1554 andis piiskop Johannes välja nn. üldise mandaadi nii Osilia kui Kuramaa kohta. Sealhulgas tegi ta ettekirjutised piiskopkonna ametnike rõivaste kohta.

09.03.1555 esitasid Johannesele kaebuse Osilia seisused ehk rüütelkond, kus tõid esile mitmeid puuduseid piiskopkonna juhtimises.

Seejärel saatis piiskop kihelkonnakirjade kaudu kõigile aadlikele teate, et nelipühade ajal peetakse suurejooneline pidu. Seal lubas ta oma sulastel loa papagoid püssidest tulistada ja peole võis võtta kaasa perenaise ja lapsed.

07.05.1557 korraldas endise Osilia piiskopi Reinhold Buxhoevedeni pärandvara. Reinhold suri viis päeva varem.

20.06.1557 kinnitas ta Arensburgis Riia õiguse kasutuselevõtu Piltenes. Kohal olid Kuramaa piiskopkonna praost ja dekaan.

1557 sai ta aru, et varsti toimub venelaste sissetung Liivimaale, siis lasi ta Läänemaalt kirikute ja kabelite kulla, hõbeda ning ehted viia Arensburgi.

1558. aasta märtsis ja detsembris toimunud Maapäevadele saatis Johannes vaid oma nõunikud, jäädes ise halbadele ilmas-tikuoludele viidate Saaremaale.

1558 tõstis ta oma poja Christoph von Münchhauseni Läänemaa stiftfoogtiks. Münchhausen müüs 1559 sügisel oma valdused 30000 taalri eest Taani kuningas Frederik II-le, kes omakorda kinkis need oma vennale hertsog Magnusele, võttis vastu Lutheri õpetuse ja lahkus Liivimaalt, ehkki ametlikult jäi Münchhausen ametisse kuni järgmise aastani. Hiljem tegutses ta Taanis ja Saksamaal. Seal kandis ta nime Johann von Olden. Münchhausen suri 27.01.1572 ning maeti Verdeni toomkirikusse.

Osilia piiskopina paistis Johannes von Münchhausen silma

kokkuhoidliku majandamise ja suurejoonelise viljakaubandusega. Tema ajal vähendati märgatavalt linnuste kaitsemeeskondi. Kokkuhoid ja kaubandus aitasid piiskopkonna üüratutest võlgadest lahti saada. Ta toetas oma soosikuid hariduse omandamisel, nautis kauneid kunste ja head seltskonda. Maapäevadel käimisest püüdis ta kõrvale hoida.

Taanis Veksø kirikus ripub kirikukell, millel on tekst “Aastal 1555, Jumala armust Johannes, Kuramaa piiskop ja Osiliensise administraator”. Arvatakse, et see oli algselt Haapsalu toomkirikus, kuskohast see sõdade ajal umbes 1563 Taani viidi.

Johannese vend Ernst oli olnud aastatel 1535-1544 Kuldiga komtuur, kes aga suri 1550. Tal oli ka vend Christoph, kes tuli samuti elama Osilia piiskopkonda.

Piiskop Johannes von Münchhauseni pitser 1544. Kirjas kui Kuramaa piiskop ja Osilia administraator. Paremal Taanis Veksø kirikus ripuval kirikukellal olev Münchhauseni vapp.

Hertsog Magnus (26.08.1540 Kopenhaagen – 28.03.1583 Piltene, Kuramaa) oli Holsteini hertsogiriigi hertsog ja Taani kuningriigi prints, Osilia ja Kuramaa piiskop ning Liivimaa kuningas 1570–1577. Magnus oli Taani kuninga Christian III poeg ja kuningas Frederik II vend ning enne Osilia piiskopiks ja Liivimaa kuningaks nimetamist Holsteini hertsogiriigi hertsog, Taani kuningriigi prints, kellele pärast isa surma tema vend ja

kuningaks saanud Frederik II eraldas omandatud Osilia piiskopkonna, selleks, et Magnus loobuks Holsteini hertsogiriigi hertsogi tiitlist. Magnus oli Osilia piiskopkonna piiskop 1560–1573. Osilia aga ei kujutanud siis enam endast iseseisvat piiskopiriiki. Läänemaa valdused kaotas ta juba pisut varem, sest need läksid Taani kuningriigi valdusesse. Nii lakkas feodaalriik Osilia olemast juba 1559 kui Taani kuningas selle ostis.

Magnust on sageli peetud 16. sajandi Liivimaa suurimaks aferistikks, kuna ta püüdis väga erinevate vahenditega saavutada võimalikult suurt võimu: esialgu toetus ta oma vennale, selle huvipuuduse tõttu läks aga 1570 üle Venemaa ja Ivan IV poolele, kes pakkus talle ka Liivimaa vasallkuninga tiitlit. Kuid ka Ivani ja Magnuse vahel tekkisid peagi vastuolud kui selgus, et tsaari poolt pakutav kuningavõim oli ainult sümboolne. Seetõttu otsustas Magnus taas poolt vahetada ning läks 1578 üle Poola poolele, säilitades endale vaid Kuramaa piiskopkonna.

Osilial oli olemas müntimisõigus, aga ainsa piiskopina vermis münte Haapsalus ja Kuressaares hertsog Magnus. Vermitud mündid olid veeringud ja killingid. Neid vermiti aastatel 1561–1569. Haapsalus vermiti münte nähtavasti aastatel 1562–1564 ja Kuressaares aastatel 1562–1569.

Kahes kohas vermitud mündid olid erinevad. Ühine oli nendel aga see, et ühel küljel oli mündil Osilia (Osiliae) vapilinnu pilt.

Hertsog Magnuse suur pitsat

Milline oli siis Osilia piiskopkonna piiskoppide saatus?

1227–1228 Gottfried

Oma piiskopkonna sai ta kas 1227 lõpul või siis 1228 algul. Juunikuus 1228 loovutas ta osa oma valdustest ordule, Saaremaale ta ei jõudnudki. 01.10.1228 sai ta Saksamaal Würzburgis endale piiskopi regaaliad. Oma piiskopkonda ta aga tagasi ei läinudki ja oli sedasi Osilia piiskopina vaid paar kuud, kuni ametist loobus ja piiskopkonnas viibis samuti alla aasta.

1230–1234 Auline'i Baudouin

Paavsti legaat, kes sai endale Liivimaal suure võimu, aga läks ka kohalikega tülli, Liivimaal tekkis kaos ning lõpuks asendati ta paavsti poolt Modena Wilhelmiga. Õigeks piiskopiks teda ei nimetatud, aga paavsti poolt 1232 saadetud kiri Osilia piiskopile viitab, et keegi pidi Osilia piiskop tol ajal olema. Kuna siis kedagi teist Osilias piiskopina ei tegutsenud siis oli tema nähtavasti piiskopi seisuses.

1234–1260 Heinrich I

Suurte tegudega kompromissivõimeline piiskop, kelle valitsusajal ehitati Lihula linnus ja rajati katedraal Peronasse (Vana-Pärnu), kuhu ta ise hiljem maeti. Tema valitsusaega varjutasid lahkkelid orduga ning kolm talupoegade ülestõusu.

1262–1285 Hermann I von Buxhoeveden

Oma valitsusajal pidi ta üle elama Perona hävingu ning Karuse jäälahingu, kus ta sai ise vigastada. Ta alustas uue Osilia pealinna ehitusega Haapsallu. Suri Arensburgis.

- 1286–1294** **Heinrich II**
Temast on väga vähe teada. Teada pole ei ametisse määramise ega surma aeg.
- 1294–1294** **Jakob I**
Teada on vaid see, et sellenimeline piiskop andis välja Haapsalu linnaõiguse. Kas selline piiskop ka tegelikult ametis oli, pole kindlalt teada.
- 1294–1307** **Konrad I**
Tema ametisolekuajale jäi Liivimaa kodusõda, mille all Osilia piiskopkond korralikult kannatas. Tema surmaaeg pole täpselt teada, aga see oli ajavahemikul 1307–1310.
- 1310–1321** **Hartung**
Temale langesid eelmise piiskopi tülid ja nende lahendamine, millega ta lõpuks ka hakkama sai. Suri 1321. aasta hilissügisel. Maeti Haapsalu toomkirikusse.
- 1322–1337** **Jakob II**
Esimene Osilia piiskop, kes maksis kuuriale ametisse nimetamise eest maksu. Lahendada oli tal mitmeid tülisid ja ta osales mitmete lepingute koostamisel. Oli Riia peapiiskopi vikaar ja elas sedasi osa ajast Riias. Ta suri Lübeckis ja maeti ka sinna.
- 1338–1362** **Hermann II Osenbrügge**
Tema ametisolekuajale langes Jüriöö ülestõus. Kus ta suri ja kuhu maeti pole teada.

- 1363–1374 Konrad II**
Tema piiskopkonnas viibimise kohta palju teadmisi pole. Palju veetis ta aega Lübeckis. Ka surma aeg ning matmiskoht on täpsemalt teadmata.
- 1374–1381 Heinrich III**
Temast tuli Osilia piiskop suhteliselt vanana. Sellele ametikohale määrati ta seetõttu, et oli juba varem tugevasti võlastanud. Oma võlgade maksmiseks proovis Heinrich siis Osilia piiskopkonna varade kallale minna ja see ei meeldinud kapiitlile. Lõpuks piiskop leiti Kuressaare lossist surnuna ning tema surma asjaolude uurimiseks kulutati palju aega. Nähtavasti ta maeti Kuressaarde.
- 1383–1383 Johannes Sluter de Hex**
Antipaavst määras piiskopiks, aga ta ei saanud kunagi oma piiskopkonda.
- 1385–1419 Winrich Kniprode**
Tema pikk ametisolekuaeg oli pikk ja suhteliselt rahulik. Ta suri Arensburgis ja nähtavasti ka maeti seal.
- 1420–1423 Caspar Schuwenflug**
Määrati piiskopiks 08.01.1420, saabus piiskopkonda u. 19.07.1420 ja juba 07.08.1420 palus end kusagile mujale määrata. Lahkus piiskopkonnast pärast 1420.a. novembris toimunud meespäeva ja seejärel ta nähtavasti enam piiskopkonda ei naasnud. Seega viibis ta oma ametisolekuaja pea nelja aasta jooksul oma piiskopkonnas vaid 4-5 kuud.

1423–1432

Christian Kuband

Paavst määras Osilia piiskopiks oma pihhiisa Kubandi. Hoiatusi Kubandi suhtes tuli mitmest suunast, aga paavst nendest välja ei teinud. Sekelduste tõttu saabus Kuband oma piiskopkonda alles kaks aastat pärast piiskopiks määramist. Kuband lahkus lahkkelide tagajärjel piiskopkonnast suvel 1429 ja tagasi enam ei tulnud ning suri 1432 Itaalias. Seega viibis ta oma üheksa-aastasest ametiajast 1423–1432 oma piiskopkonnas vaid neli aastat.

1432–1438

Johannes I Schutte

Oli kahel Osilia piiskopi valimisel elektiks. Piiskopkonna tegelik valitseja tuli temast pärast piiskop Kubandi lahkumist Itaaliasse ja piiskopi-ametisse õnnistati Schutte alles Kubandi surma järel. Ta maeti Haapsalu lossikirikusse.

1439–1457

Johannes II Creul

Paavst määras Creuli Osilia piiskopiks, aga lahkkelide tõttu saabus ta oma piiskopkonna aladele alles kümme aastat hiljem ja sai endale vaid Läänemaa. Seega oli ta piiskopkonna aladel 1449–1453 ehk neljal aastal, aga kokku oli ta piiskopina aastatel 1439–1457 ehk 18 aastat.

1449–1458

Ludolf Grove

Oli uue piiskopi valimistel Osilia kapiitli elekt. Paavst määras aga piiskopiks ordumeelse Creuli. Selle tagajärjel tekkis piiskopitooli ümber suur tüli, mis lahenes alles nn. Arensburgi rahu sõlmimisega, millega temast tuli vanem piiskop. Valitses üksi 1457–1458. Tema matmise koht pole teada.

- 1458–1468 Johann Vatelkanne**
Piiskopkonna elekt piiskopitoolile, aga paavst määras piiskopiks Hoensteini. Sedasi süttis konflikt, mis lõpuks muutus üsna vägivaldseks. Lõpuks tõusis Vatelkanne piiskopkonna valitsejaks, aga Hoenstein oli ametlikult piiskop. Vatelkanne surma kohta on oletus, et ta vahistati ning tema kallal kasutati vägivalda ning arvatavasti koguni tapeti.
- 1458–1471 Jodokus Hoenstein**
Ta oli ordumeelne, kes algul oli ametis ordu prokuraatorina Roomas. Heade suhete tõttu paavsti lähikonnas määrati ta Osilia piiskopiks. Siis aga tekkis tüli kapiitli poolt piiskopiks valitud Vatelkannega. Lõpuks anti piiskopkond rendile Vatelkannele ning pärast Vatelkanne surma sai ta tegutseda Osilia piiskopina. Ta suri Haapsalus, kuhu ta ka maeti.
- 1471–1491 Peter Wetberg**
Suhteliselt rahuliku ametisoleku ajal tegeles Saaremaal Riia linnale kuulunud maade tagasisaamisega ja erinevate piiskopkonna siseste lahkhelide lahendamisega. Ta maeti Arensburgi.
- 1491–1515 Johannes III Orgas**
Tema ametisolekuajale sattusid kaks ikaldusaastat, katk ja nakkusepideemia. Hakati ehitama Kõpu tuletorni. Maeti Haapsalu piiskopilinnuse Maarja kabelisse.

- 1515–1527 Johannes IV Kievel**
Tema ajal arenes välja Osilia Rüütelkond. Ta viis läbi kirikuvisitatsiooni. Maeti Haapsalu toomkiriku kooriossa.
- 1528–1530 Georg von Tiesenhausen**
Oli samaaegselt nii Tallinna kui Osilia piiskop Maeti Haapsalu toomkiriku kooriossa.
- 1530–1541 Reinhold von Buxhoeveden**
Oli üks Saare-Lääne vaenuse osapooltest ja väljus sealt võitjana. Hiljem vangistati ja tagandati ning vanglast vabanenuna elas kuni surmani Koluveres.
- 1532–1536 Wilhelm Hohenzollern**
Valiti mässuliste aadlike poolt Osilia piiskopiks, mille tagajärjel tekkis suurem tüli Osilia piiskopiks juba varem valitud Reinhold von Buxhoevedeniga. Saare-Lääne vaenuses jäi siiski peale Reinhold ja Wilhelm lahkus Osilia piiskopkonnast. Hiljem tuli temast Riia peapiiskop.
- 1542–1559 Johannes V von Münchhausen**
Oli samaaegselt ka Kuramaa piiskopiks ning müüs Osilia piiskopkonna maha Taani kuningale, millega lõppes iseseisva piiskopkonna eksisteerimine. Seejärel siirdus tagasi Verdenisse, kus suri ja maeti sinna.

Osilia ajalugu mõjutanud paavstid

Huvi Liivimaa ja Eesti vallutamise vastu tekkis juba 12. sajandi keskel kui saksa kaupmehed otsisid uusi turgusid. Baltimaade kaudu oli hea kaubelda Vene vürstiriikidega. Samasugune huvi Baltimaade vastu oli ka Taani kaupmeestel. Kuna Eesti alad olid veel ristimata, hakati Eestimaaale saatma munkasid. Esimene selline teadaolev oli u. 1165.a. Eestimaa piiskopiks määratud munk Fulco. Paaril korral käis ta ka Eestis paganaid ristimas kuid eriti tulemusrikas tema tegevus polnud. 1184 saabus Liivimaale Meinhard, kes kuulutati kaks aastat hiljem Liivimaa piiskopiks. Teda aitasid mitmed tegusad vaimulikud, nende hulgas Theoderich, kellest hiljem tuli Eestimaa piiskop. Meinhard ei saanud paganate ristimisega eriti hakkama ja palus seetõttu abi paavstilt. Paavst Coelestinus III kuulutaski 1193 välja ristisõja Ida-Euroopa paganate vastu. Meinhard ise suri aastal 1196 enne ristisõdade algust. Pärast Meinhardi määrati piiskopiks Berthold, kes samuti ei suutnud kohalikke rahumeelselt ristida. Seejärel pani ta oma tegevuses rõhu sõjalisele jõule. 1198 hukkus Berthold ise lahingus Riia lähistel.

1199 nimetati uueks Liivimaa piiskopiks Albert von Buxhoeveden. Rooma paavsti Innocentius III õhutusel alustati sõjalise tegevusega Liivimaal. 1202 asutati Mõõgavendade ordu. Aastaks 1206 alistati liivlased ja aastaks 1208 latgalid. Seejärel asuti alistama eestlasi. Aastaks 1227 olid Eestimaa alad vallutatud ja alistatud. Selleks aga kasutati veel Maarjamaast huvitatud Taani kuninga abi. Nimelt kartis piiskop Albert, et eestlased sõlmivad liidu venelastega. Seepärast otsis Albert abi tolleaegselt Läänemere alade tugevamalt jõult Taanilt ja selle kuningalt Valdemar II-lt. Saanud õnnistuse paavstilt, otsustas Taani kuningas vallutada Eesti põhjaosa.

Seega aastal 1218 sõlmiti esimene kolmepoolne leping Eestimaa alade jagamiseks. Selle lepingu osapoolteks olid:

- Liivima piiskop, Saksamaa eestseisja Baltimaades, Albert von Buxhövdn, kelle rüütelkond oli kurnatud eelnevatest lahingutest eestlaste ja ugalastega (Ugandi) ja kes kartis,

et veel iseseisvaks jäänud aladel (Saaremaa, Harjumaa, Virumaa) võivad eestlased luua liidu venelastega ja rünnata sakslasi. Lisajõude tal sel hetkel polnud aga kusagilt võtta.

- Taani kuningas Valdemar II, kes oli omal ajal üks võimukamaid kuningaids Läänemere regioonis ja tuntud oma erakordse võidukusega sõdades.
- Rooma kristliku katoliku kiriku paavst Honorius III, kes oli huvitatud ristiusu levitamisest kõikjal maailmas ja nägi kogu ettevõtmises vaid võimalust levitada usku paganate hulgas.

Lepingu sisuks võib lühidalt lugeda seda, et Põhja-Eesti alad anti Taani kuningriigi valdustesse. 25.06.1219 maabuski Taani kuningas laevastikuga Eesti linnuse Lindanisa (Toompea) all.

Osilia piiskopid õnnistas ametisse Rooma paavst. Seepärast esitame järgnevalt Osilia alade ajalugu mõjutanud Rooma paavste pisut lähemalt.

Aleksander III ehk sündides Orlando Bandinelli oli Rooma paavst 1159–1181. Ta oli esimene teadaolev paavst, kes pööras tähelepanu ristiusu levitamisele Balti mere äärsetel aladel. Olles ise Prantsusmaal paguluses suhtles ta oma sõbra Lundi peapiiskopi Eskiliga, kes oli samuti paguluses Prantsusmaal. Sedasi otsustasid nad lõpuks, et paika tuleb panna Uppsala piiskop ja Eestimaa piiskop. Samuti prooviti ristiusu levitamisega alustada Soome aladel. Aastal 1171 saatis paavst Aleksander III kirja Trondheimi peapiiskopile ja endisele Stavangeri piiskopile, kus soovis määrata Eestimaa piiskopi Fulco abiliseks Eesti päritolu munk Nicolause. Paar päeva hiljem lubas Aleksander III oma bullas *Non parum animus noster* indulgentse üheks aastaks nendele, kes lähevad Eestimaaile võitlema eestlaste vastu, sest nähtavasti olid eestlased usu levitajaid tapnud. See üleskutse saadeti Taani, Norra ja Rootsi kuningatele. Veel nädal hiljem kutsus Aleksander III Taani usklikke üles toetama Eestimaa piiskoppi Fulcot ja lubas Fulcot abistanutele pattude andeks andmist.⁴⁰

Clemens III ehk sündides Paolo Scolari oli Rooma paavst 1187–1191. Tema kinnitas 01.10.1188 esimeseks Liivimaa piiskopiks preester Meinhardi. Nähtavasti oli Eestimaa piiskop Fulco selleks ajaks juba mõnda aega areenilt kadunud või Eestimaalt lahkunud.

Coelestinus III ehk sündides Giacinto Bobo oli Rooma paavstiks 1191–1198. Ta sündis Roomas u. 1106 ja suri samas 1198. Ta on Vatikani ajaloos ainus kardinal, kes on osalenud 10 paavsti valimisel. Paavst tuli temast 85-aastasena. Pisut enne oma surma kavatses Coelestinus III ametist loobuda, aga kardinalid sellega ei nõustunud. 27.04.1193 kuulutas Coelestinus III oma läkituses välja ristsõja Liivimaale. Hiljem lubas Coelestinus III kõigi pattude andeksandmist igauhele, kes lähevad Liivimaale misjonitööle. Aastal 1195 külastas teda Liivimaa piiskopi Meinhardi saadikuna tulevane Eestimaa piiskop Theoderich.

Innocentius III ehk sündides Lotario dei Conti di Segni oli Rooma paavst 1198-1216. Tema suguvõsast leidub veel teisigi paavste. Innocentius III alustas mitu ristsõda, nende hulgas ka ristsõja Liivimaa paganate vastu 1199 jätkates oma eeldaja tegevust Liivimaal. Ka tema lubas ristsõdijad vabastada pattudest. Ta sätestas karistused hooramise, mõrva, vaelevandumise ja teiste kuritegude eest. Ta keelas ka abielud lähisugulaste vahel. 1202 tunnistas ta Mõõgavendade ordu. Aasta hiljem külastas paavsti liivlaste vanem Kaupo ja tulevane Eesti piiskop Theoderich. Theoderich külastas paavst Innocentius III mitmel korral. 1212 volitas paavst Mõõgavendade ordu määrama vallutatud aladele piiskopi. 30.10.1213 kinnitas paavst Eestimaa esimeseks piiskopiks Theoderichi. Ta palus Münsteri piiskoppi toetama Eestimaa (Lihula) piiskopi visiiti ja kaitsma teda. Samasisulise kirja saatis ta Saksimaa valitsejatele. 31.10.1213 manitses Innocentius III Mõõgavendade ordu, et nad ei tohiks olla koormaks Eestimaa piiskopile. Paavst manitses, et kui piiskop Theoderich oli teinud suure töö rahva usku pööramises, siis ristsõdijad olid palju paha teinud pantvangide võtmisega. Tuleb arvestada, et kohalike elanike näol ei ole tegemist kari-

loomadega. 04.11.1213 vabastas Innocentius Eestimaa piiskopi Riia peapiiskopi alluvusest.

Honorius III ehk sündides Cencio Savelli oli Rooma paavstiks 1216–1227. Ta jätkas ristsõdade korraldamist. Ta lubas Riia piiskop Albertil määrata ametisse piiskoppe. 09.10.1218 sätestas Honorius III, et Taani kuningas Valdemar II võib paganatelt vallutatud alad inkorporeerida Taani koosseisu. Sellega andis ta kuningale loa vallutada Eesti põhjaosa, kes seda ka tegi. 1220 tunnustas ta Tallinna ja Lihula piiskopkondade rajamist. 18.04.1220 andis ta välja kolm bullat, kus kinnitas ta oma toetust Lihula piiskopile Hermannile, kutsus piiskoppe tõhustama oma tegevust ja jätkama usuõpetust kohalikele paganatele ning kinnitas piiskopkonna piiride määramise. 04.05.1220 saatsid Liivimaa, Lihula ja Seloonia piiskopid paavstile kirja, kus palusid saada juurde vaimulikke. 23.12.1223 (10.01.1224) teatas Honorius III Liivimaa piiskopile, et andis Seloonia ja Lihula piiskoppidele piiskopivolitused. Samal päeval saatis ta kirja Seloonia ja Lihula piiskoppidele, milles kutsus piiskoppe üles kasutama väärikalt kiriku palveid ja vältima tülisid. 31.12.1224 määras paavst oma esindajaks Eestimaal Modena Wilhelmi, kelle ta volitas rajama kirikuid ning määrama piiskoppe. 17.01.1227 sätestas, et saksa kodanikud Visbys Gotlandil peavad kaitsma Liivi- ja Eestimaa vastristituid paganate ja venelaste eest ja takistavad oma sadamates saarlaste ja teiste rahvaste ahistamist usku pööramisel.

Gregorius IX ehk sündides Ugolino del Conti di Segni oli Rooma paavst 1227–1241. Ta oli pärit samast perest kui üleelmine paavst Innocentius III. Kuna Osilia piiskop Gottfried jättis 1229 piiskopkonna maha, siis kinnitas ta piiskopkonna likvideerimise 04.01.1230. Sellega tekkis Osilia piiskopkonna aladel võimutühimik ja paavst püüdis tekkinud olukorda parandada. 26.04.1231 andis Gregorius IX osa vabanenud maadest Riiale, sealhulgas Läänemaalt Cotze, Sourbe. 28.01.1232 määrast ta Alna Balduini legaadiks Eestis, Liivimaal, Soomes, Gotlandil, Kuramaal ja Zemgales. Kaks päeva hiljem andis Gregorius IX

Balduinile õiguse Liivimaal ja Eestimaal tegutseda paavsti nimel. Lahkhelid Liivimaa aladel aga pahenesid ja juba 03.02.1232 saatis ta kirja Riia piiskopile, kapiitlile, ordule ja Riia kodanikele ordu poolt võetud pantvangide vabastamise asjus Kuramaal, Semgallias ja Osilias. Semgallia piiskopile Alna Balduinile andis ta apostelliku käsutusõiguse nendele aladele.⁵⁵⁰ 08.09.1232 saatis Gregorius IX koguni kolm kirja, mis puudutasid Osiliat.⁵¹ Kõigepealt kohustas paavst Mõõgavendade Ordut kaitsma Osilia piiskopkonda. Siis keelas ta tuleproovi tegemise vastristitutele. Ja sellel lisaks noomis ta orduvendi vastristitute tagakiusamise ja terroriseerimise pärast. Konflikt Balduini ja ordu vahel aga süvenes lausa sõjategevuseks ning paavst Gregorius IX otsustas lõpuks Balduini Liivimaalt segadust tekitamast tagandada. Sedasi püüdis ta legaadi Alna Balduini abil paavstiriigi moodustamist Liivimaal, mis ebaõnnestus ja pärast seda aga püüdis karistada Alna Balduini poolt tekitatud kaoses ordu. 09.02.1234 määras paavst enda legaadiks juba varem legaadina tegutsenud Modena Wilhelmi. 15.02.1234 sai Wilhelm paavstilt õiguse tema alluvusse antud maadel piiskoppe sisse seada ja ametisse pühitseda ja seda nii nagu ta ise õigeks peab. Wilhelmi nimetamisest teatati 21.02.1234.⁵⁵⁰ 10.09.1234 nimetaski Osilia uueks piiskopiks Heinrichi. 20.11.1234 võttis paavst Gregorius IX vastutusele neid, kes olid süüdi kaoses Liivimaal. Paavst võttis piiskopi enda kaitse alla. Kuna Gregorius IX oli vahepeal piiskopkonna „likvideerinud" ja maad ordule andnud, siis käskis ta 1236 Riia piiskoppi maad Osiliale tagasi anda. 24.02.1236 nõudis siis paavst Saaremaa maade tagastamist, Kullamaa linnuse (Goldenboreti) taastamist, seadis reegleid abielude kohta, nõudis kabelite ehitamist ja kaplanitele poolt rendi maksmist.⁴⁰

Innocentius IV ehk Sinibaldo Fieschi oli Rooma paavst 1243–1254. Temale eelnev paavst suutis valitseda kaks nädalat ja suri. Innocentius IV valimised kestsid ise pea kaks aastat nii, et kaks valimistel osalenud kardinali surid. 07.03.1245 kutsus paavst Innocentius IV Riia, Tartu ja Osilia piiskoppe üles abistama ordu kõigil võimalikel viisidel. 03.09.1245 Paavst Innocentius IV nõudis, et Liivimaal ja Eestimaal koheldaks vastristitud kerge-

malt.⁴⁰ 04.09.1245 võttis paavst Osilia oma kaitse alla ja kohustas teisi naaberpiiskopkondi Osiliat aitama ja kaitsma. Järgmisel päeval ehk 05.09.1245 teatas paavst Innocentius IV Riia ja Tartu piiskoppidele, et on võtnud Osilia piiskopi ja selle kiriku oma kaitse alla. 03.10.1245 keelas Innocentius IV Osilia piiskopkonnale interdikti kehtestamist.⁴⁶ Osilia piiskop Heinrichi raporti alusel keelas 05.10.1248 paavst Innocentius IV paganate varustamise. 1251 kinnitas paavst oma legaadi Sabina piiskopi Wilhelmi poolt määratletud Osilia piiskopkonna loomise ja maavaldused.⁴⁰ Teises algallikas on see kiri dateeritud aastale 1243.⁴⁷⁶ 14.03.1251 juhendas paavst Innocentius Osilia piiskoppi korraldama kirikureformi nii nagu legaadid on need toime pannud Riias ja Semgaalis.⁴⁰ 17.07.1251 annab paavst Innocentius IV Osilia ja Kuramaa piiskoppidele ülesandeks jälgida, et Leedu suurvürstile antud paavsti kaitset ei rikutaks. 26.07.1251 saatis paavst Paavst Innocentius IV bulla, kus manitses Riia, Tartu ja Osilia piiskoppe ning Saksa Ordu meistrit abistama Leedu suurvürsti usuvahetuse töös.⁴⁰ 08.01.1252 käskis paavst Innocentius IV Tartu piiskopi dekaani ja praosti kaitsta Osilia piiskopkonna piire.⁴⁶

Aleksander IV ehk Rinaldo Conti di Segni oli Rooma Paavst 1254–1261. Ta oli kahe varasema paavsti Innocentius III ja Gregorius IX sugulane. 14.03.1258 andis paavst Aleksander IV Dünamünde kloostri ülemale (abt, prior) ülesande uurida ja otsustada Riia nõudeid osale Saaremaast.⁴⁰ 13.01.1260 andis ta Osilia piiskopile juurde Audru, Koonga ja Vana-Pärnu valdused. Kui seni oli piiskopkonna nimetusena kasutatud piiskopi residentsi nimetust (Lihula, Pärnu), siis nüüdsest määras ta piiskopkonna nimeks Osilia (Osiliensis ecclesia). Samal aastal kinnitas paavst Aleksander IV veel Osilia toomkapiitli privilegid.⁴⁶ 21.02.1260 kohustas paavst Liivimaa piiskoppe ja Riia peapiiskoppi Saksa ordu abistama.⁴⁰

Urbanus IV oli Rooma paavst 1261–1264. Ta jätkas aktiivselt ristisõda paganate vastu. Samuti oli ta aktiivne mongolite vastu sõtta minevate ristisõdijate toetaja. 21.01.1264 andis ta Riia

praosti soovitusel Osilia toomhärja prebende alamdiakon Heinrichile.^{27,112} Sellest Heinrichist tuli nähtavasti hiljem Osilia piiskop Heinrich II.

Clemens IV ehk sündides Gui Foucois oli Rooma paavst 1265–1268. Ta oli pärit Prantsusmaalt. Sarnaselt eelmise paavstiga (Urbanus IV) oli ta ametis suhteliselt lühikest aega ja sedasi ei jõudnud ta ka palju tegeleda Osilia asjadega. On vaid teada, et 28.05.1266 kinnitas ta oma esindaja Wilhelmi vahendusel juba varasema Saksa ordu ja Osilia vahelise kokkuleppe maavalduste jagamise asjus, mis olid kokku lepitud nähtavasti juba 1234.

Gregorius X ehk sündides Tedaldo Visconti oli Rooma paavst 1271–1276. Tema valimised paavstiks olid teadaolevalt pikimad paavsti valimised ajaloos, mis kestsid novembrist 1268 septembrini 1271. Selliste lõputult kestvate valimiste vältimiseks sätestas Gregorius konklaavi korra, mis piiras venitamist ning kõrvalist mõju valimistel. Teada on, et 31.08.1272 kinnitas Gregorius X Osilia toomhärjade prebendide (eeliste ning tänapäeva mõistes dividendide) jagamise.⁴⁶ Seda oli vaja, sest varasemalt polnud kanoonikute prebendid selgelt määratletud. Aga ega sellest piiskopi dokumendist selgu kuipalju kanoonikud prebende saama hakkasid. Kuigi eelnev paavst oli hukka mõistnud „onupoja-poliitika”, määras Gregorius X kardinalideks oma sugulasi.

Honorius IV ehk sündides Giacomo Savelli oli Rooma paavst 1285–1287. Varasem paavst Honorius III oli tema vanaonu. 05.12.1285 saatis paavst Honorius IV Osilia piiskopile, praostile ja dekaanile kirja, milles nõudis Riia peapiiskopkonnalt ebaseaduslikult võõrandatud varade ja maade tagastamist.^{40,563}

Bonifacius VIII ehk sündides Benedetto Caetani oli paavst 1294–1303. Temast eelnevad paavstid kaua võimul ei püsinud. Kuna neid valiti vanade meestena, siis surid nad üsna pea. Üht paavsti (Coelestinus V) valiti kaks aastat, sest konklaavi seaduse tühistasid vahepealsed paavstid ja ta krooniti kaks korda.

07.01.1299 avaldatud bullas „Fidediginis relatibus intellecto“ andis ta Saksa ordu ja Liivi ordu meistritele käsu saabuda kuue kuu jooksul Rooma aru andma. Nimelt oli paavstile teatavaks saanud, et vastristituid on seal kandis türanniseeritud ning seetõttu olevat osa nendest kristlusest loobunud. Samuti olevat orduvennad vangistanud Riia piiskopi, piiranud Lihula linnuses Osilia piiskoppi ja ajanud Osilia toomhärрад nende valdustest minema. Samal aastal 18.03.1299 nõudis ta, et Osilia piiskop aitaks Eestimaa vasalle võitluses paganatega. Paavsti väitel olevat Eestimaa paganad mitmel korral mässanud Taani kuninga ning ta vasallide vastu.⁴⁰ Bonifacius VIII käskis 1297 ekskommunitseerida igaühe, kes tarvitas vaimulike vastu vägivalda.

Clemens VI ehk sündides Bertrand de Got oli paavstiks 1305–1314. Ta oli esimene Avignoni vangipõlve paavst. Aastal 1311 määras ta Liivimaale paavsti audiitoriks ja inkvisiitoriks Laoni toomhärра Franciscus de Moliano, kelle ülesandeks oli uurida Liivimaal toimunud Liivi ordu kuritarvitusi. Too küsitleski erinevaid tunnistajaid ajavahemikul 14.03.1312 kuni 05.07.1312 ning esimesena oli seal nimekirjas Haapsalu kaplan Heinrich Langemann.⁴¹

Johannes XXII ehk sündides Jacques d'Euse oli paavst 1316–1334 ehk suhteliset kaua aega. Paavstiks valiti ta Lyonis, kust ta lubas paavstina siirduda Rooma. Seda aga ta ei teinud, vaid resideerus Prantsusmaal Avignonis. 23.02.1318 käskis Johannes XXII Liivimaa esindajatel kuue kuu jooksul saabuda tema juurde ja anda seletus Liivimaal toimuvast. 23.08.1320 volitaski piiskop Hartung skolastik Gottfried von Memele kaebama ordu maa-meister Gerhardi ja tema ordu vägivallategudest paavstile ja kardinalide kolleegiumile. 03.03.1322 määras paavst Tartu skolastiku Jakobi Osilia piiskopiks. 18.03.1329 määras Johannes XXII Avignonis Osilia kanoonikuks Heydenrico de Brakele.⁴⁶ Paavst Johannes XXII tegi Osilia piiskopile ülesandeks täita kohtuotsus, mille Tartu (Dorpati) piiskop on teinud Kuramaa (Curlandi) piiskopi Pauluse (Paul) suhtes Anteni küla kohta Riia kapiitli jaoks.⁴¹ Mis külaga tegemist oli, pole täitsa selge. Arvata

võib, et see oli tegelikult Anzen ehk Võrumaal asuv Antsla. 07.05.1330 saatis paavst Johannes XXII kirja Padova, Tartu (Dorpati) ja Osilia piiskoppidele ülesandega hoolitseda selle eest, et ordu hüvitaks Riia kirikule tekitatud kahjustused ja lõpetaks türanniseerimise.⁴¹ Sellesama olukorra tõttu oli paavst välja andnud bulla juba 10.02.1324 ehk viis aastat varem, aga olukord ei olnud paranenud. 30.04.1332 andis paavst Osilia piiskop Jakobile privileege.⁴⁶ Pisut hiljem, 06.02.1333, vabastas paavst Osilia piiskop Jakobi kohustusest külastada pühapaikasid.⁴⁶ Johannes XXII nimetas nõidumist ketserluseks ning nõudis nõidade karistamist surmaga.

Benedictus XII ehk sündides Jacques Fournier oli paavst 1334–1342. Ka tema resideerus Avignonis, sest Itaalia sisemine olukord oli väga pingeline. 30.04.1336 saatis paavst Benedictus XII kirja Tartu piiskopile seoses jätkuva vaenuga Riia linna ja ordu vahel. Jälle nõuti ka Padua ja Osilia piiskoppe, et need aitaks lahkkelide lahendamisel.⁵⁰¹ Benedictus XII määras 23.02.1338 Osilia piiskopiks senise Osilia kanooniku Hermann II ja vabastas ta 30.04.1338 erandkorras palverännaku (pühade kohtade külastamine) kohustusest. 08.08.1339 andis paavst Osilia kanooniku prebende Johannes Sagittariusele.⁵⁰²

Clemens VI ehk sündides Pierre Roger oli paavst 1342–1352. Ta oli juba neljas paavst järjest, kes ei resideerunud Roomas, vaid Avignonis. 14.03.1351 tegi ta Osilia ja Tartu piiskoppidele ning Riia praostile ülesandeks, et nad keelaksid Liivimaa kaupmeestel relvade ja hobuste toimetamise õigeusklikele venelastele.⁴⁶ Clemens VI oli paavst, kes kinnitas Eestimaa (Põhja-Eesti) müümise Taani kuningas Valdemar IV poolt Saksa ordule 1348. Müük ise toimus aasta varem. 24.10.1352 käis Clemens VI jutul Osilia kanoonik Gerardus Hundebeke.²² Gotfried Mespol sai Clemens VI ajal Osilia kanooniku prebende.²⁵⁴

Innocentius VI ehk sündides Étienne Aubert oli paavst 1352–1362. Otepää rektori Johannes Thoysi määras ta 04.10.1355 Osilia piiskopkonna kanoonikuks. Soontagana preestriks määras

ta 18.11.1359 senise Tartu preestri Bernardus Cagheneri. Sarnaselt oma eellasele nõudis Innocentius 19.07.1356 Liivimaa prelaatidelt, et nad keelaksid kaupmeestel tarnida õigeusklikele venelastele sõjavarustust. 01.03.1356 saatis paavst Innocentius mitu kirja. Seoses lahkkelidega ordu ja teiselt poolt Osilia, Tartu ja Riia piiskopkondade vahel, palus ta Lüübeki piiskoppi aidata rahu sõlmimisel nende osapoolte vahel. Teises kirjas manitses ta Riia peapiiskoppi Saksa orduga rahu sõlmima. Kolmas kiri saadeti ordu juhtidele ja samuti manitseti piiskoppidega rahu sõlmima. Neljas kiri oli samal teemal saadetud Saksa ordu kõrgmeistrile.⁴⁶

Urbanus V ehk sündides Guillaume de Grimond oli paavstiks 1362–1370. Ta oli järjekorras 200. paavst. Aastal 1365 nõudis paavst Osilia piiskoppi kaitsmaks Tartu Piiskoppi Saksa ordu rünnakute eest. Ta nimetas Konrad II Osilia piiskopiks 24.07.1363. Ta määras kohale mitu järjestikust Osilia piiskopkonna kanoonikut. 28.07.1363 andis ta uue piiskopi Konradus II (sel hetkel kirjas veel kui elekt) Osilia dekaani prebende Ludolphile Flandriast.⁵⁶¹ 31.07.1363 määras ta Osilia kanooniku prebendid Herman Vredebekele (Hermann Verdelexe). 22.08.1363 määras Jakob Hapezelle Osilia piiskopkonna kanoonikuks, kuid jättis ta Perona Thoma kiriku vikaariks.⁵²⁴ 25.03.1364 sai temalt Osilia kanooniku prebende Gerlich von Costelen. Samal päeval määras Theoderus de Hammeri (Theoderic Hammer) Osilia kanoonikuks.⁵²⁴ 05.06.1365 sai Johannes Brunonis endale Osilia kanooniku prebende.⁵²⁴ Theodericus Vrezen taotles mitmel korral paavst Urbanus V-lt Osilia kanooniku prebende, aga nähtavasti ta neid endale ei saanud. Paavst andis talle siiski koha Kullamaa kirikus.⁴⁶ 28.05.1366 määras Urbanus V Jakob Welstede Põide Maarja kiriku vikaariks.²⁴ 22.08.1367 määras Urbanus V Henricus Langheni Osilia kanoonikuks.

Gregorius XI ehk sündides Pierre Roger de Beaufort oli paavstiks 1370–1378. Ta püüdis paavsti residentsi tagasi viia Rooma aga rahutuste ja sõjategevuse tõttu ta seda alaliselt teha

ei suutnud. 23.10.1374 nimetas ta Osilia piiskopiks Heinrich III, kes läks hiljem tülli Saaremaa toomkapiitliga. 08.11.1371 määras ta Osilia kanooniku prebendid Hermanno Vekeverile. Johannes Gracianyngi määras ta Osilia kanoonikuks 22.10.1372 ja Johannes Hundebeke 10.08.1373. Johannes Boeti kuulutas Gregorius XI Osilia kanoonikuks 30.01.1378. 18.01.1375 määras paavst Gregorius XI ta Haapsalu Püha Vaimu kiriku kaplaniks (cappellan) Henning Hamersleve.⁴⁶

Urbanus VI ehk sündides Bartolomeo Prignano oli paavst 1378–1389. Ta oli esimene paavst, kelle ajal oli nn. Suur skisma ehk kirikulõhe, mille ajal katoliiklus jagunes koguni kolmeks kirikuks, millel kõigil oli oma paavst. Kõik algas sellest, kui paavst läks tülli kardinalide kolleegiumiga solvamiste pärast. Paavsti taheti koguni tappa. Osad kardinalid kuulutasid siis Urbanus VI valinud konklaavi kehtetuks ning valisid vastupaavsti Clemens VII. 1379 palus Saksa ordu kõrgmeister Winrich von Kniprode paavsti toetust, et kõrgmeistri samanimeline vennapoeg saaks jätkata oma doktoriõpinguid Bologna ülikoolis. Samas õppis too ka kanoonilist õigust. Winrich von Kniprode oli skisma ajal piiskop Urbanus VI toetaja ja nähtavasti õpingud Blognas õnnestusidki. Seejäres soovis kõrgmeister paavstilt oma vennapojale mingit ametit Osilias. 1383 saigi too endale proviisori ameti. Osilia piiskop Heinrich III oli vabastanud vanglast 1381 Clemens VII pooldaja ja kiriku vara müünud. Sellest teatas Saaremaa toomkapiitel paavstile kevadel 1381. 05.07.1381 andiski paavst Urbanus VI Riia peapiiskopile ülesande uurida Osilia piiskopi Heinrich III surma asja. 09.12.1381 andis Riia peapiiskop Johannes vastavalt paavsti käsule oma peapiiskopkonna vaimulikkonnale ülesandeks kutsuda kohtusse endine Osilia kanoonik Hermann Bolne.⁴² 1383 esitas Osilia kiriku toomkapiitel oma tüli surnud piiskop Heinrichi pärast paavstile ja nõuab pahaaimamatute kohtunike poolt juurdlust, et kapiitli ja ordu süüsus piiskopi surmas tõestataks.¹²⁰ 1381 või siis 1382 tegi Urbanus VI ettepaneku oma toetajale Priisi ülikooli teoloog Heinrich von Langensteinile asuda Osilia piiskopi kohale. Too aga loobus.⁴⁶ Kui vastupaavst Clemens VII oli aastal 1383 omalt

poolt Osilia piiskopiks määranud Johannes Sluteri, aga Sluter Osilia piiskopina tegutsema ei hakanudki, siis määras aastal 1385 ta ise uueks Osilia piiskopiks Winrich von Kniprode, senise Osilia proviisori.

Bonifatius IX ehk sündides Pietro Tomacelli oli Rooma paavstiks 1389–1404. Paavstiks valiti ta suhteliselt noorelt ehk vähem kui neljakümne aastaselt. Suure skisma ajal nõudsid tema vastased paavsti tagasiastumist. Seda aga Bonifatius IX ei teinud. Kuna ta suri läbirääkimiste aegu vastupaavsti delegatsiooniga, siis algul arvati, et paavst tapeti. 21.11.1391 määras paavst ametisse Tartu ja Osilia piiskopkonna praostid, dekaanid, koolmeistrid ja muud ametid.

Martinus V ehk sündides Oddone Colonna oli Rooma paavstiks 1414–1431. Tema valimisega paavstiks lõppes ka suur skisma. 08.01.1420 määras Martinus V Osilia piiskopiks Kaspar Schuwenflugi ja tema surma järel uueks piiskopiks 05.09.1423 oma pihhiisa Christian Kubandi. 07.03.1420 nõudis paavst Martinus V Liivi ordu maameistrit Siegfried Landerit, et ordu kaitseks Osiliat. Arvatav põhjus seisnes selles, et piiskop ise polnud veel pärast ametisse määramist oma piiskopkonda jõudnud ja viibis siis ise Roomas. Aga juba 07.08.1420 saatis piiskop Schuwenflug paavstile kirja, kus palus, et ta viidaks üle Rooma, sest eellane piiskopiametis jättis kõik kõige suuremasse segadusse ja kui Ermelandi (Warmia) piiskopkonnas vabaneks piiskopikoht, siis teda hea sõnaga meenutataks. 11.09.1421 saatis Martinus V kirja Taani kuningale Erikule seoses rüütel Wilhelm Fahrensbachi mahhinatsioonide ja sahkerdamistega Osilia aladel. 15.08.1423 teatas Taani kuningas Erik uuele ordu kõrgmeistrile Paul von Rusdorfile, et on paavsti käsul enda kaitse alla võtnud Osilia piiskopi Christiani ja nõudis sama siis kõrgmeistrilt.¹²⁰ Huvitav on siinkohal fakt, et Christian Kuband veel siis ametlikult piiskop ei olnud, sest eelmine piiskop suri alles viis päeva varem. 25.11.1423 saatis Saksa Ordu kõrgmeister paavstile kirja seoses Kubandi määramisega. 18.08.1425 osutas Martinus V oma toetust Kubandile kui tema korralduse alusel võttis Põhjamaade

kuningas Erik VII Osilia piiskopkonna oma kaitse alla. Kui tekkinud tülide tõttu Kuband piiskopkonnast 1429 lahkus, nõudis Martinus V vahepeal Saksa ordu poolt anastatud Osilia piiskopkonna alade tagastamist piiskopkonnale. 13.11.1426 saatis Martinus V kirja Aleti, Ratzeburgi ja Osilia piiskoppidele, kus otsustas, et Riia peapiiskop Henning Scharpenberg ja Riia kapiitel peavad jälgima Augustinuse reegleid.¹²⁰ 12.01.1430 kinnitas paavst Soontagana preestriks Nicolaus Butowi. Samal aastal 17.05.1430 kinnitas ta uueks Soontagana preestriks Thomas Butawi. Kuna Osilia piiskop Kuband viibis Itaalias, siis määras Martinus V oma bullas ordule Preisimaal ja Liivimaal, et Osilia varad antakse Johannes Schutte ja Osilia kapiitli valitseda. Pisut hiljem, 06.08.1430 saatis Martinus V kirja Saksa ordule ja andis korralduse tagastada nende poolt hõivatud lossid ja kloostrimõisad Osilia kapiitlile. Samuti nõudis ta lepitust ning kanoonik Ludolf Grove vangistusest vabastamist. Lisaks nõudis paavst kanoonikute ja piiskoplaste vandest vabastamist, mis nendelt välja pressiti, et taastada vaba suhtlemine Roomaga.¹⁰⁶

Eugenius IV ehk sündides Gabriele Condulmer oli Rooma paavstiks 1431–1447. Eugenius IV kinnitas 22.10.1432 Osilia piiskopiks Johannes I Schutte. Pärast viimati mainitu surma esitles Johann II Creul end paavstile Osilia piiskopina 20.3.1439. Paavst määraski ta ametisse neli päeva hiljem 24.03.1439. Enne seda jõudis aga piiskopkonna kapiitel ametisse määrata Ludolf Crove. Nii jätkusid tülid piiskopi nimetamise ümber veel mitu aastat. 21.10.1439 ekskommunitseeris Ostia kardinaalpiiskop Antonio Correr Ludolf Grove. Antonio Correr oli paavst Eugenius IV lähisugulane. 02.12.1440 jõudis tüli selleni, et Ostia piiskopi kaebekirja alusel andis paavst Eugenius IV tüli lahendada Firenze, Warmia ja Samlandi piiskoppidele.¹⁰⁵ Sellest otsustamisest aga teateid edaspidi polnud. 19.11.1443 määras, et Osilia piiskoppi Johannest (Creul) tuleb igakülgselt toetada talle antud käskude täitmisel.¹⁰⁷ 10.12.1446 saatis ta kaks kirja, kus nõudis ordu igati kaasa aitama Creulil piiskopkonna kätte saamisel ja käskis Osilia piiskopkonna elanikel tunnistada piiskopina Johannes Creuli. Samas ei olnud ka paavsti elu lihtne.

Tal tekkis tüli kardinalidega, kes tagandasid ta 1439 ametist ja valisid vastupaavsti. Siiski peeti Eugenius IV paavstina kuni tema surmani 1447.

Nicolaus V ehk sündides Tommaso Parentucelli oli Rooma paavst 1447–1455. Ta sekkus Osilias Creuli ja Grove vahel tekkinud tüli lahendamisse ja nõudis 24.05.1447 alamaid ehk Riia piiskopkonna rüütelkondi abistama Creuli võitluses Grove vastu. 30.04.1449 nõudis Nicolaus piiskop Creuli toetamist, et too saaks kogu piiskopkonna vara endale ja seda pärast Kuressaare rahuleping sõlmimist, millega piiskopkond jagati kahte ossa. Lõpuks tunnustas ta 01.12.1449 tüli osapoolte vahel 09.03.1449 sõlmitud Kuressaare rahulepingut, mille tulemusena Grove sai endale saared ja Creul Läänemaa. 1453 kavandati Nicolaus V vastu vandenõu, mis ei õnnestunud.

Calixtus III ehk sünnipäraselt Alfonso de Borja oli Rooma paavstiks 1455–1458. Päritolult oli ta hispaanlane ja soosis oma sugulasi ning hispaanlasi. Ühest tema sugulasest tuli hiljem paavst Aleksander VI. Mõni päev enne oma surma 24.07.1458 määras Calixtus III Osilia uueks piiskopiks Taani kuninga Christian I soovitusel Jodokus Hoensteini.

Pius II ehk sündides Enea Silvio Piccolomini oli Rooma paavst 1458–1464. Pisut enne Pius II valimist paavstiks oli Osilia uue piiskopi valimisest tekkinud suur tüli. Kapiitel oli valinud piiskopiks Vatelkanne. Taani kuningas ja muud mõjukad olid aga piiskopiks soovitanud Jodokus Hoensteini. Sedasi oligi eelmine paavst määranud Hoensteini piiskopiks vahetult enne oma surma. Seepärast pidi Pius II manitsema Vetelkannet ja tema järgijaid, et Hoenstein on ainuõige piiskop ning heitis 23.12.1458 Vetelkanne koos jüngritega kirikust välja. Pius II manitses oma kirjas 31.12.1459 Vatelkannet ja tema järgijaid, Vatelkanne pidi Osilia piiskopkonnast lahkuma, tema järgijad vabastati kirikuvandest. 23.08.1460 paavst toetuskirja Osilia piiskopile. Taani kuningas Christian I saatis 1458 ja 1459 seoses Osilia piiskopkonnaga seotud probleemidega paavstile mitmeid kirju.

Paulus II ehk sündides Pietro Parbo oli Rooma paavst 1464–1471. Tema ema oli varasema paavsti Eugenius IV õde. Vatikani asemel elas ta Veneetsias, aga ta maeti Vatikani. Paulus II-l palju Osilia piiskopkonnaga tegemist polnud. Teada on, et ta saatis kirja Osilia toomhärrale Brochard Trupenichtile 17.02.1470, kus määras tolle Osilia praostiks 11 hõbemarga suuruse sissetulekuga. Pisut enne oma surma 17.06.1471 määras Paulus II Osilia piiskopiks Peter Wetbergi. Temale saatsid Peter Wetbergi Osilia piiskopiks kinnitamiseks toetuskirjad Tartu piiskop Andreas Peper ja Riia peapiiskop Silvester Stodewescher. Paulus II suri suhteliselt noore mehena (54-aastasena) südamerabandusse 26.07.1471.

Sixtus IV ehk sündides Francesco della Rovere oli Rooma paavst 1471–1484. Paavst tegi 19.01.1479 Tallinna piiskopile Simon von der Borchile ülesandeks uurida ühe kingilt määratud intressi õiguspärasust, mille Riia raad Osilia piiskopile tegi. Sixtus IV nõudis 16.01.1481 Osilia piiskop Wetbergil Osilia toomhärra Ludolf Nageli testamendi kinnitamist.

Innocentius VIII ehk sündides Giovanni Battista Cibo oli Rooma paavst 1484–1492. Selleks ajaks oli paavstide mõju Osilia tegevusele varasemaga võrreldes tunduvalt vähenenud. 01.11.1487 vabastas Innocentius VIII Osilia piiskopi Peter Wetbergi kogu eluks Riia peapiiskopi Michael Hildebrandi ja tema järeltulijate jurisdiktsiooni ja ülemvõimu alt. Innocentius VIII puutus piiskopkonnaga kokku veel üsna oma valitsemise lõpul, kui ta kinnitas Osilia kapiitli otsuse uue piiskopi Johannese III valimise kohta.

Julius II ehk Giuliano della Rovere oli Rooma paavst 1503–1513. 27.02.1509 saatis Osilia piiskop Johannes temale kirja seoses Riia peapiiskop Michaeli surmaga. (LUB 16 558)

Leo X ehk sündides Giovanni de'Medici oli Rooma paavst 1513–1521. Leo X vapp on kivisse raiutud ka Kuressaare linnusesse, kus võib seda tänapäevalgi näha linnuse kabelis. Juba oma kümnendal ametisoleku päeval 19.03.1513 andis ta prebendid Johannes Wetbergile.⁵⁸⁸ Leo X kinnitas Johannes Kieveli

Osilia piiskopi koadjuutoriks sügisel 1513. Reinhold von Buxhoevede käias kusagil 1519-520 Leo X juures audientsil.

Clemens VII ehk sündides Giulio de'Medici oli Rooma paavst 1523–1534. Ta oli teine paavst, kes pärines Medicite suguvõsast. Ta valiti paavstiks juba 45-aastasena. Pärast teda pole valitud ühtki isikut paavstiks nii noorelt. Tema ajal oli paavstil palju tegemist Martin Lutheri poolt algatatud kiriku reformatsooniga. Tekkinud usurahutuste tõttu ei omanud paavst enam võimu mitmes riigis ning sealhulgas Rootsi ja Taani koguduste üle. Clemens VII kinnitas 16.05.1533 Ungurpilsli mõisniku Georg von Ungerni palvel muudatuse tema vapil ning andis neile ka punase vahaga pitseerimise õiguse. Muude sekelduste kõrval tuli tal tegeleda ka Osilias tekkinud tülidega. 11.06.1533 teatas Clemens VII Osilia kapiitlile, et on käskinud valitud piiskopil Reinholdil loobuda ja lubas tema tagasiastumise korral kapiitlil asuda uutele valimistele. Miskipärast on Reinholdile kiri saadetud alles paar päeva hiljem. 15.06.1533 manitseb Clemens VII valitud Osilia piiskoppi Reinholdi meelsasti loobuma oma nõuetest piiskopkonnale ja aktsepteerima kapiitlilt veel üht korralikku ettepanekut. 01.08.1533 andis paavst Christian von Lodele, Caminensise klerikule, õiguse ühele kuni kolmele benefitsile Riia, Osilia või Tallinna rajoonis. Saare-Lääne vaenuse ajal 1534 käisid piiskop Reinhold von Buxhoevedeni vastased Georg von Ungern ja Brandenburgi markkrahvi Wilhelmi sekretär Anton Leckau paavstilt palumas tema vallandamist. Clemens VII sellega ei nõustunud. Paavst Clemens VII käskis 1534.a. algul Riia peapiiskoppi ja meistrit Liivimaal kutsuda piiskop Reinhold Buxhöwdeni vastaseid austust avaldama ja keeldumise korral neilt teatud maksulisi karistusi sätestama. Seega oli Clemens VII vahepeal toetamas Wilhelmit ning siis jälle muutis oma toetuse tagasi Reinholdile. Paavst Clemens VII suri seenemürgituse tagajärjel.

Paulus III ehk sündides Alessandro Farnese oli Rooma paavst 1534–1549. Tal oli juba enne paavstiks valimist selja taga pikk ja auväärne tegevus paavstide lähikonnas. Paulus III oli viimane paavst, kellel oli otsene kokkupuude Osilia piiskopkonnaga. 1542

kinntas ta Osilia piiskopiks Johannes von Münchhauseni, kes
aga lõpuks piiskopkonna maha müüs.

**Aastatel 1227-1559 Lääne-Eestis
eksisteerinud piiskopkonna lühiajaloo
esimene osa, kus käsitletakse piiskopkonna
teket ja ajalugu.**

